

199259

480

ex. 3.1.1.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A
NAGY-EMBEREK
KÖNYVTÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1.

21,480

out. Irish

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

MAGYAR EMBER
KÖNYVTÁRA.

Kiadja Heckenast Gusztáv. Pesten

Kohn tőz.

Subst. m. int.

1, 480.

I.
Szék.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Jó és olcsó magyar könyveket
terjesztő vállalat.

A MAGYAR EMBER
KÖNYVTÁRA.

PÁKH ALBERT,

A „VASÁRNAPI UJSÁG“ SZERKESZTŐJE,

FELÜGYELETE ALATT.

RS ELSŐ KÖTET. RS

67001
PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1883.

Jó és olcsó magyar könyveket

széles választékban

A MAGYAR ÉMBER

KÖNYVTÁRA.

PAKH ALBERT.

A TÁRSASÁGI ÉS A SZÉKESKÖNYVTÁRI

PHOTÓKÓPIA

ELŐS KÖNYV

199259

NYOMDA HECKENAST GY. RT. TÁRS.

Pest, 1863. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

Gróf Széchenyi István emléke.

(Bevezetésül).

Kossuth Lajos volt az, a ki gróf Széchenyi Istvánnak legelőször adá azon megtisztelő czimet: „a legnagyobb magyar.“ Azóta, a zivataros napok zajában és szüntével, „annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után,“ ezerszeresen viszhangozá ama tiszteletet az ország, s ma nincs senki, sem egy s pártban, sem egyes osztályban, a ki azon czimet igazságosnak, megilletőnek ne vallaná. Életében bebizonyítá, halálával megpecsételé gróf Széchenyi István, hogy emelkedettebb lélek, munkásabb elme s melegebben dobogó szív nem küzdött, nem fáradott s nem dobogott soha e haza jóléteért, boldogságaért.

Nem tévesztünk célt, ha a „magyar embernek“ szánt könyvtárba, melynek kedvező sikert ohajtunk, a „legnagyobb magyar“ áldott emlékével nyitunk be. Széchenyi irodalmi művei részint egészen elfogytak, s így bajosan szereshetők meg; részint pedig annyira terjedelmesek s az elmult viszonyokra vonatkozóak, hogy egészben véve nehéz olvasmányul szolgálnak napjainkban, s csak azokra nézve teljes érdekűek, kik az akkori idők részletes személy- és körülményismeretével bírnak. De vannak az ő műveiben elszórt egyes gyöngyök, melyeknek becse örök időkre szól, mig magyar ember él a Duna s Tisza partjain. A felvilágosodott ész szikrái s a hazafiui lélek lángjai azok, melyeknek éltető melege bár nem minden időben egyforma erővel gyujt, de azért soha nem mulandó.

E kiböngészett arany mondatok egybeállítása legyen első beköszöntőnk olvasóinkhoz. Látni fogják azokból, hogy Isten segítségével sok oly dolgon szerencsésen keresztül esett

már e nemzet, sok oly nézet közvéleménynyé vált már nálunk, a mit harmincz évvel ez előtt Széchenyi hatalmas szava még siket füleknek harsogta ott — s e részben vigasztalásunkra szolgál a haladás kézzel fogható sikere. De másrésről sokat fognak itt olvasni olyat is, a mi még mindig nem vált hússá és vérré, a mit újra meg újra ismételni szükséges, hogy a nemzeti művelődés és gyakorlati bölcseség azon szép utjáról, melyre lánglelkű apostolaink közbenjárásával az ég kegyelme felsegitett, soha többé le ne tántorodjunk.

Az ő szelleme lelkesítsen minket tetteinkben, gondolatainkban! Ennek védszárnya alatt kezdjük el mi is nehéz, de szép és kitartásra érdemes munkálkodásunkat.

Bölcs mondatok.

Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN munkáiból.

— (Az emberi természet.) Nincs oly bölcs a világon, ki még igen sok hasznossal ne nevelhetné tudományát, mint viszont alig van oly tudatlan a földkereken, kitül egyet s más nem lehetne nagy haszonnal tanulni. Minden emberben van valami jó, mint virágokban méz.

Én azt szeretem hinni, minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében — ha bár sejtetlen is — magán, felebarátin s mindenben, a mi őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen a tökéletesbhez ellentállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek; s a mint halhatatlan része jobban s jobban fejledez, annál inkább nő s erősödik az benne. S e szüntelen vágyás következtében leend lassan a vad eszkimó emberré, az által emelkednek egész nemzetek előbb utóbb tökéletesb, virágzóbb, boldogabb létre, s annak mindennapi előmenetelét gátolni akarni, épen oly hasztalan munka, mint annak ugylétét tagadni, öncsalás.

Előbbre s magasabbra törekedik az ember, ez kétséget nem szenved, s mi azt minden tárgyban láthatjuk.

— (Nemes ösztön.) Hogy minden időben volt, van s lesz is panasz, természetes; de igen különbözik a javítani kívánástól. Amaz magával, embertársival, kormánylyal, egy szóval mindennel való elégedetlenségből foly, s többnyire alacsony haszonkeresés, vagy romlott sárepe nyavalája. Emez pedig embertársihoz, hazájához s a tökéleteshez vonzó szeretetből ered és szebb lelkek sajátja.

Ezen szebb s jobb ösztön nálunk szembetünően nevedik, s nagy szám készen áll, fáradsága s java egy részének áldozatjával, egyet s más hazája vagy legalább vidéke virágzatára s gyarapodására előmozdítani, s felállítani. Soknak

igen soknak czélja csak egy — nemes és dicső, s nem egyéb, mint a közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek s többfélék azon módok, melyeket mindenki a közczél elérése végett legfoganatosbagnak tart, s melyekhez ragaszkodik. Mindegyik építeni akar, s mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik máskép s máshová akarja rakni, s mindegyik különb móddal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezdi, némely annak kifestésével, s némely szinte a háztetejével gondolja legjózanabbnak a munka kezdetét. Igazi talpkövet ritka rak.

— (*Előre, nem hátra.*) Némelyek szomoruan füttyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden scyha fénynek. S tán úgy van, ámbár én nem hiszem, — de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti s vizsgálja, mit menthetett meg, s avval beelégedni s lassankint többet szerezni iparkodik.

Igen sokan pedig a jó régi időt siratják, a jelenről egészen elfelejtkeznek s azért ezt bölcsön nem is használhatják. Már pedig, ha csak a *régiség bája* nem, egyéb bizonyosan semmi sem teheti előttünk kívánatosabbá eldődink idejét saját éltünk napjainál. Másokat ezzel rá nem szedhetünk, mert fenhargon szól a historia; s az öncsalás esztelenség.

— (*Nem a múlt, hanem a jövő.*) Hány embernyom forgott le, mióta nemzetünk Európába költözött? s növésünk és kifejlődésünk ellen mennyi akadály? s hány esztendeje csak, hogy a török Budán dúlt? s mely kevés, hogy Gallia árja hazánkon? s így ha bajunk nem is oly felette nagy, s ily zavarban s ily rövid idő alatt előmenetelink körülményinkhez képest gigásiak is, ne gondoljuk azért, hogy Visegrád poraiban s régi Buda falai közt el van már temetve nemzeti diszünk, mert a nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal viradtára bátoríthatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi felemelkedésünk ideje még hátra van.

— (*Bölcs hazafi.*) Csak az a valóságos bölcs hazafi, ki lehetőt kíván, s jól tudván, hogy az ember gyenge léte miatt se felette boldog, se határtalanul boldogtalan nem lehet, a középuton jár. Ő lélek-derülten él, szomorú únalom nem öli

írát, s a közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a hibákat, s azoknak kut-fejeit nyomozza, kifejti s rajtok segít, ha lehet; ha nem lehet, nemesen türi; — gyáva panasz szájából nem hallatik. A hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, ugymint az igazi hős maga megáll, ha a többi futásnak eredett is. S mennyi számos jót tehetni hazánkban, csak hogy *bona fide* közhaszon legyen a cél, s ne fényüzés, hirkapkodás, dicséret szomja!

— (*A sokaság.*) A sokasággal, tudva van, úgy boldogul az ember, ha mindenét dicséri s csudálja; ki igazat mond, hibáit felfedezi s dorgálja, az soha sem kedveltje, mert hiúságát sérti, s önfelsőbbségét érezteti. Elcsábitni könnyű, s ahhoz csak hizelkedés kell, mely alig lehet oly durva s a valóval oly ellenkező, hogy még is sokan szivesen ne nyelnék el, s meg ne emésztenék. Ezen álpénz becse nagy a világon, és még akkor is kelendő, mikor nem *justae ligae* monetának tudatik azon francia anekdota szerint, mely így kezdődik „Je sais qu'il me trompe, mais il m'amuse *).“ Hány falusi lakos emelne minket egekbe, ha szállásukra azon elhatározott feltétellel mennénk, hogy átaljában mindent, a mi övök vagy a mi magyar, dicsérni, s mindent, a mi másé vagy külföldi, kivétel nélkül gyalázni akarnánk. S ellenben hány tartana minket elkorcsosodott magyaroknak, ha tán egyet s mást a gazdaság újabb folytatása módjárul, a legelő felosztásáru, nemesebb szőlőtőke ültetéséru, boraink jobb készítéséru, más nemzetek elsőségéru s ilyesekru szólnának? Hány kárhoytatna, ha többek közt csak aféle puhaságunkru, és még is oly igen fenjáró büszkeségünkru tennék emlitést?

— (*Nevetséges vagy szomoru?*) Nevetséges vagy inkább szomoru dolognak kell-e mondani, ha valaki nagy számu gulyája s tölt gabnavermei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomoru-e, ha egy nagy birtokos, ki nek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei stb.

*) Tudom, hogy ámit, de mulattat.

vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, s kinek sok ingyen dolgozik — ha egy ily birtokos mondom annyira elszegényül, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje marad? Vig vagy szomorú játék tárgya-e inkább, kérdem az olvasót? Részemről nem tudom, nevessek-e, boszorkodjam-e? de hogy sokakra nézve a dolog hazánkban nem igen áll különben, bizonynyal tudom.

Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; s ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról napra nevezetesebben vagy szomorúabban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, hacsak szemeinknek hasznát venni akarjuk.

— *(Szép tudomány.)* Ha valamely tudomány méltó és férfihoz illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet, s egyszerűsmind édesb, mint embertársai java s boldogsága okainak nyomozása s kifejtése. Dicsőbb nem, mert az erénynek, mely szó erőből származik, legnagyobb fénye az, hogy az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érzeni magát, a mi magányosan lenni nem is tudna; hanem hogy másokon is segíteni törekedik, jólétökre kezet nyújt, s többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében!

— *(Okos ember.)* Hogy nem a tanulás s tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése s jó elrendeltetése, azt nem csak nálunk, hanem mindenütt nyilván tapasztalhatjuk; mert ha minden státusbeli embereket, összeveszünk, többet találunk életrevalót — ki élni tud s nem csak városban, hanem minden helyzetben, s ilyen előttem az okos ember — azok közt, kik könyvből soha nem tanultak, mint azok közt, kik igen igen sokat, de rendetlenül tanultak s tudnak. Hány parasztgazda találkozik csak nálunk is, ki tíz tudálékos életrevaló szűk eszén könnyen kitesz? Ezek tudnak tán tíz nyelvet is imigy amagy;

tán több ezer deák, franczia s német verset is könyv nélkül; festéshez, hangászathoz is értenek mellesleg, unemonikáruul s magnetizmusruul is tudnak egyet s mást szólni stb.; de ha szerencséjükre pénzes állapotban nem szülte volna őket a sors, tán kenyeröket se tudnák keresni.

— (*Önismeret.*) Ki világosan érzi s tudja, hogy egészsége gyenge, bátorsága csekély, az katonává nem lesz; ki azt nem tudja — mert magát nem ismeri — az tán azzá lesz, de hihetőleg a csatában nem jelen, hanem hátul az ispotályban fog lenni, avagy előrehaladáskor arriere-gardehoz, hátravonuláskor pedig avant-gardehoz fog kéredzeni, s így korán veszni, vagy kikaczagtatni, midőn más sphaerában tán hazafiai megbecsülést s megelégedett hosszú életet találhatott volna fel. — Ki jól tudja, hogy szemei gyengék, azok hasznát kimélve fogja venni, s így hihetőleg a nap sugárinak még vén korában is örülni; ki ellenben azt nem tudja, kábulásig merül tán könyvekbe, s végre többet tudhat ugyan mint mások, de kevesebbet vagy tán semmit se lát. A ki nyilván tudja, hogy az elme három főtehetségei: képzelet, emlékezet, s ítélet tökéletes arányban nincsenek benne egyesülve, nem fog felemelkedésre vágyni, nem fogja munkássági körének tágulását kívánni, mert világosan látja maga előtt: hogy annál kárhozatosb elbizottság és vakság nincs, mint másoknak tanácsolni, vagy másokat vezetni akarni ahoz kivantató talentum nélkül; s hogy azok, kik ezen hiányokat nem érezvén, magokat kolonposokká s vezérekké tétetik, több kárt okoznak, mint hasznót, s sok fáradozásai-kért, ha még oly tiszta szándékbul folytak is, dicséret s hála helyett gúnyt s gyűlölséget aratnak -- sőt némelykor áldás helyett felebarátaikat könyvekbe borítják.

— (*Tárgyismeret.*) Ha körül tekintünk, itt látunk nyavalában sinlödöt, mert erejét, ott kétségbe esettet, mert vagyonaát vélte nagyobbbnak. Emitt lézeng ügyefogyott, amott gyalázatba merült, mert ez hazáját, amaz hazafiait nem ismerte. Ott koldul az egykori gazdag kereskedő, mert az ország fekvését, szokásit nem látta tisztán. Amott megvonul a valaha pompás birtokos, mert se vagyona, se adóssága, se hazája nem tünt soha esze s szive elibe. Amarra teng az el-

bukott árendás, mert földje vegyületét, ereje mennyiségét, s a közel vásár szerencsését nem ismerte. Emitt szomorkodik a néhanapján s abad s vig legény, most férj, mert a házasságbul csak édest, de keserüt nem várt. Amott kinlódik az életen keresztül egy szerencsétlen házas pár, különvéve mindegyike nagy érdemü, de nem egymáshoz illő — nem ismérték egymást.

— (*Nemzeti szellem.*) Minden jobbitás és előmenetel ellen sokan legkisebb *önismeret* nélkül így kelnek ki: „A nemzetiséget nem kell rontani, mi magyarok vagyunk, ne utánozzuk a francziát, angolt, németet“ „csak ne tegyünk semmit nemzeti szellemünk és sajátságunk ellen“ ily módon a régi jóval a régi rossz is örökön örökké megmaradna, az új jó pedig soha életre nem kaphatna, s ez kívánható, ohajtható-e?

Tagadhatatlan, hogy a szellem és sajátság minden nemzet legsarkalatosb intézetire nézve szent, s annak megsemmisítése a nemzetiség halálát elmulthatlanul sietteti; de ha kislelküleg makacson minden javitást kirekeszt, a legszebb, leghasznosb s legszükségeseb előmenetelnek lesz gátja, hijábalóságokon s szemfényvesztéseken alapul, s annál veszedelmesb, mennél erősebben ragaszkodik hozzá a sokaság. És ugyan mi az a nemzeti szellem, az a sajátság? az már készen jön a világra, mint valamely állat? egyszerre sül, mint a zsemlye? vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni s élni, mint Pygmalion márványa? Avagy csak lassan ered, halkkal nő, nevededik s fejlődik ki?

Ha az első igaz, akkor épen oly igazán lehetne azt is állítani, hogy Amerikának s Ujhollandiának némely vad nemzetiségei az ő nemzeti szellemök és sajátságok elromlása nélkül, áraljában semmiben sem mehetnek elő, hanem már arra vannak kárhoztatva, hogy tulajdon állati vadságukban örökön örökké maradjanak meg.

— (*A hol van, ott keress.*) Azon hadivezér, ki számos ágyut elfog, némelykor el is veszthet néhányat. Többször esik lóval s lórul, ki annak hátán sokszor jár, mint ki rá se ül. Sokban csalatkozik az, ki sokat próbál, s többször hibázik az, ki ébren van, mint a ki alszik. Ki pénzét elássa, az

meg nem bukik, s kincsét se veszti el, ha csak el nem lopják, de értékének semmi hasznát nem is veszi, s rá nézve arany és kő egy becsü. Azon álló hid, melyet a Dunán senki nem próbál, el sem is bomolhat stb.

(*Foglalkozás.*) Tagadni nem lehet, hogy csak azt művelhetjük tökéletes ügyességgel, a mit *mesterség s nem időtöltés*-képen üzünk. Ismerje meg tehát kiki, mi az ő mestersege s tisztje, ha valamiben felsőbbséget vágy elérni, fejtse ki azt tehetsége szerint, foglalatostkodjék azzal minden nap, s tegye azt s csak azt minden vizsgálata s tanulása fő tárgyává; minden egyebet mellesleg folytasson, az legyen dölga, egyebek nyugalma, pihenése. Így mi magyar birtokosok a törvény, ország védelme, gazdaság s kereskedés körül foglalatostkodjunk, mert ezeket ismerni tisztünk s kötelességünk, s nem csak úgy, a hogyan azok hazánkban vannak s voltak, hanem a mint külföldön is vitetnek, nehogy egyoldalualakká váljunk. Ezek legyenek fő foglalatosságink, minden egyéb szép és kellemes pedig mellék- s időtöltés.

— (*Ellenzék.*) A felvilágosító ellenzés hasznát senki nem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát *igenli*? S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a dolgok igaz állapotját, ha hiedelmiben soha tagadóra nem lel? S ugyan hogy cselekedhetnék józanul a dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?

Csak mindenoldalu vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.

Sokan az ellenzéstül úgy félnek, mint a setétségtül, az pedig épen oly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a nap sugárinak szembetünőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben nyomás és ellennyomás nélkül. S csak oly tanácskozás szül bölcseséget s áraszt áldást az emberiségre, hol szabad, hidegvérü, tiszta át- s belátás vezérli a vizsgálatot s okoskodást.

— (*Hazaszeretet.*) Összehasonlítások által legjózanabb elmélkedni. S így az egészséges ítéletü hazafi nemzete elsőbb-

ségin örül, s azokat mind jobban jobban kifejti. Ott pedig kettőzötteti fáradozásit s halad, hol hátramaradást sejdítne. s minekelötte jobb s boldogabb hazát keresne, még inkább szereti s nagyobb szorgalommal ápolgatja édes anyaföldét, mint ügyefogyott agg szüleit vagy sebhe esett pajtásit se tudná segedelem nélkül hagyni, hanem még drágábbak lenének szivének! Tanul ö bölcseséget, de nem egyedül könyvekből, cathedrákrul; hallgajja inkább a természet szent szavát, mely minden ember erkölcséhez mágusi erővel szól, s felemelni iparkodik hazáját nagyobb méltóságra, nagyobb diszre.

— (*Bizalom, gyanú.*) Rosz ember mindenütt van, s arra vigyázzon, azt sujtsa a törvény. Keresztény jótévőségünkben higyjünk minden emberrül jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkirül pedig a legroszabbat — úgy fogunk ezen s a más világon boldogulni. Hagyjuk azokat érzékenyen sententiázni, kik mindégkölcsonös bizodalomrul álmadoznak, mintha csak szentek közt lagnánk. Ha úgy volna, mint ök hiszik, se contractus, se testamentum, se obligatio nem kellene, söt még a Corpus Jurist is elégethetnök, mert az egymáshoz vonzó szép bizodalom mind ezeket szükségtelenké tenné. De ily ábrándozók, kik Eldoradóban vélik magokat, vagy minden vagyonaikat elvesztették már nagy bizadalmok miatt s alamizsnára szorultak, vagy a mit még inkább hiszek, másokat csalni akarnak, a mit olyanokon könyebben vihetnek végbe, kik biznak, mint a kik nem biznak, mert azok magok adják oda a miek van, ezek pedig elzárják.

— (*Nevelés.*) A nevelés s kivált az első benyomások bámulandó következésüek. Ki dob el kenyeret egyhamar közülünk készakarva, s ha zsemlye bélét vagy kenyér héját elvetjük is, nem rendül-e meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre, vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajitanók el? és miért? mert dajkánk mondá egykor „kenyeret vesztegetni nagy bün“ sat. s való is magában a dolog, hogy Isten áldását elhajitni nem kell, mert azzal a szegény élélhet. De az különös, hogy tán épen az, ki egy darab kenyér elvetésén szinte megdöbben, százezereket, melyekért még annyi kenye-

ret lehetne vásárlani, legkisebb megilletődés nélkül szór ki. S miért? mert későbbi dajkái, szülei t. i. s nevelői vagy nem voltak, vagy nem mondták neki, „pénzt, vagyont kivetni, bűn“ vagy ha mondták is, nem oly jó móddal s aggódó nyájassággal mondták, mint az első dajkája éneke zengé fülébe.

Az éjféλι óra zendülése — mintha felébredzené a mult lelkét — mellünköt összevevönja, s belső illetődéssel sejdítjük nyitva állni a régi idő érzekapuit — s borzadva véljük érezni szorosb összeköttetését az élőknek a holtakkal. Hány bajnok, ki a harcmezőn félni, rettegni nem tud, ki bátor szemmel nézi a halált, gyengül el könnyen az éjféλι csend magányában, a temető halvány emléki közt? s miért? mert gyermekkorában száz meg száz mese nyomta lágy velejébe eltörülhetlen nyomdokát, hogy az éjféλι óra által függ a jelen a multtal, az emberi nem lelkekkel össze.

— (*Test és lélek.*) Életbe léptünkör mindent elkövetnek elgyengülésünkre. A tiszta levegőt tőlünk elzárják, mintha méreg volna; tej helyett levesekkel fulasztanak s a természet utjátul, mely közel van hozzánk, egészen eltávoznak, mert azt igen is távul keresik; később ideinkben pedig szinte mindenre tanítanak, csak életbölcseésre nem. Vagy kirekesztőleg lelki tulajdoninkat, vagy egyoldalulag csak testi tehetséginket élesztik s gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy csupa test volna személyünk. Ismétetinket s ügyességinket is nem annyira idomítják valódi haszonvételre, hanem csakhogy meglegyenek, mint ama filigrán remek, melyet csak nézni lehet — mert haszonvétel által ketté törnék.

Sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gymnasta, ki lelkének hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember. Mind testi mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniök, hogy az ember a lehető legnagyobb tökéletességre emelkedhessék. A lélek úgy megkívánja az eledelt, mint a szív s a test — s az is elbágyad, elhervad a nélkül.

— (*Boldogság.*) Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképen kapni nem lehet — fizetni kell azért mindég és mindegyiknek, a különbség csak az, hogy egyik minden testi

szerencsáját s lelki egész nyugalalmát veszti a tapasztalási alkuban, másik pedig a veszedelmes vásárbul még birtokának jobb részét megmenti. S nem ez a nevelés célja? Minden törekedésünk nem szerencsének-e, vagy ha azt az egek megtagadják, legalább a megelégedésnek elérése? S idomulásunk az élethez vallyon eszközli, vagy elősegíti-e ennek elérését?

A köznép a szerencsét kincs és hatalom czirkalmával méri. Sokszor halljuk állítani egy olyanul, ki magas születésű gazdag ifju, „Ej be boldog!” noha az, kirül mondják, tán sokszor közel a kétségbeeséshez halálos keserűséggel éli napjait. Van az emberben valami, melyben minden a világon mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta ezen tükör s mindent rózsza színnel fest, akkor megelégedett az ember; ha homályos s abban minden setétentünik elő, akkor boldogtalan. S azért látuk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni; s viszont sok megelégedtet alacsony helyzetben, kinek alig van élelme.

Ezen valami pedig általjában véve nem egyéb, hanem *elromlottság* vagy *elnemromlottság*. És ugyan ezt mi eszközölheti vagy hátrálhatja jobban, mint az első benyomások, anyatétjjel szítt s gyermeki korunk elő-fogalmi, a mi nem egyéb, mint a célirányos vagy elhibázott nevelés, mely jövendő életünk és sorsunk vig vagy szomorú létét határozza el!

— (*Itélő tehetség.*) A képzelet s emlékezet felemelése s kiterjedése által az itélő tehetség csunkul s keskeny körökbe szoríttatik. Pedig ezen tengely körül forog minden embernek mestersége.

Nem kell ennek következésében a koponyát többel tömni, mint a mennyit elbir, nehogy az itélő erő gyengüljön, s tanulni józanabb az életből, az emberektül, mintsem mindig csak nyomtatványokbul s a multbul. Senki se higye, mig él, hogy tanulását már elvégezte, hozza inkább báró St. mondását emlékezetébe „abbul, a mit nem tudunk, több száz-ezer tudóst lehetne koholni“ mert bizonyos, hogy azon rész, melyben egy cseppet se vagyunk jártasok, jóval nagyobb, mint hol egyet s mást homályosan már gyanitunk.

— (*Rendeltetésünk*). Se magasb lelkek, se állatok nem

vagyunk, hanem emberek: élünk azért mint emberek, csak-hogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.

Azon okoskodás, „boldog ki nem ismeri a jót, mert így nem is ohajtja“ már elavult — s épen oly józan mint: a köszerencsés, mert semmije se fáj. Nem negatív, hanem pozitív szerencsére van alkotva az ember, csak-hogy kész sültet ne várjon házához, de a földdel vivjon meg, hogy azt megszerzhesse magának; úgy minden bizonynyal nincs a magyar szegénység-türésre teremtve, hanem hogy mindegyik azt mondhassa magáról: „jól birom magam.“

— (*Kellemes élet.*) Szép termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei, vadászat, paripa s több eféle mit érnek, egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül, s ki ura ugyan már az elsőbbségnek, de utóbbiakkal nem él, jól bírja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hű, gyermekei vidorak s erősek — de ki a közjóra nézve süket és vak, s hazája előmenetele lelkét épen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik s másik is mennyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki városban s külföldön keresi az élet minden kellemit, s kinek hazafiai és számos jobbágyi csak unalmas vagy ijesztő álmok képében jelennek meg; vagy az, ki mindég otthon nem is sejdíti, mely megillető s szívrehatóképpen tudta a gyenge ember a természet némely titkait már felfedezni, az örök setétséget némelyekben szürkületre birni s mennyire közelíthetett elme-ereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéletességhez!

Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. — S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másíknak minden lehető eledelével bővelkedik.

— (*Ál büszkeség.*) Némely érzi hátramaradását, vagy tévelgő uton járását, s legalább pénzbeli összeköttetésiben akarja tisztán tartani lelkét s özvegy s árva hitelezői sorsán megilletődik. De nem tud magán erőt venni s pompás s fényes életmódjárul lemondani; mert nem ismeri az emberékesítő büszkeség s alacsony hiuság közt a különbséget.

Büszkének véli magát, hogy ugynevezett rangja szerint élni meg nem szün, s a sors csapási nem verhetik le; midön azonban valódiképen más pénzét költi, s semmi egyéb, mint csak hiu. — A nemes büszkeség inkább rongyban jár, és száraz kenyeret rág, mint sem azzal élne, a mi nem övé.

Sok, hiv emberit kénytelen kenyér nélkül elbocsátni; más, ki legfüggetlenebb lehetne, magát oly helyzetbe zavarja, hogy sok hijábavalót, ki szolgája lehetne s kit belsőképen megvet, süvegelni s előtte hajladozni kénytetik.

— (Csinosodás.) Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt, a mi magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által. Ne várjuk el, hogy szépeink lenni szeressenek oly hazánkfia társaságban, ki tán zsiros csiznában látogatja meg őket, pipaszaggal tölti el a házat, s beszédje közben a tiszta padlatra jókat pök, s vagy alacsony hízkeléssel felhökig dicséri, ha jó reggelt tudnak magyarul mondani; vagy mindenrül oktatólag beszél, ámbar a negyedik vármegyében se volt; vagy egy originált akar mutatni, kinek esze szinte könyökében s ki mindent össze vissza habar, vagy némán és szolgaként az ajtónál áll stb. Mert természetes, hogy társasága egy oly külföldinek sokkal kellemeteseb, ki messze járt, sokat látott, a legnagyobb következesek kutfejen, s a legnevezetesb történetek tanuja volt, s mulatságos előadása s életrevaló módja által órákat pillanatokká varázsol. Ne legyünk irántok igazságtalanok, s csak kérdezzük magunkat; helyzetetésökben nem szeretnők-e mi is inkább az utazott, kicsinosodott idegen társaságát, mint egy durva elöitéletekkel megtölt földinkét!

Nem kívánunk-e inkább olyan emberek köriben lenni, kiktül élni tanulhatunk, mint sem olyanokéban, ki nevetséges tanácsok s fáragatlan dicséretök által belsönket nem kevésbé sértik, mint részrehajló vagy tán alaptalan okoskodásikkal untatnak? Ne fáradjunk annak megmutatásában, mert ugy is hijában lenne, hogy magyar leánynak illőbb volna magyarral mulatni stb. ha a külföldi magaviselete bátrabb, ügyesebb, kellemeseb s tetszetősben tud körülte forogni. Egymáshoz vonzódásra, barátsággra, szerelemre, meg-tetszésre s arra a mi mulat, semmi egyéb nem kényszerithet,

hanem csak felsőbbtség és báj! Egyedül tiszteletre lehet valakit kényszeríteni, egyébre semmire, a mit ha ugyan megérdemlünk, még halálos ellenségünk se tagadhat meg tőlünk.

Ne törekedjünk hijába a víznek hegy ellen vitelére, s ne remélljük, hogy a teher felfelé essék; de eszközöljük inkább azt, hogy nem csak tiszteletre, de még barátságra, sőt szeretetre méltók is legyünk, hogy tapasztalásink, szebb szokásink, s öntartásunk társaságunkat kívánatossá, mulatságossá s bájolóvá tegye. Ne vádoljuk asszonyinkat, mert bennünk a hiba. Álljon csak nemzetiségünk s magyarságunk oly szép fényben, hogy a szemérmes szüz bátran, habár pírulva is, egész világ előtt ismerhesse meg, hogy minket szeret, s boldog lenne életét miénkkel megosztani; ne féljünk, mind megmagyarosodik a jóra való, s kinek férje férfi.

— (*Tudomány és gyakorlat.*) Minden felsőbbtség jobbára idomítástul függ. A rozabb ló, ha idomított, meggyőzi a jobbat, mely idomítva nincs. Ugy éppen azon egy ember, vagy ezred minden ellenséggel diadalmi hiedellel szálhat szembe vagy eggyel se, a mint ahoz el van vagy el nincs készítve. Mai időben a legelszántabb bátorság is semmivé lesz a hidegvérű combinatio előtt, mert az ész meggyőzi a testet. Gyakorolni kell tehát magunkat az újabb taktika és stratégia rendszabásiszerint az ország védelmére, hiszen alkotmányunk szerint született katonák vagyunk. Indisciplinált sokaság, bár mi dühös lenne is megtámadása, mai időben végre meggyőzötve széllyed el. Azonban jó katoná rövid idő alatt senki se lehet, ahoz tudomány s hosszas gyakorlás kell, mint se tökéletesen jó, se felettébb rossz ember se lesz egyszerre senki. Hát a józan s igazán nemesben hány esztendei gyakorlás szükséges életünk minden pillanatában oly rendületlen önállásra, hogy se szépség bája, s nagyravágyás kísértete, se popularitás tömjéne meg ne tántoríthasson minket. Elpuhulhat lassan lassan egy egész nemzet, mely valaha a fél világot megrázá, mint viszont hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a bombákat s ágyu-golyóbisokat. — Annyi ereje van az idomulásnak, a szokásnak.

Az, a mi valaha nemzetiségünk talpköve s ereje volt, időjárával elbomlott, s jól mondja hazánk koszorus lantosa

„Óh más magyar kar mennyköve villogott
Átilla véres harczi közt” stb.

s a mi elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen — úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé. Szükséges inkább — nehogy homokon állapodjék minden lételünk, — új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenuink. Eléggé meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet, vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme tesz a nemzetek tartós sarkalátját. A vad ember nem erősb védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a tanult, a szelid; készülünk azért inkább épen oly erősek s bátrak lenni harciban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájasbak, mint ők s kivált otthon.

— (*Különbségek.*) Gazdáink egy része századát előzi meg s úgy cselekszik, mintha már 1901-ben élne; más része pedig úgy gazdálkodik mint 2-dik András idejében volt szokás. Egynek mezei olyanok, mintha erővel hozták volna oda Belgiumbul, másiknak sikjai pedig oly ábrázatlanok, hogy azokon tevével vagy dromedárral összetalálkozni nem volna meglepő. S ezen előmenetelek vagy hátramaradások nem mindég a körülállásoktól, de többnyire a birtokosok gondolkodás-módjátul függenek.

— (*Önbizalom.*) Tegyen kiki jót és műveljen derekast, mennyire ereje engedi. Magát felsőbb sors által kiválasztott különös lénynek, reformatornak, új mohammednek tartani — legnevetéseseb, tagadni nem lehet; de nem kevesebbé szomorú, magában s maga erejében semmit se bizni, s mindenütt mást állítani maga helyibe.

— (*Ész.*) Ha annak magyarázatjába ereszkedünk, mi az ész? — soha tíz ember közt három annak értelmében meg nem egyez; „Mennyi esze van U-nak, mivel annyi pénzt tudott szerezni!” — „Csudálatos ész ezen H., tíz ezer verset tud könyv nélkül!” — „Már hogy O-nak van esze, arrul nem kétkelhetni, mily jó rendben van háza s felesége s gyermekei mily szépek, be kellemesen él!” — „Ez ám az ész, huszonnégy nyelvet tud!” stb. — Csak ezek után is, valljon mi az ész?

mert, a kikirül szólánk, azok lelki tehetségei épen nem egyenlők, sőt inkább igen különbözök; mert a jó memoristának tán nem lesz felesleg pénze; a dús pedig egy verset se tud könyv nélkül; a boldog férj egy két nyelven tán jócskán, egyen kettőn pedig darabolva szól; a lingvistát ellenben nincs, ki szeresse s ki élete utját virágokkal hintesse.

Hát ugyan mi az ész? Itéletem szerint jobb érteményét az észnek nem adhatni — azoknak, t. i. kik érteni akarnak, mint így : „ennek egy pár órára van esze, annak több napra, emennek 5, 10, 20 esztendőre, amannak egész életre, s ennek századokra, öröklétre.“

— (*Megelégedés.*) Soha sem emeli fel az embert egy történet a lehető legmagasb megelégedésre, mint csak ritkán gázolja el egy csapással a sors egészen. A megelégedés mint a megnemelégedés közönségesen sok kellemes benyomások s érzések sommája s viszont egyenként véve, mint p. o. mindég rossz hússal élni, meg- vagy megnemelégedésünkre alig van befolyások, de összesen és számosan véve, az embert boldoggá vagy nyomoruvá tehetik. Rossz kenyérrel, savanyu borral, hitvány baromfival, kemény hússal élni több esztendőig oly házban, melyben bűdös szag, számtalan szunyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, közel éles haranghoz, munkás kovácshoz, vagy oly udvarban, hol sok a kutya; szám nélkül a lúd, kacsza, tyúk; szűk csizma s nadrág, melyben nem léphetni, fogfájás, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmasokkal társalkodás, szomszédban hegedü-trombita-tanuló, magyarul nem tudó hazafi sat. ki élhetne soká ezen körülmények közt? S így bizony nem hijáavalóság a jó s porhanyu hús mindennapi használásunkra, ha egyébként a gazdát nem gyarapitná is.

— (*Ok és okozat.*) Makkbul mindenütt tölgyfa lesz, habár egy hazában nagyobbra, másban kisebbre nő is; a ló csikaja csak ló marad, akárhol csikózzák is, ámbár itt derekabbán, ott hitványabban tenyészik.

— (*Gazdaság és gyáripár.*) Az ország java nem egyesek s néhány magánosak hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat; azon mendemonda pedig, hogy honunkban csak

pásztorok és szántóvetők lehetünk, s tőlünk még el vannak rekesztve fabrikák s manufacturák — ámbár ezt sokan velős állításnak vélik — nem eszesebb szó, mintha valaki azt mondaná: ő csak gabnát termeszt s marhával, jűhval sat. nem bajlódik. Derekas gazdaságban mind a kettő elválhatatlan, s az ki több marhát tart, előbb utóbb több gabnát is fog aratni; szintugy pásztor és szántóvető ember is több lesz, vagy legalább nagyobb nyájakat őriz, többet szánt, a hol emberkéz s erőmü a természet s föld ajándékit nagyobb becsre emeli.

Igaz, kereskedésre geographiai fekvésünk nem legjobb, azonban nem is oly rossz, mint sokan gondolják, azaz nem oly rossz, hogy azon, a mit a természet megtagadott, mesterség által valamennyire segitni ne lehetne. Ha földünk nem oly zsiros, hogy minden trágya nélkül is megteremje a buzát, abban fogjuk azért hagyni használasát?

Szinte mindenütt állithatni elő az élet javait s kellemeit, s ezek megnyerése nem annyira éghajlattul, földtül sat. függ, mint a lakosok nagyobb vagy kisebb ügyességétül.

Mindenen diadalmaskodik a férfiuí érett ész, eltökélett állhatatos akarat és szorgalmas munkásság; ezek virágoztatnak, gyümölcsötzetnek jegek közt is plántát, midön a tudatlan és rest még Utopiában is éhen halna.

De mennél nagyobb az akadály, annál szükségesb a fő, ipar s veriték, kettőztetni kell mind a lelki mind a testi tulajdonokat, hol a természet mostoha s engedni nem akar. Ellenzés a bátorságot csak edzi s a derék uj erőre gyul, hol a közember elgyengül. Fogadjuk hazánk áldását háladatos szivvel, csorbáit pedig hozzuk helyre: fekvésünket ne gyalázzuk, de ne is emeljük felhőkbe. Vegyük hideg vérrel a mappát s mondjuk magunknak őszintén: éjszak felé lengyel föld, nyugotra német birtok — keletre s délre Törökország és egy kis darab tengerpart környez, s az nem igen jó. Vizeink Duna, Vág, Mura, Dráva, Száva vad természetűek; Tisza, Maros fekvése helytelen, Kulpa kis medrü. — Utaink társzekerekre többnyire haszonvehetlenek. Csatornáink ritkák, hibásak. Éghajlatunk csak közepszerü. A tavasz változó s a tél agoniája sokszor május közepéig terjed s némely évben azt kérthetni: ugyan van-e, volt-e tavaszunk? Nyarunk meleg, s ugy-e al-

földi gazda, egy kissé több eső nem ártana? Őszünk jó és bortermésre egy a legjobbak közül a világon. Telünk se hideg, se meleg s legkisebb karaktere sincs, — földünk ellenben felséges s mily kiterjedésben! Rezünk, vasunk, köszönünk, sónk elég. Többi ásványinkat nagyra nem becsülöm és még az arany s ezüst bányákért se adok sokat, akárhogy botránkozzanak is meg ezen állításomon némelyek; de én azok létét vagy nemlétét egyenlőnek tartom, s azt hiszem: hogy papiros-pénz hypothekára állítva többet ér aranynál s ezüstről; s hogy sebes pénzforgás nem is fogja soha hazánkat nagyobb méltóságra s diszre emelni, míg azon balvélekedésen nem diadalmaskodunk, hogy Selmeicz és Körmöcz alatt fekszik a nemzet kincse. Semmi sem emelheti fel anyaföldünket, csak agyvelünk s kezeink; s nem hiányos geographiai helyzetünk oka kereskedésünk nem létének.

— (Pénz.) Pénzünk nincs, tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene. De más, most gazdag és pénzes nemzetek, mindég dúsak voltak? S nincs oly idő, ha a régít vizsgáljuk, mikor szegények valának?

Velence, Genua, Hollandia, arany s ezüst bánya nélkül, valaha Európa minden kincseivel fénylettek s az emberi ész hozta oda a pénzt; úgy mint scrs és vak szerencse tornyozta fel csak kevés időre a Sevillai udvarban egykor az új világ temérdek bányabeli jutalmait, — s ma az emberi ész Britanniába idézi a félvilág javait, midőn Spanyolország egészen elszegényedett! Nem lehet követni a régibbeket abban, a mit ma tesznek, hanem abban, s mit akkor cselekedtek, midőn oly időkoruak voltak, mint mi ma vagyunk. Végezni kell előbb az első iskolát s aztán a magashakat. Az angol nem kezdette gyarapodása talpkövéét pénzzel, de munkával — jól elrendelt, eszes, systematizált munkával; — a tanító nem kezdé ügyét tanítással, hanem tanulással s nem lehet Euclidest fejtegetni némely megelőző tudományok nélkül. S mind az a mit részint földművelésben más lábra kellene állítani, mint fentebb említém, részint kereskedés végett eszközölni vagy változtatni, ahogyan alább mondani fogom, nem telik sok pénzbe, vagy oly temérdekbe, hogy azt ki nem állithatnók. Jobb systema elfogadása s a hiányos elhagyása csak oly

zavart okoz, mint mikor egy rendetlenül élő rendesen kezd élni. Eleinte, meg lehet, józansága némely alkalmatlanságot fog vele éreztetni, melyeket bor, pálinka s több eféle elnyomott, de csak kis idő múlva egész organismusa rendesebben forgand.

— (*Világpolgárság és hazafiság.*) A cosmopolita tágasb szívünek tartja magát s így jobbnak mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a patriota főképpen csak hazafiait. Ő magasb értelmünek képzei magát, mert minden régi szokáson, bevett itéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet s chamaeleoni ügyességel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. — De ily tehetség átermészet s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse s az emberből, ki minden sajátságát elveszti, oly csufot tesz, mint nevetséges a szelid farkas s kaczajra méltó a lánczokon idomtalanul tánczoló medve s csuf a legvékonyabb vesszőtől is rettegő kalitkás oroszlán.

Mily szomorú sors, öntagjainak egymásutáni lassu sorvadását nyilván érzeni s az életerő fogyatkozásit napról napra csalhatlanabbul észrevenni — s ennél csak annak kinja lehet még fájdalmasb, ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja; mert százszor könnyebb, testi, mint lelki aljasodást szenvedni. Hol pedig a nemzetiség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajátság hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapul már, ott, ha a sokaság vakságában nem is gyanítja, keserü, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, mikép folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés fővény a nemzet életórája üvegszelenczéjébe.

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fentartását eszközlő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív-kiszakittatása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történetit vizsgáljuk, nem áll-e a nemze-

tiség legszebb fényében mintazon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopyle köszirteit legnemesebb vérrel pirosítá, s nem érezzük-e, hogy futja át velünk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk disze s boldogsága felől?

Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó! mert azon gyávák s elfajultak, kiknek száma, tagadni nem lehet, elég nagy s kik midőn ezeket olvassák, tán kaczagnak s gunyolnak, mit árthatnak nemzetiségünknek s hogy gátolhatják annak szebb és tökéletesb kifejlődését? Nem kell attól félni. Ők csak olyanok, mint ama hasztalan félénk katonák, kik mindig rosztat jövendőlnek, a legkisebb veszélynél szaladásnak erednek s oly messze távoznak, hogy alig éri el őket a hír, hogy nélkülök is kiküzdék a csatát — s aztán béke idején legtöbb szó szájakban-

— *(Nemzet és nemzetiség.)* Már én ugy látom a dolgot s ugy hiszem : hogy csak honnosi s övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon épen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségeseb s közel a veszedelem; s hogy nincs oly ürügy, mely minden időre való kivándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számos ajándékot vevé; mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni; s hogy végre, ha már minden életiskolán keresztül mentünk, semmi sem oltja el megelégedési szomjunkat, mint néhány előhonnosink megbecsülése s utóink áldása. S boldogabb a Hottentot s Kakerlák fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párisban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is mindig csak idegen.

A mi pedig a nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknék. Egyszerű architectura künn, szép festész, kárpit, alkalmas butorok benn, igen is emelik a ház becsét; csakhogy az ilyeseket ne tartsuk az építmény alappainak s e külső szín mellett a dolog belsejéről se felejtkezünk el. Azonban a külső is sokkal fontosb, mint azt általá-

nosan venni szokás, mert mit látunk a külsön kívül egyebet? S mire alapítsuk ítéletünket valakiről, kit nem ismerünk s kiről soha se hallottunk semmit, ha külsejére nem?

S mily különböző érzéssel áll ki, teszem, a magyar huszár saját nemzeti öltözetében, mint ha plundra, hosszú kaput vagy egyéb gunya s haczuga lógna derekán. Így más legény a jó öltözetű parasztgazda fia, mint a rongygyal fedezkedő; s mi magunk sokszor kirekesztőleg köntösünk ügyetlen szabása, kopott vagy szurtos léte miatt társaságokban minden lelki felemelkedésünk mellett is, feszülten érezzük magunkat, s az ajtónál állunk hallgatva. Alig gondolhatnók, ily kicsinységek mily nagy befolyással bírnak ránk tanultabbakra s mi nagyobbbal még a népre! Csak hogy ilyeseket alapoknak nem kell venni, mert a magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiúi érzés a szó legtágasb értelmében, szabadság-imádás, hon legforróbb szeretete s az élet kész elhagyása törvényes királyáért. Ezen alapul sajátosságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s *becsültesd meg kiinn a magyar nevet,* van szívünkbe vésve. Ezeket fejtsük ki mind jobban. Ily tulajdonok, s nem ám pengő sarkantyú, vitézkötés — tán vitézség nélkül — s nem panyókás mente, nem sinór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túri-süveg, atila-kalpag, zrinyi-dolmány stb. fogják szépeinket magyarosítani, honunkat felemelni, mindenki bizodalját megnyerni s a külföldet arra kényszeríteni, hogy egy tökéletes férfiú említésénél mindig Magyar jusson eszibe.

— (*Nemzeti nyelv.*) Az egészséges nemzetiségnek egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bár mi sinlödve is sokszor — mint errül számos a példa — de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűz terem a hon, mely a voltakért szomoruan eregeti földre csüggeteg lombjait.

— (*Hatalom.*) A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statistikája* az ország legérdekesebb — leginteresszansabb — része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.

— (*A magyar életkorai.*) A magyarnak Vezérek alatti volta : születése; sz. István, szent László ideje : gyermekkora; 1-ső Lajos s Mátyás alatti : serdülő ideje. Mária Thereszia alatti : fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövő lesz emberkora; — s csak tőlünk függ eszközteni, hogy valaha egészség színe fényledezzen e nemes tekintetén, s szép fehér szakál lengjen számos esztendőig a vén Magyar ajkai körül, vagy hervadás, halvány kép s életunalom legyen nemzetünk vég-határa; s csak a mi hatalmunkban áll oly pályát járni, hogy valaha az öreg Magyar öröm-szivdobogással nézhessen vissza férfikorára, s ne legyen arra kárhoztatva, a mire sok halandó — hogy rája nagyobb áldás nem szállhat „elfelejt-hetésnél.”

— (*Hazafiai elhatározás.*) Hogy sok nem bánja, mi lesz hazájából holta után, azt igen is elhiszem, sőt bizonyos is vagyok benne, mert látom, hogy élteben se törődik vele sokat. De a nemes nem így gondolkozik, — a mit megvallani nem szégyell — s azt hiszi, ha bár egyedül maga maradna is, hogy egy becsületes embert kirekesztőleg csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódási által megérdemlé s előre sejdíti, hogy hazafiai leglelkeseb része valaha, ha ő többé nincs s minden irigységnek s megsértett önszeretetnek vége — hamvai felett azt fogja rebegni : „Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít.” Mert mi melegítheti a nemes vért édesebben s mi által felelhet az ember jobban meg titokteljes ittlétének, — melyben minden kétes s rejtett s hol még a legvilágosabban látó szem felemelkedéssel is csak sejdíthet, — mint midőn ön álláshelyén, melyre a sors állítá, hazája s ez által a minden-ség tökéletesbitéséhez tehetsége szerint járul!

Azért ha másnak hazája fejős tehén gyanánt jelenik is meg, nekünk azon remény maradjon mindig legszebb örö-münk, hogy magyar honunk mind magasbra fog emelkedni még; s leszünk-e tanui annak, vagy sem, a hatalmas Iste-nekre bizzuk s úgy fáradozzunk, mint hallhatatlan lelküek, kik az idő mohátul mentek. S ki tudja, ha soha többé hal-lotti álmunkból nem ébrednénk is fel, ki szerencsésebb : az-e, ki a fákat ülteté, ápolgatá s azok lassu, de meg nem szünő

növését tapasztalá; vagy az, ki megnőtt korukban nyugodt s henyélt csak árnyékuk alatt?

— (*Elszántság.*) Az nem tud pirulni, ki azzal dicsekedik, hogy több tudománya vagy több pénze van, mint felebarátjának; de szinte egyenlő, sőt még nagyobb hiba, egyet s mást a közönség java elől eltemetni. — Megvetést érdemel azon dus, kinek erszénye csak önkéjei elégitésére van nyitva; s a közjó előmozdítására mindég zárt, — ugy szánakozást vagy dorgálást érdemel az, ki sértés félelmébül vagy egyéb mellékes szempontokból tudományt s tapasztalásit elássa hazafiai elől.

Sok, szerénységi köpenyeg alá bujik, hogy ő ezt s amazt inkább tudósbakra, bölcsesbekre hagyja, midőn igazán azért nem avatkozik a dologba, mert vagy nincs bátorsága, vagy tüsténti önnyereségét nem látja belőle. Ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége : magáru! egészen elfelejtkezni. S ki ezt nem cselekheti, nem is lesz soha valódi hasznos embere hazájának.

Gyermekek boldogságáért fáradozni, és éltök tavaszában tőlök megfosztatni — olyat imádni, ki gyűlöl — hívnek tartott barátul megcsalatni : szívrepesztő kinok; — de türethőbbek, mint minden hazánkfiatut kárhoztatni, elhagyatni; s még ily áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak.

— (*Volt; lesz.*) Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gandom tudni, *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A *Mult* elesett hatalmunkból, a *Jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló remniscentiákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk s hiv egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb viradásra. Sokan azt gondolják : *Magyarország — volt; — én azt szeretem hinni : lesz!* *)

*) Hitel. Irta gr. Széchenyi István, 1830.

Franklin életrajza.

MIGNET után, fordította SZALKAY GERGELY.

ELSŐ KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

Franklin életéből merithető tanulság.

„Homályban s szegénységben születve“ mondja Franklin saját *Emlékirataiban* „s élttem első éveit ezekben töltve, a világban jólétre s némi hírre vergődtem. A szerencse folytonosan kedvező volt részemre, még akkor is, midőn már élttem kora jól előhaladott volt, és utódaim talán örvendeni fognak, ha megismerhetik azon eszközöket, melyeket erre használtam, s melyek — hála a gondviselésnek — nekem oly jól sikerültek, hasznos tanulmányul szolgálhatnak ezek nékik, melyeket hasonló körülmények között, utánzandóknak vélhetnek.“

A szavak, melyeket Franklin saját gyermekeihez intéz, valóban mindenkire nézve hasznosak lehetnek. Az ő élete utánzásra méltó előkép. Tanulhat abból mindenki valamit, a szegény valamint a gazdag, a tudatlan mint a tudós, az egyszerű polgár mint az államférfi. Különösen pedig azok merithetnek belőle tanulságot és reményeket, kik alacson körülmények között, segély és szerencse nélkül, magukban vágyat éreznek sorsukat jobbitani, és eszközöket keresnek, magukhoz hasonlók között magukat kitüntetni. Meg fogják abban látni : miként jutott egy szegény kézműves fia, miután ő maga is sok ideig életszükségeit kézi munkájával kereste, munka, szorgalom és takarékoság által gazdagsághoz; meg fogják látni : miként képezé ő egyedül maga, saját szel-

lemét korának legtovább előhaladott ismereteiben, és miként használá fel tiszteletteljes állását, az emberiném és hazája java s boldogságának előmozdítására.

Kevesek élete oly gazdag, oly tisztelet- és dicsőségteljes, mint ama bostoni festőfiunak, ki azzal kezdé, hogy faggyut öntött a gyertyamintákba, azután könyvnyomóvá lön, az első amerikai hírlapokat szerkeszté és a gyarmatok első papirgyárait alapítá, melyekben az anyagi polgárisodást és szellemi felvilágosodást gyarapítá; ki a delej-folyam és a villany ugyanazonságát felfedezé, a párisi tudományos akadémia és csaknem minden európai tudományos testületek tagjává lön, és szülővárosában mint az alárendelt gyarmatok bátor ügyvivője lépett fel, Francia- és Spanyolhonban a fölkelt gyarmatoknak szerencsés közbenjárója volt és Washington Györgyhöz mint azok függetlenségének megalapítója csatlakozott; ki végre — miután nyolczvannégyszáz évig folytonosan jót eszközölt, a kétvilág nagyrabecsülésében mint a világ-mindenség törvényeinek ismeretét bővítő bölcs és mint nagy ember halt meg, ki hazája felszabadítását s jólétét előmozdítá és nemcsak azt érdemlé ki, hogy érette egész Amerika gyászba öltözzék, hanem még azt is, hogy ehhez a frankhoni alkotmányozó nemzetgyűlés nyilvános okmány által csatlakozzék.

Kétségkívül még azoknak sem leend könnyű, hozzá hasonlókká lenni, kik Franklin életét tökéletesen ismerik. A lángész nem utánozható; kell hogy a természet legszebb szellemi adományaival, a jellem legerősb sajátágaival birjon azon ember, a ki embertársait vezetni, és hona sorsára oly hathatósan működni ohajt. Franklin pedig valamint lángész, ugy tiszta s világos értelmű, a mennyire erényes, anyyira becsületes férfi, a minő dicskoszorús államférfi. ép oly engedelmes polgár volt. A tiszta világos értelem, a becsületesség és önfeláldozás ezen szempontjából tekintve, megtanulhatják mindazok, kik élettörténetét olvassák, álképletek kikerülésére használni istentől nyert belátásaikat; és felhasználni Isten által lelkökbe oltott nemes érzelmeiket, a hűn és szenvedély leküzdésére, melyek a szegénység és szerencsétlenség kútfejei. — A munka áldását, a takarékoság

szerencsés gyümölcseit, a jólmeggondolás üdvös szokását, mely a tényt megelőzi és vezérli; azon dicső igyekezetet, mindenkivel jót tenni s az által magának a legédesb elégtételt s leghasznosabb jutalmat, az önmagávali megelégedést és kortársainak jó véleményét megnyerhetni, — jelen életrajzból mindenki megtanulhatja.

Franklin élete azonban jó tanulságul szolgál még azon erős s magas lelkű természeteknek is, melyek a közönséges sorson felülemelkednek. Nem minden nehézség nélkül mivelte ő ki lángelméjét, nem minden erőmegfeszítés nélkül lépett az erény útjára, nem terhes munka nélkül lön ő honának és a világnak hasznossá. Megérdemli, hogy a gondviselésnek ama választottai, az emberiség ama nemes szolgálói által, kik nagy férfiaknak neveztetnek, vezérül választassék. Ő általok halad az emberi nem a tudományok: an és jólétben tovább-tovább elő. — Az egyenlőtlenség, mely őket más emberektől megkülönbözteti, és ezeket eleinte az ő károhtatásukra ingerli, távolságot okoz bár, de ezt ők eszméik közzététele, felfedezéseik jótékonytsága, és indítványaik gyümölcösöző hatása által azonnal betöltik. Apránként saját magasságukra emelik fel azokat, kik oda önerejükől soha fel nem jutottak volna. Így részesítik őket azon jótékony egyenlőtlenség előnyeiben, mely magát mindnyájok javára csakhamar egy magasabb rend egyenlőségévé változtatja át. Valóban az, mit egy embernek lángesze létrehozott, néhány nemzedék multával az egész emberinem közös javára leendő, és a bátor ujitás közhasznává válik. A különböző századok bölcsei és értelmesei folytonosan ezen közkincset gyarapítják, melyből az emberiség merit, mely nélkülök eredeti szégyenségében, azaz, tudatlanságában és gyengeségében maradt volna. Törekedjünk tehát ezen valódi tudományhoz előre, mert nincsen oly igazság, mely valamely fogyatkozást meg ne szüntetne. Tiszteljük a nagy férfiakat, és állítsuk fel emlékeiket követendő például; mert az által készítettünk elő hozzájuk hasonlókat, és soha sem volt a világnak reájok nagyobb szüksége, mint jelen korunkban.

MÁSODIK FEJEZET.

Franklin származása — családja, neveltetése, atyjánál első foglalkozásai — bátyja Franklin Jánosnál tanulási ideje mint könyvnyomó — tanulmányai és nézetei.

Franklin családja régi tisztességes kézműves család volt. Eredetileg Angolhon Northamptoni grófságában lakott, hol is Ecton nevű faluban harmincz hold földdel s egy kovácsműhelylyel birt, mely elsőszülöttségi jogon atyjáról reá maradt. Azon forradalomtól fogva, mely Angolhon vallásformáját megváltoztatá, e család a presbyterianus felekezet egyszerű és szigorú tanát fogadta el, mely sem mint a katolikusok az egyház szóhagyományait, sem mint az angol egyház a püspökség uralmát és a király papi felsőbbségét el nem ismeré; mely nagyon keresztényileg és democratszerűleg élt, maga választá hitszónokait s maga intézé vallásügyeit. A kegyes és szigorú követői ezen vallásrendszernek, kik saját honukban a három utolsó Stuart uralma alatt, hitöket szabadon nem gyakorolhaták, ennél fogva inkább elhagyák hazájokat, és 1620-tól 1682-ig Északamerika kietlen partjain gyarmatokat alapítanak, hol szabad tetszésük szerint élhetnek és imádkozhattak. — A szabadság által még társalmibbá vált vallás, a kötelességérzet és a jog tisztelete által még szigorubban meghatározott szabadság volt azon erős alap, melyen új Uj-Anglia gyarmatai nyugodtak, és a szövetséges államok nagy népe kifejlődött.

Franklin Bénéjamin atyja, egy tüzes presbyterianus, II. Károly uralmának vége felé költözött által Uj-Angolhonba, midőn a törvények a külön vallásuak gyülekezeteit szigoruan megtiltották. Az ő neve József, és négy fivére között utolsó volt. Az első Tamás, kovács; a második János, gyapotszövet-festő; a harmadik — mint ő maga — selyemszövetfestő volt. József 1682-ik évben — midőn a híres quäker Penn Vilmos a Delaware partjain Pennsylvania gyarmatot alapítá — hol fia háromnegyed századdal később oly nagy szerepre vala hivatva — vándorolt ki nejével s három gyermekeivel együtt. Egyelőre Bostonban, a már 1828 óta fennálló Massachusets-gyarmatban települt le. Itt régi mes-

tersége a selyemfestészet, mint fényüzési cikk, nem adván családja szükségletére elegendő jövedelmet, gyertyagyártással cserélé azt fel.

Csak itteni lakásának huszonnegyedik évében szülte neki második neje, Folgier Abiah, Benjamin fiát. Franklin József t. i. kétszer nősült. Első neje, ki vele Angliából átköltözött, hét gyermekkel ajándékozta meg őt. A második tizet szült; Benjamin, ki fiai között utolsó, öszves gyermekei között pedig tizenötödik volt, 1706. január 17-kén pillantá meg először a világot. Tizenhármát látott ő testvérei közül, kik vele egy időben ültek atyja asztalánál. Ez magát kétkézi munkájára és a gondviselésre bizá, hogy mindnyájokat felnevelhesse s elláthassa.

A nevelés, melyet nekik adott, nem lehetett költséges, még kevesbé — az ő korában — valami különös. Így Benjamin sem járt tovább egyetlen egy évnél az iskolába; s dacára azon szép tehetségnek, melyet mutatott, nem akará neki atyja valamely magasb tanintézet látogatását megengedni, mivel a magasabb tanittatás költségeit el nem viselheté; hanem megelégedett azzal, hogy darab ideig egy szám- és irástanítóhoz járata. Azonban habár azt sem adhatá meg nékie, mit később Franklin maga volt kénytelen magának megszerezni, de nyert tőle ép testet, jogérzetet, természetes becsületességet, munkakedvet, a legjobb érzelmeket és a legjobb példákat.

A gyermekek jövője nagyrészt szülőik kezében van. Van egy hathatósabb örökség, mint a vagyon, t. i. az erkölcsök. Leginkább a szülöktől nyerik a gyermekek az étellel együtt az arczvonásokat, a test alakját, az egészség birtokát vagy a betegség csiráit, a szellem tevékenységét vagy lomhaságát, a lélek erejét vagy gyengeségét, a szerént mint ők maguk alkotvák. Kötelességök tehát a szülőknek ön magokban, saját gyermekeikről gondoskodni. Ha ők erőtlenek, kiteszik magokat annak, hogy gyenge gyermekeket fognak nemzeni; ha betegesek, átolthatják a nyavalyát ezekre, hogy őket rövid s fájdalmas életre kárhoztassák. Ugyanaz történik a természeti, mi az erkölcsi rendszerben. Midőn a szülők gyermekeiknek értelmét tehetségükhöz képest mive-

lik, midőn a becsületesség szabályait és az igazság törvényeit követik, erősebb és épebb értelmet, az egyenesség és őszinteség ösztönét csepegtetik beléjük, még mielőtt nekik például szolgálhatnának. Ha ellenben saját keblök természetes meggyőződését megrontják, ha magokviseletével az isteni gondviselés által a világnak adott törvényeket — melyeket senki büntetlenül meg nem sérthet — áthágják, természetesen, ezen erkölcsi romlottságban gyermekeiket is részesítendik. Ennélfogva sokkal több függ ő tőlök, mintsem gondolnák, arranézve, hogy tőlök egészséges vagy beteges, nyilt vagy tompaelméjű, jó vagy rossz erkölcsű, hosszú vagy rövid életű gyermekek származzanak. Ezen felelősség terhe ő rajtok nyugszik, és jutalmaz vagy büntet, saját cselekményeik szerint, azokban, kik kebleiknek legdrágább kincsei.

Franklin Benjamin ép, munkás, értelmes és erényes szülőkől származott. Atyja nyolczvankilencz éves életkort ért. A lelkének kegyessége, valamint keblének tántorithatlan igazságszeretete által egyaránt kitünő édesanyja pedig nyolczvanegyedik évében halt meg. — Ő tehát szülőtől valamint a hosszú élet alapját, úgy — a mi még többet ér — a legszerencsésebb tehetségek csiráját nyeré, hogy azt méltólag kifejtse. Ezen drága csirákat sikerült kifejlesztenie. Már korán tanult gondolkozni s magát korlátozni. Tüzes és szenvedélyes volt, de senkinek sem sikerült jobban, ön-maga felett föltétlen hatalmat nyerni. Az e tekintetbeni legelső leczkében — mely reá kiolthatatlan benyomást tett — hat éves korában részesült. Egy ünnepnapon némi kevés pénze volt a zsebében, melyen ő gyermekjátékokat akart vásárolni. Utközben előtalál egy kis gyermeket, kinél egy kis sípot látott, melynek lármás és átható hangja őt gyönyörködteté. Valamennyi nála volt pénzét oda ajánlá, hogy megkaphassa e sípot, mely irigységét felkelté. Az alku megkötött; és alig lőn szerencsés birtokosává az eszköznek, midőn sípolva gyorsan hazafut s ott csaknem mindenkit megsüketített. Fi- és nővérei s nagybátyjai kérdezvén, hogy mit fizetett azon haszontalan jószágért? felelé: hogy valamennyi pénz a zsebében volt, odaadta érte. Ezek hangosan felka-

czagva mondák : hogy a sip tizszer is kevesebbet ér, és bo-szantólág elszámálák előtte mindazon szép tárgyakat, melyeket azon fölöslegből vásárolhatott volna, a mennyivel a sipért többet fizetett. — Erre Franklin egészen gondolkozóvá lön, és a megbánás, mely meglepte, minden további kedvét elvette a siptól. Erősen feltette magában, hogy ha még valamire oly élénk kívánsága jönne, előbb az árát fogja megtudakozni, és a sipra emlékezés folytán kíváncsiságának ellen fog szegülni.

Ezen történet — melyet gyakran kedélyesen elbeszéltek — sok körülménye között hasznára volt neki. Ifjúságában úgy mint előhaladott korában, érzelmei valamint üzleteiben, kereskedelmi mütétei megkötése, valamint politikai elhatározásai előtt — folytonosan megemlékezett a sip vásárlására. — E volt az intés saját értelméhez, s a zabola, melyet szenvedélyére vetett. Ha valamit kívánt, vásárolt vagy valamibe kezdett, így szólott magához : „ne adjunk sokat a sipért.“ A következtetést, melyet ő ebből magára nézve vont, másokra is alkalmazá, és úgy találta, hogy „az emberi szerencsétlenségnek legnagyobb része, valamely tárgy értékének hibás megbecsléséből, azaz, abból származik, *a mivel a sipért többet ad.*“

Tíz éves korától kezdve, atyja saját gyertyagyártásánál használta őt : két évig kellett beleket metélnie, a mintákba duggatni, reájok faggyút önteni, és az atyja boltjában a megbizásokról gondoskodni. Ezen üzlet azonban, kevésbé volt inyére. Szellemi nemes vágya, tenni, látni és tanulni ösztönte őt. Tengerparton növekedvén, melybe gyermekkorában nyáron által csaknem naponkint bele rohant, melynek hullámain mint játszótársainak révkalauza, gyakran veszélynek tevé ki magát, tengerészszé szeretett volna lenni. Atyja azonban — ki már egyik fiát ez uton elveszté — e pályától elakarván őt vonni, e végett sorba elvezeté az asztalosok, köművesek, üvegesek és esztergályosokhoz stb. hogy kitapogathassa : mily mesterségre volna leginkább hajlama?

Franklin kitünő figyelemmel vizsgált meg mindent az általa meglátogatott műhelyekben, és a különféle mes-

terségekhez szükséges szerszámok kezelését, az által, hogy figyelemmel kísérte, miként kezelik azokat a hozzáértő kézművesek, iparkodott megtanulni. Ez által képes lett azon aprólékos munkákat, melyekre később saját házában szüksége volt, és azon gépeket, melyeket kísérleteihez szükségelt, ön maga ügyesen elkészíteni. Atyja elhatározá : hogy belőle késművest képeztet. Tehát próbára Franklin Sámuel nagybátyjához küldé el, ki magát ezen mesterségre Londonban kiképezvén, Bostonban települt meg; azonban a tanidőért kívánt öszveget atyja sokalván, ezen tervével fel kellett hagynia. Franklinnak nem volt szükséges e felett bánkódnia, mert csakhamar oly mesterséget választott magának, melyre sokkal alkalmasabb volt.

Szelleme sokkal tevékenyebb volt, mintsem hogy soká lomhaságban vagy tudatlanságban tespedjen. Atyjának kisdéd könyvtára — mely leginkább vallásos könyvekből állott — csakhamar kimerüle. Itt talált ő egy Plutarchra, melyet — ugyszólva — elnyelt; így nyere ő a hajdankor nagy embereit első tanitóiul. Defoë „tervekrőli kísérlete,“ a Robinson Crusoë kellemesen mulattató szerzőjétől, és „kísérlet a jótékonyosság eszközlésére“ czimű művek, Dr. Mathertől, élénken érdeklék őt, miután ezek képzelőtehetségével és lelkének hajlamával öszhangzottak. A mi kevés pénze volt, azt könyvek vásárlására használá.

Atyja észrevevé ezen határozott hajlamot, s attól tartott, hogy ha fia azt ki nem elégitheti, még ismét azon általa szorosan megörzött gondolatra jövend : hogy tengerészszé lesz ; ennélfogva végre a könyvnyomdászat megtanulására szánta őt. Így 1718-ik évben egyik fiához, névszerint Jánoshoz adá, ki előtte való évben egy sajtóval és betűkkel tért vissza Angolhonból. A tanszerződés kilencz évre köttetett meg. A nyolcz első évben Benjamin ingyen volt köteles bátyját szolgálni, ki őt ellenben élelemmel tartozott ellátni, és csak a kilencedik évben fizetett neki díjat.

Franklin gyorsan haladott; jártassága, mely sok szorgalom által fokozódott, nagy volt. Naponta dolgozott, éjjeleinek nagyobb részét pedig tanulásra fordítá. Ekkor mindent tanult, a mit még nem tudott, a nyelvészettől a böl-

csészetig; tanuló a számtant, melynek szabályait még csak tökélytelenül ismerte, s melylyel a földmértan ismereteit és a hajózási mesterség elméletét egybekapcsolá; szelleme fejlesztését szabályszerűleg kezdette meg, mint később jellemével cselekedett. Akarateréje és nélkülözések által elérte célját. Az utóbbi nem sokba került neki, bár élelmét és nyugóráit fosztá meg, hogy az időt és eszközöket tanulmányaihoz megszerezhesse. Olvasta valahol, hogy egy régi író, ki a hus-evés ellen izgatott, azt ajánlá, hogy csak növényekkel éljen az ember. Ezen pillanattól fogva, feltette magában, semmit sem eszik, a mi élő volt, mivel azon véleményt osztá, hogy ez csak barbár s egyszersmind ártalmas szokás. Hogy ezen rendszeres mérsékletből hasznot huzhasson, arra kérte bátyját, hogy annak feléből, mit ez az ő élelmezésére hetenkint fordítani szokott, ő maga élelmezhesse magát. Az egyezés megtörtént, és Franklin ezentul megelégedett naponkint egy kis daralevessel, melyet maga készített; állva és gyorsan evett egy darabka kenyeret kevés gyümölcsessel, vizet ivott, és még azon csekély öszveget sem használta fel, melyet számára bátyja kiadott. Ezáltal elegendő öszveget takarított meg könyvek vásárlására, és az étkezéshez meghatározott órákból elegendő időt gazdálkodott meg azok elolvasására.

Azon művek, melyek reá legtöbb hatást gyakorlának, a következők: „Az emberi értelem fölötti kísérlet“ Locketól, a „Szemlélő“ Adisontól, „Socrates emlékezetességei“ Xenophontól. — Kiváncsian olvasá ezeket, és bennök példákat keresett a nyelvtanra és taglalásokra. Locke lön tanítójává a gondolkozási mesterségben. Adisson az írázatban, Sokrates a következtetések módjában. A csinos egyszerűség, a derült józanság, a finom komolyság és átlátszó tisztaság Adisson irányában, ezek voltak tárgyai az ő türelmes és szerencsés utánzásainak. A „Levelek a vidékről“ című mű egy fordítmánya, melynek tanulmányozása elbájolá, képezé ki tökéletesen, azon gyengéd és erélyes irányban, melyben Sokrates és Pascal bevezetései nyomán, az egyik csipős elméjét és szellemi keceit, a másiknak magas ironiájával és legyőzhetlen erejével vegyíté.

Ugyanazon időben azonban, melyben annyi eszmét vett föl magába, egyszersmind elveszté családjának hajdani vallását. Collins és Shaftesbury művei ugyanazon utra vezérlék őt, melyen Voltaire indult: a hihetlenségre. Tudvágyó szelleme a vallásnak esett, hogy annak igazságán kételkedjék, és finom okoskodása arra szolgált, hogy a vallás tiszteletreméltó alapját megtámadja. Darab ideig minden szilárd hit nélkül maradt, és sem a keresztényi kinyilatkoztatást el nem ismerte, sem pedig a természet nyilvánulása által eléggé fel nem világosult. Megszűnt alárendelt keresztény lenni, mielőtt elegendőleg élesen látó bölcsésszé lett volna; nem is birt többé az örökölt erkölcsi szabályokkal, a nélkül, hogy már feltalálta volna azokat, melyeket csakhamar maga szabott önmaga elé: hogy soha többé meg ne sértse azokat.

HARMADIK FEJEZET.

Franklin vallásos és magaviseleti hanyagsága — hibái, melyeket „Erratá“-inak nevez.

Franklin magaviselete megboszulta magát, alapelveinek megváltoztatása miatt; hanyaggá lett. — E korban követé el a három hibát, melyeket ő élte „Errata“-inak nevez, melyeket később nagy szorgalommal igyekezett jóvá tenni; mert igaz az, hogy a szigorú elvek legjobb hajlamai is gyámolítást igényelnek.

Franklin első hibája, becsületesség hiánya volt bátyja irányában. Nem igen volt oka vele megelégedve lenni. James sokat követelt, elégedetlen és parancsoló volt, vele néhányszor méltatlanul bánt, és kimélet s jóakarát nélkül azon hatalmat gyakorlá fölötté, melyet a szokás és szabályok a mesternek tanítványa fölött megengednek. Ugy találá, hogy Franklin sokat képzel saját szelleme és tudománya felől, ámbár ezek mindkettejéből bátyja szép előnyt húzott saját részére. Mert már 1721. évben e cím alatt „The New England Courant“ egy napilapot kezdé nyomtatni. Ez volt a második, mely Amerikában megjelent. Az első „The Boston News Letter“ címet viselt. Miután az ifju Franklin ennek

rovatait kiszedte, és iverit levonta, még az előfizetökhöz is kihordá azokat. Azonban ennél még jobbra is képesnek érezvén magát, titkon czikkeket csempészett bele, melyek az ő elváltoztatott kézíratai voltak és nagy zajt csináltak. Az eredmény felbátorítá, hogy mint szerző aláírja nevét, és ezen időtől fogva — bátyjának nagy előnyére — nyíltan dolgozott a lapban. Történt azonban, hogy egy heves politikai czikk miatt, Franklin James üldözöbe vétetvén, egy hónapra elzárattott; s azonfölül lapja betiltatott.

Mindkét fivér megegyezett abban, hogy azt Benjamin neve alatt — ki pirongatással menekült — újabban megindítsák. A régi szerződvényt tehát megkelleltett semmiteni, hogy az ifjabb fivér az idösbttöli függés alól felszabadulván, szabadon léphessen fel, és közleményeiért a felelösséget viselhesse. Hogy azonban James Benjamin segélyét el ne veszítse, egy új szerződvényt irtak alá, mely mindkettöjük által titokban tartandó, s mindkettöjüket — mint az előbbi — kötelezendő legyen. Kevés idő múlva azonban azon számos czivódások egyike alkalmával, melyek a két fivér között keletkeztek, külön vált Benjamin Jamestől. Az első szerződvény megsemmítése csak az ő részére adott előnyt, mert bizton hitte, hogy bátyja nem fogja merni, a másodikat érvényesíteni. Ez azonban az ő bectelenségén annyira felingerült, hogy atyjának támogatásával — ki az ő pártjára állott — kieszközölte, hogy Benjamin Bostonban munkát nem kapott.

Franklin elhatározta magában, hogy másutt fog munkát keresni. — Azon igaztalanság mellett, melynél fogva magát a bátyja iránti kötelezettsége alól elvonta, még egy másik hibát is követett el : titkon elhagyá családját, mely e fölött vigasztalhatlan lön. Miután néhány könyvét áruba bocsátá, hogy magának uti költséget szerezhessen, 1723 szeptemberben, a nélkül, hogy családját tervéről értesítette volna, Uj-Yorkba hajözött. — Ezen utjában felhagyott növény élelmezésével. A halakat igen izleteseknek találta. A nagy szélesend miatt egy öbölben feltartóztatott tengerészek, itt kabaljokat halásztak, melyeknek elkészítésénél Franklin segítségül levén nekik, a nagyobb halak gyomrá-

ban kis kabaljokat talált, melyeket azok elnyeltek. Ah! nézze meg az ember! monda, ha ti egymást emésztitek, hát miért ne volna szabad az embernek titeket megenni. — Ezen észrevétel indítá őt arra, hogy előbbi étrendszerével felhagyjon, és ezen élczes gondolat által megmenekült rögeszméjétől.

Uj-Yorkban, hol a könyvnyomdászat semmivel sem virágzott jobban, mint a többi gyarmatokban, melyek azon időben még mindent Angolhonból hozattak: azon kevés könyvet, melyekre szükségük volt, a papirost, melyet felhasználtak, az ujságlapokat, melyeket olvastak, sőt még a naptárakat is, melyeknek tanácsával éltek — Uj-Yorkban sem talált semmi munkát. Franklinnak jutott a szerencse, hogy később e nemben egész átalakítást idézzen elő. E pillanatban azonban nem talált eszközt, mely által Uj Yorkban életszükségeit megkereshesse; minélfogva elhatározta, hogy Philadelphiába megy. Vizen indult meg ezen utra egy rossz bárkában, melyen a szél idestova hányta, az eső át meg át áztatta, melyben az éhség kinozta, a hidegláz meglepte, melyből szennyesen, dolgozó ruhában, egy dollár és egy shillinggel zsebében, lépett szárazra. Ily állapotban érkezett Philadelphiába, fővárosába azon gyarmatnak, melynek később Londonban meghatalmazottja, azon államnak, melynek a Congressusban képviselője, s melynek legfőbb elnöke lett.

Alkalmazást nyert egy jelentéktelen könyvnyomdásznál, névszerént Keimernál, ki itt nem régiben egy ócska sérült sajtóval, és Angolhonban öntött s már használt kevés számú betűkkel települt meg. Franklin szorgalma által, — mert jeles munkás volt — e tökélytelen nyomda itt meglehetősen jó üzleteket csinált. Az ő ügyessége, jó magaviselete, kitünő modora és szelleme a Pennsylvániai kormányzó Keith Williamnak figyelmét magára vonta, ki őt mint könyvnyomdászt e tartomány számára akarta lekötelezni. Magára vállalta tehát, hogy Benjamin atyjának irni fog, őt rábeszélendő, hogy megtelepítéséhez a szükséges költségeket tenné meg. A kormányzó részvéte által megtisztelve, s a megtakarított dollárokkal tele zsebbel, bátorkodott ismét szülő városában családjá között megjelenni, mely őt örömmel s minden szemrehányás nélkül fogadta. Az öreg Josiah azonban nem telje-

sité a kormányzó kivánságát, mert nem találta eléggé eszé-lyesnek egy tizenhét éves fiatal emberbe, — ki az atyai házat elhagyta — annyi bizalmat helyezni. Tagadólag válaszolt tehát, állítólag mivel nem volt hatalmában, részére nyomdát állítani, és mivel még nem hívé képesnek arra, hogy egy nyomdának élére állhasson.

Nem csalódott, midőn fiának belátásában kétkedett. Franklin e korban követé el második hibáját, mely szándékában kevesebbé kárhozatos ugyan, de következményeiben, reá nézve sokkal jelentékenyebb lehetett volna az elsőnél. — Családjának egy Vernon nevezetű barátja megbizta őt, hogy egy bizonyos harminczöt sterling fontnyi öszveget (350 pft.) melylyel neki Philadelphiában tartoztak, hajtsa be. Ezen reábizott vagyonhoz, — melyet sértetlenül kellett volna megőriznie, míg jogszerűen tulajdonosa nem követel, Franklin oly gyenge volt, hogy hozzá nyult, saját barátjainak segítyezése végett. Vallásbeli hitetlenségének két részestársa, szellemdús de tétlen emberek, kik elég ügyességgel birtak ugyan okoskodni és írni is, de nem voltak képesek a gyarmatokban éllemeiket megkeresni, kik terveket kovácsoltak, de pénzük nem volt, ezek követék őt Bostonból Philadelphiába. Egyik Collin, a másik Ralph nevezetű. Ezek az ő költségén éltek, az első Philadelphia, a másik Londonban, és az év vége felé találkoztak együtt Philadelphiában. Miután napidija nem volt elegendő, Franklin azon öszveget használta, melynek behajtásával bizatott meg. Ámbár célja volt, hogy azt minélőbb ki fogja egészíteni, de volt-e reá tehetsége? Szerencséjére azonban Vernon sokkal később követelte azt vissza.

Ezen hiba azonban, mely lelkiismeretét több éven át kinozta, és becsületessége fölött irtózatosan fenyegetőleg függött, nem volt utolsó Erratái között. Philadelphiába érkezése alkalmával, az első személy, kit észre vett, egy fiatal leányka volt, alig annyi idős mint ő, kinek gyönyörű növénye és szelid tekintete ép annyi tiszteletet, mint vonzalmat gerjeszte benne. Ezen ifju leánykának, ki hat évvel később nevéjé lön, neve misz Read volt. Franklin udvarolt neki, és ez viszonzá az igazán érzett szerelmet. Midőn Bostonból visz-

szajött, Keith kormányzó, ki jóakaró tervéhez még mindig ragaszkodott, mivel a gyarmat érdekeivel öszhangzónak látszék — így szólott hozzá: „miután atyja nem akarja önt megtelepíteni, én fogom magamra vállalni. Adjon ön nekem egy jegyzéket az Angolhonból hozatandó tárgyakról, és én meg fogom azokat hozatni. Ön akkor fogja nekem a visszafizetést teljesíteni, a midőn majd tehetségében lesz. Én itt egy jó könyvnyomdászt akarok, s megvagyok győződve, hogy ez az ön szerencséje is leend.“

Franklin följegyzé a kívánt számlát. Száz sterlingfontnyi öszveg (1000 pft.) elegendőnek látszott neki, egy kis nyomda megszerzésére, melyet a kormányzó felhívására, s ennek leveleivel ellátva, ő maga volt Angolhonban bevásárlandó.

Elmenetele előtt nagy kedve lett volna, misz Readot nőül venni. De ennek anyja még igen fiatalnak találta mindkettőjüket a házasságra, és igen eszélyesen elhalasztá egybekelésüket akkorra, a midőn majd Franklin Londonból visszatérend s nyomdáját Philadelphiában felállítandja. Miután — hogy saját szavaival éljünk — misz Readdal kölcsönösen édes ígéreteket váltott volna, Ralph barátja kíséretében, elhagyta az amerikai szárazföldet. Alig érkezett meg azonban Londonba, midőn észrevevé, hogy Keith kormányzó őt csak ámitotta. Az ajánló- és hitellevelek, melyeket önként ajánlott fel számára, nem küldettek utána. Különös jellem hangulatnál fogva azon vágy, hogy szivesnek láttassék, ígéretek vesztegetésére, és azon hiúság, hogy mindenben első lehessen, egy csaló szerepére kényszeríté őt. Ígéreteket tett, melyeket nem teljesíthetett, s veszedelmessé lett azokra nézve, kik iránt részvétet tanusított, a nélkül azonban, hogy ártani akart volna nekik.

A helyett, hogy mesterré lehetett volna, kényszerítve lön Franklin segédnek maradni. Tizennyolcz hónapot töltött Londonban, és egymásután dolgozott mindkét leghirebb könyvnyomdásznál, Palmer és Watsnál. Kezdetben mint nyomó, később mint betűszedő vétetett fel. Munkásabb, mérsékletesebb és előrelátóbb lévén társainál, pénze mindig volt, és ámbár ő maga mindig csupán vizet ivott, gyakran jótállott

a kereskedőnél, kitől társai hitelben sert hordattak, ezen italok áraért. „Ezen csekély szolgálat“ mondá „és azon jó hír, melyben mint vidám társalgó állottam, ki a tréfálkozást kedveli, számomra közöttök a felsőbbséget vívta ki. Pontosságom nem kevesebbé tetszett mesteremnek, mert soha sem ünnepeltem a *kékhétfőt*, és a gyorsaság, melylyel a betűket szedtem, az eszközölte, hogy folytonosan sürgös művekkel bizatám meg, melyek legjobban fizettetnek.“ Barátja Ralpf terhére lett. Takarékoságánál fogva már meglehetősen összegeket kölcsönzött neki. Azonban összeváltásuknak nem lett jobb vége, mint a Franklin és Collin közötti barátságának. Ez utóbbi, ki tékozlóvá, iszákossá, követelővé és hálátlanná lön, Franklinnal még Amerikából elutazása előtt szakított, és meghalt a Barbadoes szigeteken, hová egy gazdag Hollandinak elcsábított leányával megszökött. Ralph, irói tehetségének daczára, kényszerülve lön, egy faluban, mint iskolamester letelepülni. Figyelembe nem véve, hogy már Amerikában megöszült, Londonban egy fiatal divatárusnövel benső viszonyba lépett. Ralph távollétében meglehetősen gyakran meglátogatótá ezt Franklin. Sőt adott neki pénzt is, mire szüksége volt és munkája által meg nem szerezhette. Azon kívül nagy kedvét lelé ennek barátságában, és elhagyá magát ragadtatni, hogy azt vele észrevétesse. — Ekkor tökéletesen megszűnt, misz Readot maga felől tudósítani, és e volt tévedéseinek harmadika; igen, ő nemcsak az ő kedvese iránti feledékenység bünébe esett, hanem azon fölül még barátja kedvesének tette a szépet: és e volt negyedik és utolsója tévedéseinek. Miután a divatárusnö irányában, némi szabaddosságokat engedett volna magának, de melyeket — mint megvallja — ez kellő érzékenységgel visszautasított, Ralphnak ez értésére jutván, köztök a barátságos összeköttetés megszakadt. Ralph kijelenté Franklinnak, hogy magaviselete miatt adóssági követelése megszűnt, és ő felmentve érzi magát minden hála, valamint minden fizetési kötelezettség alól, és soha sem is fizeté vissza huszonhét sterling fontnyi tartozását.

Franklin most gondolkozni kezdett barátjainak tévelygései, valamint saját hibái felett is, és azonnal megváltoztatá

alapelveit. Collin, Ralph és Keith kormányzónak langy elvei, kik megcsalták; saját erkölcsi hitének elgyengülése, mely őt magát oda vezette, hogy bátyja irányábani kötelezettségét megszegje, hogy megfélekedezzen becsületéről, s a Vernon által reábizott vagyonhoz nyuljon, megfélekedezzen a misz Readnak tett ígéret, szerelem és hűségről, s megkisértse barátja kedvesének elcsábítását; mindezek megmutaták neki azon szükségét, hogy szellemének önhatározta szabályokat, magaviseletének sérthetetlen törvényeket szabjon. „Meggyőződtem — ugymond — „hogy igazság, őszinteség, és fedhetlenség, az emberek közötti forgalomban, legnagyobb súlylyal bírnak az élet szerencséjére, és írásba foglaltam azon határozatot, hogy soha mig élek, azoktól eltávolozni nem fogok.“ Ezen határozathoz, melyet tizenkilencz éves korában tett fel magának, hű maradt huszonnégyszáz éves koráig. Apránkint jóvá tette minden hibáit, és sohasem követé el többé azokat. Alapos eszmék nyomán bizonyos kötelességeket teljesített, melyek által fölemelkedett az erényig.

Miként jutott ide?azonnal meg fogjuk látni.

—NEGYEDIK FEJEZET.

Franklin bölcsészeti vallása — erényének mestersége — erkölcsi algebraja — magaviseletének tökélyesítése.

A Biblia, névszerint ebben a Példabeszédek könyvének olvasása közben, Franklin ezen versre talált : „A hoszu élet a te jobb — és a szerencse a te balkezdedben van.“ Midőn a világrendszer alapos vizsgálatánál azon feltételeket észrevette, melyeknél fogva az ember egészségét fenntarthatja és szerencséjét megszerezheti, felfogá ezen példabeszédnek egész bölcsességét. Valósággal, ugy gondolta, hogy egyedül tőle függ, sokáig élni és gazdaggá lenni. Mi kellett ehhez? Magát az isten által az emberek számára adott természeti és erkölcsi törvényekhez alkalmazni.

A világmindenség, törvényeknek öszhangzása. A ropant égitestektől kezdve, melyek a végetlen űrben a súly törvényénél fogva millió századok óta mozognak, és azon ha-

talmas lökésnél fogva, melyet nekik a tárgyak legfőbb teremője adott, a változhatlan vonzerőt követik, azon férgeskéig, mely a falevelén csak néhány perczig mozog, minden test, minden lény, bizonyos törvényeknek engedelmeskedik. Ezen az isteni bölcsesség által alkotott, az ő jósága által valószínű és igazsága által fenntartott csodálatra méltó törvények, hozák be a mozgást egész tökélyükben, terjeszték szélyel az életet minden gazdagságával, és tartják fenn a rendet egész öszhangzatban, a megmérhetlen mindenségben. Az ember, e legfenségesebb, e legművészebb minden teremőny között, ki ezen törvények közé, nem pedig fölélők helyezettett, ki ezeket felfogni igen, de megváltoztatni nem képes, ki a test anyagi törvényeinek alája vetve van — az ember az ész pompás ajándokát, a szabadság szép előjogát, az igazság isteni érzetét nyeré. Értelménél fogva ismernie kell a világmindenség törvényeit, igazság érzeténél fogva, magát azoknak alája vetnie, és mivel szabad, büntettetni fog, ha azoktól eltávozik, mert azokat sem természetesi sem erkölcsi rendjökben megsérteni, a nélkül hogy tudatlansága vagy hibájaért büntetést ne szenvedjen, nem lehet. Az egészség, vagy betegség, a szerencse vagy szerencsétlenség, azon szorgalmas gondosságtól függenek, a mint azokat figyelemmel kíséri, vagy azon veszélyes megátalkodottságtól, melylyel ellenök vétkezik.

Franklin belátta ezt.

A világrendszer szemlélésétől fölemelkedett teremőjéhez, megismeré az Istent, és elméjében s lelkiismeretében rendithetlenül megállapítá. A szellem és anyag különböző természetéből, a szellem megoszthatlanságából és az anyag mulékonyságából, minden népek valódi szelleméből és valamint a legmegtisztultabb, ugy a legdurvább vallásfelekezetek hittanából következtetést vont a szellemi alapelv örökkévalóságára, vagyis a lélek halhatlanságára. A világmindenség rendjéből, és az embernek igazságérzetéből következteté a jónak megjutalmazását és gonosznak büntetését, vagy ezen, vagy egy más életben. Az Istenség létezése, a lélek halhatlansága a jócselekedetek jutalmazása és a rosztetek megbüntetése, a szerént mint azok az erkölcsi szabályokkal öszhangzásban

vagy ellentétben állanak, az ő szemei előtt a valódi hitelv tekintélyét nyerék meg. Az ő természeti vallása egy nyilvánított vallás bizonyosságát vevé fel, és személyes használatára egy kis szertartást vagyis imaformát is alakított, melyet hitcikkelyeknek, vallásnak nevezett.

Ezen bölcsészeti vallásnak még életszabályokra is volt szüksége. Franklin ezeket is megállapítá magának. Ő egy nemére az emberi tökélynek törekedett. „Ugy kívántam élni“ — mondá — „hogy soha semmi hibát el ne kövessenek, és mind azon hibáktól ment legyek, melyekre akár természeti hajlam, akár a szokás, akár pedig a társaság csábíthatnának.“ Azonban a legszilárdabb elhatározás sem győzhet folytonosan a hajlamok és szokások fölött. Franklin érezte, hogy neki apránként kell magát legyőzni, és mesterség által tökélyesíteni. Ugy tetszett nekie, hogy az erkölcsi szabályok ép oly szükségesek az erényre, mint az értelmi szabályok az elismerésre nézve. Ennélfogva ezeket hívá segítségére.

Egy tökéletes jegyzéket készített azon tulajdonságokról, melyekre szüksége volt, s melyekben magát kiképezni akará. Hogy azokat tényleg könnyebben felfoghassa, úgy osztá be egymásután, hogy egyik a másikat kölcsönösen támogathassa, midőn ezeket összeillő rendbe sorozá. Azonban nem elégedett meg azzal, hogy azokat csupán osztályozza, hanem a legnagyobb pontossággal körül is írta őket, hogy biztosan tudhassa : mit tegyen, és mit kerüljön. Tizenhárom szó alatt tizenhárom életszabályt állított össze a következő jegyzékben, melyeket követni magában elhatározá.

1. *Mértékletesség.* Ne egyél annyit, hogy oktalan állattá légy, s ne igyál annyit, hogy a fejed gőzölögjön.

2. *Hallgatagság.* Csak azt beszéld, a mi neked vagy másoknak használhat.

3. *Rend.* Minden tárgynak meg legyen a maga helye. Minden ügyednek szentelj időből egy részt.

4. *Határozottság.* Határozd el magad arra, a mit tenni akarsz, és hajtsd végre, a mit elhatározottál.

5. *Megelégedés.* Ne tégy semmi haszontalan kiadást, sem magadért, sem másokért, azaz, ne légy tékozló.

6. *Szorgalom.* Ne vesztegesd az időt; foglalkozzál folyto-

nosan valamely hasznos munkával. S csak azt cselekedd, a mi szükséges.

7. *Őszinteség.* Ne használj soba ál utakat. Vezéreltesd ártatlanság és igazság által gondolatodat és beszédidet.

8. *Igazságosság.* Senkivel igazságtalanul ne bánj, és tedd meg mindenkinek azon szolgálatot, melyet tőled jogosan megvárhat.

9. *Jámborság.* Kerüld a szélsőségeket; a sértésekért ne forralj boszút, habár hiszed is, hogy megérdemelnék azt.

10. *Tisztaság.* Ne tőrj semmi tisztátlanságot; sem magadon, sem ruhádon, sem lakodban.

11. *Nyugottság.* Ne ingereld fel magadat holmi csekélységek, vagy közönséges kikerülhetlen események által.

12. *Szemérmesség.* Vénusnak csak ritkán áldozzál; csupán egészségi szempontból és családod szaporitása tekintetéből, hogy elméd meg ne tompuljon, s tested el ne gyengüljön; és nehogy saját jó hirnevedet, békességedet, vagy a másokét kockáztasd.

13. *Alázatosság.* Kövesd Jézus és Sokrates példáját.

Ezen, valóban gyakorlati erkölcsiség szabályain nyugvó osztályzat, mely a természet hajlamait nem feláldozni, hanem csak jól vezérelni ajánlá, mely nem feláldozásra, hanem becsületességre vezetett, mely alkalmas volt minden tekintetben az embert kiképezni, és az élet sikamlós és fáradalmas ösvényén bizonyos eredményre vezérelni, — ezen osztályzat Franklinra nézve, nem volt önkényszerű. „A mértékletességet tevém“ — ugymond — „lefelől, mivel ennél fogva a fő hidegen és az ész szabadon marad, melyre szükség van, ha az ember mindenkor ébren lenni és örködni akar, hogy a szokások ingerét és a kisértetek hatalmát, melyek szakadatlanul követik, leküzdhesse. Ha az ember egyszer már ezen erényben szilárd, akkor könnyebb a *hallgatás*; s miután ohajtásom volt arra nézve, hogy az erény gyakorlatában megerősödjem, ismereteket szerezni, s miután továbbá láttam, hogy multság közben az ember füle által többet tanulhat, mint nyelve által; végre miután azon szokásomat, hogy semmiről is beszélgessek, s minden alkalommal szójáték és tréfával magam körül hadonázzam — mely társaságomat csak felületes em-

berek között tevé kedvessé — magamról lerázni óhajtám : ennél fogva a *hallgatagságot* második helyre tettem. Reménylém, hogy a *rend* által, mely ezt követi — több időt nyerek, hogy tervemet és tanulmányaimat folytathassam. A *határozottság*, mely bennem szokássá vált, megadá nekem a szükséges kitartást, a többi erények elérésére; a *megelégedés* és *szorgalom*, melyek a még rajtam teherként nyugvó adósságot megkönnyebbiték, s bennem jólétet s függetlenséget nemzének, megkönnyíték az őszinteség és igazságosság stb. gyakorlatát.“

Miután azonban érzé, hogy nem leend képes mind ezen erényeket egyszerre elsajátítani, oda törekedett, hogy egymásután szerezhesse meg őket. Egy kis könyvecskét készített magának, melyben azok sorszerént feljegyezve valának, mialatt külön mindegyike egy egész héten által, az ő leglelkiismeresetebb figyelmének főtárgya lön. A nap végével egy keresztrel jegyezte meg azon kihágásokat, melyeket elkövetett, melyeknél fogva magát vagy elítélhette vagy megdicsérhette, a szerént, a mint több vagy kevesebb kihágást követett el azon erény ellen, melynek elsajátítását maga elibe tűzé. Ily módon a tizenhárom erényen, tizenhárom hét alatt keresztülment, melyekben magát megszilárdítani erős akarata volt. Egy évben négyszer ismétlé ezen üdvös gyakorlatot. A *rendet* és *hallgatást* sokkal nehezebb volt megszoknia, mint a magasabb erényeket, melyek kevésbé aggodalmas felügyelést igényeltek. Alább egy heti kivonatot közlünk azon könyvecskéből, mely egyszersmind az ő napi gyónása volt, és ösztönül szolgált hibáinak levetkezésére. Ezen lap 1733 évi július 1-én vasárnap iratott :

	Va- sárnap	Hétfő	Kedd	Szerda	Csöt.	Pén- tek	Szom- bat
Mértékletesség . .							
Hallgatás	+	+		+		+	
Rend	+	+	+		+	+	+
Határozottság . . .			+			+	
Megelégedés			+			+	
Szorgalom							
Őszinteség							
Igazságosság							
Jámborság							
Tisztaság							
Megnyugvás							
Szűzszemérmesség.							
Alázatosság							

A fiatal bölcs, ki Ciceroval azt mondá, hogy a bölcsészet az élet vezére, az erények királynéja és a bünöknek ellensége, ezen bölcsészetet egész az istenségig emelé, és ennek segélyével értelmét bővité, lelkét megtisztítá, életmódját szabályozá, hibáit megismeré, és tökéletlenségeit levetközé. Mindent a lények teremtőjére, a dolgok rendezőjére, a jónak és igaznak kútfejére vezetett vissza, és annak segélyét következő imában hívá föl :

„Ó mindenható jóság! könyörülő atyám! kegyes vezetőm! szaporítsd bennem azon bölcseséget, melylyel valódi érdekeimet fölfedezhetem! Erősíts meg azon határozatomban, hogy annak tanácsát követendem, és tekints kegyelemmel azon szolgálatokra, melyeket én a te más gyermekeid javára tehetek, s vedd kegyelmesen mint egyetlen jelét azon hálának, melylyel neked azon kegyelemért szolgálhatok, melyben engemet folytonosan részesítesz!”

Azon erkölcsi testgyakorlat, melyet Franklin meglehetősen hosszú évek során át üzött, s melyet jó természete és erős akarata támogatott, reánézve fölöttebb hasznos lett. De senkisé is érté úgy mint ő, az öntökélyesítés mesterségét. Józan volt, s mértékletessé lett; munkás volt, s fáradhatlana lett; jóakaró volt, s igazságossá lön; szellemdús volt, ügyessé lön; értelmes volt, és bölcsésé lön. Ettől fogva folyvást értelmes, meggondolt, igazságos és hallgatagnak mutatkozott; semmi-

hez sem kezdett, mielőtt azt jól meggondolta volna, és soha sem késedelmezett cselekedni ott, a hol tennie kellett. Természetes hevessége kiszámított türelemmé változott; metsző keserűségét szeretetre méltó vidámsággá változtatá át, melyet minden tárgyra alkalmazott és senkit meg nem sértett. A jellemében levő csalfaság a hasznos élelslátás határai közé szorítkozott. Átlátott az embereken, és soha nem csalta meg őket; sikerült hasznossá lennie reájok nézve, a midőn meggátolá őket, hogy neki árthassanak. Bár feltette magában, hogy azon életszabályokhoz, melyeket „az erény mesterségének“ nevezett, értelmezést fog adni, azonban azt nem tette. — Kereskedelmi üzlete, mely tetemesen kifejlődött, és a közügyek, melyek később ötven éven keresztül minden idejét igénybe vették, nem engedék meg, hogy ezen művet kidolgozhassa, melyben kimutatta volna, hogy erényesnek lenni, mindazokra nézve, kik már ez életben szerencsések kívánnak lenni, igen nagy fontossággal bírna. Ezen nézetében mindinkább erősbült, és életének vége féle gyakran mondá, hogy az erkölcsiség egyedüli eszélyes számítás egyesek, valamint egyedüli kezesség az állam jóllétére. *„Ha a gazemberek“* tevé utána *„ismernék az erény előnyeit, becsületes emberekké lennének csupa gaszágból is.“*

Azonban a szabályok, melyeket hátrahagyott, és azon kísérletek, melyeket azokkal felállított, elegendők azoknak, kik őt utánozni megpróbálnák. Épen oly jól éreznék ők magokat ezek mellett, mint ő érzé magát Sokrates utánzása mellett, kihez némi természeti hasonlatossággal birt. Nagy példákat kell folytonosan szemünk előtt tartani, hogy az utántörekvésre magas képzelmeink legyenek. Az ő erkölcsi testgyakorlatával egyesíthető lenne az, mit ő erkölcsi betűszámvetésnek (algebra) nevezett, mely arra szolgált, hogy tetteit megvilágítsa, mint az „erény mestersége“ arra, hogy azokat szabályozza. Ezen betűszámvetés következőben állott: Valahányszor valami fontos vagy nehéz ügy állott előtte, mindannyiszor csak igen érett megfontolás után határozta el magát, a mi többnapig gondolkozást igényelt. Megvizsgálta annak hasznos és káros oldalait. Ezeket egy-két hasábu ivre szokta feljegyezni, egyiket egyik, másikat pedig a másik oldalára,

egymásnak átellenébe. Valamint egy számvetési összehasonlítás mindkét sorában a nagyobb számok, melyek egymást ellensúlyozzák, kitöröltetnek, úgy ő is hasábjain, azon ellentétben levő okokat, melyek egymást kölcsönösen ellensúlyozák, vagy ha egy ok több ellenokot is lenyomott, mind kitörlé. Miután azokat, melyek a kiegyenlítés után egymást megsemmisíték, kitörlé és még néhány napig gondolkozott, hogy találna-e még valamely újabb nézponot, akkor az okok száma és fontossága szerént, melyek még jegyzékén fennmaradtak, bátran határozott. Ezen kitűnő rendszabály, valamely kérdésnek minden oldalról megvilágosítása tekintetében, a szellemi meggondolatlanságot lehetlenné és a tévedést valószínűtlenné tevé.

Franklin — mint fenebb láttuk — szorgalma szerencsés-jét, házának gazdagságát, értelme erejét, hire tisztaságát és szolgálatainak nagyságát, az ő értelmes és erényes neveletéséből merité, melyet saját terve szerént maga magának adott, mely nem azonnal lépet tökéletességre. Halála előtt néhány évvel, utódainak használatára mégis írta: „hogy elődeiknek egyike az isteni kegyelem ótalma alatt, egész életének folytonos szerencsés-jét, hetvenkilencz éves koráig, annak köszöné. a mit ő egy kis útasítási eszköznek nevez.“ — „Azon szerencsétlenségek,“ tevé hozzá, „melyek még életem fogytaig érhetnek, a gondviselés kezében vannak; de ha meglátogatnám is, a multamra visszatekintésből erőt nyernék bármely szerencsétlenségnek önmegadássali elhordozására.“ Az egészséget, melynek oly hosszú évek során örvendett, s mely még jó testalkatából számára fennmaradt, a mértékletességnek tulajdonitá; a jólétet, melyre meglehetősen korán felvergődött, és a szerencsét, mely követte, valamint a tudományokat, melyek hasznos polgárrá képezék és a tudományos férfiak közötti bizonyos fokú jó hirnevét, a szorgalom és megelégedésnek; hazája bizalmát és a tisztas hivatalkat, melyekkel felruházák, az őszinteség és igazlelkűségnek; végre jelleme egyformaságát, és mulattató jó kedélyét, melyek társaságát keresetté, s őt az ifju emberek előtt még mindig kedvelté tevék, az őszves erények bofolyásának köszöné.

Vizsgáljuk most, e rendszert mikép alkalmazta életében, s minő siker jutalmazta fáradságát.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Azon eszközök, melyeket Franklin a gazdagulásra használt. — Könyomdája, — napilapja, — népnaptára és „a jó Henrik apó bölcsesége“ című munkája. — Nősülése és hibáinak jóvátétele. — Elég gazdagnak véli magát, hogy kereskedelmi üzleteit a tudományos munkálatokkal és a közügyekkel föleserélhesse.

Franklin 1726 october 11-én tért vissza Londonból Philadelphiába. Rövid ideig kereskedést űzött egy igen gazdag és ügyes kereskedővel, ki az ő ismereteit, szorgalmát és becsületességét Londonban megismervén, vele összebarátkozott és társául fogadta. Ezen kereskedő, névszerént Denham, legelőbb is 50 sterling fontot (500 ft) adott neki, és egy kenyér és lisztből álló hajórakmányval Nyugot-Indiába akará küldeni. Azonban egy betegség elsöpré, és Franklin ismét mint munkás, Keimer nyomdájába tért vissza. Ez eleinte igen jól fizeté, hogy számára három tanítványt oktasson be, kiket ő tanítani nem tudott; midőn azonban ugyhivé, hogy már oktatása nélkül ellehet, minden igaz ok nélkül összepörölt vele, s az által kényszerité, hogy házát elhagyja. Ezen eljárás ép oly hálátlan volt, mint igazságtalan. Franklin már az előtt ügyes módon kiegészité a Keimer nyomdájában hiányzó betüket. Akkor t. i. még nem öntöttek betüket az angol gyarmatokban. Franklin a haszonvehetlen betükből új mintákat öntött, és ezen utánzott betüminták segélyével Keimer nyomdáját nemeslelküleg kiegészité, a ki csak hamar megbánta, hogy Franklin ügyes közreműködésétől megfosztá magát, mert Franklin nemcsak igen jó betűszedő és találékony betűöntő volt, hanem egyszersmind művészileg képzett vésnök is tudott lenni.

Történt ekkor, hogy Uj-Jersey gyarmat Keimert megbizta, hogy számára papírpénzt nyomjon. Egy lapot kellett rajzolni és metszeni mindenféle jelek és czimekkel, melyek által az utánzás lehetlenné tétessék. Senki más, csak Franklin volt képes, ily mesterséges és finom művet készíteni. Keimer

tehát felkéré, hogy menne vissza hozzá, mondván : hogy régi jó barátoknak néhány szó miatt, melyek csupán heves felindulás pillanatában ejtettek, nem volna szabad egymástól megválni. Franklin azonban nem hagyá magát ezen előzékenység által, melyből — mint tudá — csupán az önérdek szólott, elcsábíttatni. Már előbb összebeszélt Keimernek egyik, Meredith Hugó nevű tanonczával, kinek tanideje néhány hónap múlva lejárandó volt, hogy [közösen egy nyomdát fognak fölállítani, melyhez Meredith a pénzsükséglettel, Franklin pedig ügyességével járuland. A javaslat elfogadtatott és Meredith atyja Londonban mindent megrendelt, a mi fiának és társának megtelepítésére kívántatott.

Addig míg Meredith felszabaduland, és az Angolhonban bevásárlott nyomdai eszközök, ugymint sajtó és betük megérkezendnek, nem útasítá vissza Franklin Keimer ajánlatát. Metszett egy czifrázatokkal ellátott rézlapot, melyet annyi-
val inkább csodáltak, mivel első volt, melyet ezen országban láthatának. Burlingtonban végzé be azt, a tartomány legtekintélyesebb férfianak szemei előtt, kik a jegyek nyomására való felügyeléssel, és azután a lapnak magukhoz vételével megbizva valának. Keimer meglehető öszveget kapott, Franklin pedig, kinek ügyessége nagy dicséretet aratott, udvarias magaviselete, ismereteinek terjedelme, kellemes társalgása, valamint ítéletének biztonsága által, a tartományi gyülekezet tagjainak, — kikkel három hónapot töltött — nagyrebecsülését és barátságát nyeré meg. Egyik közülök, egy tapasztalt és éleselmű öreg, a tartomány főfelügyelője, Detow Izsák, így szólott hozzá : „Én előre látom, hogy ön Keimernak minden ügyleteit haladéktalanul magához fogja vonzani, és művészete által Philadelphiában szerencséjét meg fogja alapítani.“

Nem csalatkozott. Franklin szerény nyomdája 1728-ban állíttatott fel; csak egy sajtóval. Egy házban telepedett meg Meredith társával együtt, melyet 24 sterling fontért (240 fr.) Philadelphia vásárterének közelében bérelt ki, melynek egy részét, egy Godfrey Tamás nevű üvegesnek ismét alhaszonbérbe adá, kinél magát élelmezteté. 200 sterling

fontnak (2000 pft). -- melyek a könyvnyomdai anyagok bevásárlására fordítottak — kamatait, a házbért, Meredith-nek és saját magának élelmezési költségeit kellett megszereznie, mielőtt még egy fillér nyereség maradt. Ez azonban annyival kevesbé látszott lehetőknek, mivel a városban még két nyomda állott fenn; Bradfordé, ki a Pensylvaniai tartománygyűlés tanácskozmányait és törvényeit nyomatá, és Keimeré. Csak nagyobb kitartás a munkásságban, és nagyobb értékű munka, szerezheték meg számára a tulnyomóságot vetélytársai fölött; érzé ő ezt jól, azért nem mulasztott el semmit, miáltal ezen mindkét tekintetben jó hírét s nevét megalapíthatá. Már viradat előtt munkánál volt, és gyakran még éjjeli 11 óraker sem tevé azt le kezeiből. Soha sem zárá be napi munkáját, mielőtt egész feladatát nem teljesíté, és minden ügyét rendbe nem hozá. Ruházata mindig egyszerű volt. A raktárakban maga vásárlá be a szükséges papírt, és maga tolá az utczákon keresztül nyomdájába. Soha sem volt látható a mulató helyeken; soha sem vett részt halászati vagy vadászati társaságban. Egyedüli szórakozásai, könyvei voltak; s ezeknek is csak szobájában és csak munkavégeztével áldozott. Rendesen megfizeté a mit vásárlott; így csakhamar átalánosan tevékeny, illemes, és ügyes fiatal embernek tekintetett, ki a rábizottakat jól végeze, a felvállalt kötelezettségeket híven teljesíté, és ki minden ember részvétere és bizalmára érdemessé lön.

Meredith-tel társas üzlete azonban nem soká tartott. Ezen Meredith egész harmincz éves koráig földművelési munkákkal foglalkozott, és csak nagyon nehezen tudá magát azon ügylet követeléseibe beletalálni, melyet nagyon későn tanult meg. Sem jó, sem pedig szorgalmas munkás nem volt. Az iszákosságban kedvtelése táplálta semmittevési hajlamát. Érzé, hogy a nyugoti tartományok földásóinak kalandos élete neki jobban tetszenék, mint a városi kézművesek szabályos életpályája. Ennélfogva Franklin elé azon ajánlatot terjeszté, hogy részére lemond jogairól, ha bele egyezik : hogy atyjának 100 sterling fontot (1000 pft.) melyet az kiadott, továbbá 100 sterling fontot, melylyel még a londoni kereskedőnek tartoznak, s ő neki magának 30 fontot fizetend, adós-

ságait magára vállalja és neki egy új nyeret adand. Az egyezés ezen feltételek alatt megkötött. Meredith Nyugoti Karolinába elutazott, s Franklin egyedül maradt a nyomdászat élén.

A szerencse kedvezett neki. Munkálatbani pontossága és nyomtatványainak szépsége, csakhamar kivívták részére valamint a gyarmati kormánynál úgy egyeseknél is az előnyt, Bradford és Keimer fölött. A tartományi gyűlés elvette az előbbtől jegyzőkönyveinek és tanácskozmányainak nyomtatását, melyek most Franklinra ruháztattak át, az utóbbi pedig elvesztvén minden hitelét és minden munkáját, Philadelphiából Barbadosba költözött át. Franklin Philadelphióban a papírpénz nyomásával bízott meg, mely 1723-ban 15,000 sterling fontra, 1730-ban ellenben 55,000 sterling fontra ment. A Newcastlei kormány hasonlóan csakhamar rábízta jegyzékeinek, tanácskozmányainak és törvényeinek nyomtatását.

Az eddigi siker mindig újabbakat vont maga után. Franklin szorgalma szerencséjével együtt növekedett. A könyvnyomdával apránként kapcsolatba hozta egy napilap alapítását, egy papírgyár felállítását és egy naptár kiadását. Ezen vállalatok Észak-Amerikára nézve ép oly előnyösek, mint Franklinra nézve nyereséyesek voltak. A gyarmatoknak sem újságlapjaik, sem naptáraik, sem pedig papírgyáraik nem voltak. Franklin előtt ott, az európai hírlapokat, úgy mint azok megérkeztek, ismét lenyomták; minden papírt az anyaországból szállítottak, és az onnét vett jelentéktelen vagy népcsaló naptárakat terjeszték el mindenfelé, melyből a nép semmit sem tanult, vagy pedig babonás tudatlanságot nyert.

Franklin volt első, ki bátyjának bostoni és saját philadelphiai lapjában, korának és hazájának legérdekesebb kérdéseit tárgyalá. Honfitársainak politikai növelésére és erkölcsi oktatására használta fel azokat, melyekben a szabadság szellemét a gyarmati kormány tetteinek megfontolt, de igazságos ellenőrzése által költé fel, s melyekben mindenkép bebizonyítá azt, hogy rossz erkölcsű emberek nem válhatnak okos és ép elméjű emberekből. Így lön ő honfitársainak

egyik legitünőbb oktatójává, még mielőtt egyik leghirve-
sebb megszabadítójává lett volna.

Naptára, melyet 1732-ben Saunders Richard név alatt
kezdett közre bocsátani, s mely a „jó Richard apó“ czim alatt
hiressé lön, ugyan az volt a köznépre nézve, a mi ujságlapja
volt a felvilágosult osztályra nézve. Huszonöt éven át volt
ezen naptár az egyszerű erkölcsiség, a hasznos tudományok,
és a gyakorlati egészségszabályok imakönyve a földnép-
kezében. Ebben mutatá fel Franklin meglepő tisztaságban a
földművelés javítására, az állattenyésztésre, az iparra és
egészség fenntartására alkalmas minden eszközöket; ebben
ajánlá népies bölcseség alakjában, mind azon szabályokat,
melyek legalkalmasabbak, a szerencsét jó életmód által üs-
tökön ragadni.

A „Jó Richard apó bölcsességében“ vagy „A szerencse
útai“-ban szedte ő öszve egész sorát ezen a legfinomabb ér-
telem és legmélyebben látó becsületesség által diktált alap-
elveknek. Oktatás volt ez a munkásság, a vigyázat, a takaré-
kosság, a mértékletesség és igazlelkűség. A legegyszerűbb
közmondásokban oszt ő tanácsot földieinek, a legalkalmasabb
és legválogatottabb szavakban. Az erkölcsiség az érdek ne-
vében predikáltatik, és a háztartási igazság oly szerencsés
ítéletek által magyaráztatik abban, hogy többek közülök
halhatlan példabeszédekké lőnek. Nehányat ezek közül fel-
akarunk jegyezni, melyeket olvasni ép oly kellemes, mint kö-
vetni hasznos leend.

„A dologtalanság hasonlít a rozsdához, mely szintén
többet emészt mint a munka; a kulcs, melyet használnak,
mindig fényes.“

„Ne pazarold el az időt, mert ez az anyag, melyből az
élet alkotva van.“

„A lomhaság oly lassan mászik, hogy a szegénység
csakhamar eléri.“

„A gyönyör fut azok után, kik kerülnek.“

Többe kerül egy bünt táplálni, mint két gyermeke
fölnevelni “

„Ostobaság, bánat-vásárlásra pénzt vesztegetni.“

„A kevélység oly koldus, ki ép oly hangosan kiált mint a szükség, noha még telhetetlenebb.“

„A kevélység a bőséggel reggeliz, a szegénységgel ebédel, és a szégyennel vacsorál.“

„Nem áll az üres zsák.“

„Jó tanácsot igen, de jó életet nem lehet adni.“

„A ki a jó tanácsot el nem fogadja, azon nem is lehet segíteni.“

„Ha nem akarsz hallgatni az ész szavára, nem sokára éreztetni fogja magát veled.“

„A tapasztalat oly iskola, melyben az órák igen drágák, de egyszersmind ez az egyedüli, melyben az oktalanok okulhatnak.“

Ezen naptárnak, melyből évenként mintegy 10,000 példány kelt el, nagy sikere és nem kevesebb hatása volt. Franklin azon felül, hazájának egy új iparág megszerzésére használta azt fel; rongyokért árultatta azt — melyeket előbb elhánytak — s melyekből ő papírt gyártott. Papírmalma ellátta a bostoni, philadelphiai és Amerika egyéb városainak kereskedőit; és az ő példája után, csakhamar öt vagy hat papírgyár keletkezett Amerikában. Így tanítá meg honfiait, az anyaország papírját, újságlapjait, naptárait, valamint csakhamar kormányzatát is nélkülözni.

A könyvnyomdák az ő példája után szintén megszapordtak a gyarmatokban. Kitünő munkásokat képezett, kiket sajtóval és betűkkel ellátva szétküldött a különféle városokba, hol még nyomda nem létezett és szükséges volt. Hét évig tartó társaságba lépett velök, mely időre a nyereségnek csak egy harmadrészt követelte. Ilyképen az ő nyomdája bölcsőjévé lön sok másnak; és az ő nagylelkű bizalma mindig oly jól volt alkalmazva, hogy soha sem volt oka, azt megbánni, és soha nem számított hibásan.

Mindinkább gyarapodó jövedelme ezen különféle iparágakból, először jólétet, utóbb gazdagságot eszközölt számára. Azonban ő nem várta be ezen pillanatot, arra, hogy régi vétkeit jóvá tegye. Vernonnak visszaadá a tartozási összeveget, hozzácsatolván az összegyűlt kamatokat is. James bátyjával pedig ismét sziveszerént kibékült. Azon jogtalan-

ságot, melyet irányában elkövetett, ennek fián tette jóvá, miután ezt a könyvnyomdászathoz kiképezvén, később egy új betű-gyűjteménnyel megajándékozta. A régi vétkeknek ismét jóvátevése által megkönnyíté lelkiismeretét; de volt egy más eset is, mely szívét megnyugtató. 1730-ik évben elvette misz Readot, kit ő Londonból visszatértekor 1726-ban szerencsétlen házasságban talált újra fel. Anyja férjhez adá egy Rogers nevű gölönccérhez, ki példánya volt a lomhaságnak és bűnöknek, egy iszákos és faragatlan ember, kiről tudták, hogy már másutt neje van. — Az első házasság a másodikat érvénytelené tévé; és Roger, ki Philadelphiából — hol adósságokban és rossz hírnévben elmerülve volt, eltűnt, elhagyá az ifju és általa megcsalt nőt. Franklin megindult misz Read szerencsétlenségén, melyet saját könnyelműségének tulajdonított, és előbbi hajlamai által hozzá vonzatva, felajánlá neki kezét, melyet az szives örömmel elfogadott.

„Nőm“ mondá Franklin, „gyengéd és hű társammá lön, és sokat segített nekem az üzletben; mindketten csak egy célra törekedtünk, hogy egymást kölcsönösen boldogítsuk.“ Tovább mint ötven évig éltek együtt boldogan. A tevékeny, takarékos és becsületes nőnek oly hajlamai voltak, melyek férje érzelmeivel tökéletesen öszhangzának. E nő összehajtogatta és összetűzte a fűzetkéket, rendezte az eladandó tárgyakat, összevásárlott ócska rongyokat a papirgyártáshoz, felügyelt a cselédekre, kik ép oly serények voltak mint urok, és gondoskodott az egyszerű asztal szükségeiről, mialatt Franklin — ki az egész utczában legelső volt ébren — boltját kinyitá, mellény és sapkában dolgozgatott, targonczáját tolá, áruit maga rakolá, mindenki előtt az éberség és szerénység példánya volt. Ekkorban oly mérsékelt és takarékos volt, hogy reggeli tejét thea nélkül ivá, melyet egy hat krájcáros cserép csészéből cin kanállal evett. Egy napon neje a theát egy porcellán csészében hozá be, ezüst kanállal. Férje előleges tudta nélkül vásárlá ezt, mindkettőt 23 shilingért; és midőn azokat néki által adá, biztosítá őt — ezen merész ujtás mentségére — hogy férje egy ezüst kanalat és egy porcellán csészét épen úgy megérdemel, mint bárme-

lyik szomszédjai közül. „Először történt“ mondá Franklin „hogy porcellán és ezüst, házamban megjelent.“

Mint a bibliabeli pogány, oly méltósággal teljesíté Franklinné minden kötelességeit, és értelmes gondnal vezeté gyermekeinek első növelését, kik azon szövetségből származtak, melyen a gondviselés áldása nyugodott. Mint Franklin szerény kezdeményeinek társa, részese lön később nagyszerű jóllétének és osztályos társa az ő magas és tiszta hirnevének. Ezen szorgalmas és mégsem pénzvágyó ember, ezen valódi bölcs, ki vállalkozni és azzal felhagyni is értett, nem akará, hogy részéről a gazdagság hosszú ideig tartó kizsákmányolás tárgyává váljék. Miután életének felét annak megszerzésére használá, ovakodott második felét vagyona nagyobbítására vesztegetni. Első célja elérve lévén, most mást, magasabbat tűzött ki magának. Tudományos ismereteit bőviteni, hazájának szolgálni, s az emberiség haladására munkálni, ezek voltak azon szép tervek, melyeket magának kitűzött, s melyeket végrehajtott. — Negyvenkét éves korában elegendő gazdagnak hívé magát. Nyomdáját és kereskedését tehát átadá Halle Dávidnak, ki előbb darab ideig vele dolgozott, és még tizennyolcz évig a nyeremény egy részét neki juttatá; ekkor a tudományos munkálatoknak és a közjónak áldozta életét, s magából egy találékony tudóst és hirneves hazafit képezett, kinek számára minden kor és minden népek nagy emberei között az első rang biztosítva van.

HATODIK FEJEZET.

Franklin által alapított közhasznú és oktatási alapítványok. — Azon befolyás, melyet ezek Amerika anyagi és erkölcsi polgárisodására gyakoroltak. — Mint tudós, találmányai és fölfedezései. — Jótéteményei és hírének nagysága.

Franklin 1727-ik évben Philadelphiában, a legnagyobb csendben egy bölcsészeti együletet alapított. Ezen egyület, mely „Junta“ nevet vett fel, s melynek alapszabályait ő dolgozá ki, az ő ismerete köréből tudományos emberekből állott. Többnyire munkások voltak, mint ő. Godfrey Tamás üveges, mint ügyes számoló (matematikus); Par-

sons Vilmos czipész, ki a tudományokban jártas volt, és a tartomány főfelügyelőjévé (general inspector) lön; Mangridje Vilmos asztalos, egy igen jeles erőművész; Scull Miklós mérnök; betűszedők és kereskedői ifju segédek vettek abban részt, kik később a gyarmatokban magas hivatalokra alkalmaztattak. Ezen gyülekezetek minden vasárnap megtartattak; eleinte egy korcsmában, később pedig egy kibérelt szobában. Minden tagnak kötelessége volt, sor szerént valamely erkölcsi, politikai vagy természetbölcsészeti pontra nézve kérdést intézni, mely aztán szabályszerű vitatás tárgyává lön. Ezen kérdések a tárgyalás előtt nyolcz nappal felolvastattak, hogy mindenkinek elég ideje legyen fölöttök gondolkozni és azok megvitatására elkészülni. Miután Franklin az egész hetet dologra használá, a nyugalom napját itt felvilágosult és tekintélyes emberekkel élénk vitatkozásban, tudománydús okoskodások és szellemedző mulatságban tölté el. „Ez volt“ mondá ő, „a bölcsészet, az erkölcsiség és a politika legjobb iskolája, mely a tartományban valaha létezett.“

A philadelphiai „bölcsészeti társulat“ bizonyos mértékben ezen egyletből támadott, melyet tisztán közhasznú gondolatok és nagylelkű érzelmek lelkesítettek. Sokan óhajtottak abban részt venni; minélfogva Franklin indítványa folytán, minden egyes tagnak megengedettett, egy más hasonló egyletet alakítani, mely a Juntához csatlakozott. Ezen mellék egyletek, melyek ilyképen keletkeztek, hatalmas eszközökké lőnek a hasznos eszmék terjesztésére. Franklin egy pártot teremtett itt magának, melyet annyival jobban vezérelt, mivel ezen párt mégcsak nemis gyanítá azt, és bölcs tanácsait annyival örömeztőbb követé, mivel azt hívé, hogy önmeggyőződésének engedelmeskedik.

Franklin örömezt vezetett másokat. Ő igen alkalmas volt erre. Az ő tevékeny, tüzes, termékeny és igazságos szelleme, az ő erélyes és határozott jelleme által hivatva volt mások fölött természetes túlsulyt gyakorolni. Azonban ezen túlsulyt, melyet ő korán elért, nem mindig egyképen gyakorlá. Mig gyermek volt, korabeli gyermekeket vezényelt, kik játékaik rendezőjéül és apró vállalataik főnökeül örömezt elismerék. Ifju korában vallásfészegető s uralkodni vágyó volt.

Okoskodásainak kissé merész túlnyomósága által, bizonyos mértékben erőszakot gyakorolt mások fölött. Midőn vitázni kezdett, heve tulragadta. Azonban csakhamar észrevév, hogy ezen fennhéjázó rendszer, habár a szellemeket legyőzi is, de sérti az önhihtséget. Ekkor meglepőleg merült fel lelkében ama lángelmű rendszer, melyet Sokrates használt, hogy elleneit látszólag minden akadékosság nélküli, azonban alapjokban ügyes kérdésekkel győzvén le, tekervényes uton, melynek kimenetelét ő ismeré, de azok nem is gyaníták, oda kényszerítse, hogy az ő eszméinek megczáfolhatlan igazságát, és saját eszméik képtelenségét elismerjék. Nagy sikerrel alkalmazá tehát ezentul e rendszert. Ennélfogva kérdőleg és az egész világot összezavarólag látott a dologhoz. Azonban habár a Sokrates féle eljárás — melyben kitünő volt — diadalokat szerzett is számára, de ellenségeket is hagyott maga után. Az emberek nem szeretik, ha tévedéseiket nagyon világosan kimutatgatják. Franklin ezt belátá. S ezentul kevésbé okoskodó, inkább rábeszélővé lön. Ámbár még mindig szükségesnek hívé, hogy azon eszméknek, melyeket ő jóknak hitt, elismerést szerezzen : de most okosabban kezdé azt. — Számbavette önszeretetét, valamint értelmét is azoknak, a kikhez fordult, és szerényebb s megnyerőbb módokat kezdett használni : „Nekem ugy látszik. — Én ugy gondolom, — Ha nem tévedek. stb.“ A valóban hasznos terveket, melyeket felállított, ugy tünteté fel, mintha nem tőle származnának. Barátinak tulajdonítá azokat, és midőn az előnyök mindenkire nézve hasznosakká lőnek, senki sem aratott jutalmat. Ez hizelg az emberi gyengeségnek, és lefegyverzi az irigységet. És ez időtől fogva örömmel látá, hogy minden indítványa elfogadtatott.

Ezen valóban ügyes eszközt először is akkor használá, midőn aláírás utján egy könyvtárat akart alapítani. Philadelphiában kevés könyv volt. Franklin tehát „több olvasni szeretők nevében“ indítványozá, hogy egy társulat költségén Angolhonból könyveket hozassanak, melyhez minden tag először 40, továbbá pedig 50 éven által évenként 10 shillinget fizessen. És ezen ügyes fogásnak köszönheté, hogy indítványa semmi ellenvetésre nem talált. Először ötven, ké-

sőbb száz aláírótt szerzett, és a könyvtár csakhamar felállítva lön. Ezáltal elterjedvén az olvasási kedv, Philadelphia példáját a többi gyarmatok fővárosai is utánzák.

„Ily módon“ mondá Franklin, „a mi aláírási könyvtárunk, a mely lön mindazoknak, melyek Északamerikában fennállanak, s melyek már oly számosan vannak; ezen alapítványok tetemesek, és még mindig szaporodnak. Ezek segítették elő, a mulatságokat általában műveltebbekké tenni, a kereskedők és kézművesek között ismereteket terjeszteti, minőket más országokban szokásszerűen csak oly emberek között lehet föllelni, kik jó nevelésben részesültek; sőt talán ezeknek köszönhetjük azon erélyes ellentállást is, melyet az öszves amerikai gyarmatok, a jogaikra intézett megtámadások ellen tanusítottak.“

Ezen alapítványok azonban, nem voltak az egyedüliek, melyeket Amerika Franklinnak köszönhet. Ugyan ezen mesterfogással tette azon indítványát is, mely a Junta befolyása útján elfogadtatott: hogy a pennsylvániai ifjuság növelésére akadémia alapittassék. Azon aláírás, melyet ő életbe léptetett, 5000 sterling fontot (50000 ft.) hozott be. Ennek folytán kinevezettek a tanárok, és megnyitattak az iskolák, egy nagy épületben, mely minden vallásfelekezetek vándorló hitszónokai számára volt rendelve, és Franklin által az új akadémia használatára fordított. Ő maga tette fel a szabályokat, és egy oklevél testületté szervezé azt. Mint fő alapító negyven évig vezeté annak kormányzatát, és szerencsés volt, oly ifjakat láthatni belőle kilépni, kik tehetségeik által kitünő diszére váltak hazájuknak.

Valamint Franklin előtt Philadelphianak könyvtára és collegiuma, ugy semmi kórháza sem volt. Nem birt semmi eszközzel tüziveszélyek meggátlására vagy oltására, és az éji őrseget elég hanyagul, a constablerek látták el. Az utczák kövezetlenek voltak, és a világitás hiánya estvénekint veszélyes sötétségben hagyá őket. Esős időben pocsolyákat képeztek, melyekben nappal az ember elmerült, éjjel pedig mindenki került. Franklin kikövezteté, és aláírás útján kivilágitá azokat, mire egy kórház alapítása tekintetéből is szükségé volt. A közbiztonságra egy fizetéses őrseget állit-

tatott fel, melynek fizetéséhez kiki azon arányban, melyben a védelem érdekelte, járulni tartozott; szervezett egy egyleti társulatot, tűzveszélyek alkalmára, melyek ez időtől fogva sokkal ritkábbakká lőnek. Hasonlókép alapított társulatokat, életbiztosító intézeteket, munkások számára, és megkísérlett többféle terveket a gyengék és aggok segélyezésére.

Az ő találékony és az emberiség jobblétére irányzott lángesze, nem kevesb sikerrel törekedett behatni a természet tírkaiba is. Csupán önmagától megtanult francziául, olaszul, spanyolul és latinul; ép oly szorgalommal olvasta az ezen nyelveken, mint sajátján irt legjelentékenyebb könyveket. Figyelme és emlékezetének hűsége oly nagy volt, hogy semmit nem felede, a mit tudni és megtartani reá nézve érdekekkel birt.

Mindenek fölött ép oly vizsgáló szellemmel volt megáldva, valamint bámulatra ragadott azon tehetsége, mely által mindenből következtetést vont. A vizsgálat fölfedezésekre, és a következtetés alkalmazásra vezeté. Midőn az Oceánt keresztülhajozá, tapasztalatokat gyűjtött a vizek mérsékéről, és kimutató, hogy ugyanazon szélességi fok alatt, a folyóviz mérséke magasabb volt, mint az állóvizé. Ez által könnyü eszközt adott a tengerészek kezébe, minél fogva megtudhassák: ha vajon az ismeretlen tengernek még hajózható vizén vannak-e, hogy azon maradjanak, vagy belőle kievezzenek, a szerént mint az hajóik haladását gyorsítja vagy lassubbá teszi. Midőn a mozgásba hozott üvegek által előidézett hangokat hallá, észrevette, hogy ezen hangok, az üveg mértéke- és bősége-, ürege- és tartalmához képest különböznek. Ezen vizsgálatból egy zenészeti műszer keletkezett, és Franklin feltalálta a *harmonikát*. Egykor vizsgálat alá vette azon melegség-fogyatkozást, mely a kandallók kinyitása által nyilvánul, és annak fulasztó összeszorulását, melyet egy zárt kemencze képez, és ezen kettős vizsgálatból, ezen két melegítő eszköz összehasonlításából, származott egy kandalló, mely ép oly takarékos mint a kemencze, és egy kemencze, mely nyilt, mint egy kandalló. Ezen kandalló formájú kemencze általános használatba vétetett; de azért Franklin visszautasítá az e körüli

egyedárussági kinált szabadalmat. „Miután mi nagy előnyöket nyerünk a mások fölfedezéseiből,“ mondá Franklin, „örülnünk kell, ha alkalmat találunk, hogy a magunk találmányai által is hasznot tehetünk, és ezt érdek nélkül kell cselekednünk.“

Fontos és dicsteljes volt azonban a villám lényege és a villanyosság törvényei körüli fölfedezése. A tizennyolczadik század tudományának volt fenntartva a dicsőség, a testek alapelvét és összeköttetését kimutatni, valamint a tizenhetediké az érdem, azok súlyának és mozgásának számtani szabályait meghatározni. Midőn egyike ezen nagyszázadoknak az ür mélységeibe hatolt, hogy ott a csillagzatok körkörös alakját fölfedezze, azoknak nagyságát megmérje, utjuk futását kiszámítsa, kölcsönös vonzerejüket meghatározza: akkor a másik nem kevesbé volt éleselmű és termékeny, az emberi szellem természetes kifejlődése által, vizsgálatát földgömbünkre, az alapanyagokra, melyből az alkotva van, a levegőre, mely környezi, a titkos folyadékokra, melyek mozgatják, és a különféle lényekre, melyek élénkitik, bizton kiterjeszteni. A csillagászat valódi alaptétele után a természet- és vegytannak, Galilei, Keppler, Huyghens, Newton és Leibnitz után egy Franklin, Priestley, Lavoisier, Bertholet, Laplace, Volta, Linné, Buffon és Cuviernak kellett következni.

A villanyos folyadék nemcsak arra volt hivatva, hogy egyike legyen legszebb fölfedezéseinek, hanem hogy egyik leghatalmasabb eszköz legyen, abból másokat származtatni. Mert midőn már megállapítva volt, hasonlithatlan eszközzé lön a tovább fejtésre. A nélkül, hogy gyanitható lett volna, hogy a vonzerő, mely a borostyánkőben (a régiek *ἤλεκτρον*-ja, innen származik az electricitás név) és más bizonyos testekben találtatik, egy ugyanaz legyen azon borzasztó erővel, mely a viharban dörögve, az égből száll alá; gondosan fürkészték azt már a század elejétől fogva. Hawksbec már 1709-ben néhány kísérletet próbált véle. Gray és Welher 1728-ban bebizonyíták, hogy ezen anyag egyik testből a másikba átvezethető, a nélkül, hogy ezen testek egymással még csak érintkezésben is állanának. Figyelembe vették, hogy egy selyem- vagy hajszálon a levegőben függő vasrudacskából

szikrákat lehet kicsalni, és hogy ezen vasrudacsák a sötétben, mindkét végükön világitanak.

A francia király tudományos kertfelügyelője Dufay, 1733-ban felfedezte, hogy az üvegből dörzsölés által más villanyosság származik mint a gyantából, ennél fogva különbséget tett az üveg és gyanta-nemű villanyosság között. Désaguliers (1739-től 1742-ig) az érczhullámnak, melyen a villanyosság ragadó könnyűséggel elfutott, „Conductor“ (vezető) nevet adott. Midőn végre 1742-ben azon, a megelőzőtt században Guerike Ottó, a szivattyu értelmes feltalálója által kigondolt villanyos készülék, folytonos tökélyítés által, végleges szervezetét megnyeré, Bose tanár Wittenbergben, Winkler tanár Lipszéban, Gordon szerzetes Erfurtban, és dr. Ludolf Berlinben, a villany gyors kibocsátása által apró madarakat megöltek, levegőt, alkoholt s más éghető testeket meggyújtottak.

Ennyire volt előhaladva a tudomány, s néhány emlékezetre méltó tüneményeket hozott napfényre, melyekről azonban kielégítő felvilágosítást nem adhatott, mignem Franklin történetesen, de egész lélekkel rá adta magát. Utazása közben, melyet 1716-ban Bostonba tett, — ugyanazon évben, melyben Muschenbrock a híres leydeni palaczkot és annak sajátos tüneményeit felfedezte, — jelen volt azon villanyozási kísérleten, melyet Dr. Spencer, ki épen akkor jött Skotthonból, meglehetősen tökéletlenül hajtott végre. Rövid időre Philadelphiába visszatérése után, az általa alapított könyvtár, egy üveghengert kapott, Dr. Collinsontól, a londoni királyi társulat tagjától, használati utasítással együtt. Franklin ismételte a kísérletet, melyet Bostonban látott, ujakkal pótolta és ő maga készítette el a szükségelt gépeket, nagyobb tökéletességgel. Csakhamar felállítá az első villanyüteget, melynek sükere, minden ekkorig elérteket felülmult. Az ő átható és találékony éleselméje által csakhamar fölfedezte, hogy a hegyes testek azon tehetséggel birnak, hogy a villanyos anyagot magukhoz vonzzák; ennek folytán úgy gondolkozott, hogy ezen anyag, egy minden testekben, habár megoszlott állapotban elterjedt folyadék, hogy ezek némelyikében összegyülik és többségben (plus) van, némelyi-

kéből pedig kimegy és itt kevesebbségben (minus) van; hogy a szikrák általi kiűrités semmi egyéb, mint az egyensúly helyreállítása, a többségbeni villanyosság, melyet ő ténylegesnek (positív) nevezett, és a kevesebbségbeni (minus) villanyosság között, mely nemleges (negatív). Ezen szép következtetés csakhamar egy még fontosabbra vezeté.

A villanyos szikrának színe, töredező mozgása, midőn valamely darabos testen tovafut, kiszabadulásánál robaja, tevékenységének sajátos ereje, melynél fogva egy vékony érczlapot, két üveglap között felolvaszt, és a delejtű sarkát megváltoztatja, a fájdalmas benyomás, melyet okoz, s mely apróbb állatokra halálosan hat, azon merész gondolatra vezeték, hogy ez ugyanazon anyagból származik, melynek a föllegekbeni borzasztó összehalmozódása a villám vakító fényét, és a mennydörgés heves rengését okozza, mely mindent összezuz, a mi útjába akad, midőn az égből lerohan, hogy egyensúlyba tegye magát a földdel. Ebből a villanyosság és villám egyformaságát következteté. De miként állapítsa ezt meg? A tudományban akármely igazság, bizonyíték nélkül, csak állítmány marad, és a fölfedezések nem azoknak tulajdonítatnak, kik azokat felismerik, hanem azoknak, kik bebizonyítják.

Franklin tehát föltette magában, hogy elméletének valódiságát, a villámnak a felhőktől levonása által be fogja bizonyítani. Az első eszköz, melyet erre nézve kigondolt, a felhők közé hegyes vasrudak felállítása volt, melyek a villámot magokhoz vonzák. Ez azonban kevésbé kivihetőnek tűnt fel előtte, miután nem talált oly helyet, mely elegendő magas lett volna; ennél fogva más eszköztől gondolkozott. Egy sárkányt készített, mely két, selyemposztóval bevont rúdból állott. A hosszába futó rúd felső végét, vastüvel látta el. A sárkányt magát egy kenderzsinegen bocsátá föl, mely selyem zsinórban végződött. A kenderkötélnek — mely villanyvezető volt — és a selyemzsinórnak — mely nem volt az — összeköttetési pontjára egy kulcsot alkalmazott, melyben a villanyosság összegyülekeztvén, ennek jelenlétét szikrák által volt tudatandó. Ezen így elrendelt készülettel Franklin egy zivatar idején kiment egy rétre. A sárkányt fia, ki a selyem-

zsinórt fogta, a levegőbe ereszté, mialatt ő maga, egy kis távolságban, aggódva szemlélé azt. Darab ideig semmit sem vett észre, és már azt hívé, hogy csalatkozott. Azonban rögtön kifeszültek a zsinég szálai, és a kulcs megtellett. Ez volt a leszállt villanyosság. Most a sárkányhoz futott és újat a kulcshoz érteté; egy szikrát látott és egy heves csapást érzett, mely megölhette volna, hanem örömmel tölté el. Gyanítása bizonyossággá vált, és a villanyos anyag és villámnak ugyanazonsága bebizonyulva lön.

Ezen merész kísérlet, ezen halhatlan fölfedezés, mely számára a tudományos világban az első helyet biztosítja, 1752. évi junius hóban történt. A többi villanyossági fölfedezések pedig 1747-ik évre esnek. Akkor a leydeni palaczknak villanyos megtelését, a különféle villanyosságok közötti sulyegyennek visszaállításából magyarázá meg, a mely ennek mindkét részében visszamarad; és az üveg- és gyantánemű villanyosság közötti különbséget, a tényleges és nemleges villanyosság törvényeiből fejté meg. Most a villámot, magából a villanyosságból fejté ki. Azon tételt is felállítá: hogy a titokteljes északi fény a villanyosság kifejlődéséből származik, mely magasabb légkörben szokott történni, hol a kevesbbé sűrű levegő, a villanyosságnak fénylőbb kiterjedést kölcsönöz.

Valamint a vizsgálódás szokás szerént elméletre vezeté, ugy az elméletet reá nézve folytonosan hasznos alkalmazás követé. Szeretett magának ismereteket szerezni, de még inkább szereté azokat az emberi nem jóllétére és boldogítására fölhasználni. Megállapítá, miszerént hegyes vasrudak, melyek a levegőbe felnyulnak, és néhány lábnyira a nedves földbe vagy vízbe lehatnak, azon sajtósággal bírnak, hogy a villanyossággal megtellett testeket vagy eltasztják maguktól, vagy pedig ezen testeknek tüzeit csendben és észrevehetlenül keresztül bocsátják, vagy végre ezen tüzet fel fogják vagy ismét elbocsátják, ha az pillanatnyi kirohánással reájok lecsap, midőn a nagy földtömegbe vezetik le, anélkül hogy kárt tehetne. Ennélfogva azon tanácsot adá, hogy a nyilvános emlékjeleket, házakat, hajókat stb. a felhők rettentő villanyossága ellen, ezen üdvös vasrudak által bizto-

sítsák, melyek azokat a villám érintésétől és hatásától megvédendik. Ezen vasrudaknak működési rendjén és módján kívül, meghatározta még ezek köralaku kiterjedésének hatását is. Az égi villanyosság nagyszerű fölfedezéséhez végre, még a villámhárítók megnyugtató jótékonyosságát csatolá. Amerika és Angolhon elsajátíták azt, és ilyenek által fedezék magokat. A zivatarterhes légkör veszélyeitől megszabadult az emberiség, és csak azok maradtak még kitéve a villám veszélyeinek, kik tudatlanság vagy előítéletekből, ezen biztosítékot elutasíták.

Elméletével csakhamar elterjedt Franklin hira az egész világon. A londoni királyi társulat, hanyag és csaknem gúnyoros hihetlenséggel fogadá első állításait, melyeket dr. Mitchel terjesztett ezen híres társulat elé. A tárgyalás és a levelek, melyekben Franklin tapasztalatait közlé és fűrkészeteit magyarázá, megvetőleg olvastattak itt fel, és félretétettek. Azonban csakhamar diadalmaskodott a tudomány az előítélet fölött, a tudomány, mely a kétség ellenében bizonyítékkal bír, és elébb utóbb az előleges kicsinyítés fölé emelkedik. Franklin tárgyalása, melyet maga a királyi társulat egy tagja, dr. Fothergill, hozott nyilvánosságra, francziára, olaszra és németre fordítottatott. Elterjedése után az egész szárazföldön forradalmat idézett elő. Az amerikai bölcsész kísérletei, melyeket vele egy időben Marlyle-Roiban Dalibard is tett, Montbardban a nagy természetvizsgáló Buffon, Saint-Germainban Delor természettanár XV. Lajos jelenlétében, ki arról meg akart győződni, Turinban Beccaria atyja, és Oroszokban Richmann tanár által ismételtettek, ki egy erős villany-töltény által találva, halva rogyott össze, és így martyrja lett a tudománynak. Ezen kísérletek mindenfelé bemenetelt és csodálkozást eszközöltek az új rendszernek, mely szerzőjéről Franklin rendszerének neveztetett.

A rögtön híressé lett philadelphiai bölcs, közügyelem tárgya lön. A londoni királyi társulat a Coley Godfrey-féle érdemjellel ajándékozá meg és tagjává választá, a nélkül, hogy a 23 arany díjt követelte volna tőle, melyet minden tag, belépésekor lefizetni tartozott; és így a rajta előbb elkövetett igaztalanságot ismét jóvá tevő. A skotthoni St.

andrewi és edinburgi, valamint az angolhoni oxfordi egyetemek tudorrá (doctor) nevezék ki. A párisi tudományos akadémia kebelébe fogadta, a mint Newtont és Leibnitzot is felvév. Európa különféle tudományos testületei tagjokká választák. A tudomány ezen dicsőségéhez, mely még sokkal nagyobb leendett, ha szellemét és idejét egészen arra szentelé vala, még a politikai hírnév is csatlakozott. Ezen szerencsés nagy embernek még azon szerencse is jutott, hogy hazájának ötven éven át ügyesen, üdvös szolgálatokat tehetett, és miután a természet körében a halhatlan igazságok megalapítói között helyet vívott ki magának, a népek nagylelkű megszabadítói közé is számítassék.

MÁSODIK KÖNYV.

HETEDIK FEJEZET.

Franklin nyilvános élete — Különféle hivatalok, melyekkel valamint a kormány ugy a gyarmat bizalmából felruháztaték. — Pennsylvánia törvényhozó gyűlésébe választatása. — Ott gyakorlott befolyása — A Franciaország elleni háboru alatti katonai szolgálatai. — Mint a gyarmat londoni ügynökének védelme Penn Vilmos utódai ellen.

Franklin nyilvános élete előbb kezdődött, mint a kereskedelmi bevégeztetett volna. Darab ideig mindkettőt egybevegyité, míg végre magát végkép az előbbinek szentelé és a másodikkal tökéletesen felhagyott. 1736 évben a pennsylvániai törvényhozó gyűlés titkárává neveztetett ki. Az amerikai főpostamester a következő 1737-ik évben helyetteseül jelöli őt ki ezen gyarmatban. Ezen jelentékeny hivatalnoknak 1753-ban történt halála után, a brit kormányzó, ki Franklin tapasztalásait becsülni tudá, ama nagy hivatallal ruházta fel őt, mely alkalmat nyujtott neki a közlekedés emelésére és az amerikai polgárisodás terjesztésére, Angolhonnak tetemes postabevételt szerezni, és magának roppant nyereményt biztosítani. Az első évek alatt ezen hivatal javítására sok pénzt kiadott ugyan, azonban csakhamar három

annyi hasznot hajtott az neki, mialatt a gyarmatok földmívelése és kereskedése annak szintén nagy hasznát érezé.

Azon bizalom, melyet tapasztalása, belátása és rendíthetlen igazságszeretete gerjesztett, a legkülönneműbb hivatalokat szerzé meg számára. A kormányzó kinevezé békebirónak; a községi testület a községtanács egyik tagjául, később tanácsnagyjául (alderman) választá meg. Polgártársai, a nélkül, hogy szavazataikat megszerezni törekedett volna, elküldék a tartományi gyűlésbe, sőt megbízó levelét tiz egymásután következő választásban megújíták. Azon alapelvet osztá: soha semmiféle hivatalt nem kérni, azt vissza nem utasítani és le nem tenni, és mindeniket oly jól betölté, mintha csak egyetlen egyet viselt volna.

Alig lépett be a pennsylvániai gyűlésbe, és legott háttartalan tekintélyt nyert. Ő lön lelkévé a tanácskozásoknak, és semmi sem történt meg a nélkül, hogy a tervet nem ő terjesztette volna elő és a kivitelt nem ő vezette volna. Folyvást figyelmes volt arra, hogy a kezdeményezendő vagy elhátározandó ügyekre, a kedélyeket rövid, élénk és meggyőző napi cikkek által előkészítse, melyek a közönség beleegyezését megnyerék és közrehatását eredményezék. Ily módon lön ő a gyarmatnak béke idején folytonos tanácsadója, sőt katonai védelmezője azon háboruk idején, melyek az 1742 és 1754 évek után Nagybritannia és Franciaország között kiütöttek. Ezen mindkét harcban, melyek egyike az osztrák trónörökösödés, másika Szilezia végett — melyet a porosz király kevéssel előbb elfoglalt — ütött ki, mindkét nagyhatalmasság részt vett, a midőn politikai féltékenység vagy érekkülönbségből mindegyik más-más párthoz állott. Az első alatt Frankhon egyesülve a porosz királylyal, az osztrák házat támadták meg, mig Angolhon Mária Terézia mellett nyilatkozott; a másik alatt pedig Frankhon Mária Teréziával a porosz király államaiba való betörésre szövötkezett, Angolhon pedig II. Frigyes védelmét vette át. Ezen egyenetlenségek eredményei az európai szárazföldről áthatottak az amerikaiakra is.

A gyarmatoknak védelmi állapotba kelle helyeztetniök. Leginkább szükség volt erre Pennsylvániában, melynek sem

hadserege sem fegyvere nem volt. Franklin felhívására 10,000 ember gyült egybe, hogy magukat mint néphad szervezzék és ágyúkat szerezzenek. Nyolcz ilyet vásároltak Bostonban és néhányat megrendeltek Londonban. Franklin felszólítást intézett ezek végett az ujjorki kir. kormányzóhoz, ki eleinte kiadni nem akarta, azonban később tizennyolczat kapott belőlök. — Ő bizatott meg azzal is, hogy Carlisleben azon hat indián törzsszel, melyek az Ontarió tó és az angolamerikai gyarmatok között laktak, egy védszövetségre nézve alkudozók. Ezen szerződés, melyet ő Norris elnökkel közösen kötött meg, ki vele együtt küldetett ki az irókézi szövetség vad harcosaihoz, fedezé a gyarmatokat az Alleghányhegyeken túl, mint az ágyutelepek védék a tengerpartokat.

Azonban a hét éves háboru alatt a veszély komolyabbá lön. A francziak a pártjukon levő vadakkal lejöttek a tavakon, hogy az angol gyarmatokat a száraz felől megtámadják. Ezek rémültökben biztosokat küldének Albanyba, hogy a hat ind törzsszel a védelmi eszközök fölött tanácskozzanak. A biztosok, kik között Franklin is jelen volt, 1754-ki junius közepén tanácskozásra gyültek egybe. Először is itt merült fel a tizenhárom gyarmat szövetségi terve. Az, melyet Franklin terjesztett elő, előnyt nyert a többiek fölött. Ő a *szövetség* kormányzását, egy a korona által kinevezett és általa fizetett elnökre, és annak legfőbb vezetését, egy a gyarmatok gyüleseiből kiküldött népképviselők által választandó „nagy tanácsra“ bizá. — Ezen terv, mely hasonló volt ahoz, melyet a gyarmatok függetlenségük kinyilatkoztatása alkalmával elfogadtak, az albanyi gyülekezeten egyhangulag határozattá emeltetett.

Ez azonban nem lépett életbe. Az anyaország kormánya nagyon demokratának találá, és benne magára nézve veszélyeket látott; félvén, hogy a gyarmatok saját védelmük alkalmával harczias szellemüvé válnának, és ha saját védelmi képességüket beismernék, még azon eszmére is térhetnének, hogy az anyaállamot végkép nélkülözzék. Ennélfogva inkább maga akará elvállalni a védelmet, és e tekintetből elküldé Braddock tábornokot két ezreddel a gyarmatokba. A gyarmati gyülések ellenben attól féltek, hogy ha egy a koronától

függő elnököt állítanak élükre, az által a királyi előjogokat növelik; s nem is akarták magukat annak kitenni, hogy külön állásaikat egy közös kormány felállításával meggyengítsék, mely, midőn mindannyit képviselné, minden egyesnek felette állana. Ezen általános szervezés, mely erőt vala adandó, a szabadságot biztosítandó, s mely a tizenhárom „szövetséges állammá” alakulandó gyarmatok dicsősége leendő, nem lehetett az egyszerű előrelátásnak, hanem csak a fenyegető szükségnek tényvé. Husz évvel későbbre napoltatt el.

Braddock tábornok kiszállott Virginiában, benyomult Marylandba, és miután az Alleghanyt átment, a tavak hosszában Canada határaiig készült előnyomulni. Azonban hiányzottak nála a szállítási eszközök. A tevékeny és találékony Franklin azonban néhány nap alatt, az általa szükségelt 150 szekeret, 1500 nyeret és málhalovakat megszerzé számára; mit csak azáltal eszközölhetett, hogy a szállítóknál mintegy 13,000 tallérnyi öszvevig személyes jóállást vállalt. Franklin találékony önfeláldozása által támogatva, oldalán az ifju virginiai ezredessel Washington Györggyel, ki még alig 20 éves, már is vállalkozó szellemének, vitézségének, valamint bölcs körültekintésének is fényes próbáit adá, megindult Braddock tábornok. A harc megkezdésére megrohant egy francia csapatot Joumonville vezénylete alatt, mely ennek elestével futásnak eredett; ő tökéletesen ismérte a hadviselés ezen nemét. Azonban Braddock tábornok, ki csak a rendszeres hadviselést érté, épen úgy akart ütközni Amerika erdős zugaiban, mint azt Europa nyílt rónáin teendé. Sűrű tömegekben nyomult a lesben lappangó és szétszórt indián ellenségek ellen előre. Miután Monongahela gázlóján a Duquesne erőd megtámadása végett átment volna, megrohanták és megfutamtván megölték. Kis seregének nyolczvanhat tisztje közül huszonhat a csatatéren maradt, és harminczhét megsebesült. Washington György, kinek öltönyét négy golyó fúrta keresztül s két lovat öltek meg alatta, az angol sereg romjaival visszahúzódott. Az ifju virginiai mérnök és a philadelphiai egykori könyvnyomdász legény, kik később egyik mint másik, a gyarmatoknak Angolhon elleni

védelmezése alkalmával oly hiresekké lőnek, akkor a gyarmatoknak Franciaország elleni védelme és biztosítása által tünteték ki magokat.

Braddock bukása után Franklin a pennsylvaniai gyűlés által 50,000 sterling fontnyi adót (500000 ft.) szavaztatott meg, mely azon 10,000 sterling fonthoz tétetett, mely az ő indítványa folytán már előbb beszédetett. Azt is kivitte, hogy a néphad rendszeren szerveztessék s hadgyakorlatokra kiképeztessék. Miután főképen ezen gyarmat határai voltak a megtámadásoknak kitéve, és az ottani gyarmatosok, a vadnépek által megrohantatván, lakaik szétromboltattak, maguk meggyilkoltattak és scalpiroztattak, ennek folytán Franklin megbízott, hogy őket egy erődítményi vonal által védelmezze. Most Franklin, ki mindenre alkalmas volt, mint egy 500, löfegyverrel és fejszékkel fegyverkezett emberből álló csapat élére állva, megindult 50 éves korában északnyugot felé 1756-ik évi januárban, kemény téli hónapban, hó és esőben szabad ég alatt táborozva; maga lévén mérnök és tábornok, üldözé és elüzé az indusokat, és kedvező fekvésű helyeken kellő távolságra egymástól, három erődöt állított fel, melyek egymást kölcsönösen támogaták. Ezen fatörzsek-ből emelt, árkokkal és czölöppökkel körülvett erődökben, apró védcapatokat hagyott Clapham ezredes parancsnoksága alatt, ki a vad népek elleni harcokban igen járatos volt.

Philadelphiába visszaérkezésekor a tartomány ezrede kinevezé ezredesévé; ezen hivattal már 1742-ben volt megkínálva, de akkor visszautasítá; most 1756-ban azonban elfogadá azt, és 1200 jól felszerelt harcvágyó férfi felett, kik büszkéek voltak öt vezérökül birhatni, szemlét tartott. Azonban a brit kormány, mely a gyarmatok irányábani bizalmatlanságát le nem győzheté, megsemmisité az állandó haderők felállítását rendelő határozatokat, bevoná az ezekre bízott őrségeket, és védelmükről maga gondoskodott, a midőn Loudon tábornokot hozzájok küldé. Adót követelt tőlök és nem hadsereget.

Ezen adókérdés akkorban sok kifogás forrásává vált, és Franklin elmetehetségét újabb fényben tünteté elő. Mielőtt azon nagy összeütközés kitört volna, mely Nagybritanniá-

tól gyarmatait különválasztá, előbb élénk vita keletkezett Pennsylvania és Penn Vilmos örökösei között, kik a megtelepedési szerződés értelmében, ezen gyarmat tulajdonosai valának. Penn, alapítója és egyszersmind kormányzója volt annak. Ambár ő az általa nyert roppant földterület egy részéről lemondott, de azért az ő végnélküli földbirtokait, elvoná minden nemű adók terhe alól, melyek a hivatalok, és a kormány fényének fenntartására szolgáltak. Ezen adómentesség-nél fogva tehát semmiféle pénzbeli terheket nem lehetett reá róni. Utódjai azonban nem voltak többé azon helyzetben mint ő; ezek a gyarmatokat elhagyták, hogy Angolhonban települjenek meg. Miután tehát a tartománynak többé közvetlen igazgatása nem volt, hanem a gyarmat által fizetett kormányzók neveztettek ki; ennél fogva ők elveszték adómentességi jogukat, mely elődjüknek oly feltétel alatt adott meg, a mely jelenleg már nem létezett. Azonban ezek makacsul kívánták régi jogukat fenntartani, és a meghatalmazottjaiknak adott utasításokban megtilták ezeknek, szentesíteni azon törvényeket, melyek tulajdon birtokaikat, a tartomány többi részeire kivetett adóktól nem mentesítik. Darab idő óta annyival nagyobb lön e tárgyban az egyenlenség, mivel a gyülekezet gyakori és tetemes pénzbeszedéseket szavazott meg a gyarmatok védelmének szükségleteire. A tulajdonosok birtokai ép úgy védelmeztettek mint a gyarmatosokéi, tehát jogos és méltányos volt, hogy a közterhek viseléséhez aránylag ők is járuljanak. Mind a mellett is a Franklin által ajánlott középútat kellett elfogadni, hogy a kormányzók rábirassanak ez ügyben ellen nem szegülni.

Végre 1757-ben a gyűlés 100,000 str. font öszveget szavazott meg a király szolgálatára, melynek egy része Loudon tábornoknak volt átadandó: azonban Denny kormányzó megtagadta ennek beszédését, mivel annak egy része a tulajdonosok birtokait terhelé. A pennsylvániai képviselők felboszkonkodva ezen önző és igazságtalan tényen. Franklint egy kérvénynyel Londonba küldék a királyhoz, hogy panaszolja el, miszerint a kormányzó, hatalmát a gyarmatok kiváltságai és a korona érdekeinek hátrányára gyakorolja.

Angolhonba megérkezésekor Pennsylvania küldötte

rosszul értesítve és rosszul hangolva találá a közvéleményt. A gyarmatot háladatlanak mondák alapítójának utódai iránt, s azt mondák, hogy maga utasítja vissza a Canadai francziák elleni ellenállásra és a vadnépek elűzésére szolgáló eszközöket. Türelmes ügyességével azon volt Franklin, hogy mielőtt valami határozatot nyerne, a kérdést tisztára derítse. Czikkeket irt a napilapokba, és egy felvilágosító iratot bocsátott közre „Pennsylvania alkotmányáról és azon egyenetlenségről, mely a kormányzó és a gyarmat gyűlése között keletkezett.“ Miután a gyarmat igazait és a tulajdonosok igaztalanságait napfénytisztára deríté, miután bebizonyítá : hogy az előbbi folyvást közös és igazságos érdekekben működött, az utóbbiak pedig különváló és alaptalan érdekek kielégítésére törekedtek, akkor kezdé folytatni az ügyet a titkostonács lordjai előtt, kik fölötte tanácskoznak. A tulajdonosok, kik már az elítéltetéstől tartottak volt, egyezsége léptek. Aláveték magokat a birtokaiktól adózásnak oly feltétel alatt, hogy ez mérsékelt és méltányos módon történjék. Ezen, Franklin által eszközölt egyezés a gyarmat által helybehagyatott.

Az eredmény, melyet Pennsylvania egyes közbenjárója eszközölt, Amerika egyéb gyarmataiban is nagy tiszteletet gerjesztett iránta. Maryland, Massachusetts és Georgia is, képességébe vetett teljes bizalommal kinevezék őt az anyaállamban ügynökül. Londonban tartózkodásának meghosszabbítása előnyére lett az egész Angolamerikának. Az ő tanácsa és sugallatai folytán vállalkozott a Pittek legelseje és legnagyobbika Lord Chatam, Canada meghódítására, mit végre is hajtott. Franklin erre bebizonyítá, miszerint ezen franczia gyarmat megtartása, a nagybritanniai gyarmatok biztosítására — melyek többé szárazföldi részről nem háborgattathatnak — hasznos leend. Miután a meghódítást indítványozá, előkészíté az átengedést is. Az 1763. február 10-ki szerződés, mely a hétéves háborut befejezé, átengedé Canadát Angolhonnak. E pillanattól fogva az angol gyarmatok az amerikai szárazföldön biztosítva érezvén magokat, akadály nélkül terjeszkedhetének nyugot felé. Midőn Franklin, kinek fia New-Jerseyi kormányzóvá lön kinevezve, 1762. év nyarán Philadelphiába visszatért, a pennsylvaniani gyűlés,

mely költségeit kárpótolni és tevékeny hazafias közbejárását meghálálni akará, 5000 str. fontot (50000 ft.) utalványozván számára, egyszersmind nyilvános köszönetet szavazott, „hogy hazája iránti kötelességét híven teljesítvén, Londonban tartózkodása alatt Amerikának általában, számos és jelentékeny szolgálatokat tett.“

Azonban Pennsylvaniának az alapító utódaival folyt vizsgálódásai után, sokkal nyomatékosabb és jelentékenyebb küzdelmek következtek az öszves gyarmatok és az anyaország között. Ekkor is Franklin bizatott meg Amerika jogainak Angolhon követelései ellenébeni védelmével.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Második küldetése Franklinnak Londonba. — Ügyes közbenjárása, Anglia és Amerika között — az anyaország által a gyarmatokra önkényszerűleg kivetett adók miatti szakadás elhárítására. — Tárgya és folyama ezen nagy vitának. — A szerep, melyet e mellett Franklin játszott. — Előrelátása és szilárdsága. — Az általa kiadott iratok. — Az általa fölfedezett összeesküvések. — Azon sértegetések, melyekkel Angolhon titkos tanácsa előtt illették. — A nyugalom, melylyel azokat türi, és a tartós emlékezés, melylyel azokat megőrzi.

Franklin a pennsylvániai tulajdonosok követeléseit nagy kitartással és szerencsés eredménynyel leküzdé, hanem e mellett azok ellenszenvét is magára voná. A kormányzó tekintélyére támaszkodva, és azon pártok segélyével, melyekre még a gyarmatban számithattak, mindent mozgásba tevének, hogy a gyűlésnek 1764. évi öszön történendő megújítása alkalmával, ellenségüket abból eltávolithassák. Leginkább Franklinnak megválasztatása ellen irányzák törekvéseiket, melyet csakugyan meg is gátoltak. Miután Franklin megválasztása tizenégy évig mindig ellenzék nélkül történt és annak ő egész odaadással is meg felelt, most a gyarmati gyűlésben levő székétől elmozdittatott; azonban pártja, mely még jelenleg is a többséget képezé, újra elküldé mint a tartomány ügyvivőjét a londoni udvarhoz.

Elutazása előtti napon érzékeny bucsut vön földieitől, mondván : „Talán örökre bucsuzom a hazától, melyben

születtem, mely előttem becses, a hontól, melyben életem legnagyobb részét töltöttem. Kivánom, hogy barátaim legyenek szerencsések és boldogok, ellenségeimnek pedig megbocsátók.“ Megbizása az volt, hogy kérje a királyt, vásárolná vissza a tulajdonosoktól a gyarmat kormányzási jogát. Azonban sokkal nagyobb szerep várt ennél reá Angolhonban. „Ezen második küldetés“ mondja dr. Smith William „ugy látszik a gondviselés által előre volt elhatározva, és Pennsylvánia becsületének örök emlékeül szolgál az esemény, hogy azon ügynök, ki csak egyetlen tartomány jogainak fenntartása és megvédése végett küldetett a londoni udvarhoz, az öszves amerikai gyarmatok jogainak rettenthetetlen bajnokává lön, ki midőn megpillantá a bilincseket, melyeket ezek számára kovácsoltak, azon magasztos eszmére jött, hogy széttörje azokat, mielőtt összeforrasztatnának.“

A vita csakhamar megkezdődött. Az adó, melyet az angol parlament 1765-ben a gyarmatokra akart kiterjeszteni, adá erre az első jelt. Az angolok az egész brit birodalom területén élvezék azon politikai és polgári biztosítékokat, melyeket elődeik a „magna Charta“ és a „bill of rights“-ben (jogi okmány) megalapítának. A személybiztonság, gondolatszabadság, javaik biztosított birtoklása, az adó feletti szavazási jog, az eskütszékek általi elítéltetés, a községi ügyekbe szabad beleszólás stb. — mindezeknek születésüktől fogvai birtoklását hazájokban az annyi fáradsággal szerzett, oly sok türelemmel tökélyesbitett, és teljes tekintélyben fenntartott intézményeknek köszönheték. Szabadságaik és vagyonaik ezen sérthetlenségi biztosítékait, a törvényhozási részvételi jogot, melyek által kormányoztatának, magukkal vivék az angol gyarmatosok Északamerika partjaira is, hol letelepedének. Nyugott büszkeséggel védék ezen jogaikat; szigoruan ragaszkodtak hozzá, mint bármely vérjogaikhoz, éljük szokásaihoz, vagy becsületök és jóllétük első föltételéhez.

Habár a tizenhárom gyarmat nem birt ugyan azon egy társadalmi összeköttetéssel s ugyanazon közigazgatási rendszerrel, mindazáltal Angolhonnak minden alapszervezeti jogait élvezék. Hudsonnak déli és északi részén, népességeik természete és mivelődésük módja által különböztek egymás-

tól a gyarmatok. Hudsonnak déli része, Virginia, Carolina, Georgia inkább aristokratai területi szervezettel bírtak. Az itteni birtokosoknak nagy kiterjedésű földeik voltak; s ezeket az anyaország törvényei értelmében a legidősb fiuk öröklék; sok helyen rabszolgák által műveltetik földeiket. Északon ellenben a legtökéletesebb polgári egyenlőség, mely a legföltétlenebb vallási függetlenség által szilárdított, a Connecticut, Rhode Island, Massachusetts, New-Hampshire stb. gyarmatokat, tiszta demokrata államokká teremté. Itt nem létezett sem rang-különbség, sem majoratus a családokban, sem rabszolgai munka a földeken. Itt nem voltak sem hatalmas földbirtokosok, sem rabszolgai földművesek.

Nem csupán a szerkezet, hanem a kormányzat is különböző volt a gyarmatokban. Így például az alapítmányi okmányokban, egy része, mint Pennsylvania, Maryland, a Carolinák és Georgia, melyek tulajdon gyanánt egy embernek vagy telepítvénynek adattak birtokul, a tulajdonosok által kinevezett kormányzót nyertek, kire a végrehajtó hatalom bízva volt, s ki az igazgatást a korona ellenőrsége és felügyelete alatt vezette. Más része, mint New-York, királyi kormányzó által igazgattatott, míg mások végre, hová Connecticut, New-Jersey, Massachusetts, Rhode-Island, és New-Hampshire tartoztak, maguk kormányzák magukat az anyaország védelme alatt.

Habár azonban e tekintetben különböztek is egymástól a gyarmatok, de másokban mégis hasonlóak voltak. Így például mindannyian községekre voltak felosztva, melyek a megyét, és megyékre, melyek az államot képezék, míg az államok az Egyesületet alkoták. Mindegyikben szabadon határoztak a községek saját helyi viszonyaik felett; a megyék képviselőket választanak az állam általános gyűlésére, mely egyszersmind a gyarmat parlamentje volt. Ezen parlament, melyben a gyarmat közös érdekei felett tanácskoztak, mely által azon rendeletek bocsáttattak ki, a melyekkel kormányzandók valának, hol az általuk szükségelt adók meghatározottak, demokratább volt mint Angolhon parlamentje. Ez csupán egy kamarából állott, mert a nagy hűbéri nemeség, és a püspöki egyház képviselői, kik az anyahonban a

lordok kamráját léptetik életbe, nem jöttek át a tengeren. Volt ugyan nemesség Virginia- és Carolinában; azonban a kivándorlottak, kik a gyarmatokat alapíták, általában a közönséges osztályba tartoztak. A törvényhozási hatalom megsztása, minthogy itt az osztályok különfélesége nem létezett, még nem történt meg, mint az a függetlenségi harcz után eszközöltetett. Az örökös pairség felállítása még nem pótoltatott egy választó tanács által; csupán egy, évenként választott gyűlés gyakorlá minden gyarmatban, a kormányzó ellenőrsége és szentesítése alatt, a souverainitást.

Mind ekkorig érvényben tarták a gyarmatok, az ön megadóztatás jogát. A kormányzók közbenjárása által kívánta a király azon segélyezéseket, melyekre az anyaországnak szüksége volt, s melyek minden erőtetés nélkül meg is szavaztatának. Azon rendkívüli összevegeken felül, melyeket szükségben az angol-amerikaiak utalványozának, még személyeik és javaiktól is fizettek adót, mely egy sterl. fonttól 18 penceig rúgott; minden hivataltól, minden mesterségtől, és a kereskedés minden nemétől a nyereséynek megfelelő összeg fizettetett, mely egy fonttól fél tallérig ment; adóztak továbbá a bortól, rumtól és minden szeszes italoktól; végre minden a gyarmatokba bevitt négerrabszolgától fizettek az angol kincstárnak, fejenkint 10 str. fontot. Ezen tetemes jövedelem, melyet a brit kormány Északamerikából húzott, öszhangzásban állt azon nem kevésbé nagyhasznu előnnyel, melyet az angol nemzet az által élvezett, hogy itt a kereskedés és hajózás egyedárúságát gyakorlá. Az anyaország szállította a gyarmatoknak mind azon kézmű-cikkeket, melyekre szükségök volt. Ezen gyarmatok, melyeknek népessége és gazdagsága bámulandó gyorsasággal gyarapodott, a még csak nem rég pusztá és erdőborított partokat, hongya szorgalmu városokkal és tehetős mezei munkásokkal boríták el. Alig volt szükség több egy évszázadnál arra, hogy a néhány száz angol gyarmatos 2,500,000 főnyi amerikai néppé változzék, mely három évvel az elszakadás előtt, Angolhonból 6,022,132 sterling font értékű portékát vásárolt. Ezen összeg csaknem annyi, mint az 1704-ben, tehát alig het-

venőt évvel azelőtt, a világ minden részeire szállított öszves angol kivitel. A közkincstár jövedelmét, a nemzet nyereményét, az állam nagyságát, mely a gyarmatok virágzó fejlődéséből, gyermeki ragaszkodásából és önkéntes függőségéből keletkezett, — mind, miudezt koczkára tevő Angolhon fennhéjázó nyervágya, és uralomravágyó szel-leme által.

1739. évben javasláék Walpole Robertnek, hogy a gyarmatokat adóztatná meg, az anyaországnak Spanyolhon elleni háborujában való segélynyújtásra. Azonban az ügyes és igazságos országlár gúnymosolylyal felelé: „Azt inkább valamely utódomnak engedem át, kinek több bátorsága lesz nálamnál és kevesbbé szereti a kereskedést.“ Ezen utód 1764-ben merült fel. Grenville miniszter nem irtózott a bitorlás vész-teljes utjára lépni, midőn a brit parlamentre bizá a megadóztatást, mely mindedig az amerikai gyűlésnek volt átengedve. Ez nemcsak hogy újítás volt, hanem valódi államcsiny. A gyarmatoknak semmi képviselőjük nem volt az angol alsóházban, és jogosan semmi határozatnak sem vet-tethettek alá, melyhez szavazataikkal nem járultak. Ennek daczára mégis behozta Grenville az 1764-ki parlamentben, az ezáltal következő évben elfogadott bélyegtörvényt, mely nagy csapással sujtott minden amerikai szerződést, miután kényszeríté a gyarmatosokat, hogy minden adás-vevési, kölcsönzési, ajándékozási szerződéseiket és végrendeleteiket, a kincstár által megadóztatott bélyeges papirra irassák.

A gyarmatok, melyek már az 1764-ki parlamentben hozott, és a franczia tengerpartokkali amerikai szabadkereskedésnek vámok általi megnehezítésére, és a papir pénz-zeli fizetés megszorítására (melyek helyett pengő ércz kivántatott) irányzott határozatok miatt, elégületlenek voltak, ezen újításnál már nem türtetheték tovább magukat. A bélyegekmányt ugy tekinték mint jogaiknak vakmerő megtámadását, mint rabszolgaságuk kezdetét, hogyha semmi ellenállást ki nem fejtendenek; Angolhon örültségének és Amerika romlásának nevezék azt. Egybehangzó boszús zavargásaikban, mely népcsoportulatok és törvényes tanácskozásokban nyilvánult, megtagadák a bélyegpapir haszná-lását, az azok áru-

lásával megbizott hivatalnokokat lemondásra kényszeríték, kirabolták a pénztárat, melyekben ilyenek találtattak és megégeték azokat. Az akkor számos és bátor hirlapok állíták: hogy „vagy egyesülni kell, vagy meghalni.“ Egy minden gyarmat küldötteiből 1765 october 7-én Ujyorkban összejött gyűlés, egy erélyes kérvényben határozottan kinyilatkoztatta, hogy a koronához minden hűségük mellett is, szabadságaikat, a nélkül, hogy meghajolnának, védelmezni fogják. Egyszersmind használatba vették az angolamerikaiak azon rémitő fegyvert, melyet Angolhon ellen fordithattak, és kölcsönösen kötelezék magukat, hogy az angol árúkat nélkülözni, s így annak kereskedési érdekeit fogják kormánya birvágyának ellenébe szegezni. — Egy „be nem viteli szövetség“ köttetett, sőt a mi több, meg is tartatott. Amerika minden kereskedelmi összeköttetést megszüntetett Nagybritanniával.

Ily erőteljes nyilatkozatok és rendszabályok előtt visszavonult az anyaország. Egy új, Rockingham marquis által alkotott miniszterium pótolá a kabinetet, melyet Grenville oly vakmerő meggondolatlansággal vezetett. Franklin, ki az alsóházban szót emelt, bizonyítékainak tisztasága, szellemi fensőbbsege által hatalmas lendületet adott a bélyegokmány megbukásának, melynek Amerikára nézve fontosságát és Angliára veszélyességét érvényre emelé. 1766-ik február 22-kén, habár az eszély nem aratott is felette tökéletes győzelmet, az okmány visszavonatt; mert az angol kormány, habár lemondott is a tapintatlan rendszabályról, de a magának tulajdonított határtalan jogokhoz erősen ragaszkodott. Azt állítá: hogy parlamentjének törvényhozó hatalma kihat a brit birtok minden részeire. A bélyegokmány visszavételét tehát egy rendelet kíséré, mely azon elvet állítá: hogy Nagybritannia királya, lordjai és alsóházának joga van a gyarmatok számára törvényeket és kötelező szabályokat kibocsátani. Ezen veszélyes elmélet, csakhamar újabb alkalmazásra talált. Miután az angol kormány azt hívé, hogy a gyarmatok könnyebben elviselnének egy az anyaországból bevitt fogyasztási czikkekre rótt közvetett adót, ennél fogva 1769 ki nyáron, az üveg, papír, bőr, festék és

theára vetett ki adót. Így újra kezdődött a vita, mely most már a gyarmatoknak vagy tökéletes alárendeltsége, vagy föltétlen függetlensége által végződhetett csak.

Amerika az áruk megadóztatásának ép azon erélyt szegezé ellen, melyet a bélyegokmányok. Massachusetts tartomány — mely legnépesebb és leghatalmasabb volt — adá a jelt az ellenállásra. Már 1765-ben ez lépteté életbe a new-yorki gyűlés egyesülését; most újabbi szövetségre hívá fel a gyarmatokat, az angol gyártmányok behozatala ellen. Miután a rendes gyűlés fel volt oszolva, bátrán egy rendkívüli gyűlést hívott egybe, értekezlet (convent) név alatt; azon nagylelkű áldozatokat szabta ki magának czélúl, melyek a népek mély jogérzetét hirdetik, s melyek az erény terhes gyakorlata által, azokat a szabadság józan használatára előkészítik. Bostonba, a tartomány fővárosába, csapatok küldettek; vér folyt, de az ellenszegülés nem gyengült. A szövetség a tizenhárom gyarmat által aláíratott. Mindenütt nélkülözéseket türtek, lemondtak a théa élvezetéről, durva kelmékbe öltözködtek, az Angolhonból jött nyers terményeket és kézműveket visszautasíták, s csupán amerikai készítményeket használtak, s az itt keletkező gyárak aláírások által gyámoltattak. Egyértelműleg és kitartólag megmaradván benem hozási (nonimportatio) szabályaik mellett, megsemmisíték a gyarmatok, az anyaország által magának tulajdonított jogokat az által, hogy áruit visszautasíták.

Ezen nagy kiviteli útnak lehető elvesztése, a New-Yorkból Massachusettsba küldött csapatoknak siker nélküli véres felhasználása, s azon félelem, hogy Amerika megszokván az engedetlenséget, s kényszerítve az anyaország megútálására, attól el fog szakadni, egy pillanatig úgy látszott, hogy a kormányt jobb gondolatokra téríték. North lord, feje egy új miniszteriumnak, 1770 mart. 5-kén a thea kivételével, minden árúra kivetett adót megszüntetett. De ez nem volt elegendő. A kibékülés nem lön teljes, és a féltékenység fennmaradt. Csakhamar titkos társulatok alakultak Amerika szabadságának védelmére, és az 1771 évi alattomos küzdelem 1772-ben nyíltan lépett fel, midőn az angol kormány elhatározá magát, törvényeinek a gyarmatokbani érvényre

emelését biztosítani, s e czélból különféle hatóságokat a korona egyedüli felsőbbsege alá rendelt.

Ezen hosszas válság alatt Franklin sem maradt tétlenül. A bélyegokmány elleni erélyes föllépése után, Massachusetts, New-Jersey és Georgia ügynökévé neveztetett ki. Semmit sem tévesztett szemei elől Nagybritannia és Amerikának egymással kibékítése tekintetében, minélfogva midőn az egyiket érdekeire nézve fölvilágosítá, a másikat jogaiban támogató. Örömet fenntartja ő a brit birodalom épségét, (integritását) de sokkal messzeblátó volt, semhogy e tekintetben a rendkívüli nehézségeket he ne látná. Szilárd és éles felfogásánál fogva korán belátá ő a felmerült viszályok fontosságát s egész horderejét. Előre látá, hogy ezen viszály csaknem elkerülhetlenül szakadást fog előidézni, a szakadásból pedig borzasztó háború következik, és a háboru hosszantartó áldozatokat követelend; hogy pedig ezen áldozatok hozatalában — mely erősen alkotmányos népeknél nagyon nehéz — kitartó legyen, egy új népnek kell apránkint, a honszeretet és odaengedéstől á - meg áthatva lenni, mely érzésnek becsepegtetése tekintetéből, előbb a kibékülés minden eszközeit kell kimeríteni, hogy az által tökéletesen meggyőződjk, miszerint számára semmi más menekvés nincs, mint fegyvert ragadni és győzni.

Ezen nézet szerint — melyben vele Jay János, Adams János, Washington György, Jefferson Tamás és más kitünő, Amerika megszabadítói között első helyen álló férfiak is osztoztak — járt ő el az anyaország kormányáhozi viszonyaiban, és e szerint osztá honfitársainak is tanácsait. Számos iratot bocsátott közre, hogy Angolhont az általa elkövetett hibák és jogtalanságokról fölvilágosítsa. Tiszta és találó modorával megfejté a gyarmatok szabadalmait és panaszait. Első művében, melyet ezen jeligével nyomtatott: „A hullámok csak akkor háborognak, ha szél fúj“ kimutatá: hogy a parlamentnek, melyben a gyarmatok egyáltalában képviselve nincsenek, ép oly kevéssé van joga, ezekre adót vetni, valamint Hannoverára. Hogy ezen állítását kézzelfoghatóvá tegye, egy a porosz királynak tulajdonított iratot nyomtatott ki és tett közzé, melyben ez, Angolhon lakóira, mint az ő or-

szágából kivándorolt lakosok utódaira, adót vetett ki. — Azonban még nem elégedett meg azzal, hogy a jogtalanságot kimutató, hanem azontúl még Angolhon érdekeire is hivatkozott, és bebizonyította, hogy azon esetben, ha ez, jogellenes és elnyomó rendszere mellett megátalkodik, a gyarmatokat elvesztvén, önkezeléssel csonkítandja meg magát. Ezt egy tanácsnak gunyoros alakjában, a: „Mikép lehet egy nagy birodalomból kis államot alkotni“ czimű röpiratban fejté meg.

Azonban az ő bölcs intései, bátor előadásai, szellemdús és profetai fenyegetései, semmi hatást nem gyakorlának a brit kormányra. *Vannak pillanatok, a midőn azok, kik az államok ügyeit vezérlék, sem nem látják, sem nem hallanak.* Nem lehet őket felvilágosítani, s ha figyelmezteti az ember, csak jobban felboszantja. Franklin gyanussá lőn az angol miniszterium előtt, és magára voná a király haragját. Azzal vádolták, hogy a gyarmatokban az ellenszegülést szítja, és őket egy áruló szellemben készített ravasz terv szerint az anyaországgal szembeállításra ingerli. Ennélfogva a korona ismétlé a gyarmatok elleni merényleteit, azon hitben, hogy szabadalmaik kevesbitése által kiveszi kezükből az eszközöket az engedetlenségre. Most az ottani törvénykezés kezelését is, mint a közigazgatást, magától függővé akará tenni. Hogy ezen újítást Massachusettsbe bevihesse, fizetést rendelt az ottani legfőbb törvényszék elnökének, ki eddig a gyarmattól huzá fizetését. A gyűlés óvást tett ez ellen és feloszlattatott. Az ezen hatalmas tartomány szabadságai elleni összeesküvés, itt sem állapodott meg. Hutchinson kormányzó, Olivier András titkár és néhány hűtlen gyarmatos Angliába irtak, hogy a massachusettsi oklevél megsemmisítését és kényszereszközök használhatóságát eszközölgék. Ezen levelek Franklin kezébe jutottak, ki azokat megbizóihoz juttatá. A fölindulás, mely ezek folytán a gyarmatokban támadt, rendkívüli volt. A képviselő gyűlés vádat emelt ezen levélkezés bűnös szerkesztői ellen, minthogy oly szabályokat kívántak, melyek célja a Nagybritannia és Massachusetts gyarmat közötti jó egyetértésnek felbontása, a gyarmatba katonai hatalom bevitelére, hogy ők a polgárok és katonaság közötti összeütközés által okozott szerencsétlenségért felelősséget magokról el-

hárítsák, a vádat Angolhon titkos tanácsa elébe adák, és Franklin a vádnak további folytatására utasított.

Az angol miniszterium és György király, — kik Franklint átkozzák — azt hívék, hogy feltalálták az eszközt ennek megrontására, azáltal, ha meggyalázzák. Egy Wedderburn nevű arczátlan vakmerő ügyvéd bizatott meg a vádlottak védelmével és a vádló sértegetésével. A tiszteletre méltó Franklin, kit az egész világ csodált és nagyrabecsült, több óra hosszáig a legdurvább gunyolódásoknak és leghevesebb sértegetéseknek volt kitéve. Wedderburn ügyvéd úgy bánt véle mint levéltolvajjal; „majd rá fogja ő“ ugymond „nyomni a becstelenség bélyegét,“ és több ízben hahotára fakasztá a titkostonács lordjait, kik ezen bérelt szónok sértegetéseit oszták.

Franklin az ügyvéddel szemközt ülve, nyugottan és nyílt arczczal hallgatá mindezeket. Minden sértésnél hátra legyintett kezével vállán által, mintha azt akarná mutatni, hogy a sértés elment, és őt nem találta. Azonban minden lelki nyugalma mellett a bölcsnek, behatott az érzés a férfi megsebzett szívébe; kijöve tele alkalmával így szólott Franklin egy őt kísérő barátjához: „Igen szép beszéd volt, de a megbízó még nem fizette meg egészen; többbe kerülhet az még neki, mintsem gondolja.“ És valóban csakhamar Amerika elvesztésével fizeté meg azt III. György. Az emlék, melyet az 1774. január 29-én tartott ülésből — melyben az angol bitorlás lázítói tisztelettel fölmentettek, az amerikai szabadság védője pedig szándékosan meggyaláztatott — magával vitt, mélyen bevésve maradt Franklin lelkében. Azon egész manchesterbáronsy öltözetet, melyet e napon viselt, midőn annyira megsértve lön, csak négy évvel később 1778. február 6-án vevé ismét magára, azon napon, melyen Párisban a francia király meghatalmazott követével azon békeszerződvényt írá alá, mely a fölkelte gyarmatoknak a győzelmet vala megkönnyitendő, és a függetlenséget biztosítandó

KILENCZEDIK FEJEZET.

Franklinnak a főpostamesteri állomásróli letétele Amerikában. — Boston és a Massachusetts gyarmat ellen hozott rendszabályok. — Egy Franklin által tanácsolt gyülekezet összejövetele Philadelphiában. — Méltányos kérelme a gyűlésnek, Franklinhoz küldve, de a mely a király és mindkét parlament által visszaütasittatik. — Franklin kibékítési terve. — Nagyszerű dicséző beszéde Chatam lordnak Franklin felett, a pairkamarában. Elutazása Amerikába. —

Az angol kormány, mely előbb Franklinnak hírnevét hívé bemocskolhatni, most szerencséjét, s polgári állását támadá meg : felmentvén őt amerikai főpostamesteri állomásától. Miután hajlandó volt, erőszakos pályáját tovább folytatni, csakhamar talált alkalmat, még jobban neki rohanni. Mint említve volt, a thea-adót fenntartá. Midőn a keletindiai társaság hatvan láda theát küldött Amerikába, Philadelphia és New-York városok, a hozzájuk czimzettekét visszaküldék, sőt Boston tovább ment, és a tengerbe dobálá.

Ezen erőszakos eljárás felkölté az angol kormány bosszúját és felbátorítá despotismusát; mely elhatározá : Boston város kereskedését tönkre tenni, Massachusetts tartomány szabadalmait visszavenni, és az angol-amerikaiak minden ellenállását leküzdeni. 1774 martiusban követelé North lord a parlamenttől Boston ostromzárlatát; a kormánytanácsosok, birák, különféle magistratusok és az öszves massachusettsi hivatalnokoknak a korona általi kinevezését, anélkül, hogy a gyarmat képviselői annak igazgatásába beszólhatnának; követelé továbbá a teljhatalmat, a gyarmaton kívül, sőt magában Angolhonban is mindenkit elítélhetni, ki valamely fölkeles alkalmával, gyilkosságot vagy más bárminemű főbenjáró vétket követett el; végre meghatalmazást, Boston lakosaihoz katonákat beszállásolhatni. — Mindezen ajánlatok helybenhagyattak. Egy hajóraj indult Boston ostromzárlására, hol Gage tábornok egy kis hadsereggel állomást foglalt, mialatt Angolhonban tekintélyesebb haderők vonattak össze, a gyarmatoknak, azon esetre, ha mozdulni mernének, megsemmisítésére.

Az angol parlamentnek ezen újabb határozatai ellen, az

elkeseredés általánosabb lett Amerikában. Boston elhatározá, hogy bátor ellentállást fejt ki, és minden gyarmat megegyezett abban, hogy Bostont hathatósan támogassák. Beláták ők, hogy Massachusetts tartomány vagy sírja vagy menhelye leendő az amerikai szabadságnak. A harcias Virginia előment jó példával. Tartományi gyűlése egy böjt- és imanap megrendelésével kérte az isteni segílyt; a kormányzó által feloszlattatván, mielőtt szétmenne, kinyilatkoztató: hogy minden bármely egyes gyarmat ellen elkövetett erőszak, valamennyit egyformán fogja sujtani. Még szigorubb alakban újított meg a szövetség, nem csupán minden be-, hanem minden kivítelt is Angliával szemben félbeszakítani. Massachusettsben az eddigi magistratusok letevék hivatalaikat, az újon kinevezettek pedig vagy önszántukból vagy félelemből, vonakodtak azt elfogadni. Nem volt többé törvényszolgáltatás, hanem csak háboru, melyhez mindenfelé készülétek tétettek. Századok alakítottak, löporok gyártattak, a férfiak fegyverben gyakorlák magokat, a nők golyókat öntöttek és hadsereg gyülekezett, Gage tábornok hadműködéseinek ellene működni, ki is hat ezreddel és tüzérséggel egy földszoroson erősítte meg táborát, mely a már tengerfelől ostromzárolt Bostont a száraz földtől elválasztá.

Az összes gyarmatok hangulatának még csak közeget kellett találnia, mely törekvéseiknek közös irányt adjon. Már egy évvel előbb írta Franklin: „A legbölcsebb és legüdvösebb lépés, mit a gyarmatok tehetnének, az volna, hogy egyetemes gyűlést (General-Congress) hívának egybe, — jogaiknak szilárd és ünnepélyes kinyilatkoztatására, a melyben egymást kölcsönösen és visszavonhatlanul köteleznék: hogy a koronának mindaddig segílyt utalványozni nem fognak, míg ezen jogaikat a király és a parlament mindkét háza el nem ismerendi s ezen határozat az angol kormány elé terjesztessék. Meg vagyok győződve — mondá — hogy egy ily lépés elhatározó válságot fog előidézni, legyen bár, hogy kívánataink teljesítettnek, vagy hogy az azoktól elállásra kényszerítve, ellenünkben a szigor eszközeihez nyúlандnak, mindkét esetben nemkevésbbé juthatnánk célunkhoz; mert azon gyűlölet, mely az igaztalanságot és üldözést mindenkor követni

szokta, erők kifejtését segitené elő, és egyesülésünket szorosabban képesné egybe; a midőn a világ elismerné, hogy magunkviselete becsületos volt.“ Ezen 1773 év nyarán adott tanács 1774-ben teljesítettett. Az általános gyűlés egybehívott és szeptember 5-kén Philadelphiában, a gyarmatok legközelebbi középpontján, összejött.

Ezen gyűlés ötvenöt, a tizenhárom gyarmat legtekintélyesebb, legügyesebb és legtisztelttebb férfiából választott tagokból állott; közöttök Peyton Randolph, Washington György, Patrik Henry, Adams János, Livingston, Rutledge, Jay John, Lee, Mifflin, Dickinson, és mások, az amerikai szabadság halhatlan védelmezői. Így tudnak választani azon népek, melyek magukat kormányozni képesek. Jól választának és ép oly jól engedelmeskedének. Terhes ügyeiket szellemi felsőbbiséggel bíró férfiakra bízák, kiknek önként engedelmeskedének, miután őket igen bölcsen, teljes bizodalmmal ajándékozák meg. Ezen emlékezetes gyűlés, melyben a szellemek egybehangzása a tettek egybehangzását készíté elő — elhatározá : Bostont az angol haderő ellen segíyezni, segílyére adókat kivetni és beszedeni, hogy Massachusetts tartomány a brit parlament kényszerszabályai ellen felbátorittasék és fenntartassék. Egyszersmind egy „nyilatkozatot“ bocsátott közre azon jogokról, melyek az északamerikai angol gyarmatokat, a természet törvényei, az angol alkotmány elvei, és az engedélyező okmány erejénél fogva illetik. Ezen ünnepélyes nyilatkozat, a királyhoz egy kérvény, Nagybritannia népeihez egy ajánlólevél, az öszves angol gyarmatokhoz pedig egy kiáltvány kíséretében intéztetett.

Ügyök igazságának mély érzete, saját erejükben szilárd bizalom, a szabad emberek tekintélye és a hű alattvalók tisztelete, a polgárok azon törekvése, hogy ne legyenek kénytelenek ellenségekké lenni, de rabszolgákká se aljasuljanak : ez lengette át ama büszke és erélyes amerikaiak minden okmányait. „Tudjátok : — így szólának ők az angol néphez — hogy mi ép oly szabadoknak tartjuk magunkat, mint ti vagytok; hogy a földnek semmi hatalma sem bír azon joggal, hogy a mi vagyónunkat saját beleegyezésünk nélkül elvehesse; hogy nekünk szándokunk mindazon előnyökben, me-

lyeket [a brit alkotmány alattvalóinak biztosít, nevezetesen az eskütszékek nagybecsű előnyében is részesülni; hogy mi az angol szabadság lényeges kellékeül tekintjük, hogy senki kihallgatatlanul el nem ítéltethetik, sem meg nem büntetethetik anélkül, hogy magát védelmezheté; hogy véleményünk szerint az alkotmány semmi esetre nem ad jogot Nagybritannia parlamentjének, hogy a földgömb bármely részén is, egy nemét a kényuralomnak felállíthassa! Mindezen jogok és még több mások is, melyek már több ízben ismételve sértettek meg, számunkra ép úgy szentesítvék mint számotokra.“ Kérve kérték azt, hogy ne tűrje tovább az irányukbani sérelmeket, és válaszszon egy a szükséges bölcseségtől és függetlenségtől áthatott parlamentet, mely a Britbirodalom minden népei közé azon egytértést és jóakaratot visszaidézza, melyet minden igaz és becsületes amerikai lélekből ohajt.

A királyhoz intézett kérvényben mondák, hogy ők, távol attól, hogy bármely újításokat akarnának behozni, megelégedtek volna azzal, hogy azon újításokat, melyeket az ő megrontásukra felállítani akarának, visszautasítsák; hogy ők semmi sértést el nem követének, valamint nem vethetik szemükre azt sem, hogy a rajtok elkövetett méltatlanságokat megboszulták volna. Emlékeztetik III. Györgyöt, hogy elődjei azért hivatának Angolhon kormányára, hogy egy nagylelkű népet egy babonás és kiengesztelhetlen király önkénye ellen védelmezzen; hogy az ő koronáhozi jogai azonosok népének szabadsági jogaival; hogy ők az angol polgárok dicsőséges állapotjától eltérni, és a saját és utódaik számára készített rabszolgaság terheit elviselni nem akarják. Hozzátevék még: „Miután Fölséged minden más fejedelmek fölött oly szerencsés, hogy szabad polgárokat kormányoz, ennél fogva úgy hiszszük, hogy a szabad emberek szava Fölségedet nem fogja sérteni. Sőt ellenkezőleg reméljük, hogy Fölséged királyi nem tetszését, azon megromlott és veszedelmes emberekkel fogja éreztetni, kik néhány év óta királyi személye és hű alattvalói közé tolakodni merészelnék, hogy eltépjék azon köteléket, melyek birodalmának különféle részeit összekapcsolva tartják; a király teljhatalmával visszaélnék, amerikai

alattvalóit rágalmazzák, a legkétségbeesettebb s legbüntetésreméltóbb elnyomási terveket folytatják, és végre minket, egy halmaza által a tovább el nem tűrhető véres sértegetéseknek, arra kényszerítének, hogy panaszaikkal kir. Fölséged nyugalmaát megháborítsuk.“

Mindezen okmányok Franklinhoz küldettek. Amerika mélyen belátó ügyvivője ép oly kevéssé hitte, mint az értelmes Washington és a gyűlés tagjainak többsége a lehetőséget, Angolhonnal kibékülhetni. Mindazáltal megtette kötelességét az utolsó pillanatig, és úgy járt el, mintha még nem esett volna kétségbe fölötte. 1774 november 29-kén egy új parlament jött össze, és a miniszterium közvetlen alkudozást kezdett meg Franklinnal. Azt kérdeék tőle, hogy mik volnának azon föltételek, melyek alatt a gyarmatok visszatérnének az engedelmességre. Franklin tizenhét czikkelybe foglalá azokat. A főczikkelyek következők voltak : A thea-adót megszüntetni, azonban a Bostonban szétrombolt ládák megfizettetnének; átvizsgálása a hajózási törvényeknek s megszüntetése a gyarmati kézművek megszorítását rendelő határozatoknak; lemondása a parlamentnek a gyarmatokbani törvényhozás és megadóztatás jogairól; a gyarmatoknak adandó azon engedély, hogy ezek háború idején, azon öszveghez aránylag, melyet Angliának fizetni tartoznak, magokat megadóztassák, míg ellenben ez béke idején, a gyarmatokbani egyedárúságot gyakorolhatná; tiltva legyen a tartományok törvényhozó gyűléseinek beleegyezése nélkül, az amerikai telepekre katonaságot szállítani; hogy a király által kinevezett kormányzók és bírák a tartományok által fizetessenek, s végre a Massachusetts ellen legujabban irányzott kényszer-szabályok visszavonassanak.

Ezek a ministerium barátjaival, dr. Barday, Fothegrill, továbbá Lord Hyde és Howeal tárgyalt, s nehány pontban átdolgozott czikkelyek azonban sem a gyarmati miniszter Darmouth lord, sem a kabineti elnök North lord által elnem fogadtattak. A gyűlés kérvényének, mely ezen titkos alkudozások közben a királyhoz megérkezett, ép oly kevés eredménye lön. Hallgatag megvetéssel fogadtatott. A néphez intézett felvilágosítás sem ovakodóbbá, sem igazságosabbá,

sem vigyazóbbá nem tette Nagybritannia új parlamentjét, mint volt az előbbi. Az alárendelt szellemű és vakmerő, az anyahon büszkeségétől ittas, és a miniszterium politikai megfontolatlanágától elragadott majoritás azt hívé: hogy a gyarmatok nem engedélyek osztása által békítendőek ki, hanem a fegyver hatalma által hódítandók meg.

Mindazáltal emelkedtek ezek védelmére a parlamentben lelkes hangok is: Wilkes és Burke az alsó-, és Chatam lord a felső-házban mint védelmezőik léptek föl. Ezen utóbbi nagy államférfiu előre látá, sajnálá és meg akará gátolni a szakadást, mit Anglia maga idézett elő, melynek hatalmát ő dicső kormányzása alatt magasra emelé. Ez megérté Franklintól, ki őt hayesi falusi birtokán meglátogatá, s kinek ő viszont Londonban bizonyos szembetünőséggel udvarlására ment, az angolamerikai ügyek valódi állását, és követeléseiknek valamint engedelmességüknek határait is. A királyhoz intézett erélyes és mérsékelt kérvényt jóváhagyá és Franklinnak következőleg nyilatkozott felőle: „A philadelphiai gyűlés annyi nyugalommal, bölcseséggel és mérséklettel járt el, miszerint azt hiszem, hogy a görög és római dicső századok óta, hasztalan keresnének bármely államférfiakból összeválogatott, tiszteletreméltóbb gyülekezetet.“

Azon pillanatban, midőn e végzeteljes ügy a parlamentben tárgyaltatott, megjelent a kor és gyengeségtől meggörnyedt Chatam lord a pairkamarában, hogy, ha még késő nem volna, az anyahon és a gyarmatok közötti háborút elhárítsa. Sőt még Franklint is bevezeté ide, kinek tanácsára követelé, hogy Bostonból a csapatok rögtön vonassanak vissza, mely első lépés lenne, az ohajtott kiegyezkedési utra. Az előrelátás teljes erejével szónokolt, az ellenszegülés hasztalanságát fejtegetvén. Ajánlata elvettetett. Franklin a hatalmas szónok nemes hazafisága, megragadó szelleme és megrendítő szónoklata iránti teljes lelkesültséggel hagyá el ezen gyűlést. (1775 januar 20-kán). Azonnal irt lord Chatam barátjának Stanhope lordnak: „Dr. Franklin bámulattal van eltelve ezen valóban nagy ember iránt. Már sokszor hallott életében ékesszólást bölcseség, és bölcseséget ékesszólás nélkül, itt azonban a bölcseség és ékesszólás együtt találtaik.“

Néhány nappal ezután (1775 február 2.) lord Chatam, vissza nem rettenve az első csatavesztéstől, egy a Franklin eszméivel meglehetősen öszhangzó kibékülési tervet nyújtott be. Ez még részt vett a lordok házában azon gyűlésben, melyben a kiegyezkedési terv ügyesen kifejtetett, mialatt már a végleges szakításhoz készültek. Lord Chatam beszédjére lord Sandwich felelt, még pedig indulatosan. Midőn a gyarmatok védelmezője ellen küzdött, nem átallá azoknak általa ott megpillantott ügynökét megtámadni. Követelék, hogy azon terv, mely nemis Nagybritannia egy pairjének, hanem, úgy látszik, valamely amerikai ember műve, további figyelemre se méltassék, hanem azonnal vettessék félre. Ezután a korlát felé fordulva, melyhez Franklin támaszkodott, szemével végig mérvén őt, mondá: „Ugy hiszem hogy azon személyt, ki ezt fogalmazá, a legkegyetlenebb és legelkeseredetebb ellenséget, mely valaha Angolhon ellenében állott, magam előtt látom.“

Franklin, midőn ezen rögtöni megtámadást hallá, és a gyülekezetben levők szemeit mind magára függesztve látá, legkisebb megindulást sem árult el. Az ábrázatán elterjedt nyugalomból és tekintetének vidámságából úgy tűnt ki; mintha Sandwich lord heves megrohanása másvalakire lett volna intézve. Azonban egy benső megindulást mégsem nyomhatott el, midőn Chatam lord, kinek ajánlatát Richmond és Manchester hercegek, valamint Shelburne, Camden, Temple és Littleton lordok is támogaták, szóhoz jutván, a Sandwich lord által Franklin ellen kimondott sértéseket visszautasítá, és az egész világ előtt feltará azon érzelmet, melyet ezen híres és tiszteletre méltó férfiú benne gerjesztett. „Én vagyok“ mondá némi büszke önérzettel „egyedüli szerzője a kamara elé tetjesztett tervnek. És annyival inkább kötelezve érzem magamat ezen nyilatkozatra, mivel úgy látom, hogy lordságtok közül többen, keveset adnak reá; mert ha a terv oly gyenge, oly hibás, úgy kötelességem meg nem engedni, hogy más valakit, bárki legyen is az, az abbani részvétellel, gyanúsítsanak. El van ismerve, hogy nem tartozott eddig hibáim közé, másoktól tanácsot kérni, vagy mások sugallatait követni. Azonban nem átallom kijelenteni, hogy ha én ez or-

szág első minisztere volnék, egyáltalában nem pirulnék, nyíltan megkérni egy oly férfit tanácsát, ki az amerikai viszonyokat ép oly jól ismeri mint azon személyt, kire oly sértő modorban czélozva volt, oly férfit, kinek tudománya és bölcsesége, iránt egész Európa a legmélyebb tisztelettel viseltetik, mely őt a mi Baylénk és a mi Newtonunkkal ugyan azon rangra helyezé, és ki nemcsak az angol nemzetnek, hanem az egész emberi nemnek becsületére válik.“ Ezen nagyszerű dicsérő beszéd, egy oly hatalmas és büszke férfiú szájából, a philadelphiai bölcsészt, kit Sandwich lord sértegetése egy pillanatra sem zavart meg — mégis egy kissé kihozta sodrából.

Massachusetts lakosai lázadóknak nyilvánítottak, és újabb csapatok csatlakozának a Gage tábornok által vezényeltékhez, a lázadók megfenyítésére és meghódítására. Franklin belátá, hogy ha egyszer a kard hüvelyéből ki lesz húzva, a háboru csak a gyarmatok meghódításával, vagy teljes függetlenséggel fog végződni. Hazája javára és saját veszélye nélkül tovább nem maradhatott Angolhonban. Mint a brit kormány gyanusításainak és gáncsoskodásainak tárgya, titkon értesítve lön, hogy őt azon ürügy alatt, mintha a gyarmatokban a lázadást szitaná, be akarják fogatni. Ellenben ő éber figyelemmel nézve maga körül, titkon készülteket tett az elutazásra. Azon estvére még, melyen Angliát elhagyá, néhány politikai összejövetelt kért. A miniszterium mindig kezében vélte őt tarthatni, azért nem sietett elfogatásával, és még Londonban hívék őt lenni, midőn már a tengeren Amerika felé vitorlázott, melynek ő bő tapasztalataiból merített tanácsait, ügyességének eszközeit, buzgó hazafisága hevét, és hírnevének fényét s hatalmát hozá haza.

Franklin alkudozó szerepének vége lön, s ellenségeskedési szerepe megkezdődött; ép oly makacs lön ebben, mint nyugott s engesztelékeny volt amabban. Folyvást gyorsan és lelkesen határozá el magát. Minden helyzetben oda irányzá célját, hová a hazája iránti kötelesség szólítá, és azt okosan s bátran követé, minden habozás nélkül, lankadatlanul. Jól tudá ő, hogy valamint egyes emberek, ugy a népek közötti viszályokban is, mindig azé szokott lenni a győzelem, ki leg-

tovább marad meg a jog és igazság terén. Hogy ennek folytán honfitársainak azon akaraterőt kölcsönözze, mely vállalkozni képes, kitartani tud, és a felsőbbséget megbirja tartani; azon hatalmas akaraterőt, mely őket érdekeik iránt felvilágosítja, a kötelesség érzetét fenntartja, és a szenvedély hatalmát felkölti, ezen erőt kellett neki apránkint előidézni és azt mélyen behatóvá, öszhangzóvá tenni, hogy hajthatlanná s győztesse legyen. Az volt legelső célja; minden gondját és minden ügyességét arra fordítá, hogy egész Amerikát a kibékülés szemlátomásti lehetlenségéről, és az ellenállás kikerülhetlenségéről kézzelfoghatólag meggyőzze. Franklinnak ezen bölcs politikáját elfogadta az erélyes tábornok Washington György és a rettentetlen demokrata Jefferson, — az amerikai szövetség három leghiresebb alapítói. Miután tehát már Angliával törésre került a dolog, és ezen törés által Amerikának függetlenségét kellett megnyerni, és ennek elérésére s biztosítására, katonai védelemről és politikai szervezésről kellett gondoskodni, fegyvereket kellett keríteni, szövetségeket szerezni, és intézményeket fölállítani. Ezen új helyzetben, Franklinnak új működési pályája nyílt. Mindazon dicsőséghez, melyet már aratott, még az is járult, hogy egy nagy nép születésénél elnökölt, annak üdvét előmozdítá és alkotmányán közremunkált.

TIZEDIK FEJEZET.

Franklin visszatérése Amerikába. — Kineveztetése, és működése a pennsylvanai és a gyarmati gyűléseken. — A tizenhárom gyarmat fegyveres ellenállása. — Ezek a brit parlament által a király védelmétől s kegyétől megfosztatnak. — Ünnepélyes függetlenségi nyilatkozatuk, és „Egyesült államok”-ká történt alakulásuk. — Pennsylvániának politikai szervezése Franklin befolyása alatt. — Howe lordnak eredménytelen küldetése. Az angolok első győzelmei. — Az amerikaiak veszélyes helyzete. — Franklinnak Franciaországba küldetése, segélykérés és szövetségi alkudozás végett.

Franklin, ki 1775 mart. 22-kén üle hajóra, hat héti utazás után érkezett meg a delawarei partra és lépett ismét Amerika földjére, melyet tizenegy évvel előbb, mint az anyaországnak szívből hódolója hagyott el, s melyet most kész-

nek talált, a visszavonhatlan fölkelés és kiengesztelhetlen háboru minden veszélyeivel, nagyszerű lelkesedéssel daczolni. A legmeghatóbb hála és az általános tisztelet jeleivel fogadtatott itt. Philadelphiába érkezése utáni napon, a pennsylvaniai törvényhozó gyűlés egyhangulag megválasztá őt a második congressus tagjává, mely majus 10-én ezen városban jövendett össze. A háboru már kiűtött. Az angol hadsereg néhány osztálya 1775 april 19-kén Lexington és Concordig előrenyomult, s ott utálatos pusztításokat tett, azonban nyakra főre kényszerítettett Bostonba visszahúzódni, a hová a kevésbé hadgyakorlott, de a harci bátorságtól hevült amerikai népsereg üldözé.

A lexingtoni és concordi megrohanás az amerikaiakat a legfelsőbb fokig keseríté. A congressus egyhangulag elhatározá (1775 jun. 15-kén), hogy a gyarmatok védelmi állapotba tétessenek, és a szárazföldi hadsereg vezényletét ép oly egyhangulag Washington tábornokra bizá. Mily bámulandó egyetértés! Nem volt itt a szivekben irigység, sem az akaratban visszavonás! A nép bizalommal engedé át a hatalmat, a vezetők pedig szerénységgel fogadák és egész lélekkel gyakorlák azt.

Franklin, ki most a legterhesebb küldetésekkel bizaték meg, minden idejét a közügynek szentelé. Mint a pennsylvaniai gyűlés és a congressus tagja, megosztá tehetségét a tartomány és egész Amerika ügyei között. Reggeli hat órától fogva kilenczig a Pennsylvania védelmével megbizott választmány gyűléseiben foglalkodott, honnan a congressusba ment, mely csak délután négy órakor zárá be gyűléseit. „A legnagyobb egyetértés uralkodik“ írá londonibarátjainak, „ezen testületekben, és azok minden tagja pontosan helyén van. Aligha hiszik Angliában, hogy a közjó iránti szeretet itt ép oly buzgalmat fejt ki, mint a több ezer fonttal dijazott hivatalok, nálatok.“

Két nappal Washingtonnak főparancsnokká neveztetése után és kevésse a chambridgei táborba érkezése előtt, Boston és a még Ward tábornok által vezényelt amerikai csapatok által szorittatva, Gage tábornok megtámadá ezen utóbbiakat, hogy táborának Bunkershill felöli oldalát sza-

baddá tegye. Csekély és nyomatéktaian előnyt vívott ki; s ez volt Gage tábornok egyetlen nyeresége. Ez időtől fogva folytonosan belebb — belebb szorítottatott az éber Washington tábornok által a bostoni félszigetre, mignem Howe tábornok által, ki tulnyomó haderővel küldetett Amerikába, felváltatott. Ez időben írta Franklin, kinek értelme és óhajta diktálta, hogy Nagybritannia örökre elveszté a gyarmatokat, sok eredetiséggel és nem számítás nélkül, egy angolhoni levelezőjének, ki a yankeek (igy nevezék az angolamerikaiakat) kitartása és szerencsés eredményük iránt nagy részvéttel viseltetett, a következőket: „Nagybritannia ezen hadjáratban három millió költséggel 150 yankeet gyilkolt meg, melyből minden főre 20,000 sterling font esik; és Bunkersille felé egy mérföldnyi tért nyert, melynek felét azonban már mi ismét visszavettük, a midőn annak művelt részén állomást foglalánk. Ugyanazon idő alatt a mi birtokainkon Amerikában 60,000 gyermek született. Ezen adatok nyomán, a mennyiség-tan szerént könnyen kiszámithatja, hogy mennyi leend a költség, és mennyi idő fog kívántatni ahoz, hogy minket egylábíg legyilkoljanak, és birtokainkat elfoglalják.“

Angolhon nem akará helyzetének nehézségét beismerni. Nem foghatá fel, hogy az amerikaiaknak méginkább érdekükben áll magukat védelmezni, mint neki őket meghódítani; és hogy ezek politikai szabadságuk megvédésére ép annyi erélyt fognának kifejteni, mint elődeik vallásos szabadságaik biztosítására használtak. A helyett, hogy egy utolsó folyamodványát a gyarmatoknak, melyet az anyahonhoz intéztek, hogy azonnal ki fognak békülni, mihelyest a szabadságaikat sértő határozatok visszavonatnak, figyelembe vett volna a parlament, most „*a király kegyét, és a korona védelmét megtagadó*“ nyilatkozattal válaszolt. Az ellenségeskedés ezen okmányára, csak a függetlenségi nyilatkozattal lehetett válaszolni. Amerikára nézve elérkezett a pillanat, hogy magát Angolhontól végkép függetlenné tegye; és erre bámulatosképen elő volt készítve a közvélemény.

Egy, Franklin Benjamin, Jefferson Tamás, Adams János, Sherman Rogers és Livingston Fülöpből alakított bizottmány véleménye nyomán, kinyilatkoztatá a congressus

1776 július 4-kén, hogy a tizenhárom gyarmat, mostantól fogva a brit korona irányában minden engedelmisségét felmondja, Angolhonnal minden politikai összeköttetésökről lemondottak, és ezen névalatt: „*Amerikai egyesült államok*“ szabad és független államokat alkottak. Ezen emlékezetre méltó függetlenségi nyilatkozat a virginiai ügyvéd Jefferson Tamás által magasztos gondolatokkal és a nyelv férfias egyszerűségével fogalmaztatott, méltólag egy nép születésének megszentelésére. Először történt itt, hogy egy nemzet valódi joga az emberi nem valódi jogaira alapított, melynek függetlenségi megalapításánál nem a történelemre, hanem a természetre történt hivatkozás. A középkor gyakorlatát a francia bölcsészettan elmélete váltá fel, mely az amerikai szárazföldön előbb vétetett foganatba, mint az európai continensen életbe léphetett volna; a bérlevelek helyébe az alkotmányok léptek, és a részletes kedvezmények kiváltságlevelei helyett az általános szabadság visszaállítása követeltetett. A nagy újítók következőleg szólának:

Mi úgy hiszszük, és ezen igazság önmagában hordja bizonyosságát, hogy minden ember egyenlően születik, hogy teremtőjük által mindannyian bizonyos elidegeníthetlen jogokkal felruházvák; hogy ezen jogok közé tartoznak: az élet, a szabadság és a jóllét utáni törekvés; hogy ezen jogok biztosítására az emberek között kormányok állítottak fel, melyek törvényszerinti hatalmaikat a kormányzottak beegyezéséből merítik; hogy mindenkor, ha a kormányzási alak ezen célokkal ellenkezik, joga van a népnek azt megváltoztatni vagy megszüntetni, és egy újabb kormányt oly elvekre alapítva s úgy szervezve fölláttítani, hogy az biztonságáért kezkeskedni és szerencsáját megszilárdítani képes legyen. Azonban igaz az is, hogy az okosság követeli, a régszervezett kormányokat, könnyelműleg és mulékony okokért meg nem változtatni. És valóban a tapasztalás bizonyítja, hogy az emberek hajlandóbbak türni, mindaddig, míg türhetők a bajok, mintsem jogaikat használják és a már megszokott intézményeket megváltoztassák. De midőn a visszaélések és bitorlá, sok hosszú sora által, melyek változatlanul egy célra törekednek, bebizonyul az, hogy valamely kormány azon népet

melynek jogait védeni volna kötelessége, korlátlan kényuralom alá akarja hajtani; akkor kötelessége ennek, az ily kormány igája alól magát felszabadítani, és újabb biztosítékok felállítása által jövőbiztonságáról gondoskodni. Ilyen volt eddig ezen gyarmatok türelme, és ilyenjelenleg a szükség, mely kényszeríti őket, hogy a kormányzat alapját megváltoztassák“.

Miután panaszait, és mindazon kísérleteket, melyeket a jog és igazság szavára süket, s a vérontástól nem iszonyodó, néppel való kibékülésre, bár eredménytelenül elkövettek, előszámlálák, folytatják :

„Mi tehát, az amerikai egyesült államok képviselői, közös gyülekezetbe egyesülve, tanuságul hijuk a világok legmagasb bíráját szándokunk őszintesége iránt, és ezen gyarmatok népének nevében és hatalomteljéből nyilváníjuk és kinyilatkoztatjuk, hogy az egyesült államok jogszerűleg szabad és független államok akarnak és fognak lenni, hogy ők mint szabad és független államok joggal bírnak : háborut folytatni, békét kötni, szövetségre lépni, kereskedelmi szerződéseket intézni és mindazon okmányokat végrehajtani, melyek független államokat megilletnek. Ezen nyilatkozványunk támogatására, teljes hitünket és reményünket az isteni gondviselés pártfogásába helyezve, egymást egymásért, kölcsönösen kötelezzük; zálogul életünket, vérünket, vagyonunkat és becsületünket kötvén le.“

Ezen felszabadítási okmány, ezen büszke visszakövetelése a teljes függetlenségnek, a tizenhárom gyarmat által örömmel fogadtatott, melyek elhatározzák, hogy azt erélyes kitartással fenn fogják tartani. A congressus lett az egyesület főkormányzósága. A háboru, béke, szövetségkötések, kölcsönök, papírpénz kiadása, hadseregek képezése, tábornokok kinevezése, követek küldése és minden a közös érdekekhez tartozó szabályok ennek körébe tartoztak; míg az egyes államok saját igazgatásukat és törvényhozói függetlenségüket, maguknak nagyobb kiterjedésben fenntarták. Ennek következtében fel kellett ezen tizenhárom állam kormányzatát azon kötelekek alól oldozni, melyek azt még az anyaország kormányzatához csatolák, s azoknak teljesen különvált és tökéletes szervezetet adni. Minek folytán felhivattak a congressus által, hogy maguknak alkotmányt adjanak, mi az ugynevezett conventekben történt.

A pennsylvaniai convent Franklint választá elnökévé, kinek elmélete azon alkotmányban, melyet a gyarmat magának adott, felsőbbséget nyert. Ezen eredeti törvényhozó átvitte a politikai szervezésre is a felfogás azon egyszerűségét és merészségét, melyet a gyakorlati életben és a tudományok megszerzésében tanusított; egészen eltávozott az angol doctrinák és szokásoktól, sőt megváltoztatá a kormányzat mindkét fő rugójának alakját. Ennélfogva a törvényhozó hatalom egysége, és a végrehajtó hatalom elkülönítése mellett nyilatkozott; s Pennsylvániában csak egy tanácskozó gyűlést és csak egy, megosztott végrehajtó hatalmat kívánt felállítani.

A pennsylvaniai kormány szervezete tökéletes ellentéte volt a brit alkotmánynak, hol a törvényhozó hatalom megosztva és a végrehajtó hatalom összpontosítva volt, mely a tanácskozást lassubbá s alaposabbá, a végrehajtást pedig gyorsabbá s biztosabbá tevé. Franklin elmélete csábító volt. A gyakorlat nem kedvelteté meg és a tapasztalás csakhamar megszünteté. Azonban a pennsylvaniai elmélet, mely tizenkét évvel később Amerikában már nem tetszett, Európában szerencsére vergődött. Itt Franklin lett ezen iskola vezére. Itt lelkesíté 1789-ben Frankhon új szervezőit és ezeknek legkitünőbbjét s legértelmesbjét; az erényes Rochefoucauld herceg, ki Siéyes, Mirabeau, Chapelier és többekkel, az alkotmányozó bizottmány tagja volt, így szólott akkor: „Egyedül Franklin menté fel a politikai gépet ama tulhajtott mozgások és bámult ellensúlyoktól, melyek azt szövevényessé tevék, és indítványozá, azt az egyetlen törvényhozó test egyszerűségére visszavezetni. — Ezen nagy eszme Pennsylvania törvényhozóit bámulásra gerjeszté; hanem a bölcsész megczáfolá azok nagy részének aggodalmait, és végre rávette őket öszvesen, elfogadni azon elvet, melyet a nemzetgyűlés a francia alkotmány talpkövévé tett.“ Oh! Frankhon sem bírá ezen egyszerű és gyenge szervezetet, mely a törvényhozást elsietett és meggondolatlan határozatoktól és az államot a felforgató szenvedélyek dühe ellen meg nem védheté, tovább használni, mint Amerika. A legszövevényesebb gépek, nem a legkevésbbé biztosak; és ha a bennök levő rúgók jól egymásba

vágnak, akkor a legnagyobb erőt és legnagyobb öszhangzást kölcsönzik azoknak. A társadalomnak szükségleteiben oly szövevényes alakja, a politikai gép sokféle és bölcsen összerakott rugókat kíván, melyek különféle működésök által csak közhasznuságát emelik.

Bármint történt is, kevés idővel a függetlenségi nyilatkozat és a tizenhárom gyarmat külön alkotmányozása után, Howe lord, mint az angol flotta parancsnoka, Amerikába érkezett, hogy a gyarmatoknak ajánlatokat tegyen, mielőtt ellenök komoly támadást kezdene. Fivére Howe tábornok, Gage utódja, mint a szárazföldi sereg főnöke, egy leginkább németekből alakított erős hadsereget nyeredett. Howe lord csupán a gyarmatoknak engedelmességre való felhívásával volt megbízva, a midőn nekik az anyahon bocsánatát ajánlá. Az admirálhajt fedeléről irt barátjának, Franklinnak, kivel már Londonban, titkon alkudozott, s kit most arra kért, hogy küldetésében támogassa. Franklin következőleg válaszolt: „A gyarmatoknak holott ezek a sértett felek, bocsánatot ajánlani, valóban annyit tesz, mint kifejezni azon véleményyt, melyet az ön tévútra vezetett és büszke nemzetének, a mi tapasztalatlanságunkról, alacsony lelkiségünk és érzéketlenségünk felállítani tetszett; azonban ezen lépésnek nem lehet egyéb eredménye, mint az, hogy a mi érzékenységünket felebb csigázza. Lehetlen, hogy mi arra gondoljunk, hogy magunkat oly kormánynak rendeljük alá, mely védtelen városainkat télvíz idején a legnagyobb barbarismussal és kegyetlenséggel leégetteti, a vadnépeket földmiveseink lekonzolására és rabszolgáinkat uraik legyilkolására ingerli, s mely e pillanatban is idegen zsoldosokat küld nyakunkra, hogy telepítvényeinket vérbe borítsák. Ezen borzasztó sérelmek a szeretetnek utolsó szikráját is kiolták keblünkben, azon hon iránt, mely egykor oly kedves volt előttünk.“

Howe lord a congressushoz fordult, és ez Franklint, Adamst és Ruttledget jelölé ki, hogy ezekkel értekezzék. Az amerikai biztosok Staten-Islandban, Amboy átellenében, léptek az angol tengernagygyal alkudozásra. Azonajánlatra, hogy térjenek vissza kötelességeikhez, és azon üres ígéretre, hogy panaszaik újra vizsgálat alá fognak vétetni, ezek azt válaszo-

lák: „hogy az alárendelt szerephez való visszatérés, részükről többé nem remélhető, hogy ők, miután rendkívüli béketűrésük végkép kimerült, kényszerülve vannak, a zsarnok kormány igáját nyakukról lerázni; hogy a függetlenségi nyilatkozatot az öszves gyarmatok magukévá tevék, és most már, még a congressusnak sem volna hatalmában a régít visszaidézni; és ennélfogva Nagybritanniának nem marad egyéb fenn, mint velök ugy alkudozni, mint más szabad népekkal.“ Ezen hideg és visszavonhatlan kijelentése az engedetlenségnek és függetlenségnek, a congressus által is megerősített, mely 1776 szeptember 17-kén biztosainak jelentését kihirdetteté, és beszédjüket, valamint magukviseletét is helyeslé. Most már az ily büszke határozatnak érvényt szerezni, s azt kimaradhatlan győzelem által szentesíteni, csak fegyveres kézzel lehetett.

Ennyire fejlődtek az ügyek eddig. A harcban nem volt szerencsájök az amerikaiaknak. Kezdetben egy merész oldal-támadást és Canada elfoglalását kísérelték meg, mely öket az északi határok felöl minden megrohanás ellen biztosítsa, és az angoloktól szárazföldi főtámpontjukat elragadja. Montgommery tábornok egész a tengerig nyomult előre a nevezett tartománynak Montreal felöli megtámadására, míg Washington cambridgei táborával Arnold ezredest küldé ki, hogy a Hudsonon és Sorelen lefelé menve Quebec felöl rontson be oda. Ezen két vitéz férfiú bátor megrohanása által csaknem sikerült a betörés. Montgommery bement Montrealba, s innen erős menetekben Quebec alá ért, azt kis seregével megszállá és rohammal akará bevenni, midön egy angol kartács találta. Arnold ezredes, hihetlen erőmegfeszítéssel és számtalan veszély között útnélküli mezőkön, kemény télben keresztülhatolva, most érkezett meg, hogy Montgommery vitézi vállalatát folytassa, de a nélkül, hogy sikerült volna azt végrehajtania. Pillanatnyi feltartóztatás, oly tervek kivitelében, melyeknek sikere az eredmény gyorsaságától és a kedélyek kábitó megigézésétől függ, annyi, mint azoknak füstbe menése. — Quebec, melynek bevétele Montgommery hirtelen eleste miatt meg-hiusult, védelmi állapotba helyezé magát, és Canada, melyet az angoloktól véletlen megrohanás által elvenni nem leheté,

csak rendszeres háború által volt meghódítható. Az angolok csakhamar erősbek levének itt, mint az amerikaiak, és kényszeríték ezeket e tartományból végleg kiköltözni.

Hanem nemcsak a brit birtokbani támadási tervük hiúsult meg a fölkelőknek, hanem még saját tartományaiknak védelmezési tervében is tetemes szerencsétlenségeket szenvedtek. Az angolok, kiknek nem csupán egy vagy más tartomány megfenyítése, hanem mind a tizenhárom gyarmat megszabolázása volt céljuk, megváltoztatták katonai elhelyezéseiket. Nem láták tovább alkalmasnak, Bostonban maradni, melynek tengerőble, a fölkelte Amerika egyik nagyon szélső határa felé volt fordulva, minélfogva úgy vélekedének, hogy nekik egy központibb állomást kellett elfoglalni. A szép Hudson folyam, melynek torkolatánál a gazdag Newyork város fekszik, s melynek árka az északkeleti és délnyugoti gyarmatokat két részre osztja, a Champlain tóval és Sorel folyammal együtt, a Canadávali belső összeköttetésre nézve kedvezőleg ajánlkozott. Az angolokra nézve minden tekintetben fontos volt ezen vonalnak elfoglalása. A Hudson folyam torkolatának és árkanak birtokában, a new-yorki főhadiszállásról mintegy központból, a fölkelte környék minden pontjaira intézhetőek hadszállítmányokat, és megrohanhaták a tartomány jobb, vagy balpartját, a mint azt politikájok vagy boszujok szerint jónak láták. Ennélfogva elhatározzák, azt elfoglalni és magukat ott megerősíteni.

Bostont 1776 tavaszán (mart. 17-kén) elhagyák. Had-seregük akkor nem állott többől, mint 11,000 emberből, azonban a nyár folytán Európából, az Antillákról és Floridák-ról erősítéseket nyertek. Howetábornok körülbelöl 24—30,000 emberből álló jól fegyelmezett és harczedzett sereg fölött rendelkezett, melylyel elhatározzák, a New-York előtt fekvő Long-Island nevű szigetet — melynek déli csucsa a Hudson torkolatához nyulik — megtámadni. Az előrelátó Washington, átlátva az angolok tervét, elhagyá cambridgei táborát, és 13,000 emberrel elfoglalá a pontot, melyen ezek betörni akarának. Hadereje azonban nem volt eléggé tekintélyes s annak állapota nem mutatott elegendő biztosítékot arra, hogy szerencsés eredményt remélhessen. Ezen nagy ember

érdemének azonban sok ideig csupán abban kellett állani, hogy azon ügyet, melyért magát veretni hagyá, fenntartsa, és kitartóan kövesse a hazája megmentésére kitüzött irányt, még a vesztett csaták után is szilárdan megálljon, mind addig mig időt és eszközöket nyerend a győzelemre.

Az angolok betörték Long-Islandba és megnyerék a véres csatát, melyben az amerikaiak mintegy 2000 embert vesztettek. Ezután belebb hajózártak a szárazföld felé, s bementek a fölkelő hadsereg által elhagyott New-Yorkba, innen a Hudson folyamon lejjebb menve hatalmukba keríték a Washington és Lee erődöket, melyek a Hudson két partján egymásnak szemközt állva a folyam felett uralgának. Azután meghódíták New-Jersey tartományt, melybe az amerikai tábornok, seregének romjaival eleinte visszahúzódott. Alig 4000 emberrel foglalt Trentonban, a Delaware mellett állomást, azonban az angol tábornok túlnyomó hadereje által kényszerített ezen new-jerseyi utolsó állomását is csakhamar odahagyni. Megverve, de el nem bántortalanítva, az ellenállási eszközöktől megfosztva, de a rettentetlen akarat által fenntartva, átment a Delawaren, hogy Philadelphiát fedezze, hol a nemzeti gyűlés üléseit tartá, mely ellen a győzedelmes hadsereg minden perczen megindulhatott, hogy a fővárost elfoglalja és a fölkelők kormányát szétrobbantsa.

A helyzet már veszélyesebb nem lehet, kétségbe esettnek látszott. Amerikának egyes tábornoka volt, de nem volt rendezett hadsereg. Fegyver, lő- és élelmiszer, sőt ruházat nélküli katonáival kényszerítve volt Washington, rendes, jól vezényelt és minden szükségletekkel ellátott seregek ellen, vitéz bár de rosszul szervezett néphaddal küzdeni, melyek még azon idő előtt, a melyre felfogadtattak, őt ismét ott is hagyák, és köztök sok ideig a fölkelő sereg féktelenségei uralkodtak. A gyűlés maga, csak általános, gyöngé és kevésbé elismert felsőbbséget gyakorolt. Nem volt hatalmában, kötelező törvényeket hozni egyes államokra, sem ujonczokat szedni azokból, sem pedig adót kivetni reájok. Ezen különféle jogok magokat az egyes államokat illeték, melyek a valódi felsőbbséget külön-külön gyakorolák, s melyeknek ügyeibe a gyűlés csak kérés és tanácsadás által avatkozott. Ez 24

millió papírpénzt bocsátott ki az egyesület rovására, de amely csakhamar rossz hirbe jött. A veszély ezen legfőbb pillanatában, midőn mindennemű szükségleteket ily elértéktele-nült papírpénzzel kellett fedezni, és a naponkint tovább terjedő angol támadásoknak, és a „loyalisták“ neve alatt, fejét bátran fölemelt anyaországi pártnak, egy csaknem végkép feloszlott hadsereggel kellett szembe állani, a gyűlésnek nem maradt egyéb menedék eszköze, mint szövetség által kívül keresni segílyt, fegyvert, kölcsönpénzt, és támogatást emberekben és hajókban.

Legelőbb is Franciaországra veté pillanatát. Ezen nagy lelkű érzelmeiről már rég elhiresült nemzet, a szabadság ujabban megindult lendülete által, még hajlandóbbá lön, meghallani egy elnyomott nép kiáltását, mely magát felszabadítani törekvék. Franciahon, a merész gondolatok és feláldozások hazája, most inkább mint valaha kész volt hódolni az igaz ügynek, és részt venni oly vállalatokban, melyek az emberiség javára és haladására voltak irányozva. Gyors lép-tekkel haladt az elméletek pályáján azon czél felé, melyre az amerikaiak a tapasztalás útján vezéreltetek, és szabadságharcza tizenhárom évvel az amerikai függetlenségi forradalom után megkezdődött. Ezenkívül összetalálkozott itt a nemzet hajlama a kormány számításaival is, és a nép lelkesültségén karon fogva ment ekkor a politikai érdekekkel. Az amerikaiakat segíteni, annyit tett, mint szövetségest nyerni, és az angolokon boszút állani. Senki sem tudá jobban Franciahonban az amerikai ügyeket vezetni, mint Franklin. A szabadon gondolkozónak a bölcsészek buzgó támogatására kellett itt találni, hol e korban, ezek valának a közszellem vezetői; az ügyes alkudozónak határozottan ki kellett vívni az előrelátó és nagyképzetségű miniszter gyors közreműködését, ki itt a külügyeket vezérlé; kellett, hogy a szellemdús férfiu itt mindenki tetszését megnyerje, és a tiszteletre méltó őszáron tekintély által, melyet itt a nép, személye irányában érzett, e nemzetben a hazája iránti rokonszenvet is felfokozza. Ennélfogva nevezé őt ki a gyűlés messzehaladott aggkoradaczára is, ezen távoli és fontos küldetésre.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Franklin fogadtatása Franciaországban. — Vergennes úr javasolja XVI. Lajosnak, hogy az Egyesült államok ügyét, közvetlenül függetlenségi nyilatkozatuk után, támogassa. — Azon magánsegély, melyet számukra nyújt. — Franklinnak Francia — Spanyolhon és Hollandiában tett tevékeny lépései. — Passyi laka. — Washingtonnak nagyszerű ellenállása az angolok ellen. Trenton, Princeton és Germantownban. — Gates amerikai tábornok győzelme Burgoyne angol tábornok fölött, kit Saratogában megadásra kényszerít. — Franklin által 1778 febr. 6-kán az Egyesült államok és Franciaország között kötött szövetségi és kereskedelmi szerződések. — Franklin az udvarnál bemutatatik. — Az iránta tanúsított lelkesültég; Voltairral találkozása.

A Franciaországba kinevezett, és csakhamar Spanyolhon részére is hitelesített biztos az Egyesült államoknak, Franklin, 1776. october 28-án utazott el Philadelphiából, két unokája Franklin Temple Vilmos és Franklin Bache Benjamin kíséretében. Párisban megelőzé őt Deane Silas, és utána küldetett Lee Arthur, kiket a gyűlés társakul adott melléje. Öt heti utazás után, deczember 3-án szerencsésen megérkezett a Quiberoni öbölbe. Egyébiránt nem először látá ő már Franciaországot; 1768-ban, mint a gyarmatok londoni ügyvivője, egy szárazföldi utazása alkalmával meglátogatótá azt. Ekkor mutattatott be XV. Lajosnak, ki látni akará azt, kinek merész szelleme a felhőkből lehozá a villámot. Most pedig azért jött, hogy XV. Lajosnak utódát rávegye, az angolok Amerika feletti uralmának megsemmisítésére.

Miután Nantesben néhány napot töltött volna, Párisba ment, hol megérkezésének híre rendkívüli zajt idézett elő, mely jelenléte által még inkább fokozódott. Az amerikaiaknak az angolok elleni harcza Európában és leginkább Franciaországban nagy felindulást gerjesztett. A felkelők, mint itt az ellenszegülő gyarmatosokat nevezék, a leghihetlenebb érdek tárgyaivá lőnek. A kávéházakban és közhelyeken egyedül ellenállásuk jogossága és bátorságáról beszéltek. Mindazok, kiknek kardjok heverőben volt, s kiknek szive nemes kalandokra vágyakozott, az ő szolgálatukra akarák magukat szentelni. Franklin külseje, öltözetének szigoru egyszerűsége, modorának finom jószívúsége, szellemének igéző kelleme,

tisztes kinézése, szerény önbizalma és fényes hírneve, tüstént divattárgygyá varázslák Amerika ügyét. „E pillanatban“ írta egy kevéssel később, az irányában nyilvánuló előszere-
tetéről, „én vagyok Párisban a legérdekesebb személyiség,“
és egy más levélben mondja : „Az amerikaiak itt oly szives-
ségben, tiszteletben és szeretetben részesítetnek, a minőt
Angolhonban, midőn oda küldve valának, soha nem tapasztal-
tak“.

Azonban még ekkor nem akart nyilvános jellemet fel-
venni, mivel attól tartott, hogy a francia udvart zavarba,
és az Egyesült-államok kormányát kétes helyzetbe hozná, ha
ezen minőség el nem ismertetnék. Kezdetben csakis mint ma-
gán személy fogadtatott Vergennes ur által, ki szintén attól
tartott, hogy ha őt és társait hivatalosan fogadná, azáltal
Angolhon féltékenységét ébresztené fel, a mely elleni küzde-
lemre még nem voltak elkészülve. Mint előrelátó és határo-
zott államférfi, már hónapok óta ösztönte a miniszter XVI.
Lajos kormányát, hogy ezen háboruba bocsátkozzék bele.
Midőn a függetlenségi nyilatkozat nyilvánossá lön, 1776.
august. 31-én Maurepas Sartine, Saint-Germain és Augny
urak, mint a titkos tanács tagjai jelenlétében már nyilatko-
zott a király előtt, hogy melyik párthoz kellene ennek e pil-
lanatban csatlakoznia. A legvilágosabb belátással és a legpoli-
tikaibb s legnyomósabb megfontolások után kijelenté, hogy
a háboru korábban vagy későbben kikerülhetlen leend, hogy
az csak tengeri harcz lenne, s hogy egyszersmind kedvező al-
kalmat nyujtana a boszura, haszonra és az eredmény dicső-
ségére.

„Mikor választhatna“ mondá, „Franciaország kedvezőbb
pillanatot, lemosni az 1755-ki gyalázatos megrohantatás és az
abból eredett szerencsétlenségek szégyenét, mint ezt, midőn
Anglia egy az anyahontól 1000 mérföldre levő polgárhábo-
ruba van keveredve? . . .“ Meglévén győződve, hogy a gyar-
matok Angolhonnal többé soha ki nem békülhetnek, és teljes
bizodalommal az iránt, hogy Franciaország ezekkel szoros-
szövetséget köthet. semmi érdeknek sem kellene e két népet
egymástól elválasztani, melyek csak a tenger nagy terjedelme
által lehetnek egymással összeköttetésben; ennél fogva ohaj-

taná, hogy az áruikkal és gyártmányaikkal való kereskedés azoknak tengerpartjait élénkítené, mely által a francia ipar lendületet nyerne; ennél fogva tanácsolja, hogy egy csapás által fosztassék meg Anglia azon forrásoktól, melyek azt a dicsőség és gazdagság oly magas fokára emelék. „Ha Föl-séged“ tevé hozzá, „ezen egyetlen körülményt, melyet szá-zadok sem fognak másodszer előidézni, felkarolandja, ugy si-kerülni fog, Anglián igen érzékeny csapást jteni, kevélysége megalázására és hatalmának a kellő korlátok közé leendő visszavezetésére, egyszersmind pedig azon dicsőséget is arat-juk, hogy nemcsak saját népeinek, hanem minden nemzetek-nek jötevője gyanánt is fog tiszteltetni.“

Ezen erőteljes politika azonban sem Maurepas ur, sem pedig XVI. Lajos által rögtön el nem fogadtatott. Mindazál-tal saját előnyei ellenállhatlan súlyának engedve, titokban támogató a versaillesi kabinet a fölkelt gyarmatokat. Már 1776 év majus havában egy millió livret adott aranyban a lőszer és fegyverkészletek beszerzésével megbizott ügynökök rendelkezése alá. A vállalkozó szelleméről ismeretes Beau-marchais vezeté ezen hadszállitmányok bevásárlását és elkül-dését. 1777 évben, kézalatt még két millió bocsáttatott ren-delkezésük alá. Ezenkívül megengedettett az amerikai bizto-soknak, Franciaország főhaszonbérlelőivel alkura lépni, kiknek azok két millio livre értékű virginiai és marylandi dohányt elárúsítottak. Hajóiknak megengedettett a francia kikötőkbe evezni, és a kormány szemethunyt oly tiszték toborzására, kik amerikai zászló alá léptek, azon fegyverek összevásárlá-sánál, melyek amerikai seregek számára küldettek, és azon martalékok elárusításánál, melyeket amerikai kalózok rab-lának. Ezen alattomos ellenségeskedésnek, mely miatt An-glia már panaszkodott, csakhamar nyílt harczzá kellett fajulnia.

Mialatt Franklin azon alkalomra várt, mely Franciaor-szágot Amerika szövetségésévé teendi, a gyönyörű Passy faluban telepedett le, szoroson Páris kapui előtt; itt egy ké-nyelmes házban vette lakását, melyhez egy nagy kert is tar-tozott. Legközelebbi szomszédságában lakott a híres Helve-tius özvegye; ez Auteuilben lakott egy kis gyarmatával

kitünő barátainak, kik között voltak a szellemdús Morellet abbé és a tudományos Cabanis orvos. Mindazok, kik Párisban a tudományok és az államéletben kitünők voltak, e helyen találkoznak. Franklin ezen jeles és keces hölgygyel, ki még szépsége által is kitünt, ki vonzó nyájassága és hasonlithatlan jósága által ragyogott, bensőbb baráti viszonyba lépett. Kilencz évig élt ezen szeretetreméltó bizalmasságban. Ennél találkozott az encyclopaedisták főnökeivel, d'Alambert és Diderottal; neki köszönheté Turgottal, az amerikai függetlenség bölcs profetájával és a francia forradalom merész előhírnökével kötött ismeretségét. Miután Turgot 1750-ben ritka jóstehetséggel megjövendölé, hogy az angol amerikai gyarmatok, mint érett gyümölcs lehúll a fájáról, huszonöt év alatt elfognak szakadni az anyaországtól, miután hasztalan igyekezett Franciaország intézményeit saját eszméivel összeegyeztetni, és a forradalom viharait reformok behozatala által elhárítani, kilépett XVI. Lajos titkos tanácsából. Itt Helvetius asszony-ságnál lépett rendszeres közlekedésbe a tizennyolczadik század mindazon bölcsészeivel, kik ezen korban szellemi uralomra, és a népek oktatóivá emelkedének. Ezen nagylelkű, bátor, tevékeny és hatalmas párt által támogatva, igyekezett Franklin, miután a közönséget megnyeré, a kormányt is részére megnyerni. A versaillesi udvart ostromlá, a madridinak pedig irt, melylyel a gyűlés utasítása szerint, egy baráti és kereskedelmi szerződés felett kellett alku-dozást kezdenie; Lee Arthurt Amsterdamba és Berlinbe küldé, és kezességet vállalt a fegyverek vásárlására és a háboru folytatására felvett kölcsönökért; végre sietteté Európa elhatározását az Amerika védelmébeni részvételle.

Ezen pillanat most lépett be. Hosszantartó és néhány ponton szerencsés ellenállása a fölkelőknek arra határozá XVI. Lajos kormányát, hogy segélyt nyujtson nekik. A Long-Islandi kudarcz, New-York kiürítése, a Hudson erőd bevétele és New-Jersey meghódítása után, csak jellemének férfias állhatatossága é ügyes hadmozdulatai által menté meg hazáját Washington. Nemcsak hogy nem hagyá magát az angol hadsereg és flotta közé beszoríttatni, sőt tervbe vette és végre is hajtá, hogy télközepén a New-Jerseyben szétszórt

brit csapatokat megsemitse. Midőn meggyengitye, leverve és tehetlennek hívék, átment Delaware jégborított folyamán, és egy merész éjjeli menetben 1776 december 25-kén Trenton ellen fordult, melyet egy véletlen rohammal bevett és a bennelevő hessiai csapatokat megadásra kényszeríté. A Delaware mentében felállított angol csapatok visszahúzódtak, és azon pillanatban, midőn Cornwallis lord Trenton visszafoglalására túlnyomó haderővel megérkezett, a fölkelő tábornok, ki egy ép oly merész mint szerencsés mozdulattal körmei közül kisiklott, ennek háta megett, egy brit hadtestet Princetonnál megvert. Ezen fényes és váratlan előnyök következtében Washington, többé nem Pennsylvaniába, hanem New-Jerseybe ment most már téli szállásokra, melynek legnagyobb részét a betörő hadsereg kiüríté. Ezen hegyes és erős hadállásban telepedett meg, honnét egyes csapatok kiküldése által folytonosan nyugtalanítá az angolokat. Ezen győzelmek bár emelék az amerikai ügyet a közvélemény előtt, de alig voltak képesek az angol hódítás haladását csak egy pillanatra is föltartóztatni.

Az 1777-ki hadjárat alatt csakugyan bement Howe tábornok Pennsylvániába, hogy ezen középett fekvő tartományt elfoglalván, a fölkelő kormány székhelyén települjön meg. A helyett, hogy New-Jersey-n keresztül tört volna be, utját a Chesepeaki öbölnek vette. 18,000 ember élén szárazra szállott és Philadelphia felé előrenyomult. Washington megpróbálta az amerikai egyesület fővárosát védeni. Franciaországból 24,000 db. fegyvert kapott és megnyeré magának ezen nagy nemzet lovagias előharczosát, a nagylelkű Lafayette marquist, ki ifju nevének ölelő karjait elhagyva, a még határozatlan udvar nyílt parancsát áthágva, ezredét, családját és hazáját elhagyá, hogy kardját és vagyonát az ifju szabadságnak áldozza, melynek hatvan éven át lett mindkét világrészben nagylelkű védője, a nélkül, hogy magát annak veszélyeiből kivonná, vagy azt tévelygéseiben követné.

A gyűlés által e pillanatban rendkívüli teljhatalommal felruházva, Washington az angolokat Brandywinenél várá. Azonban nem gátolható meg őket, hogy ezen folyamon át ne

jöjenek és miután öt 11-kén megverék, mint győztesek Philadelphiába ne menjenek, honnét a gyűlés előbb Lancasterbe, utóbb York-Townba vonult vissza. De Washington hajthatlanul mint mindig fenntartá magát az angolok ellenében, kiknek soha nyugtot s pihenést nem engedett. Azon hadmozdulatot, mely neki a múlt évben Trenton és Princetonban oly pompásan sikerült, megújítá most Germantownban, megrohaná Philadelphia közelében az ellenséges hadserget és visszaveré, sőt ha a köd, mely, sergeit rendetlenségbe hozván, rögtöni visszavonulásra kényszeríté, nem támad, még nagyobb előnyt is vívott volna ki fölöttük. Ezután Philadelphiától mintegy husz angol mérföldnyire Valley-Jorgeban, egy fákkal borított telepen szállott meg, mely egyik felől a Shuylkill folyam, más felől pedig egy hegylánczolat által volt fedezve, melyen keresztül Howe tábornokot folytonosan sakkban tartá.

Mialatt Washington az angol hadserget a Shuylkill és Delawarenál visszatartóztatá, az északi tavak és a Hudson felső folyamánál rendkívüli fontos események történtek. A canadai betörésükben föltartóztatott amerikaiak, kényszerítve valának saját területükre visszavonulni, hol 1777 év nyarán, Burgoyne tábornok által, egy nagy részt Angliából érkezett, 10,000 emberből álló hadsereggel támadtatának meg. Ezen vállalkozó vezér a Champlain taván lemenve elfoglalá a György tó mellett fekvő Tinconderoga erősséget, s az egyesült államok északi határait oldalról fedező több erődöt is bevett, s átlépve a Hudson jobb partjára, ennek folyamát követé, hogy Albanyt elfoglalja és a Newyorkban föllített központi hadsereget magához vonja.

A mint azonban Saratogához ért volna, itt Gates amerikai tábornokra bukkant, ki 15,000 ember élén, ellene indult. Itt megszűntek Burgoyne győzelmei és elkezdődtek veszteségei. Gates nem csak hogy feltartóztatá őt, hanem több ízben meg is veré; s megfosztván minden visszavonulhatási eszközeitől, egy kétségbeesett helyen bekeríté, és kényszeríté, egy hónapig tartó borzasztó küzdelem után, magát hadseregével együtt megadni. October 17-kén irá alá Burgoyne a szerződvényt, melynélfogva a seregéből még

fenmaradt 5800 ember a győzelmes ellenség kezeibe fegyverét leraká, és mint hadifoglyok Bostonba szállíttatának, honnét azon kikötés mellett küldetének Európába, hogy a háboru folyama alatt többé szolgálni nem fognak.

Ezen eseménynek jelentékeny következményei lőnek. Washington makacs ellenállása és Gates győzelme, rendkívüli benyomást tett Európában. Franklin nagy előnyt nyert abból. „Burgoyne megadása“ írta ő, Franciaországban a legnagyobb örömet gerjeszté, mintha ezen győzelem saját sergeik által, saját ellenségeik ellen vívatott volna ki, oly általános, oly buzgó és őszinte ezen nemzetnek ügyünk iránti jó akarata és ragaszkodása. „Fel is használá ő a lelkesedés és bizalom ezen pillanatát, hogy a versaillesi kabinetet bevonja azon szövetségbe az Egyesült államokkal, melyet már rég ajánlott neki. A mint december 4-kén Vergennes gróffal közlé, hogy Burgoyne tábornok magát Saratogában megadá, egyszersmind nyíltan állítá, miszerént Howe tábornok is Philadelphiában nem sokára hasonló lépésre fog kényszeríttetni. Ő ezt szilárdul és biztosan hívé, mert midőn hírül viték neki, hogy Howe tábornok Philadelphiát bevette volna, így szólott: „Mondjátok inkább, hogy Philadelphia vette be Howe tábornokot.“ Franklin észrevéteté a francia udvarral, hogy mennyire lelkén fekszik, ettől gyors határozatot nyerni. Franciaország minden meggondolás nélkül egyesülhetett oly országgal, mely oly jól tudá magát védelmezni, és haladéktalanul kellett egyezkednie, nehogy Anglia a szenvedett veszteségek után, engedmények ajánlására legyen hajlandóvá. A versaillesi udvar éleselműleg megfontolá ezt, és szilárdul elhatározá magát. Gróf Vergennes december 7-kén egy jegyzéket bocsátott ki, mely Franklin, Deane Silas és Lee Arthurral közöltetvén, abban tudokra adatik, hogy a Bourbon ház, valamint érdekei, úgy hajlama által is Amerika ügye iránt már rég kedvezőleg hangolva, az Egyesült államok kormányának fennállhatásáról az utóbb kivívott győzelmek óta meggyőződött és hajlandóvá lön, ezzel közvetlenebb egyetértésre lépni.

A következő napon késznek nyilatkoztak Franklin, Deane Silas és Lee Arthúr, alkudozásba bocsátkozni. Meguji-

ták kereskedelmi és baráti szerződés iránti előbbi ajánlataikat, és 16-kán Passyban értekezletük volt de Rayneval Gerarddal a külügyek első ügyvezetője, és a titkos tanács titkárával, kit XVI. Lajos meghatalmazottjául nevezett ki. Azonnal szoros szövetség iránt egyeztek meg, és az amerikai alkudozóknak, az 1778 év elejére három milliónyi pótlék ígértetett. Ezen fontos szerződés azonnal aláíráshoz volt, ha Franciaország nem ohajtott volna Spanyolországgal egyetértőleg működni. Hogy ezzel a hasznos összeműködés elérthessék, egy futár bocsáttatott útnak a madridi kabinethez, ez azonban a gyarmatok függetlenítése által sokkal többet vélt veszélyeztetni, mintsem hogy hosszabb időre ne lett volna szüksége jól meggondolni, mielőtt az első példa nyomán azoknak segínyt nyújtani hajlandó legyen; minél fogva késedelmezett a határozásban. A felhívás tehát az ő részéről nem fogadtatott el mindjárt, minek következtében Franciaország és Amerika megelégedett azzal, hogy számára a szerződésben, egy titkos záradéknál fogva, helyet hagytak, míg egy más cikkben egyszersmind mindazon államok felhivattak a szövetségre, melyek a Nagybritannia által ellenükben elkövetett sérelmek folytán, ezen hatalom gyengítését, és kevélységének megalázását ohajtották.

Mindkét szerződényt február 6-kán íratott alá. Midőn ezeket a meghatalmazottak 8-kán az Egyesült államok elnökéhez átküldék, következőleg nyilatkoztak felőle : „Van szerencsénk önnel, valamint a Congressussal tudatni azon nagy elégtételt, miszerint a szerződések Franciaországgal megkötvék és aláírvák. Az első ezek közül barátsági és kereskedelmi, a második pedig szövetkezési szerződényt, melyben megállapítottatott, hogy azon esetben, ha Anglia Franciaországnak háborut izenne, vagy háboru alkalmával megkísérlené a köztünk és közöttte folyó kereskedés útjába akadályokat gördíteni, mi vele közreműködni és ezen működést haderőnkkel támogatni köteleztetünk. A szerződényt főczéljául nyilvánítatik: *Az Egyesült államok szabadságának, föltségijogának, föltétlen és határtalan függetlenségének megállapítása, valamint önkormányzati ügy kereskedelmi tekintetből is.* Ez biztosítatik részünkre Franciaország által mindazon or-

szágokra nézve, melyek jelenleg birtokunkban vannak, vagy a háboru végével birtokunkban lesznek.“

„Ezen ügy elintézése alkalmával mi a francia udvar részéről a legnagyobb szívességet tapasztaltuk; s ott jelen terhes helyzetünköl semmi előnyt nem nyertek s nyerni nem is iparkodtak az által, hogy részünkre terhes föltételeket szabtak volna, sőt oly nagy volt a király jósága és nagylelkűsége, hogy semmit nem ajánlott olyat, a mit mi tökéletes szerencsés helyzetünkben, és hatalmunk elvitázhatlan szilárd állapotában is, a legnagyobb készséggel el ne fogadhatnánk. A szerződvény alapja, *a legtökéletesebb egyenlőség és viszonyosság volt.* Szóval, nagy okunk van az udvar és a nemzet jóakaratóival átalában és tökéletesen megelégedve lennünk, és ohajtjuk : hogy a Congressus mindazon eszközökkel fogja azt ótalmazni, melyek az Egyesület fenntartására és állandó megalapítására alkalmasak.“

Igy jött létre ezen nagy okmány, mely nélkül Amerika, daczára tábornokai vitéz kitartásának s Congressusa nagyszerű nyilatkozatának, a hatalmas Anglia erőfeszítései által, végre mégis leküzdett volna. Ez üté a bélyeget az Egyesült államoknak az önálló nemzetek sorába történt belépésére. Francziahon vállalta magára, ezeket nemes nagylelkűséggel oda bevezetni. Európa legidősb királya, hiven ősei hagyományaihoz és országa politikájához, védője lön az Ujvilág ifju köztársaságának, mint elődei, hasznos szövetségesei valának az Óvilág köztársaságainak, és a sveiczi cantonokat, az olasz szabadvárosokat, Németalföld egyesült tartományait és Németország szövetséges államait sorban segítélyezék. Francziahon nem rettent vissza, egy nagy cél elérése végett, hosszas háborúba keveredni.

Franklint illeté a dicsőség, azon mindkét okmány előkészítése és aláírása körül, melyek honának harczias védelmezőt szerzének, fölségi jogát kinyilatkoztaták, lételét biztosították, kerekedelmét terjedtebbé tevék, győzelmeit kétségen felül emelék, és számára Amerika szárazföldén legmesszebb terjedő kilátást nyitának. Ezen két szerződvény, melyek által a legszabadelvűbb intézvények létesítették, melyek által a visszazállási jog, — minél fogva az idegenek ingatlan

javai minden országban tökéletlenek voltak — felfüggesztett, melyek által a tengerek szabadsága, a semlegességi jog ünnepélyes meghagyásával, mit az angolok tiszteletben nem tartának, és az önkényes zárlatok és motozási jog elvetésénél fogva, mit az angolok a kényelmesebb uralom tekintetéből tengeri törvényeik közé iktatának, — szentesítve lön; melyeknél fogva Franciaország a Földközi tengeren az amerikaiaknak a durva kegyetlenkedések, valamint az Oceanon az angolok elleni védőjévé lön; melyeknél fogva mindkét szerződő fél kölcsönösen megígéré egymásnak, hogy a fegyvert mindaddig le nem fogja tenni, míg az amerikai függetlenség elismerve nem leend, és hogy egyoldalulag alkudozni nem fognak; ezen mindkét szerződés, melyben a kölcsönös érdekek nyíltan elismertetének, méltányosan szabályoztatának, és kitartó hűséggel végrehajtatának, Franklinnak vált legnagyobb dicsőségére. El lehet mondani, hogy Amerika főalkudozója, annak felszabadítására épen annyit tett, mint vitéz hadvezére; ekkor állott ő szerencsésének és hírnevének legmagasabb csúcsán.

Midőn öt Vergennes ur XVI. Lajosnak a versaillesi kastélyban bemutatá, még az udvaroncok között is, valódi vetély tárgyává lön. Ezen királyi elfogadásnál igen egyszerűen öltözve jelent meg. Előre haladott kora, hírneve, szolgálattételei, az ohajtva várt szövetség, melyet épen most hozott létre, nagy embertömeget gyűjtöttek egybe XVI. Lajos palotájának csarnokaiba. Mindenki tapsolt, midőn közöttük elhaladott, és el volt ragadtatva ezen tiszteletreméltó öreg, ezen hírneves tudós és szerencsés hazafi látása által. A király őszinte kitüntetéssel fogadá. Megbizá, hogy biztosítsa az Egyesült államokat az ő barátságáról, ő néki magának pedig szerencsét kívánt mindahhoz, a mit Franciaországba érkezése óta keresztülvitt, és a felett teljes megelégedését nyilvánítá. A kihallgatásról visszatértekor, a kitüntetés ugyanazon jeleivel fogadá és messze elkíséré a sokaság.

Azon lelkesültség, melynek tárgya volt Versaillesben, csakhamar megújult Párisban. E közben a híres Voltaire is, ki ekkor nyolczvannégy éves volt, elhagyván eddigi tartózkodása helyét, Ferneyt, ezen városba érkezett, hol akkor az ő

tanai uralkodtak, hol lángeszének ellenei, s hirnevének irigyei nem valának. Az egész világ ohajtá ezen nagy embert látni, az annyi sok mestermű szerzője iránt tetszését nyilvánítani, azon szellemi fensőbbiség előtt meghajolni, ki az emberi szellem felett Európában ötven év óta uralkodott. Franklin nem volt utolsó azok között, kik meglátogták, és Voltaire a részvétteljes bámulat érzésével fogadá őt. Kezdetben angol nyelven társalgott véle, de miután ezen nyelven magát elég folyékonyan kifejezni nem bírta, ismét francziául szólítá meg, szellemdús kedélylyel mondván: „Nem állhatám meg, hogy ha csak egy pillanatig is Franklin ur nyelvén ne beszéljek.“ A philadelphiai bölcs, unokáját mutatá be a ferneyi patriarkának, kérvén őt, hogy áldaná meg; Voltaire az ifju fejére tévén kezét, mondá: „God and liberty, (Isten és szabadság), ez azon egyetlen áldás, mely Franklin unokájához illik.“

Kevéssel ezután a tudományos akadémia egyik nyilvános ülésében találkoznak, és egymás mellett foglaltak helyet. Elérzékenyülve nézé a közönség a két dicső ősz férfiut, kik ellesvén a természet titkait, a tudományokra oly sok fényt árasztának, az emberi észnek oly nagy szolgálásokat tevének, a szellem szabadságát biztosíták és a népek függetlenítését megkezdék. Végre engedve a gyülekezet ellenállhatlan elérzékenyülésének, hosszantartó „éljen!“ kiáltások között, megölelék egymást. Franklinnak újabb törvényhozási munkájára és Voltaire legutóbbi drámaműveire czélozva, így szólának ekkor: „Solon és Sophocles ölelik egymást.“ Hanem inkább mondhatták volna, hogy az óvilág ragyogó és ujtó nemtője volt az, az uj világ egyszerű és vállalkozó nemtőjét ölelé.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az angol kormány kísérletei Franklin kibékítésére. — A North által hozott és a brit kormány által helybenhagyott ajánlatok. — Ezek Amerikában elvettetnek. — Azon mellékes támadás, melyet a Francia-, Spanyolország és Hollandia által Anglia ellen indított harczok előidéztek. — A szövetségesek vívmányai. — Franklin lépései és befolyása. — A Rochambeau által vezényelt francia expeditio, mely Washingtonnal egyesülve, Cornwallis lordot és az angol hadsereget Yorktownban megadásra kényszeríti. — Békealkudozások. Az 1783-ki szerződvény Franklin által aláíratik, mely az Egyesült államok függetlenségét szentesíti, s melynek elismerésére Angolhon kényszerítették.

A saratogai capitulatio által Angolhon fájdalmas nyugtalanságba esett. A fölkelte gyarmatok meghódítása nem haladt előre; Howe tábornok, ki Delawarenál tétlenségre kényszerítettet, visszahívását követelte; a Hudsonnál megvert Burgoyne tábornok kényszerítve látá magát a megadásra. A helyett, hogy Canadából az Egyesült államokba leendő betörés létesíthetett volna, inkább félni lehetett, hogy ezek részéről fog Canadába betörés történni. A terveiben megzavart és vakmerő reményeiből kigyógyult miniszterium belátá, hogy az ellenzék megtámadásai növekednek, mely azt igazságtalansággal s egyszersmind meggondolatlansággal vádolá; észrevevé, mint fokozódik a nép elégtelensége, mely a terhes adókat és a kereskedelmi veszteségeket hányá szemére. Azonkívül tartott attól is, hogy Francia- és Spanyolország — mint meg is történt — az Egyesült államok kevésbbé bizonytalanná vált ügyét magukévé tévén, az amerikai felkelők háborújához, az Európában Nagybritannia után két legerősebb tengeri hatalom háboruja fog csatlakozni.

North lord a legnagyobb hadi készületeket eszközlé, hogy bármily ellenségeskedés ellen is bátran fölléphessen, azonban iparkodott ezt csillapítani. Legelőször is Franklinhoz fordult, kinek Angolhon azon hatalmat tulajdonítá, hogy a fölkelést, melynek legfőbb előidézőjéül őt tekinté, ismét le fogja tudni csillapítani. 1778. évi január elején, midőn Franklin még teljes alkudozásban volt Franciaországgal, régi barátjai, Hartley Dávid, ki titokban North lorddal tar-

tott, noha az alsóház whig tagjai közé számíttatott, és Hutton James a morva atyafiak főnöke, ki III. György palotájába bejáratos volt, megbizatának, hogy kiegyezkedési ajánlatot tegyenek. Hutton James meghozá neki Parisba azon feltételeket, melyeket North lord, legközelebb a parlament elé volt terjesztendő. Franklin azon szabadalmakat, melyekkel a gyarmatok a háboru előtt megelégedtek volna, de a melyek őket a függetlenségi nyilatkozat után már ki nem elégíthették, mint elégteleneket visszautasítá. Most már függetlenséget akarnak. Elhatározzák, ettől elnem térni, Angolhon pedig nem volt hajlandó annak elismerésére. Hutton James aggódva tért vissza Angliába, honnan kérve kéré Franklin, hogy legalább ő tegyen tehát valami ajánlatot, vagy legalább adjon neki tanácsot. „Ariost azt állítja,“ felelé Franklin a morva atyafinak „hogy minden, a földön elveszett ügy, a holdban ismét fel lesz található ; ez esetben tömérdek jó tanácsnak kell a holdban találatni, s ezek közt olyanoknak is, melyeket ez ügyben formáserint én adtam, de a melyek mind veszendőbe mentek. Mindazáltal az ön kérelmére szolgállok még egy kis tanácscsal, anélkül, hogy legkisebb reményem volna, hogy azt valaha követni fogják. Csak Isten tudna önöknek jó tanácsot és annak használatára egyszersmind bölcseséget is adni.“

„Önök ezen utálatraméltó háboruban, azon kegyetlenkedések által, melyekkel azt folytaták, nem csupán Amerika kormányzatát és kereskedését, hanem a mi még sokkal rosszabb önökre nézve, egy nagy népnek figyelmét, tiszteletét és szeretetét is örökre elveszíték; mely azért áll fegyverben, mivel önöket a föld legrosszabb nemzeteül tekinti, és még maradácai is ugy fogják tekinteni. A béke mindenesetre létrejöhet, hanem csak ugy, ha önök lemondanak a fölöttünk való minden további uralomról.“

Azt kíváná tehát, hogy az amerikai „loyalisták,“ kik a háborút előidézék, az angol miniszterek, kik azt elrendelék, és azon tábornokok, kik vezetétek, a kegyelemből kizárassanak; és legfelebb Canada, Uj Shottland és a Floridák tartassanak meg, Amerika minden egyéb tartományairól lemondván az angol kormány, hogy ezekkel szilárd baráti vi-

szonyba lépjen. „Azonban“ tevė hozzá „én ismerem az önök népét, soha sem fogja az belátni az ily rendszabályok hasznát, soha sem fogja azokat teljesíteni, és merésznek tartandja tőlem, ily tanácsokat osztani.“

Ezen rendszabályok, melyeknek nagyrészbeni elfogadására öt évvel később Angolhon kényszerítve lőn, ezúttal North lord „egyezkedési ajánlatai“val cseréltettek fel. Ezen miniszter azon javaslatot terjeszté a parlament elé — mely jóváhagyását adá hozzá — hogy Északamerikában minden adó kivételéről mondjon le, minden 1763 február 10-ike óta reájuk erőszakolt törvény semmisíttessék meg, és adassék meg az amerikaiaknak a jog : saját kormányzóik és hadfőnökeik kinevezésére. Angol biztosok neveztettek ki ezen ajánlatoknak — melyeket Hartley Dávid febr. 18-ikán Franklinnak megküldött — Amerikában leendő átadására. Eközben azonban a franciaországgali szerződések aláíratnak, és hat nappal azok megkötése után, írá Franklin Hartleynak : „Amerika, Franciaország karjaiba veté magát. Kötelességéhez hű és erényes leány volt, de a kegyetlen mostoha kítaszítá házából, meggyalázá és életére tört. Egész világ elismeri ártatlanságát és pártját fogja. Jó barátjai ki akarják becsületesen házasítani . . . és én hiszem, hogy ép oly jó és derék feleség leend belőle, mint a mily kitünő és becsületes leány volt; és a család, mely méltatlanul eltaszítá, sokáig fog utána bánkódni.“

Miután Franklin ezen ajánlatokról értesülve lőn, kinyilatkoztatá, hogy későn jöttek, hogy elégtelenek, hogy alkalmasabbak a béke elűzésére, mint előidézésére. Puttney Vilmos is csatlakozott most Hutton James és Hartley Dávidhoz, s kérve kérték, hogy az anyahon és a gyarmatok közötti közeledést — mely mint hívék, egyedül tőle függ — eszközje ki. Franklin biztosítá őket, hogy ezen közeledés most mint jövendőben is, csupán az *Egyesült államok függetlenségének elismerése* árán és csupán csak egy baráti és kereskedelmi szerződés kötése után eszközölhető. Erre Harley Dávid Párisba utazott, hogy azon félelmet gerjesztő szövetséget, melyet Amerika épen most kötött Franciaországgal, ha lehetséges, felbontsa. April hó utolsó felében érkezett oda, és Franklinnak ajánlatokat tett oly kereskedelmi szerződésre,

melyben Angliának bizonyos előnyök engedtetnének, de véle egyuttal Amerika, még Franciaország ellen is, véd- és daczsövetségre lépne. Franklin azt válaszolá erre: „hogy Angolhon szerencsésnek érezheti magát, hogyha az általa elköve-tett igazságtalanságok után, azon kereskedelmi előnyökben részesíttetik, melyek Franciaországnak megígértettek; hogy nagyon csalódik, ha azt hiszi, hogy az amerikaiak a béke elfogadása által háboruba keverednének azon nagylelkű nem-zettel, mely őket a szükség s elnyomatás pillanatában barát-ságával szerencsétlété, s hogy megtámadtatás esetében in-kább védelmeznék ezt, mire őket a hálaérzete és a szerződés-ek szava kötelezi.“

Miután Hartley Dávid az új szövetséget meg nem ingat-hatá, april 23-kán visszatért Angolhonba. Még elutazása előtt irá Franklinnak : „Sem gondolatban, sem tettel nem fo-gok megszűnni soha, a békét koronkint sürgetni. Az ön ha-talma e tárgyban végtelenül nagyobb az enyémnél; s ebbe helyezem én utolsó reményemet. Figyelmeztetem önt, hogy gondolja meg, miszerint áldottak azok, kik békét eszközöl-nek.“ Ugy tetszett, mintha öreg barátját valamely veszély-től féltené, s ennélfogva rejtélyes modorban hozzátevő : „Viharos napok fognak következni; vigyázzon ön saját biz-tonságára; az eredmény bizonytalan, és az emberek ingado-zók.“ Franklin megköszöné szeretet, teljes aggodalmait, de teljes lelkinyugalommal válaszolá neki : „Miután hoszu élet-et már csaknem bevégzém, kevésre becsülöm azt, a mi még hátra van belőle. Mint a posztókereskedő, kinek már csak egy kis darabja van az egész végből, kész vagyok azt mondani : miután ez már az utolsó darabka, nem akarok ve-led sokat alkudozni, vidd el azt is, a mennyiért tetszik. Egy öreg ember talán nem is használhatja azt jobbra, mint ha vértanuvá lesz.“

Gondja volt reá, hogy a francia udvart, a nála tett min-den kísérletekről értesitse, nehogy valamely felleg ajó egyet-értést elhomályosítsa, és valamely bizonytalanság a két szö-vetséges közötti öszhangzást megzavarja. Vergennes úr meg-köszöné ezt neki XVI. Lajos nevében : „Az angolkormány-nak legfőbb mestersége,“ mondá, abban áll, hogy meghason-

lásokat idézzon elő, mert ily eszközök által reményli fenn-
tarthatni uralmát. Azonban meg vagyok győződve, hogy sem
önnél, sem társainál az ily mesterfogásokkal sikert nem
áratnak. Lehetlen egyébaránt több nyíltsággal és szilárdság-
gal beszélni, mint ön szólott Hartley ur irányában; nincs
semmi oka, hogy küldetésével meg legyen elégedve.“

Vergennes úr ugyanezen bizalmát nyilvánítja az Egye-
sült államok népei iránt is: és nem csalódott. North lordnak
egyezkedési ajánlatai előbb érkeztek Amerikába, mint a fran-
cziaországgali szerződések; azok már ápril közepén tuda-
másra jutottak itt. Washington elégteleneknek és elfogad-
hatlanoknak tartá azokat, épen mint Franklin tevé; és a Con-
gressus, mely az amerikai függetlenség e két legértelmesebb és
legdicsőbb oszlopainak nézeteit osztá, minden késedelem nél-
kül, és pedig egyhangulag, elveté azokat. Kinyilatkoztatá,
„hogy mielőtt Anglia hadcsapatait és flottáit visszajem hja,
és az Egyesült államok függetlenségét el nem ismeri, semmi
béke-ajánlatokat el nem fogadhat.“ Alig veté el ezen ajánla-
tokat, midőn (maj 2-kán) a szerződések megérkezének,
melyek az öröm kitöréseit idézék elő. A legszebb remények
szállottak a keblekbe. A Congressus rögtön hitelesíté azokat,
és Franklint kinevezé a francia udvarhoz követnek, mely ré-
széről de Rayneval Gerard urat hitelesíté az Egyesült államok
kormányánál. Hálája nemes kiömlésében irá a Congressus a
biztosoknak: „Bámuljuk a francia udvarnak azon bölcse-
ségét és nagy érdemét, mely a velünk kötött szerződések
rendbehozása és megerősítéséből kitünik. Hatalmasan segí-
tik ezek tova riasztani azon korlátolt szellemet, mely mellett
elég szerencsétlenül érzé magát e mai napig az emberi nem.
Ezen szerződések a bölcsészettől áthatott politikára mu-
tatnak, mert a hajlamok egybehangzását a közös érdekek alap-
jára fektetik. Franciaország erősebben csatolt ezek által
bennünket magához, mint bármely záradék-szerződés által,
és ezen nemes és nagylelkű cselekmény örök barátságot ala-
pított közöttünk.“

Ezen szoros egyesülés nem ingattathatott meg; tehát ki-
sérletet kellett tenni, annak legyőzésére. Angolhon folytatá
a háborut Amerikával, és megkezdé Franciaországgal is.

Francziához várta ezt és készen volt reá. Hála nagy minisztere hazafiságának, a hat évi háboru által lealázott gyenge tengerészete ismét helyre állítottatott s megerősítettetett. Choiseul herczeg erre fordítá előrelátó lángelméjét és még XV. Lajos utolsó évében kezdé el egész nemzeti büszkeséggel a tengerészet helyreállítását, melyet XVI. Lajos miniszterei főkép az amerikai gyarmatoknak az anyaországgali meghasonlása után, folytattak.

Minden főrévben flották szereltek, minden hajógyárban hajókat lehetett látni munkában. A tengerészek, sokott vitézségük mellett bővebb ismeretet és nagyobb ügyeséget fejtenek ki hadmozdulataikban. Öt évig látták őket d'Orvilliers, d'Estaing, de Grase, Guichen, Lamotte-Piquet, Suffren és mások alatt, az angol flotta ellen minden hátrány nélkül támadólag küzdeni minden tengeren, látták a földközi tengeren felettük uralkodni, az oceánon velök mérközni, Indiában vitézül ellenök állani, és Amerikában szerencsével harczolni. Ezen szép és hazafias előrelátás megengedé XVI. Lajosnak, hogy történetünk legnagyobb s legdicsőségesebb ügyét felkarolja, állhatatosan folytassa s szerencsésen bevégezzé.

Az amerikai beavatkozásnak első eredménye Pennsylvániának az angolok által történt odahagyása lön. Mialatt d'Orvilliers gróf Keppel tengernagy ellen a híres Quessanti tengeri csatát vivá, s ennek megroncsolt hajócsapata tova evezett, addig d'Estaing gf. 12 sorhajóból és négy fregatból álló flottájával Amerika felé vitorlázott, hogy Franklin tanácsára Howe tengernagyot Delawareban ostromzárolja és Sir Clinton Henriket Philadelphiába rekeszsze, ki Howe tábornok utódja volt a katonai parancsnokságban. Azonban az angol flotta, valamint a hadsereg, kikerülé a veszélyt az által, hogy elhagyá ezen vonalat. Az előbbi parancsot nyert, hogy 5000 embert szállítson Floridába, ezen tartomány fedezésére, az utóbbi pedig végrehajtá visszavonulását New-Yorkba. Midőu d'Estaing gróf megérkezett, már nem találá ott azokat, kiket véletlenül akart megrohanni, már a megérkezéstől félelem, hátrálásra kényszeríté az angol csapatokat.

Washington megmaradt vállalkozó védelmi terve mel-

lett; new-yorki útjában folytonosan nyugtalanítá Clintont, nyomban átment utána a Delawaren; előnnyel megtámadá Monmouth mellett Newjerseyban, és újra átment a Hudson keleti oldalára; és midőn az angolok csaknem ismét azon pontra húzódtak vissza, honnan kiindulának és itt a városba bezárva valának, nem messze főhadiszállásuktól erős hadálást foglalt, melyből minden mozdulataikat szemmel tarthatá és vállalataiknak ellenszegülhetett. Egy hadtelevonalat képezett New-York körül a Long-Islandi tengerszorostól kezdve egész a Delaware partjaiig.

Az angolok nem szorítottak bár ki ezen hadjárat alatt az amerikai területről, de nagy részét elveszték annak, mit már előbb meghódítának. A legközelebb következett hadjárat alatt pedig egy új ellenséget nyertek nyakukra. Spanyolország egy gyöngye közbenjárású kísérlet után 1779 évi júniusban Franciaországhoz csatlakozván, csakhamar Németalföld által is támogatott, melyet Anglia már 1780-ban megtámadott, mivel kereskedelmi tekintetekben, az 1778-ki fölkélek iránt kedvezőleg mutatá magát. Az európai három legnagyobb tengerihatalom segélyezése és azon fegyveres semlegesség, mely ez időben (1780 júli és augusztus) Orosz, Dán és Svédországok között, a tengerek hajdani uralkodójának elméletei és tettei ellen köttetett, hatalmas melléktámadás lőn, az Északamerikai államok javára is felfokozák ezek bátorságát.

Anglia kényszerülve érzé magát, hadi erejének minden részről szétforgácsolására. A Földközi tengeren védelmezni kellett magát, hol a francziák és spanyolok visszavevék tőle Minorkát, és elragadni akarák Gibraltárt; az afrikai partokon, hol a Senegal melletti minden erődjét és telepjét elveszté; Indiában, hol mindjárt kezdetben Pondicheryt Candernagurt és Mahét hatalmába keríté, hol most Gondelurt elveszté és a rettentő Hyder Ali és a Suffrenni hős Bailli ellen kellett küzdenie. Amerikában, hol a francziák, kiktől ott Saint-Pierre, Miquelon és Sainte-Lucie szigeteket elfoglalá, most tőle Dominiquet, Saint-Vincentet, Grenadat, Tabagot, Saint-Cristophet, Nevist és Monserratot meghódíták; hol még a spanyolok is Mobilét hatalmukba keríték, és nyu-

goti Floridát Pensacola városával meghódíták, melyet ők az 1763 febr. 10-ki békekötésnél fogva átengedtek. Daczára az egész világ nyílt és alattomos szövetségeseinek, az ő hatalma ellen, mégis rendithetlenül tartá magát ezen büszke és erőteljes nemzet minden tengeren; ellenszegült minden ellenségeskedésnek, és egyáltalában le nem mondott arról, hogy fölkelte gyarmatait megfékezze s megbüntesse.

Csupán támadási tervét változtatá meg. Sir Clinton Henrik hasztalan próbálta Howe tábornok hajdani terveit fogadtatni és a Hudson mellékét hatalmába keríteni. Ezen céljánál Washington győzelmes ellenállásába ütközött, ki őt Newyorkban, tétlenségre kényszeríté. Mialatt azonban az amerikai tábornok, ki hadseregével folytonosan bevehetetlen hadállásokban volt, az ország beljébe leendő betörésüket meggátlá, elhatározáék az angolok a tengerpartokat pusztítani, és mindent, a mit elnem foglalhatnak, lerontani. Tekintélyes sereg, a newyorki középponti hadseregtől kiküldött hadtestek mentek ki tengeri hajókon, a két Carolina, Virginia, Pennsylvania, Newjersey, Newyork és Newengland partjainak pusztítására. Portsmouth, Suffolk, Newhaven, Farisiel, Norwalk, Charlestown, Falmouth, Norfolk, Kingston, Bedford, Eggharbourg és Germanflatts városok kiraboltattak és leégettettek. A mint ezen felül még Sir Clinton Henrik Európából segítséget kapott, ismét megkezdé a gyarmatokba nyomulását, ezuttal nem ugyan az egyesült államok középpontján, hol Washington mind ekkorig meghiusítá törekvéseit, hanem a legdélibb csucsnál, hol kevesebb akadályra kellett találnia. Délen magához csatolá Cornwallis lordot, ki mindkét Carolinát meglehetősen gyorsasággal hatalmába keríté.

Fontos dolog volt, hogy Franciaország, melynek hajóseregei inkább csak hogy megjelentek az amerikai partoknál, mint hogy cselekvőleg léptek volna fel, az Egyesült államoknak hatályosan segítségére jöjenek. Lafayette tábornok, kit csakhamar benső baráti kötelékek csatoltak Washingtonhoz, s ki a Congressus bizalmát is nagylelkű csatlakozása és hasznos szolgálatainak fénye által csakhamar kiérdemlé, most Európába ment, hogy Franklinnal értekezék, és vele egyetértő-

leg, a szükségessé vált segílyt kieszközölje. Az amerikai követ nem téveszté szemei elől hazája érdekeit, és hogy részére a győzelmet előkészítse, a szövetségeseivel való egységet gondosan fönntartá. Visszautasítá a North lord által azon czélból ajánlott hét évi fegyverszünetet, hogy Amerikát ezidő alatt Franciaországtól elkülönítvén, külön megtámadások által egymásután mindkettőt legyőzhesse. Ellenkezőleg azt kíváná: hogy a fegyvernyugvás harmincz évi általános békére változtassék; s ez által meghiusultak Anglia titkos tervei, mivel ezt el nem fogadá. Miután Franklin a versaillesi udvartól tetemes pénzsegélyezéseket nyert, melyek 1778-ra három millióra, 1779-re csak egy, ellenben 1780-ra négy millióra rugtak — nem tekintve azon biztosítékot, mely az Egyesült államok által Hollandiában felvett öt millió forintért elvállaltatott — még azt is kieszközlé, hogy a de Ternay lovag vezénylete alatt levő hajóhad és a gróf Rochambeau által vezényelt kisebb hadsereg is Amerikába küldessék, mely utóbbi Washington közvetlen parancsnoksága alá rendeltetett.

Mielőtt Lafayette Amerikába visszatért volna, Franklin azon megbizást vevé, hogy az Egyesült államok vitéz védelmezőjének egy tisztelet-kardot kézbesítsen. Ezt unokája által küldé el neki Havre de Graceba egy levél kíséretében, melyben a leggyöngédebb kifejezésekkel, leghizelgőbb háláját nyilatkoztatá ki hazája nevében: „Uram!“ írta neki „a Congressus, mely az ön által az Egyesült államoknak tett szolgálatokat nagyra becsüli, de azt elegendőleg megjutalmazni nem képes, elhatározá, hogy önnek hálája némi jeleül egy kardot ajánljon. Megrendelé, hogy az alkalmas jelképekkel diszittessék, nehánya azon legkitünőbb haditetteknek, melyekben ön magát vitézi bátorsága és rendeletei által kitünteté, a kardon van ábrázolva. Ezek teszik annak főértékét azon allegorikai alakzatokkal együtt, melyek rajta bámulandólag kifejezvék. Hála Franciaország művészeinek, ugy látom, hogy mindent könnyü ábrázolni, csak azon érzelmeket nem, melyeket mi az ön érdemei irányában lekötelezettségünkben érezünk. Ennek kifejezésére alakzatok, sőt még szavak sem elegendők.“

Lafayettenek Amerikába 1780 april havában történt visszatérése, és Rochambeau hadtestének Rhode-Islandba júliusban történt megérkezése — melyet Sir Clinton Henrik a mult évben odahagyott — ezen hadjáratban semmi döntő fegyvertényeket nem eredményezett. Rochambeau az általa vezényelt francia hajósereget tulnyomó angol hajóhad által, Newportban egy időre tétlenségre kényszerítettet. A Washington által még mindig New-Yorkban bezárt angolok az egyesült államok központján semmi előhaladást nem tettek, hanem délen folytatták győzelmes előnyomulásukat. Miután Cornwallis Cambdenben Gates táb ornokot megveré, magát a Carolinákban megerősité. Már átmenni készült Virginiába, melyet a hazája iránt árulóvá és saját hírnevéhez hűlenné lett Arnold, egy kis hajósereggel és egy csapat angol katonával pusztított, midőn a Chesapaeke és Potomak folyók mentén lefelé huzódott. Következő évben csakugyan be is vonult oda, hol York-Town és Gloucester városokban állomást foglalván, magát megerősité, azon nézetből, hogy az angol foglalatásokat, délről tovább észak felé terjeszthesse. Azonban Washington tábornok, ki az áruló Arnoldnak Lafayettet, és Cornwallisnak Greent állítá ellenébe, csakhamar egy nagyszerű vállalatot gondolt ki, mely az 1781-ki hadjáratot egy emlékezetreméltó győzelemmel koronáza, és a háborúnak véget vetett.

Hogy Washingtonnak minél több eszközt adhasson rendelkezése alá, Franklin — kihez a Congressus Laurens John ezredest küldé — hogy a versaillesi udvartól nagyobb mennyiségű pénz, legénység és hajóbeli segélyezést eszközöljön, Vergennes urat rimánkodva és a legnyomatékosabb okokkal kéré. Egy heves és hosszantartó köszvényrohama után következőleg írt hozzá : „Aggkorom előre halad. Érzem hogy gyenge vagyok, és valószínű, hogy nem sokáig fogok foglalkozhatni ezen ügyekkel. Ennélfogva megragadom az alkalmat, kegyelmességednek megmondani, hogy a jelenlegi körülmények rendkívül válságosak . . . Ha megengedtetik, hogy az angolok ezen országot ismét visszanyerjék, úgy évek múlva sem fog a valódi elválásra kedvező alkalom mutatkozni; az oly nagy és termékeny földrészt és terjedelmes ten-

gerpartok megszállása, kereskedésük gyors terjedése, tengerseleik és katonáik szaporitása által, oly hatalmas alapot fog nyújtani jövődö nagyságukra, hogy Európa rémjeivé leendenek, és büntetlenül érvényesítendik azon vakmerő elbizakodottságot, mely ezen nemzetnek második természetévé vált “ Vergennes ur osztá Franklin nézeteit, és XVI. Lajos elfogadá látogatását. Egy hat millió livresnyi összeg bocsátott Washington rendelkezése alá; löszerek, fegyverek és egyenruházati tárgyak küldettek Amerikába, és Grasse gróf parancsot kapott, hogy egy huszonhat sorhajóból és több három árboczosból álló hajósereggel és szárazföldi csapatokkal együtt az Egyesült államokba vitorlázzon.

Franklin utolsó betegsége által elgyengülve úgy hívé, hogy hona szolgálatának már csak bágyadt szellemet és ernyedt tevékenységet szentelhet; ennélfogva kéré a Congressust, hogy utódot küldjön helyére. „Átléptem életemnek hetvenötödik évét,“ írta ezen gyülekezet elnökének, „és érzem, hogy a hosszas és nehéz köszvényroham, mely a mult télen kínozott, rendkívül elbágyasztá erőmet. Még azon testi erőmet sem nyerhetém vissza tökéletesen, melynek előbb örvendék. Még nem tudom : ha vajon szellemi képességem is nem csökkent-e általa ; s valószínűleg magom fogam azt legkésőbb észrevenni. Azonban nagyon érzem, hogy tetteröm megfogyatkozott, és ez oly tulajdon, melyet én ezen udvarnál levő miniszterben kizárólag szükségesnek látok. Résztvettem a közügyekben, és valamint ezen, úgy más hivatalokban is félszázad hosszu során át élvezém hazám s nemzetem bizalmát. Ez oly tisztelet, mely nagyobb becsvágyat is kielégíthet; most már nem marad számomra egyéb a nyugalomnál, melynek élvezetét, hogy a Congressus nékem megengedje és helyembe más valakit küldjön, ezennel kérve kérem. Egszersmind kérem azon biztosításomat elfogadni, hogy hivatalamról lemondásomat, nem szent ügyünk eredményébene kétségem, sem pedig valamely a szolgálatban szenvedett bossuság idézte elő. Erre semmi más okok nem indítanak, mint a melyeket felebb előadék. Különben föltettem magamban, hogy a háboru végeig itt fogok maradni, noha az talán éltem hátralevő részén is túl fog terjedni; némi tapasztalokat gyűj-

töttem, melyekkel ha utódomnak használhatok, azokat velé tartozkodás nélkül közlendem, s neki akár a rám költött befolyással, akár pedig tanácsadásommal, ha azt tőlem kérné, mindenkor segítségére leendek.“

Azonban a Congressus nem is gondolt arra, hogy Amerika ügyét oly nagy és hasznos hivatalnoka kezeiből kivegyje. Jay John a spanyol udvarnál hitelesített követ, Madridból irván a Congressusnak, dicsérőleg emlité fel azon közreműködést, melylyel őt Franklin támogatója: „Az ő jelleme nagy tiszteletben tartatik itt, és én őszintén hiszem, hogy azon nagyrabecsülés, melyet egész Európában gerjeszt, hazánknak és ügyünknek általános hasznára szolgált.“ Ennélfogva a Congressus nem egyezett bele kivánságába. Reménye volt, hogy Austria és Oroszország közbejárása folytán értekezletek fognak megnyittatni, és az elnök azon jelentéssel válaszolt neki, hogy ő, t. i. Franklin, Jay John, Adams John, Laurens Henrik és Jefferson Tamással együtt, ezen értekezletek vezetőiül nevezettek ki. „Önt ezen időpontban a nyilvános szolgálattól elvonni“ irá neki „hátrányokkal volna egybekapcsolva, mivel a Congressus a beállandó alkudozásokból, az ön ügyessége és tapasztalatainál fogva, előnyöket óhajt nyerni. Ön feltalálандja az óhajtott nyugalmat, ha majdan az Egyesült államoknak ezen utolsó szolgálatot megtevé.“ A külügyek titkára Levingston Robert, még azon reményét fejezé ki: hogy azon új hivatal, melylyel őt a Congressus a tetszés oly nagy tanujelei mellett felruházá, el fogja vállalni, hogy azon nagy ügyet, melynek életét szentelte, végre biztos révbe vezérelhesse.“

Franklin engedett. Az eldöntő válság közeledett. Midőn Grasse gróf hatalmas hajóhadával a Chesapeake vizein megjelent, Washington, miután a Hudson mellett általa megerősített hadállások védelmére elegendő csapatokat hagyott hátra és Sir Clinton Henriket szándokai iránt tévedésbe hozá, Rochambeauval egyesülten, gyorsan délre vonult, hogy az amerikai birtok ezen részét a brit uralom alól felszabadítsa. Virginiában az újon kiszállt francia sereg által megerősödött Lafayettet magához voná, és ezzel egyesülve megtámadá York-Townban az eddig győzedelmes Cornwallis lordot. Az

ezen helyen körülvett angol hadsereg, miután a tenger felől Grasse gróf huszonhat sorhajója által ostromzároltatott, a száraz oldalon pedig az egyesült francia és amerikai hadsereg által ostromoltatott, miután elővéd-örhelyeit elveszté, rohammal bevett erődjeiből kiszorítottatott, kényszerítve lön 1781 october 18-kán magát megadni. Hétezer katona, a tengerészeket ide nem számítva — hadi fogolyként tev é le fegyverét. Cornwallis bukása teljessé tev é Burgoyne bukását, és Washington befejezé York-Townban Amerika dicső felszabadításának művét, melyet Gates tábornok Saratogában megkezdett. Az első ezen fegyverletételek közül, a Franciaország-gali szövetséget eredményezé, a második pedig az angol-orosz-gali békét hozá meg.

E pillanattól fogva csakugyan belátá Anglia, hogy hasztalan minden erőködése, Amerikát az engedelmességre visszavezetni. Egy hét évig tartó háboru alatt sem észak-felől nem volt képes hajdani gyarmatait visszafoglalni, sem a középponton elnyomulni, és most délen is feltartoztatva és legyözve látá magát. Egy részét birtokainak Franciaország, Spanyolország és Hollandia foglalták el, melyek még többeknek elfoglalásával is fenyegeték; tengeruralni elveiben Orosz, Dán, Svéd, Austria és Poroszországok által megtámadva, melyek ő ellenébe fegyveres semlegességi frigyre léptek: segélyforrásaiban elgyengülve, iparüzleteiben megbénulva, kereskedésében korlátozva, büszkeségében megtörve, komolyan kezdett arra gondolni, hogy azon gyarmatok függetlenségét elismerje, melyeknek hét évvel előbb, még kiváltságaikat sem akará megtörni. North lord miniszteriuma, mely kevéssel előbb még Oroszország és Austria közbenjárását visszautasítá, mielőtt a politikai tévedések és katonai veszteségek által megbukott volna, megkísérlé még a Franklinali alkudozásokat újra kezdeni.

Az 1782-ik év elején Hartley Dávid ajánlatot tett barátjának Franklinnak, egy külön béke iránt, melyben az Egyesült államok függetlensége elismertetnék ugyan, hanem úgy, hogy az ne Franciaország által iratnék, s ne ennek gögje által parancsoltatnék meg. Franklin csak Amerika és ennek szövetségeseivel való közös békekötésbe akart beleegyezni.

Hasztalan törekedett most North lord az amerikai meghatalmazottakat Digges úr, és a francia király minisztereit Forth ur által, külön alkudozások mellett egymástól elválasztani. Mindkét részről eszélyes egybehangzással és hasonló hűséggel válaszoltatott, hogy csak közös alkudozásokba bocsátkozhatnak, valamint nem fognak megszűnni — ha a szükség kívánná — a háborut közösen folytatni. Ennélfogva azon miniszter, ki a háborut előidézé, nem volt képes a békekötést létrehozni. Ezen mű egy más, az ellenzéki pártból alakult, a szabadság szellemétől lelkesült és annak hatalmával fegyverzett miniszteriumnak lön fennhagyva. 1782 év aprilis havában alakított a nemeslelkű Shelburne lord és az ékesszóló Fox Charles, a North lord felosztatott és vakmerő kabinetje helyett, egy békés szellemű kabinetet, melynek feladata volt, Anglia és Amerika között az egyetértést helyreállítani, és a világot békével megörvendeztetni.

Oswald Richardot bizá meg Shelburn lord, hogy menjen Franklinhoz, és vele az alkudozásokat kezdje meg. Ez kijelenté az új miniszternek őszinte ohajtását, egy általános békekötésre, mindazáltal a nélkül, hogy oly feltételeket megengedne, melyek Angolországot megalázhatnák, mert ezen esetben még hajlandó, de elegendő segédforrással és büszkeséggel is bir, a háborut újra megkezdeni, és azt legyőzhetetlen erélylyel kitartani. Hogy ne látszassék, mintha a versaillesi udvar kényszeritené a londonit hajdani gyarmatai függetlenségének elismerésére, ennélfogva az Egyesült államok és szövetségesei részéről, az alkudozások külön folytattak ugyan, mindazáltal azon őszinte elhatározással, hogy csak egyetértve fognak cselekedni és egyszerre határozni. Az alkudozások élénken folytak, és hosszasan tartottak. Az előleges értekezések és végleges tárgyalások másfél évig tartottak. Az új nemzet függetlenségén kívül tárgyalattak egyszersmind: határainak kiterjedése, hajózási jogai, halászatának helyei, az amerikaiaknak Angliában, és az angoloknak Amerikában, az előbbi időkben kölcsönösen átengedett érdekeik szabályozása; továbbá meghatározandó volt még, hogy az általok elfoglalt részekből mit adjanak vissza a szövetségesek Angolhonnak, s mit tarthatnak meg maguknak, hogy

ők is ismét elvesztett birtokaikhoz juthassanak. Nyugott hidegvérűséggel, ügyes szilárdsággal, és megnyerő egyenességgel, Franciaországgal folytonos egyetértésben, vezeté szerencsés végeredményhez Franklin ezen alkudozásokat, melyeknek fővezetése reá vala bízva.

Az előcikkelyek az amerikai meghatalmazottak és Oswald Richard által 1782 november 30-kán irattak alá; ugyanezt tevék a francia és spanyol meghatalmazottak 1783 január 20-kán Fitz-Herberth Alleneyvel, valamint a németalföldi meghatalmazottak september 2-kán. Ezen előcikkelyek, melyek az 1783 september 3-kán Versailles és Párisban megállapított szerződésekben végleges záradékokká változtattak által, Francia és Spanyolországnak hódítványaik nagy részét, Amerikának pedig azon becses előnyöket biztosíták, melyek becsvágyának tárgyai, valamint fölkelésének okai voltak, s melyek kitartásának és győzelmeinek jutalmi lönek. A versaillesi szerződésnél fogva Franciaország megtartá az Antillákon Tabagót és Sainte Luciát; a Senagel melletti telepítvényeket nem bocsátá vissza, noha Afrikában Gorea szigetét visszanyeré; végre Chandernagur, Mahé és Pondichery is, egy Nyugotindiai nagyobb kiterjedésű földbirtok ígérete mellett visszaadattak neki; Spanyolhon megtartá az általa visszafoglalt Minorca szigetét, és Floridát, melyet Amerikában elfoglalt; Németalföld pedig ismét birtokába jutott elvesztett gyarmatainak, Negapatnam kivételével, melyet Angliának odaengedett. A párisi szerződésnél fogva, melyet Franklin, kitartó barátja Hartley Dáviddal jegyzett alá, elismeré az anyaország, hajdani gyarmatainak tökéletes függetlenségét és fölségi jogait, és megengedé neki a halászatot Terra-Nuova bérceinél, a Saint-Laurenti öbölben és mindazon helyeken, hol azt az amerikaiak forradalmuk előtt gyakorlák. Határaiul elismeré : keleten a Santa-Cruce folyót, nyugoton a Mississippi partjait, és északon azon vonalat, mely Uj-Scotland szegleténél kezdődve az Ontario-Erie-, Hudson- és Superior tavakat közepén hasítva a Woods tóba fut, s onnan a Mississippi folyamig nyúlik, hol a hajózás számukra biztosított.

Minden gondolkodás és haladék nélkül hitelesité a Con-

gressus ezen szerződést, mely az Egyesült államokat az egész világ előtt egy nagy nemzetté emelé. Mielőtt még aláíratott volna, az ellenségeskedések ideiglenesen megszüntettek, és a francziák visszatértek Európába. Miután aláíratott, az angol haderő kitakarodott New-Yorkból, mialatt a Congressus az amerikai hadsereget haza bocsátá. Midőn Washington búcsút vett ezen katonáktól, kiket az ő vitézi állhatatossága éshazafias önmegtagadása lelkesített, kik nyolczévi terhes fáradalmak, szenvedés, és nélkülözések közötti győzelmeik által, a nagyszerű feladatot, hazájok megszabadítását, megoldák, könyeket látott azok szemeiben ragyogni, és nemes arczulatán mély megindulás tükröződött. Férfias és érzékeny búcsút vett tőlök. Ezután a Congressusba ment és letévé a ráruházott katonai főparancsnokságot, melyet oly áldásthozólag és dicsőségesen viselt. „Sok férfi“ így szólott hozzá a gyűlés elnöke „tett kitünő szolgálatokat, melyekért nyilvános köszönetet érdemel, ön azonban különös dicséretet érdemel; az ön szolgálatai lényegesen eszközlék hazája függetlenségének és szabadságának kivívását s megalapítását, ezek igényt adnak önnek egy szabad nemzet egész hálájára s köszönetére.“ Egyhangulag elhatározá a Congressus, hogy tisztelgésére és emlékére, azon városban, hol a kormány székhelyét felütötte, s mely az ő nevét fogja viselni, lovagszobor állíttassék fel. Miután Washington hazáját megszabadítá, egy hajdani rómainak egyszerűségével, visszavonult Mont-Vernoni birtokára, hol földjei művelését maga vezérlé, s hol mint legönzetlenebb polgár és minden nagy ember között legszerényebb tölté napjait.

Miután Franklin hazája szabadságát a párisi szerződés által biztosítá, bővité és szabályozá annak kereskedelmi összeköttetéseit Európa különféle országaival. Résztint egyedül, résztint Adams, Jay és Jeffersonnal egyetemben kereskedelmi szerződésre lépett Svéd- és Poroszonnal, alkudozott e tárgyban Portugallia, Dánia és a Német birodalommal. — A midőn mint jó hazafi működött, egyszersemind úgy élt mint bölcs. Folyvást azon terhes és szeretetreméltó erkölcsiséget gyakorlá, melyhez magát ifjúkorában szoktatá. A leghalmozottabb foglalkozások között is tudott magán uralkodni;

sohasem látszott aggódónak, ámbár a legkomolyabb bonyodalmak gondjai nehezültek reá, s mégis volt mindig szabad ideje azok számára, kik megkeresék, s mégis megtartá szellemi vidámságát azok számára, kiket elakart bájosolni. —

Ennélfogva társasága mindig keresett volt, nem azért mivel leghirebb, hanem mivel legkellemesebb volt. Barátjaira szelidséget és tiszteletet árasztott, s őket magához vonzá; ő maga is valódi szerető azokat. Legfőképp pedig Helvetius asszonyosság iránt érzett magában élénk hajlamot, kit is „Notre Dame d’Auteuil“nek nevezett, és ki legalább is minden héten egyszer, az ő kis Passyi-gyarmatában, nála ebédelte. Franklin 1779-ben elveszté nejét, és daczára hetvenhatodik évének, kevéssel a háboru bevégezése előtt, házassági ajánlatot tett Helvetius asszonyoságnak. Ez azonban már előbb Turgot kezéről mondvánle, az övét sem fogadá el. Franklin ekkor levelet ért hozzá, mely a szellem és báj mintájául tekinthető.

„Aggodalommal telve“ írta „kegyednek tegnap estve tett azon szilárd nyilatkozata folytán, hogy szeretett férje iránti tiszteletből holta napjaig özvegyül kíván maradni, hazamenvén, ágyamra hanyatlám, és mintha meghaltam volna, az Elyseumi mezőkön lelém fel magamat.

„Kérdezék tőlem, hogy volna-e kedvem: néhány rendkívüli személyiséget látni? — Vezessen a bölcsészek közé. — Kettő nem messze lakik ezen kerthez. Ők egymásnak jó szomszédai és igaz barátai. — Kicsodák ők? — Sokrates és Helvetius. — Én mindkettőt rendkívül tisztetem, de először is engedje meg ön, hogy Helvetiussal beszélhessek, miután francziául egy keveset, de görögül egy szót sem értek. — Helvetius ur nagy udvariassággal fogadott, miután — mint mondá — darab idő óta már hiremnél fogva ismer. Ezerféle kérdéseket intézett hozzám a háboruról, a vallás jelenlegi állapotáról, Francziaország szabadsága és kormányzatáról. — De ön semmit sem kérdez szeretett nejéről, Helvetius asszonyoságról? holott ez önt még mindig határtalanul szereti, és én alig egy órával ezelőtt voltam nála.“

„Ah! mondá — ön engem hajdani boldogságomra emlé-

keztet; de azt felednünk kell, hogy itt boldogok lehessünk. Több évig egyedül ő reá gondoltam; most azonban már meg vagyok nyugodva; más nőt vettem magamhoz, hozzá a leghasonlóbbat, azok közt, a kiket találtam. Ez ugyan nem oly szép, de ép oly tiszta elméjű s fenkölt szellemű mint ő, és engem végetlenül szeret; folytonos tanulmánya az, hogy vélem megkedveltesse magát. E pillanatban ment ki, hogy vacsorámhoz a legjobb nektárt és ambrosziát fölkeresse. Maradjon ön nálam, s meg fogja őt látni. — Ugy veszem észre — mondám, — hogy az ön hajdani barátnője hivebb mint ön, mert annak már több részről tétettek ajánlatok, és mind elutasítá. Megvallom, hogy én is szerettem őt, én magam, egész az örülésig; de ő érzéketlen volt irányomban, és föltétlenül elutasított, ön iránti szerelméből. — Igen sajnálom az ön szerencsétlenségét — mondá — mert az valóban jó és szeretetreméltó nő . . . — E szavaknál lépett be az új Helvetius asszonyság; azon pillanatban megismerém benne Franklinné asszonyságot, az én hajdani amerikai barátnőmet. Visszakövetelém, de a nő hidegen válaszolá: „Én jó feleséged voltam negyvenkilencz évig és négy hónapig, tehát csaknem egy fél századig. Elégedjél meg azzal, miután én itt már örököntartó szövetségre léptem. — Felboszankodva Eurydicém ezen elutasító válaszában, feltevém magamban, hogy elhagyom ezen hálátlan árnyakat; és visszatérek a szép világra, a napot és önt viszont látandó. És im itt vagyok ismét, engedje kegyed, hogy rajtok boszút állhassunk.“

Azonban csakhamar el kellett hagynia Helvetius asszonyságot, s ezzel együtt kellemes passyi lakhelyét, valamint általában Franciaországot is, hol annyi sok tisztelőre s barátira talált. Hazájának nagyobb szüksége volt reá. Az 1783-ki békekötés után, az amerikai szövetség, közel volt a fölbomláshoz, és úgy látszott, hogy az egyes államok függetlenségük tulsága miatt ismét elvesztendik függetlenségüket, mely annyi fáradsággal alapított meg. Franklin jelenlétére volt szükség Amerikában — ki végre kivívá, hogy Jefferson által a versaillesi udvarnál fölváltatott, — hogy véget vessen a viszálykodásnak, mely veszélylyel fenyegeté az egységet. „Föltétlenül“ mondá Jefferson „vissza kell

jönni ezen nagy embernek Amerikába. Ha meg találna halni, hamvait hozatnám át; mert még koporsója is képes lenne itt minden pártot kibékíteni.“ Miután Franklin hazája polgárisodását oly ügyesen kifejleszté, s függetlensége megalapítására oly hatalmasan közreműködött, az maradt még fenn számára, hogy alkotmányának megerősítése által annak jövőjét is megszilárdítsa.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A szövetséges kormányok gyengesége. — Az amerikai egyesület megszilárdításának szüksége. — Franklin visszatérése Philadelphiába. — A hála és csodálat, melyben részesül. — Elnöksége a peansylvániai államban. — A szövetségi szerződvény megvizsgálásával, és az Egyesült államok számára készítendő végleges alkotmány kiadásával megbízott gyűlésbe való kineveztetése. — Ebbőli kilépése. — Halála. — Nyilvános gyász Amerikában és Franciaországban. — Zárszó.

A demokrata köztársaságok kétféle veszélynek vannak kitéve : az akarat tulgyorsaságának és a tények lassuságának. A törvényhozó hatalom rendesen nagyon gyors, a végrehajtó pedig nagyon gyenge; mivel amaz öszpontosítva, eme pedig megoszolva van; innen származik a törvény gyakori erőszakoskodása és a kormány tehetlensége. A demokrata köztársaságok ezen két tökéletlenségéhez, a szövetséges köztársaságban még egy harmadik járul.

Különféle államokból alakított apró kormányok halmaza, — melyek inkább csak egymás mellett állanak, mint sem egyesülve volnának, melyek néhány közös érdekekben egymáshoz közelednek, számos különérdekben pedig egymástól eltávoloznak — képezik a szövetséges köztársaságot, melynek összeköttetése gyenge, egysége ritka, és melynek közös tevékenysége vagy bizonytalan, vagy elégtelen, vagy pedig késedelmes. A központi kormány gyengeségében rejlik a szövetség hibája. Ezen gyengeség volt eddig is ezek történetében látható. Ez okozá az ó világ népei által megkísérlett szövetségek bukását, valamint ez idézé elő minden újabb szövetségek feloszlását vagy erőtlenségét; így roskadt

le a Németbirodalom, mely különféle természetű és különféle terjedelmű független államokat foglalt magában; így a helvét szövetség, melybe szervezetre, vallásra, nagyságra és eredetre nézve különböző cantonok léptek be; így a Németalföldi egyesült államok köztársasága, melybe aránytalan terjedelmű tartományok és különböző jelentékenységtű városok egyesültek, hogy a zsarnokság alól megmenekülve, szabadságban éljenek és ön magukat kormányozhassák.

Az amerikai Egyesült államok szövetsége ugyan ezen gyengeség által, ugyan ezen veszélynek látszott kitéve lenni. Roszul volt az szervezve; a Congressus képezé az egyetlen központi hatalmat. A háboru kezdetétől fogva kitünt ezen hatalom gyengesége, daczára a közös veszélynek és az általános lelkesedésnek. Csupán erkölcsi hatást gyakorolt ez az egyes államokra, melyekben csak kérni volt joga, de parancsolni nem. Washington sokat szenvedett e miatt és panaszt is emelt. „Politikai rendszerünk“ irá 1773-ban „az óra gépezethez hasonlitható, és ez tanulságul szolgálhatna számunkra. Semmit sem fogna használni, ha az apró kerekeket bármily jó állapotban tartanak is, ha a nagy kereket, mely támpontja és mozgató ereje az egész gépnek, elhanyagolnák. Belátásom szerént, nem szükség profetai lélekkel birni, hogy megjósolhassuk a jelenlegi kormányzás következményeit, hogy megjövendölhessük, miszerént mindazon fáradság, melylyel az egyes államok maguknak külön alkotmányokat terveznek, törvényeket szabályoznak, s hivatalaikat a legtapasztaltabb férfiakra bízzák, semmi nagyot nem fog eredményezni. Ha a nagy egész rosszul vezetetik, valamennyi egyesek be fognak rántatni a közös hajótörés-be, és minket méltán fog mardosni a lelkiismeret, hogy saját ostobaságunk és hanyagságunk döntött veszélybe.“

A békekötés után sulyosodott a baj, és a Congressus tekintélye csaknem végkép elenyészett. Az államok mintegy elkülöníték magukat az Egyesülettől, és a pártok feldarabolák az államokat. A szervezetében megingott köztársaság, lételében fenyegettetett. Midőn így bomlásnak indult az Egyesület, Franklin nyilt eszének és hazafiságának felaján-

lása által segélyt hozott számára. Hetvenhét éves volt, midőn Franciaországot elhagyá.

Borzasztó betegség gyötré őt, kínos fájdalommal, a főveny. A királytól nem búcsúzhatótt el Versaillesben, tehát következőleg irt Vergennes urnak : „Kérem önt, legyen kegyes helyettem ö Felsége előtt tiszteletteljesen kifejezni azon hálás érzelmet, melyet én az általa, hazám irányában tanusított megbecsülhetetlen jótéteményekért keblemben hordozok. Ezen érzelem ép oly mélyen leend lonom minden polgárának szívébe bevésve. Őszinte imáim fel fognak szállni a mennybeli Fölség zsámolyához, hogy áraszsa minden áldását a királyra, a királynéra, gyermekeikre és családjuk legutólsó tagjára is.“

Az elutazása feletti sajnálkozás, mély és általános volt. A királynénak egy gyaloghintaja ment érte Passyba, hogy minél gyengédebben szálltassék Havreba. Könyes szemekkel vált meg francziahoni barátitól, különösen pedig Helvetius asszonyságtól, kit ez életben többé láthatni nem reménylhete, s kihez kevés idővel azután, Amerika partjáról érzékeny gyengédséggel ír : „A bennünket elválasztó tenger megmérhetlensége daczára, karjaimat terjesztem kegyed felé, s ohajtva várok azon mennyei csókra, melyet valaha kegyed ajkaira nyomhatni erősen reménylek.“

Két unokájával 1785 évi július 28-kán indult el Havreből és september 14-kén érkezett meg Gloucester-Pointon alól, Philadelphia előtt. Midőn ismét Amerika földjére lépett, mint utolsó szavakat ír naplójába : „Ezer hála légyen az Istennek, minden jótéteményeiért!“ A sokaság üdvkiáltásai, a harangok zugása és azon nép áldásaival fogadtatott, melynek ő szerzé meg szabadságát. Szerencsés megérkezéséről ír a francia miniszterkövet Vergennes úrhoz : „Franklin urnak hosszas távolléte, az általa tett szolgálatok, a mérsékelttség és azon bölcsesség, melylyel Franciaországban föllépett, számára polgártársainak teljes tetszését és nagyra becsülését kiérdemlék . . . Nevét minden habozás nélkül Washington tábornoké mellé helyezik. Minden hirlap nagy szavakban jelenti megérkezését. Amerika függetlensége és szerencséje támaszának nevezik őt, és meg vannak győződve, hogy neve Amerika örök dicsőségére fog szolgálni. A Con-

gressus egyik tagja mondá nekem ez alkalommal : hogy Franklin a gondviselés által rendeltetett azon állomásra, melyet ő oly nagy kitüntetéssel töltött be. “Franklin a hatvan éves erény és szolgálat jutalmát aratá.

Kezdetben mindjárt a philadelphiai legfelsőbb végrehajtó tanács tagjává neveztetvén ki, csakhamar azután Pennsylvania állam elnökévé választatott meg. Ezután a hajdani gyarmat, melynek fénye és dicsősége ő volt, képviselőjeül választá meg, azon híres 1787-ki conventbe, melyben Washington elnökölt, s mely a szövetséges alkotmány megvisszafogásával volt megbízva. Azon bámulásra méltó férfiak, kik ezen gyülekezetet képezék, megmenték hazájokat a fenyegető feloszlástól. Minden előítéleten és gyengeségen felül emelkedve, telve erénnyel és előrelátással, bölcs hazafiságuk által állandó köztársaságot és tetterős szövetséget teremtének. Ők adák Amerikának azon alkotmányt, melylyel még most is kormányoztatik. Ezen alkotmány megosztja a törvényhozó hatalmat, a képviselők kamarája, — mely minden két évben a nép által választatik — és a senatus között, mely minden hat évben az egyes államok törvényhozása által újittatik meg; öszpontosítja a végrehajtó hatalmat a köztársaság elnöke kezébe, ki legalább négy évre, a nemzet szavazatával, még pedig a közvetlen szavazatjog fáradalmas és világos utján választatik; végre egy központi erőt állít fel, mely képes az államokat szorosán összetartani, a nélkül, hogy azokat elnyomná, midőn közös érdekű ügyekben egyes felségi jogaikat a közös felsőbbbségi jogoknak alárendelik. Először alakítottott egy erős szövetség, melynek főnökei, gyűlései, törvényei, törvényszékei, hadsergei, és pénztárai voltak, és mely, nemcsak az eredeti tizenhárom gyarmatot, hanem számos másokat is, — melyek sem hason eredetűek nem voltak, sem ugyanazon éghajlattal, szellemmel, sem pedig azon szervezettel nem bírtak, s melyek valamint érdekeik, ugy szokásaik által is egymástól különböznek, — mint nemzettestet egybekapcsolva tartja.

Ezen alkotmányba beleegyezett Franklin is, noha nem egészen helyeslé azt. Ő egy kamarát kívánt volna, és nem akará, hogy az elnök, ismét választható legyen. Azonban

megengedék neki a végrehajtó hatalom egységét és hatalmát. „Ámbár általános közöttünk a félelem“ írta ő „hogy nagyon sok hatalmat adunk azok kezébe, kik kormányzásunkkal megbizvák, mindazáltal én úgyhiszem, hogy sokkal nagyobb baj lesz az, hogy mi igen keveset fogunk engedelmelkedni.“ Azonban ő kész volt feláldozni magán véleményét, bölcsen mondván : „Miután már régóta éiek, gyakran voltam kényszerülve újabb tapasztalások vagy érettebb megfontolás nyomán, még fontos ügyekben is saját véleményemet megváltoztatni. Minél öregebb leszek tehát, annál hajlandóbb vagyok saját ítéletemben kételkedni.“ Ennélfogva alárendelést nagy szellemét azon törvénynek, mely hazájának adatott; hogy azonban ez annál nagyobb tekintélyt nyerjen, azt kíváná, és keresztül is vivé, hogy az alkotmány mellé következő szavak irassanak : „*Egyhangulag elfogadtatott és megerősített.*“

A szövetségi alkotmány, elfogadás végett a nép eléterjesztetett, melyet az a különféle államokban el is ismert. Ennek folytán azok küldöttei 1789 évben megválaszták a köztársaság elnökeül egyhangulag Washington Györgyöt. Amerika, mely a szervezési válságon ép oly szerencsésen esett keresztül, mint a függetlenségi válságon, az ő bölcseségénél fogva megmenekült a polgári veszélyektől, valamint vitézségénél fogva diadalmaskodott a háboru veszélyei fölött. Az által kormányoztatá magát, ki megmenté. E nagy férfiú azon világos értelemmel, azon hazafiúi odaengedéssel és bölcs előrelátással tudá kormányozni az államot, melyet annak védelmezése és szervezése alkalmával folytonosan alkalmazott. Egyaránt felhasználá ő erre nézve, mind a „föderalisták“ mind pedig a „republikánusok“ pártját, melvek közül az előbbi a hatalom erősebb öszpontosítását, az utóbbi ellenben nagyobb demokratiai mozgékonytságot ohajtott: mindkét párt vezérért Hamilton ezredest és Jefferson Tamást, kabinetjébe vette. Az ő szilárd és tapasztalt vezérlete alatt az Egyesült államok népe oly erkölcsi alapszabályokat vett fel, melyektől többé el nem tért, és oly pályára lépett, melyről többé lelépnie nem kellene. Európával békében, Amerikában vállalkozva, az ő világban ellenség nélkül, az újban s-mmi

akadályra nem bukkanva, szabadon és gyorsan haladt eléje a sorsnak, melyet földirati helyzete, szövetségi alakja, függetlenségének példája és polgárisodásának előhaladása, a megmérhetetlen szárazföldön számára fenntart.

Franklin boldog volt e feletti örömeiben. „Örvendve látom“ mondá „hogy nagy gépünk rugói kezdenek mozgatni. Kérem az Istent, hogy gépezetének munkáját áldja s védelmezze meg. Ha valamely kormányzati alak képes egy nemzetnek szerencséjét megalapítani, reménylem, hogy az általunk elfogadott, ezen eredményt fogja előidézni.“ Miután a szövetségi alkotmány szerkesztésében részt vett, és pennsylvániai elnöksége véget ért, azon meggyőződésben, hogy hazájának eleget élt, életének nyolczvankettedik évében, a nyilvános pályáról végkép lelépett. „Reménylem“ írá barátjának Rochefoucauld herczegnek, „hogy életemnek néhány még hátralevő napjaiban azon nyugalmat élvezhetedem, melyre oly régen vágyakozom.“ Azonban ezen nyugalom sem tartós, sem édes nem volt. A főveny, melyben 1782 óta szenvedett, tovább fejlődvén, folyvást hevesebb fájdalmakat okozott neki. Életének utolsó évében kénytelen volt folytonosan az agyat őrizni és gyakran opiumot venni be, hogy fájdalmait csillapithassa. Mindazáltal nem volt az képes vidorságát megzavarni, jóakarátát csökkenteni, és vig kedélyét megrendíteni. „Szellemi erejének tökéletes birtokában“ mondja orvosa Jones doctor, „az általa megtartott jótékonyági hajlamon és készségeen kívül, még folyvást merő tréfálkozás az élete; adomákat mesél, melyek a hallgatókat elbájolják.“

Azonban ugyanakkor, midőn a fájdalmakon tultevé magát, magasabb gondolatokra is emelkedett; szilárd biztossággal mondá, hogy ezen életnek minden fájdalmai, csak gyenge tűszurások jövődő éltünk boldogságához képest. Örvendett, hogy azon ponton áll, melyből az örök boldogságba fog lépni, s lelkesülve beszélt azon szerencséről, hogy a szellemek atyját, kinek lénye a világ legbölcsebbjei előtt is megfoghatatlan, valódi dicsőségében látni, s műveit a magasabb világokban bámulni fogja, és ott minden világrész legtiszteltebb férfiával fog mulatni.

Ily magasztos elmélkedések között merengett midőn 1790. év tavaszán, tüdőgyulladásba esett, mely kioltá életét. Három nappal halála előtt, leányával megigazította ágyát, hogy — mint mondá — annál illedelmesebben halhasson meg. Csupán hála-kifejezéseit hallatá azon legfőbb lény iránt, ki élte hosszú pályáján annyi kegyelmében részelteté, és az általa szenvedett fájdalmakat, megannyi kedvezménynek tekinté arra nézve, hogy őt a földi élettől elvonja. Nyugodt kedélylyel és erős hitben szenderült el 1790. april 17-kén este 11 órakor.

Végrendeletében bizonyos öszveget azon szabad iskoláknak hagyott, melyekben nyere ő is első tanulmányait; egy másikat a Shuylkill folyam hajókázhatóvá tételére; még egy másikat Boston és Philadelphia városoknak — hol ő maga is mint mestersegéd élt — az ott letelepedni akaró ifju mesterlegények segélyezésére; végre mindazon követeléseit, melyeket be nem szedhetett, a philadelphiai közkórháznak hagyá. Pótrendeletét, melyben ezen pénzek elhelyezését lángelmű előrelátással szabályozá, következő egyszerű, de megható határozattal zárá be: „Barátomnak és az emberiség barátjának Washington Györgynek, szabadságsipka alakjára művészileg készült aranygombúszép nádbotomat hagyom. Ha királyi pálcza volna is, megérdemelné, és az ő kezében legjobb helyen volna.“

Franklin halála mindkét világrészt megszorítá. Philadelphia egész népe kíséré temetését, mely a feketével bevont harangok bús zúgása és az által nyilatkoztatá ki irántai háláját és a tizenhárom gyarmat fájdalmát, hogy az egész államban két hónapig tartó gyászt rendelt, nagylelkű jötevőjeért s ezen bátor megszabadítójaért.

Midőn halálának híre Francziaországba érkezett, az alkotmányozó nemzetgyűlés épen együtt volt. A közös fájdalom ékesszóló hirnöke, Mirabeau junius 11-kén szószékre lépén, mondá: „Franklin meghalt! visszatért az Istenség ölébe a nemtő, ki Amerikát felszabadítá és Európára világfényt árasztott! A bölcs, kit két világrész vett igénybe, a férfit, ki felett a tudományok és birodalmak története vetél-

kedik egymással, kétség kívül fenséges rangot foglal el az emberi nem között.“

„Elég sokáig hirdetéik a politikai kabinetek azoknak halálát, kik csupán temetési szónoklatok által lettek nagyokká; elég sokáig hirdetéik az udvarok illeme a képmutató gyászt. A nemzetek csupán jótevőikért ölhetnek gyászt; és a nemzetek képviselői csupán az emberiség hőseinek nyilváníthatják hódolatukat.“

„A Congressus elhatározá, hogy Franklin halála miatt a szövetség tizennégy állama két havi gyászt öltön, és Amerika e pillanatban e tisztelet adóját rója le alkotmányának egyik atyja iránt. Nem volna-e hozzánk méltó, uraim, ha ezen vallásos cselekvényhez mi is csatlakoznánk, s részt vennénk azon hódolatban, melylyel a világmindenség szeme előtt az emberiség joga és azon bölcsész tiszteltetnek meg, ki legtöbbet tett arra, hogy amannak hódító hatalma az egész földön elterjedjen? A hajdankor ezen nagy és hatalmas lángésznek, mely az emberiség javára szellemével az eget és földet átka-rolá, mely a villámot és a zsarnokokat megfékezni bírá, *) oltárokat emelt volna. A felvilágosult Franciaország azon legnagyobb emberek egyikének, kik valaha a bölcsészetnek és szabadságnak szolgálatokat tettek, legalább az emlékezet és fájdalom nyilvánításával tartozik.“

„Indítványozom, hogy határozottassék el, miszerént a nemzetgyűlés, Franklin Bénéjaminért, három napig tartó gyászt veend fel.“ Ezen, Lafayette és Rochefoucauld herczeg által támogatott indítvány elfogadtatott, és Franciaország e gyászában valamint a nagy ember iránti csodálatában is csatlakozott Amerikához.

Ily megtiszteltetésekben részesült azon rendkívüli férfiú, ki életét oly bámulandóan tölté be, s halálát oly szépen fogá fel. Ugy tekinté ő az egyiket, mint tökéletesítését a másiknak; és már harminczkettedik évében, akkori foglalkozásától köleszöszött szavakkal, azonban szellemdus alakban,

*) „Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis;“ (kiragadá az égből a villámot, és a zsarnokok kezéből a hatalompálcát). Szavak d'Alambert beszédéből, melyet Franklinnak, a francia tudományos akadémiába felvétele alkalmával tartott.

következő síriratot készíté magának, melyből Istenben való bizalma és egy jobb életbe való biztos reménye tűnik ki:

Itt nyugszik,
férgek eledeleül,

Franklin Bénéjamin

könyvnyomdász

teste.

Mint egy ócska könyv táblája,

melyből a lapok kitépvék,

s melynek kötése elkopott.

De a mű nem fog elveszni,

Mert — úgy hiszi — ismét megjelen az

új kiadásban,

átvizsgálva és kijavitva

a Szerző

által.

A szegény kézművesből, ki ezen síriratot készíté, ki mint szökevény ment Philadelphiába, hol munka nélkül csavargott, később törvényhozó, és az államnak feje lön. Szegényből munkája által gazdaggá, tudatlanból önszorgalma által tudóssá lett; ismeretlen volt, de felfedezései, szolgálatai, eszméinek nagyszerűsége és jótéteményeinek terjedelme által, Európa bámulatát és Amerika háláját vivá ki magának.

Franklin lángelmével és erénnyel s egyszersmind szerencsével és hírnévvel birt. Az ő folyvást szerencsés élete legjobb tanúsága a gondviselés törvényeinek. Ő nem csupán nagy volt, hanem jó is; nem csupán igazságos volt, hanem szeretetreméltó is. Szünet nélkül mások hasznára működvén, rendíthetetlen vidorsága, nyájas kedélye, s elbájoló jelleme által mindenkit magához vonzott és szellemi ereje által leigézett. Senki sem tudott szebben valamit elbeszélni, mint ő. Habár valami nagyon természetest beszélt is, gondolatainak elmés alakot s beszédjének vonzó fordulatot tudott ő adni. Ugy beszélt ő mint az ódon bölcsesség, melyhez azonban divatos finomságot csatolt. Soha sem lévén zugolódó, türelmetlen vagy indulatoskodó, a rossz szeszélyt a „lélek tisztátlan-

ságának“ nevezé, és azt mondá, hogy az emberek iránti jó akarat a valódi udvariasság. Kedvencz szavajárása volt : „A nemesség az erényben áll.“ Ezen nemességet — melynek elérésére másokat könyvei által segített — tanusítá ő folyvást, magaviseletében. Becsületességgel gazdagítá magát, és gazdagságát jótékonyságra használá fel; egyenes uton alku- dozott, és odaadással működött hazája felszabadításán és az emberiség haladásán.

Emléke mint jóindulatu bölcsnek, mint legegyszerűbb nagy embernek, mindaddig fog legtisztéletreméltóbb és leg- drágább példányképül fennmaradni, míg a tudományokat mi- velni, a lángészt csodálni, a szellemet tisztelni, az erényt be- csülni és a szabadságot szeretni fogják az emberek. Adja Isten, hogy példájával is használjon, mint használt tetteivel az emberiségnek.

Szerencse útja vagy életbölcseség.

FRANKLIN nyomán, kidolgozta dr. FARKAS FERENCZ.

E L Ő S Z Ó.

Az értelmi kifejlődés minden haladás mulhatlan feltétele. A világtörténet tanulságos lapjai fenhangon hirdetik azon fontos tényt, hogy nemzetek csak akkor emelkedhetnek ki a semmit-nem-jelentőség homályából, s csak akkor juthatnak el a szerencse és nemzeti boldogság szembeszökő fokára, ha az ismeret élet-adó sugarai köztök lehetőleg megtörék az előítéletek lélekbilincselő hatalmát, eloszlaták a tudatlanság sötétségét, munkásságra gerjeszték a lelkeket, felébreszték a szunyadozó talentomokat, s így az állati szükségeken túl emelkedve, szellemi erőnek hódolnak társasági viszonyaik s intézkedéseikben.

S e világ-történeti tan rendithetlensége oly köz-elismerésre jutott minden mivelt nemzetnél, hogy a haladás e dicső korszakában, nincs polgár, kitől a kor, helyzetének megfelelő ismereteket ne követelne, s nincs egy ága is a polgári életnek, melyen tudományos ismeretek nélkül hasznosan s eredményesen lehessen működni. — Az emberi eszmék bámulatos felfedezései a tudományok roppant mezején mulhatlanul szükségessé teszik minden miveltségct igénylő, minden hasznos polgárrá lenni kívánó egyénre nézve, hogy magának alapos ismereteket szerezzen. — S ez különösen a gyakorlati élet szükségéire nézve kitünő fontosságú. — Mert itt egymást éri a sok nagyszerű s nagy hatásu javítás, találmány és felfedezés. Egy pár év a legnevezetesebb találmányt is a munkás elmék szakadatlan működései által uj, tökéletesb alakba öltözteti, s ki alap-ismeretekkel nem

bir, az ezen kifejléseket követni, értelmileg felfogni, s ön céljait hasznosan alkalmazni nem képes. Ki ennél fogva a mindennapiság homályából kiemelkedni s pályáján haladni kíván, annak az előzményeket ismerni, s tudományos szempontból kell megítélni tudni, hogy a mindenütt fáradhatlanul működő elmék által meg ne előztessék.

Az ismeretek multhatlan szükséges voltát hát csak az tagadhatja, kiben az emberi nem rendeltetésének érzelme, csirájában kialudt, vagy kinek nem vala módja a keblében szunyadó szellemi szikrákat felkölteni, s célirányos táplálást által lánggra gyulasztani. S ime a szükség ezen érzete, az ismeretek iránti vágy felébresztése és táplálása, általában véve pedig hasznos ismeretek terjesztése, azon szent és magasztos cél, melyre törekednünk kell.

Jelen cikk sorozat az élet-bölcsesség fővonásait érdekes, és a gyakorlati élet minden ágaiban egyiránt használható alakban nyújtja. — Adja az ég, hogy az minden olvasóra nézve jótékony hatásu legyen.

I. „Nincs drágább kincs a világon, mint az idő. A rest ember pedig az időt vesztegeti el, tehát azt vesztegeti, a mi legdrágább kincs. A henyélés az ördög párnája; sok betegség szülő anyja; s rövid életünknek rágó férgé. Pedig a férges gyümölcs hull le a fáról leghamarább. Valamint a rozsdá előbb megeszi a vasat, mint annak okos használása: úgy a tunyaság előbb elnyövi az életet, mint a munka. — A kulcs is addig fényes, míg használtatik. Ha szeretitek az életet, ne vesztegessétek el az időt; mert épen ennek perczeiből van összerakva az élet. — Ki sokat alszik, keveset él; mert az alvás a halál képe. — És mégis mennyi időt veszünk el aluvással, nem gondolván meg, hogy az alvó róka csirkét nem fog, s hogy kedvünkre kialakhatjuk magunkat a koporsóban.

Ki mit egyszer elszalaszt,
Nem sirhatja vissza azt.

Csak multával vesszük észre, hogy a hosszunak látszó idő is rövid volt. A henye örökös unalomban él, a munkás ember

pedig soha sem panaszkodik unalomról. Legyünk hát munkások, s kevesebb bajjal többre érünk.

Ki korán kel,

Aranyat lel.

„A lomha estig készül dologhoz, s nincs munkájának látatja. Egyik lábad ott, másik itt legyen; mert ki csámpászkodva aluszékonyan huzza lábát maga után, s akkor izzad mikor eszik, és didereg ha dolgozik, könnyen utóléri a szegénység; — ellenben munkás embernek egészség, gazdagság a jutalma.

„Mit ér hát a jobb idők utáni sopánkodás?! Ember teszi jobbá az időt, ha mozogni tud. *Úgyes embernek mester a neve.* Szorgalmas ember nem szorul ohajtásra. Ki reményből él, éhen hal meg, a nyereség munkával jár.

„Ha birtokom nincs, két karommal kell keresnem kenyeremet.

Hiszen meg volt mondvá

Még Ádám apádnak,

Hogy veritékkel fogsz

Keresni a szádnak.

A mesterség felér földbirtokkal, a kézmű hivatallal, mind a kettő vagyont szerez s tiszteletet; mert :

A pénz emberség,

A ruha tisztesség.

De nem csak immel ámmal kell hozzálátni a mesterséghez, hanem derekasan, egész erővel s örömmel neki feküdni annak, mert :

„A kénytelen munka, kettős teher : ellenben

Ki mit örömmel tesz,

Nagy terhére nem lesz.

Nem is lehet nagy terhére; mert a hasznos munkában a fáradtság soha sem nagy; már pedig *minden mesterségnek arany a feneké*; tehát ki kell azt tanulni mind fenekig s üzni egész elszántsággal, s kitűrő szorgalommal. A szorgalmas ember soha sem fél a nyomortól : mert ha bekacsint is olykor a szükség a munkás ember ablakán, ajtaján belépni még sem merészel, sem a poroszlók nem koptatják küszöbét az adós-

ságért; mert a munkás embernek az adó is elviselhető, de elviselhetlen annak, ki tunyaságból rakásra gyülni hagyja.

Kinek egy nehéz,
Kettő nehezebb lesz.

„És így csak rajtatok áll, hogy kincstre akadjatok, mert a szorgalom a kincznek édesanyja. — Ime egy atya rest fiainak azt regélte, hogy kincsét szántóföldjén ásta el, de csak egy ásó mélységnyire, s ki mélyen szánt, megtalálja. És meg is találták ők azt mindnyájan, pedig többször is; mert a mélyen szántott földön a bő termés igen is kincset hozott. Szántatok hát ti is mélyen, míg a restek két fülökre alusznak, s kincset találtok ti is.

„Az ég semmit sem tagad meg a munkástól, munka után fizet Isten is. — Ki a füstöt nem szenved, nehezen melegszik meg. *Ki a munkát kerüli, gyomrát nehezen tölti.* Fekete tehénnek is fejér a teje; — az ágasfát pedig még a boszorkányok sem fejhették meg, s azért *kaparj kurta, néked is lesz.*

„Dolgozzatok hát ma, s ne halaszátok azt holnapra, mit ma elvégezhettek, mert nem tudjátok, mikor rántják ki alólatok a gyékényt, vagy holnap nem gátol-e valami munkátokban. — *Egy ma felér két hónappal. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök.* — Ugy-e bár, ha egy jó urnak szolgálatjában állnátok, nemde pirulnotok kellene, ha keresztbe vetett karokkal találna benneteket? De ti legtöbben magatok urai vagytok; piruljatok hát, mikor magatokat rajta kapjátok a restségen, holott magatokért, családotokért annyi munka várákozik reátok.

A mint szaladsz,
Ugy haladsz.

Ragadjátok meg hát szerszámtokat, vagy az eke szarvát, de istenesen, minden gög nélkül; *mert a kesztyűs macska egeret nem fog.* — Igaz, hogy sok dolog vár a földmivelőre, s mesteremberre: de oszszátok csak jól fel, fogjatok hozzá lelkesen, s csudákat fogtok tenni; mert idővel a vízcsepp is átlyukasztja a követ. Egyik nap mestere a másiknak. Szorgalommal s kitűréssel a kis egér átrágja a vastag kötelet; — s bár

egy ütéssel nem vághatni le a fát, de több csapás megejtí végre a legvastagabbat is.

„De azt fogja valaki közületek mondani : nem szabad-e néha kipihenni magunkat? Egy nap nem a világ. Én azt felelem : használd jól idődet, ha pihenni kívánsz : csak munka után édes a nyugalom. A rest nem pihenhet ; mert a heverés és pihenés közt nagy a különbség. Igen is sok ember munka nélkül szeretne élni, mint az eb is húst venne, ha pénze volna. A paradicsomba is ugy helyezé Isten az embert, hogy dolgozzék benne. — A hasznak nincs füle, s ez a gazda a háznál. — Kinek nincs miből, és még sem dolgozik : hátán háza és zsebében üres kamarája. — Más kegye csak *jégen írott kép, mely nem sokáig ép.*

Ki emberbe bizik,
Nádra támaszkodik.

„Más lováról hamar leszállítják az embert s mégis gyalog jár, ki füzparipán lovagol. — Fogd meg hát nehezebb végét a dolognak, s magad urává tesz. — Szorítsd a munkát, s rajtad tágit. — Szorgalmas fonónak jó inge mindig lesz. A szegény észszel, a gazdag pénzzel megy előre; — pedig ,bocskorban keresni, s csizmában költeni' az okosság. — A becülettel keresett vagyont a tisztelet szokta követni.“

II. „Melyik hát a szerencse utja? kérditek. Én azt felelem : Minden egyenes ut elvezet a szerencséhez. De nem elég utat választani, hanem a választott uthoz tántorithatlan kitűréssel ragaszkodni is kell, bármely darabosnak látszassék is. — Egy állapot sem fenekig tejfel. — Kiki maga bibéjét érzi. — De mégis a mi vagy, légy egészen.

Ha vissza-vissza mégysz,
Utadból ki-kitérsz,
Célodhoz el nem érsz.

Ki sokat fog, keveset szorit. — Mindenhez látó, semmivel bíró. — Ha utra kaptál, ösvényt ne keress. — Árnyékért konczod el ne ejtsd. — Mely fának árnyékában nyugszol, meg ne nyesd. — A rossz szolgának minden nap kitelik esztendeje. — Pedig sűrű gazda, ritka ruha . . . Én valóban so-

hasem láttam a fát, vagy családot gyarapodni, mely helyét gyakran változtatta. — Három költözködés, egy égés.

„A gyarapuláshoz azonban szükséges a rendszeretet.

Munkának jó eleje,
Az a dolog veleje.

Szilaj paripákat zablóból itatunk. — A lány pásztor előtt gyapjat rug a farkas. — A legjobb legény is csak a gazdával jó a műhelyben.

Nem használ a jó ló,
Ha a kocsis nem jó.

Minő a kapta, olyan a csizma. — Gézenguz urnak kótyonfitya a szolgálja.

„A gyarapuláshoz megkívántatik, hogy a gazda maga is hozzá lásson a munkához.

Az eke azt gazdagítja,
Ki szarvát kézzel szorítja.

Mit magad végezhetsz, ne bízd másra; mert eb mondja szarkának, szarka pedig farkának.

„Szükséges végre a gyarapuláshoz, hogy a gazda szemes legyen; mert a gazda szeme többet végez két kezénél. — A gond hiánya károsabb a tudomány hiányánál. — A munkásra fel nem ügyelni, annyit tesz, mint erszényünket olvasatlanul reá bízni. — A gazda szeme hizlalja meg a marhát. — A nagy bizodalom többet rontott meg a kétkedésnél. Kötve higgy a komának is. — Minden iránt kész bizodalom egy lovon jár a bolondsággal. — Ki mindennek barátja, mindennek bolondja. — A világi dolgokban nem az üdvezül, a ki hisz, hanem az, ki kétkedik.

Addig zárd be istállódat,
Mig el nem vitték lovadat.

Önnön gondosságod a legtöbb gyümölcsöt terem. — Még pedig ne látszassék semmi oly csekélységnek, mely nem is volna érdemes a gazda figyelmére; mert kis szikrából lobban néha nagy tűz.

Egy kis gondatlanság,
Soká tartó aggság.

Ime egy szeg elvesztével elveszhet a patkó, a patkó vesztével elveszhet a ménlő; a ménlő vesztével elveszhet a lovag maga, mert utoléri ellensége, és levágja. És mind ez csupán abból származhatik, mert egy szegre nem figyeltünk. Azért többször győz a szemes, mint a vakmerő; a leejtett bikát pedig a gyerek is rugdossa.“

III. „De ime talán már sokat is csevegtem a munkás-ságról, kitérésről s dolgaink kormányáról; de szitán meritünk vizet, ha gazdaságosan nem bánunk a keresménnyel. Sok tékozló fiú atyja koporsójának egyik szege. — Kézzeled hintsd a magot, ne vékával. — Ha mit Péter arat, megeszi Pál, a csűr üres marad. — Így mit réven nyertünk, elvesztjük a vámon. — *Hol ma hop, holnap kop.* — Ki pedig nem költ, olyan, mint a ki keres. — Egy foltnak nehezen mondhatni meg igazi becsét. — Több nap, mint kolbász.

A ki nyáron nem gyűjt,
Télben nem igen fűt.

Mint ágyadat veted,
Ugy nyughatik fejed.

Délben kimélt ebéd sokszor jó vacsora. — A szük konyhán minden falat jobb ízű. — A szükség legjobb szakács. — Keserű a türés, de édes a gyümölcse.

Ki káposztáját nem szereti,
Annak húsát sem érdemli.

Ki félre nem tesz,
Végtére koldus lesz.

Tékozlónak ruhája
Sokszor koldus táskája.

„És valóban sok vagy on úgy olvad el, a mint jött, mióta az asszonyok fonás, kötés helyett kávéat hörpölgetnek, a férfiak pedig a gyalut s fűrészt felejtve, előre megiszszák a tort. *Van annak, a ki meg nem iszszá,* mint mondani szokás. Ha hát gazdagok akartok lenni, tegyétek félre egy részét a szerzeménynek. Verd fogadhoz, minekelötte kiadnád filléredet. — Egy fillér is pénz. — Rövid torkosság hosszú főfájás. — Egy kis

gyönyörűség sereges bajjal jár. — Az öröm ösvényén búbanat is léptet. — Ha ezeket szemetek elől nem vesztitek el, úgy valóban többé nem lesz mit panaszkodnotok az idők s adók sulya felett, s nem háztartástok terheiről; mert bor és ledérség, játék s fajtalanság, a vagyont apróvá, a szükségét nagygyá teszik.

„Talán azt gondoljátok, hogy egy kis farsangolás, egy két csutora bor, holmi nyalánkság, czifrább köntös, vagy ilyen bucsujárás csak csigavér, mert : pokolban is esik egyszer vásár. De barátim! pénzzel járják a bucsut. Ne feledjétek, hogy sok kicsinyből származik a nagy halom; kis patakokból erednek a nagy folyók. Vigyázzatok hát az apró cseprő kiadásokra; mert elég egy repedés, hogy a hajó elmerüljön.“

„Egy vásáron történt a minap, hogy egy leányzó ment el közel mellettünk, s hetykén mutogatott egy piros pántlikát ismerősének. — „Hogy vetted Mari?“ kérdé egy férfi, ki arról panaszkodék imént, hogy a szegény embert az ág is huzza. „6 garas rőfje,“ mond a leányzó és tovább ment.

„Látjátok barátim! mondám ekkor én, mig itt az adó sulyáról panaszkodunk, bezzeg ugyan áll ám a vásár amott a sátrak körül. — s mint örvend Mari, hogy olcsón vett olyat, a mire szüksége sincs; mert lám, hajában annyi a pántlika, hogy alig bírja.

„Nem érzitek-e ezen adót, melyet ön magatok vettek ki magatokra? És hányszor költitek el pénzeiteket olyasmire, mit jónak hisztek, holott a vélt jó már hánynak nem forrt torkára? Többször azon örültök, hogy olcsón, s folyó áron alól jutottatok valamihez; de ha nincs rá szükségtök, még is drágább az kelleténél. Emlékezzetek egy bölcs mondására : Végy olyat, mire szükséged nincs, s nem sokára el kell adnod a szükségest is. Az ilyennél hamar beköszönt a szükség ily üdvezlő cifra verssel :

Sem sóra, sem fára
Nincsen többé mára.

Jól meggondold hát, mielőtt megvásárolnád az olcsót; mert olcsó husnak hig a leve. — Sokszor csak látszik olcsónak, mi valóban értéke szerint mégis drága, vagy drága azért,

mert vágyat gerjeszt, s új meg új költségbe ránt; tehát vizre viszen, szomjan hágy.

„Azért az olcsó vétel már sokat tönkre juttatott, s nem balgatagság-e, pénzen venni a bánatot? *Pedig késő bánat, eb gondolat*, mint tartja a közmondás. És mégis ily balgatagság mindennapi. Soknak éhen korog a hasa, csakhogy ragyogjon ruhája. — Selyem bársony, csipke és fátyol kioltják a konyha tüzét, vagy legalább

Nagyobb a füstje
Mint a sültje.

„Mire szükség nincs, csak utban áll. És mégis pénzen veszszük a bajt, ha csillog az szemünk előtt. Az ily czifra nyomoruság által csak azt nyerjük, hogy kinevetnek bennünket; mert más ajtaján zörgetünk, s csúszunk mászunk azok előtt kölcsönért, segedelmért, kiket előbb fel sem vetünk, de kik munkásság s gazdálkodás által talpon állnak. És pedig egy talpon álló munkás ember csak nagyobb egy térden csuszó henye urnál, sőt egy talpon álló kocsis magasabb egy térdeplő óriásnál, mint tartja a példabeszéd. Már pedig kis embertől a kutya sem fél.

„Lehet, hogy öröklésből sült galamb repült szádba, s most ujjal akarod érni torkodon ételedet, gondolóra sem vevén, hogyan kaparták azt össze. Mert a gonosz szerzemény, nem száll ivadékokra. Ebül gyült szerdeknek ebül kell elveszni. Te csak azt gondold, most fénylik a nap s már többet be sem borúl, pedig a tömött tárház is kifogy apródonkint.

„Azt vélitek, csekély kiadás nem üt nagy lyukat a tetemes összegben: de nincs oly kut, melyet kimerni nem lehetne, s ha csak meritsz a kádból, bele pedig nem öntesz, hamar előkukkan a feneke, s mikor a kut kiszáradt, akkor ismerjük meg a víz becsét. A betegség adja meg izét az egészségnek.

„Többször jót nevettem egy gazdag molnár esetén, ki azt hiteté el magával, hogy a vizet gyomra nem bírja meg; s midőn kilencz malmát egymásután mind beitta, végre mégis vizre szorult, s így kiálta fel: „Istenem! ha előbb tudtam volna, mily jó ízű a víz, most megvolna mind a kilencz malmom.

Apám szokta mondani : „Ha kívánod tudni pénzed becsét, menj csak, s próbálj kölcsön kérni; ki kölcsönt keres, szemrehányásra bukkan s így jár gyakorta az is, ki a kölcsönt visszakéri. Pénz nélkül pedig olyan az ember, mint vak bot nélkül.

„A bölcsek azt mondják : a fenhéjazás valódi átok az emberen. — A gög előpostája a bukásnak. — Látszani és nem lenni, ökör-ikra, rák-faggyú. — Az ilyen ökröt veszt, midőn borjat keres. Gazdagnak tettetni magát annyit tesz, mint üvegen át mézet nyalni. Előbb erszénytektől kérjetelek tanácsot, minekelőtte szeszélytek tanácsára hallgatnátok; mert ki bogár után indul, keringőre készüljön. — A gög oly koldus, ki hangosabban kiállt a szükségnél, s nála jóval szemtelenebb. Ha egy piperét vettél, tiz mást kell beszerezned, hogy az uj ki ne ríjon a régiből. Azért könnyebb az első vágyat elfojtani, mint nyomban követő seregét kielégíteni. — A gazdagot majmoló szegény nevetségesebb a békánál, mely felfujta magát, hogy oly nagy legyen, mint az ökör, mert előbb meg kelle pukadnia.

Hintós kocsi kenderhám,

Nevetségés egy szerszám.

A nagy gályák sik tengerre bátran ereszkedhetnek, midőn a csónakok csak a part körül száguldoznak.

„De az efféle balgatagságot nyomban is követi a lakolás; mert a gögnek, ebédjénél hiúság, estelijénél megvetés, az étke; vagyis reggelijetobzódás, ebédje koplalás, vacsorája szégyen gyalázat. Pedig jól lakhatni fiatalból is.

„S mi haszna az ily fenhéjazásnak, ezen látszani-törekvésnek? Nehéz a hast megcsalni. — A holdvilágnál meg nem érik a szőlő. — A szegénységet, s fogfájást eltitkolni nem lehet. — Csak kibujik a szeg a zsákból. — A törpe a hegytetőn is törpe marad. — Ki addig nyújtózik, mig ér a takaró, meg nem fázik. — Fót nem ruha. — Egy tehén nem csorda. — Talyiga nem szekér. — Hiszen a tettetés egy nappal sem toldja meg éltünket, s terheinken legkisebbet sem könnyít, hanem inkább : *Drágán szerzett öröm. Mily keserű öröm.* — Gond az adósnak örökös örje. A kölcsönnek ringatása, rán-

gatás; nem áztat, hanem ébreget. A gond rajtunk élösködik, ha mi máson. Ellenben

Nem csak ezüst tálból,
De hitvány táskából
Szednek vajas pogácsát.

Jobb tulajdon konyhánk más palotájánál. — Jól laknál-e a festett csibe-hussal? Nem sok van a sótartóban, hol füstön vásárolnak szelet, mint bolond Istók Debreczenben. Pusztamalmon, száraz gáton vámot még sem vehetni.

„Mily döreség, némely nélkülözhető dibdabságért adósságba verni magát. Többször hiteleznek is nekünk hat hónapra, s e tekintet csábíthat el bennünket a vételre, gondolván, hogy ingyen jutunk valamihez. De meggondoljátok-e, mit tesz, adósa lenni másnak? Ez által szabadságtok esikzalogba. S mai adósság, holnapi gond. Ha órára nem fizettek, elpirultok hitelezőitek látásán; ha hozzátok szól, megdöbentek, nyomorult mentségekre fakadoztok, s végre férfias nyíltszívűségetek elvesztvén, a legszövevényesebb alávaló hazugságokra vetemedtek; mert a hazugság második bűn, az adósság az első; mert a hazugság hátára kuporodik az adósságnak. - - Pedig könnyebb utolérni a hazugot, mint a sánta ebet, mint a közmondás tartja. — A hazug és csalárd egy fának ágai; kik pedig egy úton járnak, egy helyre érnek. — A szabad embernek sohasem kellene elpirulni, vagy reszketni semmi teremtés előtt, akárki légyen az a föld hátán; de a szegénység előtt fut az önbátorság, s nem ritkán az erkölcs is. Üres erszény nehezen áll meg egyenesen.

„Mit mondanátok oly kormányról, mely nektek megparancsolná, sorsotok felett öltözködni, és pedig tömlöcz, vagy szolgaság büntetése alatt? Ugy-e bár, azt hánytorgatnátok fel, hogy ti szabadok vagytok; hogy ruházkodhatok tetszéstök szerint, a mint kitelik töletek; hogy ezen tilalom a ti jogotokba vág; hogy ily kormány zsarnoki: és mégis hasonló zsarnokság alá önként görbültök, midőn adósságba veritek magatokat; mert hitelezőtöknek jogot adtok, tetszése szerint bánni szabadságtokkal, időtökkel, vagyontokkal; mert az adósnak üstöke a hitelező markában van. Hihető, hogy vétel

után eszetekbe sem jut a fizetés kötelessége; pedig még a kölcsön korpát is megszokták kérni: de a hitelezőknek jobb fejök van; ők nem oly hamar feledkeznek meg az adósról. — A hitelezők egy igen lelkiismeretes felekezet tagjai, kik napot s órát pontosan tartnak. — A váltó napja pedig előbb lejár, mint vélnétek. Előjönnek a pénzért, minekelőtte elő tudnátok azt teremteni; vagy ha bár eszetekben forog is adósságtok, azt gondoljátok, hogy még elég idő van a fizetésre; pedig a hosszúnak tetsző határidő vége felé mindinkább rövidebbnek fog látszani. Azt hinnétek, hogy az idő vállaira s bokáira szárnyakat öltött. Kinek husvétkor fizetnie kell, annak a bűjt igen kurta.

„Most talán oly állapotban érzitek magatokat, hogy egy kis költekezés nem esik hasatokra: de gazdálkodjatok, míg van miből, öregségtök napjaira; mert az üres kamarából gazdálkodni nem lehet. A reggeli nap nem ragyog mindig estig, s nyugtán dicsérd a napot. — A jövő nyereség bizonytalan, holott a költség egész életünk folytában bizonyos és szüntelen. Pedig jobb vacsora nélkül lefeküdni, mint felkelni adóssággal. Ki sikon fekszik, le nem hengeredik. Szerezzenyit becsülettel tudsz és zsugorgasd meg, a mit szereztél: ez azon csodakő, mely a krajczárt aranynya változtatja. Ha birtokában lesztek a bölcsesség e kövének, nem fogtok többé panaszkodni az idők sulyáról, s az élet terheiről.“

IV. „Ezen szavak, barátim! az okosság szavai; de még se bizzátok el magatokat tulajdon munkásságtokban, eszetekben, s gazdálkodástokban; mert ámbár ezek igen szükséges, igen szép tulajdonok, de ne feledjétek hogy

A bölcsesség kezdete,
Az Istennek félelme.

A munka az emberé,
Az áldás az Istené.

Kinek szél a hite, tömlöcz az országa. — Ritka róka kerüli el a csává, bár még oly ravasz legyen is. — Hop hírével sokra nem megyünk. — Az áldás felülről egyedül attól jő, ki harmattal, esővel öntözi vetésinket, ki megérleli gabonán-

kat. — Kérjétek hát buzgón, s ájtatosan ezen mennyei áldást, s mit magatoknak adatni kértek, ne tagadjátok meg mástól, ha mit jót tehettek okosan, hanem vigasztaljátok meg őket szóval és segítséggel. Egyik kéz a másikat mossa. Nem tudhatjuk soha, nem szorulunk-e maholnap arra, kitől jobbunkat megvontuk. Az oroszlán is rászorult az egérre, midőn hálóba került.

Ki mással jót tesz,
Magának keres.

Jótéteményidet Isten számlálja meg. Ne feledjétek, hogy Jób is nyomorult Lázár volt, de Isten áldása őt utóbb mégis boldoggá tette.

Végre az öntapasztalás igen drága iskola, de mégis csak ebben okulnak a balgák, s különösen :

Kárán tanul a magyar.

mint tartja a közmondás; de bár legalább azon tanulna egyszer! Igaz azon közmondás, hogy: adhatsz ugyan jó tanácsot valakinek, de csak a tanács a tied, használata az övé; pedig a kin nem fog jó tanács, azon nem segíthetni.“

A cigány leány.

Elbeszélés, írta JÓSIKA JULIA.

Gyönyörű májusi idő volt; a nap ragyogóan, mint fiatal királyné, függött a sötétkék égen, melyen egy felhőske sem uszott; a cserfák ifju lombjai susogtak, langyos szellőtől ringattatva, s a finom, fűszeres gyepen ezer egyszerű, de ezen egyszerűségben is bájos virág nyitotta kelyhét.

A debreczeni erdőben hemzsegett a nép; vasárnap volt, s a szép idő kicsálta a városiakat a szabadba. Jöttek gyalog, lóháton, kocsin és szekeren; az ismerők összetalálkoztak, együtt ettek ittak, sétálgattak, s nem egy szerelmes pár, halk beszélgetés közt, járt fel s alá a facsoportozatok árnyékában.

Egygyel ezen utóbbiak közül, talán a legcsinosabbal s legszerelmesebbel, van most dolgunk.

Egy szőke legény, sugár és egyenes mint a nádszál, vidám arcczal, nevető kék szemekkel és tömött göndör fürtökkel és egy barna feketeszemű leány, karcsu derékkal, s hollófekete hajjal, mely csinos párta alá volt simítva, sétált együtt, elég messze a népesebb helyektől.

„Tehát mit mondott nénéd, Anka,“ szólt a legény, „ugye szüretkor lehet az esküvő?“

„Beleegyezett,“ felelt pirulva a leány, „bár jobban szeretné, ha farsangig várnánk; addig minden fehérneműt szépen elkészíthetnénk.“

„Tehetitek azt azután is; hiszen együtt fogunk lakni nénéddel, ki áldott jó asszony. Már szállás után jártam; sz. Mihály-napra kiadandó az a csinos kis ház a német utczában, melyben most Péterfi lakik, a csizmadia; nagyanyja meghalt a múlt héten, sokat öröklött tőle, s most saját házába, a nagy piacra, megy lakni.“

„Péterfi háza épen jó a mi számunkra, Gergely,“ felelt élenken a leány : neked ott tágas műhelyed lesz, nénémnek pedig meleg kis szobája; aztán a konyha nagy, s mosásra, téglázásra igen alkalmas.“

„Hogyan tudod ezt?“ kérdezte a legény.

„Péterfi ángya, ki házánál lakott, s mult esztendőben meghalt, nénémnek testvérhuga volt. Sokat voltam nála, s tőle tanultam a mosást s téglázást, mert még ügyesebb mosóné volt nénémnél.“

„Pedig nénédnek is nagy hire van,“ jegyzé meg Gergely; „azt mondják, hogy ő a legelső mosóné egész Debreczenben.“

„Az ám,“ szólt némi büszkeséggel a barna leány; „jó dolgunk is van; annyi mindig a munka, hogy alig végezhetjük; azért haladunk oly lassan a fehérenemüvel.“

„Soha se gondolj avval a fehérenemüvel, te kis barna rózsám,“ vágott közbe Gergely, „akkor is elvégezhetitek azt, mikor feleségem leszesz, s már együtt lakunk a német-utczában.“

„Tán vissza kellene most menni nénémhez,“ szólt Anka rövid szünet után; „már esteledik, s messze az ut a városig.“

„Időzzünk még kissé,“ felelt kérőleg Gergely : oly szép az est, elég jókor érünk mi azért vissza a városba.“

„Anka! Anka! hangzott most távolról egy éles asszonyi hang; a szerelmes pár visszafordult, s nemsokára összetalálkozott egy éltés asszonynyal, magas debreczeni főkötőben, melyen fogyatkozás nem volt a fekete csipkében, fehér patyolat nyakkendővel és széles előköténnyel, fekete se-lyemből.

„Hol maradtok oly sokáig, gyermekeim?“ szólt maradozó lélekzettel az asszony, ki sebesen feléjük jött; „minden ember visszafelé indult már, s ha még késünk, éjfél lesz, míg haza érünk.“

„Dehogy lesz, dehogy lesz!“ felelt nevetve Gergely, „meglátja, hogy tizet sem üt az óra, mikor nénémasszony már csendesen pihen otthon puha ágyában.“

„Jó is lesz, ha pihenek, Gergely öcsém,“ szólt jó kedvűen az öreg asszony, „mert holnap sok dolgunk van ám; a polgármester férjhez adja egyik leányát, valami dsidástiszthez,

ugy hiszem hogy gróf, de ki nem mondhatom azt az idegen hangzású nevet; hazahozták a varrónők a szép finom gúnyát s reám bizta a mosást a polgármesterné; — sietnünk kell, mert jövő héten összekelnek.“

„Nagy lakodalom lesz-e?“ kérdé Anka. „Lesz is, nem is,“ viszonzá nénje, a szobaleány azt mondta, hogy mindjárt az esküvés után, kocsiba ülnek s elutaznak státiójukba. Eleget csodálkoztam rajta, de a leányasszony mondá, hogy ez most divat.“

„Ostoba divat,“ szólt közbe Gergely : hát nem is ülik tulajdon lakodalmukat? ki eszi meg aztán a jó ebédet?“

„A násznép, Gergely fiam, mely együtt fog maradni a polgármester házánál; s este bál lesz.“

„A völegény és menyasszony pedig addig éhezik, szomjuzik a poros országuton, vagy valami rossz fogadóban, ha, ha! nevetett Gergely, „be furcsa emberek azok a nagy urak gyönyörűséges divatjaikkal; ha egyik közülök felkötí a kolompot, a többi utána indul mint a juh, akár tetszik neki az új divat, akár nem. No de mi a régi szokás mellett maradunk, ugy-e Ankám? s szépen megeszszük, vendégeinkkel együtt a jó kalácsot, melyet nénémasszony majd számunkra süitni fog.“

Igy beszélgetve hazafelé ballagtak, míg a többi városiak is visszatértek hajlékaikba.

* * *

Másnap reggel Gergely, ki gombkötő legény volt, műhelyében ült a nagy piacon, és szorgalmasan dolgozott. Mestere Vámosy Péter, s a két inas, szintén a műhelyben voltak, s munka közben olykor beszélgetés folyt.

„Hát csakugyan elveszed a barna Ankát, az öreg Balogné gyámleányát?“ szólt egyszerre Vámosy, legényéhez fordulva.

„El ám,“ felelt el, szüretkor összekelünk; akkor már mester leszek, és saját kezemre folytatom mesterségemet.“

„Elég bolond vagy, öcsém, ha megteszed;“ szólt újra Vámosy, „ügyes legény vagy, ki jól érti mesterségét, a mellett talpraesett csinos ficzkó, kinek sok szerencséje van a leányok

körül; nem neked való az a barna kis mosónő, kiről senki sem tudja, kicsoda, micsoda. Megkaphatnád valami gombkötömester leányát,“ tevé hozzá különös hangnyomattal, valami szép, ügyes, szelid leánykát, kinek egy kis pénze is volna: aztán ipaddal együtt folytathatnád mesterségedet, s minden baj nélkül kész szerencse volna kezeden. Mily szép volna például, ha itt boltom felett, nagy aranyos betűkkel fel volna írva: „*Vámossy Péter s veje.*“!

„Ne tréfáldjék kigyelmed,“ felelt nevetve, de mégis kissé elpirulva Gergely, míg a két inas nagy szemet meresztett egymásra, „a gazdag leányok nem egyhamar adják magokat oly szegény legény után, mint én, kivált Trézsi leányasszony, kinek annyi udvarlója van, hogy azt se tudja, melyikhez forduljon. Jobb nekem, ha az én kis Ankám mellett maradok; mindketten szegények vagyunk, egy sem vetheti a másiknak szemére sorsát.

„De talán születését,“ vágott közbe Vámossy, „tudod-e, kik voltak Anka szülei?“

„Nem biz én,“ felelt megütközve Gergely, „soha sem kérdeztem; annyit tudok, hogy özvegy Balogné a nénye.“

„Inkább gyámja,“ szólt Vámossy. „Balognénak csak egy testvére volt, Péterfiné, s ennek nem volt soha gyermeke.“

A holtak csengetyűje szólt e pillanatban, Vámossy kiment, s mikor a műhelybe visszatért, más tárgyakról kezdett beszélgetni, s Ankát nem emlité többé.

De Gergelynek szeget ütöttek fejébe mestere szavai; gondolkozóva lön, s míg ujjai gyorsan dolgoztak, gondolatjai a barna Anka s a szöke Trézsi körül forogtak.

Szerette az elsőt, s legszebb leánynak tartotta egész Debreczenben; a mellett tudta, hogy jó, ügyes, becsületes leány, kinek nem vethet senki legkisebbet szemére; de Vámossy célzásai nyugtalanították Gergelyt. Hát ha valamit tudott Anka szüleiről, a mi akadályozhatná házasságát? De mi lehetne az? — Ellenben Trézsi szöke fejecskéje feltűnt néha néha elméjében, mióta mestere a boltfeletti uj felírást emlegette.

Igaz, Trézsi is nagyon szép leány volt, s a csinos párta,

azzal a széles ezüstös szalaggal, nagyon is jól állt dús aranyszín fürtein, s kék szemei, piros kis szája igen bájosan tudtak ám mosolyogni. Mosolyogtak-e édesebben, ha reá nézett? ez volt az kérdés, mely önkéntelenül tüzte magát eléje.

Ebédnél, vacsoránál Trézsi mindig mellette ült; keveset szólt hozzá, az igaz, de nyájasan, s oly édes hangon; — mikor az inasokkal beszélt, nem hangzott szava oly szeliden, bár ezek is csinos legények voltak. Ezelőtt sokkal vigabb vala Trézsi, nevetett, tréfálgatott, olykor játszott mint a gyermek; de egy idő óta komolyabbá vált, olykor majdnem bús lön, de ezért mindig szelid és nyájas maradott. — Mióta lett csak komolyabb? nemde mult farsang óta, mikor Gergely oly sokat tánczolt Ankával, sokkal többet mint Trézsivel, s estenkint nem maradt otthon, a mester házánál, hanem özvegy Balognéhoz ment, hol a szép barna Ankával enyelgett, miből titkot sem csinált, mert eleitől fogva szándéka volt a nemcsak szép és kedves, de becsületetes és szorgalmatos leányt nőül venni.

Oly mélyen gondolkozott Gergely mindezek felett, hogy egészen elhallgatott s szórakozásában egy kék gombot zöld selyem hálóval akart körülfogni, miért jót nevettek rajta Vámosy s a két inas.

Ebédnél többet nézett Trézsire a szokottnál, s önkénytelenül összehasonlította a leányka liliumfehér bőrét s szelid kék szemét Anka barna arczával s nagy, mélytüzü fekete szemével. „Mégis szebb az én Ankám,“ gondola végre, „s oly eleven, oly vidám.“

De mindamellett nyugtalan volt: „Csak tudnám, mire célzott a mester, mikor Anka születését emlegette, csak tudnám kik voltak szülei; furcsa, hogy soha sem beszélt nekem rólok. Ma este kérdést teszek; s majd megtudom az igazat.“

Mig Gergely így tünődött, Vámosy gondolatja is vele s a barna Ankával foglalatzkodott. Épen nem volt inyére, hogy Gergely el akarja venni, és saját kezére üzni mesterségét. Gergely a legügyesebb gombkötő legény volt egész Debreczenben, s mióta visszajött vándorlásaiból, s Vámosyhoz beszegődött, nagyon szaporodtak ám boltjában a vevők, ugy

hogy a többi gombkötömester irigy szemmel nézte szerencsését.

De ha Gergely maga boltot nyit, s abban csinos menyecske árulgat, mint Anka, kinek szépsége híres volt egész Debreczenben, hihető, hogy sok vevő elhagyja Vámosst s az új mesterhez fordul.

Mióta látta, hogy Gergely ügyessége oly nagy hasznot szerez, Trézsit, egyetlen leányát szánta neki feleségül, hogy örökre magához kösse házasság által.

De hogy igazságosak legyünk, azt is meg kell mondanunk, hogy ezen terv nem csupán haszonlesésből vette eredetét. Vámosst szerette a pénzt, az igaz, de egyetlen, szép, kedves leányát még jobban szerette; kivált mióta felesége, kivel nagyon boldog házasságban élt, meghalt. Ha Gergely ügyessége mellett korhely, durva ficzkó lenne, mint annyian a fiatal mesteremberek közül, soha sem jött volna arra a gondolatra, hogy az veje lehessen; sőt azon pillanatban, hol észre veszi, hogy Trézsi nem közönyös a csinos legény iránt, eltávolítja házából, ha saját kárát is látta volna ebben.

De Gergely nem csak ügyes és szorgalmatos munkás volt, nem csak csinos, talpraesett legény, de jó, becsületes ember is; ki nem járta rendre Debreczen minden korcsmáit, mint ez legtöbb társainál szokásos volt, nem dorbézolt, nem játszott; hanem csendesesen élt s a helyett, hogy pénzét elkorhelykedné, szépen félretette azt, úgy hogy már jókora összeg hevert ládájában.

Mikor észrevette Vámosst, hogy legénye szerelmes özvegy Balogné szép gyámleányába, nem sokat csinált a dologból. Trézsim úgy is még nagyon fiatal, alig tizenhat éves; nem árt ha még pár évig pártában marad; — gondolá a szerető atya: — addig hadd mulassa magát Gergely, ha tetszik, fiatal legény mindig szerelmes. Ankát úgy sem veszi el, ha esze el nem ment; szép, az igaz, s jó hire van, de egy fillérje sincsen, s Balogné is csak napról napra él mosásából. Aztán senki sem tudja, kik voltak a leány szülei; ki tudja, nem koldus gyermek-e vagy még rosszabb valami. Jól emlékszem, — mert akkor özvegy Balogné szomszédságában laktam, s épen fiatal házas voltam — egy reggel csak ott volt a gyermek a

háznál, mintha égből hullott volna le, s elég rongyosan nézett ki az első napokban. Később, mikor beszélni tanult a kis leányka, néjének nevezte Balognét, de ez sohase mondta ki tisztán, miként jutott e gyermekhez, s lassanként minden ember megszokta jelenlétét, s Balog Ankának nevezték. Denekem még sem kellene, ha fiatal legény volnék; ki tudja mi csoda rongyos atyafiságba jöhet általa az ember. Ugy is azt mondják, hogy néha, néha valami barna, szurtos ember kullog Balogné háza körül, — kit aztán be is ereszt — olykor, mikor már esteledik, s azt hiszi, hogy a szomszédok észre nem veszik; de a kíváncsiságnak éles szeme van ám!

Később mikor látta Vámosy, hogy Gergely csakugyan el akarja venni a kis barna leányt, haragudott legényére. Hadd vegye el, a bolond — mormogta olykor: — ki vak mint a bagoly, úgy hogy szerencséjét nem látja orra előtt; az én Trézsim azért nem fog pártában maradni, s tán még jobb férjet kap annál az eszét vesztett fiunál.

De Trézsi, úgy látszott, nem oly könnyü vállra vette a dolgot; nem szólt, nem panaszkodott, de kék szemei olykor könnyben usztak, — arcának rózsaszine halványabb lön, s gömbölyü alakja karcsubb.

Vámosy csakhamar észrevette leánya levertségét, s annak okát gyanítván, azon volt, hogy szórakozást szerezzen Trézsinek. Vasárnaponkint sétálni ment vele, hétközben is néhanéha látogatásba küldte fiatal barátnéi s rokonaihoz; de mitsem használt, a leány bús maradt, s vidám, csengő nevéte most ritkán, igen ritkán hangzott a házban.

Ezt látván Vámosy, feltette magában, Gergelyt, ha csak lehet, észére téríteni; kivált mikor mindig valószínűbb lön, hogy csakugyan komoly szándéka, Balog Ankát nőül venni.

Hogy fogott hozzá a derék gombkötő, láttuk már e becsély folyamában, mint szintén azt is, hogy célzásai nem maradtak egészen siker nélkül.

Gergely alig várta, hogy esteledjék, s a munkának vége legyen. Nem is ült le vacsorához a többivel, hanem mindjárt pipára gyújtott, s özvegy Balognéhoz indult.

Ott a két néember téglázással volt elfoglalva, mert egy

csomó finom fehérneműt még azon este haza kellett vinni a polgármesternéhez.

„Még dolgunk van Gergely,“ szolt nevetve az öreg aszszony, mikor belépett, „de ne búsulj semmit, mindjárt elvégezzük a téglázást, s aztán beszélgethetsz, a mennyit tetszik Ankával, mig én elviszem e csomó tisztát polgármesterekhez.“

Gergely leült; az igazat megvallva, elég savanyu képpel, s csendesen pipázgatott, mig amazok elvégezték teendőiket.

Végre az utolsó zsebkendő ki volt téglázva s csinosan összehajtva; Balogné a tisztát szépen egy hófehér fűzkosárba rakta, asztalkendővel betakarta s elindult vele a város felé.

Anka rendbeszedte a szobát, kinyitotta az ablakot, hogy a hűs esti levegőnek utat nyisson a meleg, gőzzel megtelt lakba, s aztán mosolygó arcczal leült fiatal jegyese mellé.

„Mi bajod ma, Gergely,“ szolt nyájas hangon „oly szórakozott vagy, mintha gond nyomna : tán összevesztél Vámosy urammal!“

„Dehogy veszem össze, Ankám;“ felelt hirtelen, mintha mély álomból ébredne a fiatal ember, „jobb barátok vagyunk, mint valaha. De mondd meg csak, kis barna rózsám, tevé hozzá rövid szünet után, „hol laktál szüleiddel, mielőtt nénédhez jöttél?“

„Szüleimmal?“ felelt csodálkozó hangon a leányka, „nem voltam soha másnál, mint nénémnél.“

„De csak voltak szüleid,“ szolt nevetve Gergely, „s nem jöttél a világra, mint a mesében a szép tündérleány, kit reggel egy rózsában találtak. Mondd meg, ki volt apád, anyád?“

„Anyám?“ felelt gondolkodva Anka, „ugy tudom, rokona volt nénémasszonynak, de meghalt, mikor alig hat hónapos valék; aztán nénémasszony felnevelt, s oly jó volt mindig irántam, hogy sohasem sirattam saját anyámat.“

„De apád, ki volt apád?“ kérdező kissé békétlen hangon a legény.

„Nem tudom,“ felelt elpirulva jegyese : „egy párszor kérést tettem eziránt nénémasszonynak, de mindig kitérőleg

felelt; s látván, hogy kellemetlen neki az afféle kérdezősködés, felhagytam vele.“

Gergely hallgatott darabig, végre újra pengette a tárgyat.

„De csak tudni kellene, kik voltak szüleid, hol születted, mi a tulajdon neved, mert a Balog-név csak nénéd után ragadt reád.“

„Mi bajod ma, Gergely?“ felelt szomoruan a szép leány, „oly hangon sohasem beszéltél még velem. Nem tudok kérdéseidre felelni; beszélj nénémmel, ez mindenesetre kielégítő feleletet adhat neked.“

„Ne haragudj, Ankám,“ viszonzá engesztelő hangon Gergely, „igazad van, bolond vagyok, hogy úgy faggatlak; majd megtudok mindent nénédtől. Most beszéljünk másról.“

De nem volt ám Gergelyre nézve oly könnyű dolog más tárgyakról beszélni, mikor mindig csak azon egy tárgy forgott elméjében. Anka is kissé meg volt sértve, s így először, mióta ismerték egymást, nem találtak örömet együttlétükben. Egyszer az egyik hallgatott el, máskor a másik, s mindkettő komoly volt és gondolkozó.

Mikor végre haza jött Balogné, kissé fáradtan s nem a legjobb kedvvel, mert a polgármesterné kifogásokat tett a mosás ellen, már késő volt az idő, úgy hogy Gergelynek máskorra kelle halasztania kérdéseit.“

Elbucszott tehát Ankától s az öreg asszonytól, s hazafelé ballagott. — Ki akarta verni fejből az egész dolgot, de az sehogy sem sikerült. Nem tudott másra gondolni, mint arra: vajjon kik voltak Anka szülei, honnan került a leányka Balognéhoz, s csak azon csodálkozott, hogy elébb nem jutott eszébe a felől kérdést tenni.

Hogy is lehettem oly eszeveszett bolond! — mormogott, homlokára ütven kezével.

Nem voltál bolond Gergely barátom, — hanem szerelmes, s a szerelmes ember nem sokat gondol egyébbel, mint épen szerelmének tárgyával. Most pedig, bár még mindig szereted szép barna Ankádat, Vámosy célzásai mégis felköltöttek benned oly gondolatokat, melyekről ezelőtt nem álmodtál; s Trézsi, kit eddig gyermeknek tekintetted, most

szebbnek, bájosabbnak látszik előtted, mint még egy rövid nap előtt.

Mily gyenge, változékony dolog mégis gyakran az az emberi szív! Hogy játszik velünk a véletlen, vagy inkább más emberek akarata, ha erős jellemünk nincsen!

Mikor másnap megint együtt voltak a műhelyben, Vámosy könnyen észrevehette, hogy elejtett szavainak hatása még el nem oszlott. Gergely, az ezelőtt mindig vig és tréfás ifju, most komoly és hallgatag volt, s midőn mestere vissza akart térni a tegnapi beszéd tárgyára, legénye kitérőleg, s majdnem békétlenül felelt.

A vén róka látta tehát, hogy működik a méregcsepp, melyet az ifjú szívébe csepegtetett, s hallgatott.

„Ugy hiszem, észére fog térni a fiu,“ gondolá magában, „s pár hónap múlva aligha Trézszikém jegyben nem jár vele. Nagy veszteség is lett volna reám nézve, ha boltot nyit; na de én sem estem fejem lágyára, s tuljárom Gergely uram eszén.“

És szegény Anka? ez eszébe sem jutott Vámosynak. Be könnyen bánunk mi legtöbbször másnak boldogságával, ha saját terveinkről, olykor csak szeszélyeinkről van szó? Mit nyom egy leány szerelme a latban, éltes ember tervezgetéseiben?

Pedig Vámosy is szeretett egykor, s még most is szerette boldogult nejét.

De tájdalom, mindig másként mérünk mi magunknak, mint másnak. A mi reánk nézve szerencsétlenség lenne; azt csak egy kis bajnak nevezzük, ha másról van szó; a mi bennünket kétségbe ejthetne, arról azt hisszük, hogy könnyen legyőzhető, vagy hamar lehet elfelejteni.

Önzés, és mindig csak önzés — a legtöbb ember eredeti bűne!

Estefelé megint Balognéhoz ment Gergely, s ott az öreg asszonyt komolyan, Ankát pedig kisirt szemekkel találta.

„Mi bajod Ankám?“ kérdezte részvétellel, kezét nyujtván a leánynak.

Semmi bajom, Gergely; csak fejem fáj, pillanatra kimegyek a kertbe; a hűvös levegő jól fog esni.

Máskor mindenesetre Ankával ment volna Gergely, s örült volna a pár magányos percznek, melyet vele tölthet a kertben. De ma egyedül hagyta kimenni a leányt; mert alig várta, hogy alkalma legyen Balognével beszélni, s Anka születése felől kérdést tenni.

Nem is halasztotta szándékát, hanem mindjárt a dologhoz fogott.

„Mondja meg csak nénémasszony,“ úgy kezdette elég ügyetlenül a beszélgetést, „kik voltak Anka szülei? Miután jegyben járok vele, mégis jó volna tudni, kivel lépek atyafiságba.“

„El volnam készülve e kérdésre,“ felelt bús hangon az öreg asszony, „mert Anka elbeszélte nekem, hogy faggattad tegnap. Szereted-e Ankát, ámugy igazán, öcsém?“

„Hogy ne szeretném!“ kiáltott fel az ifju élénken, „jól tudja nénémasszony, hogy szeretem; hiszen már három hónapja, hogy jegyben járunk, s Ankám oly áldott jó teremtés oly ügyes s oly szép!“

„Ha igazán szereted, tehát hagyj fel minden kérdéssel. Anka fogadott leányom, nevemet viseli, s a mi kis vagyonom van, az halálom után az övé lesz. Mi dolgod neked szüleivel — kik rég nem élnek többé.“

„De csak tudnom kell, honnan eredt jövendőbeli feleségem,“ vágott közbe Gergely „szegény embernek is meg van a büszkesége s nem szeretném, ha roszakaróim szájára jönnék.“

„Ha büszkeségről szólsz, Gergely öcsém, akkor mondj le szegény Ankáról,“ viszonzá Balogné kissé békétlenül, „mert születésével nincs mit dicsekedned! ő cigány leány!“

„Cigány leány!“ riadt fel az ifju, „hogy mondhat ilyesmit még tréfából is nénémasszony! az én Ankám cigány leány!“

„Nem tréfálok, Gergely,“ felelt komolyan az öreg asszony, „apja is, anyja is cigányok voltak, még pedig sátoros cigányok.“

Gergely hallgatott; vonásai komolyak lettek, majdnem búsak, mély gondolatokba merülve ült egy darabig; aztán felsohajtott s kedvetlen hangon szólt:

„Tehát nem tréfa? csakugyan cigány leány szegény Anka!
„És miért ne lenne az!“ csattant fel Balogné, „mi szé-
gyen van abban? nem lehet-e a cigány épen oly jó és becsü-
letes, mint más ember.“

„Czigány leány!“ ismétlé az ifju, fel sem vevén az öreg
asszony közbeszólását: „s hogy jött házához nénémasszony?“

„Nem is tudom, elbeszéljem-e neked;“ felelt a nő, „ha
oly nagy szerencsétlenségnek tartod Anka születését, inkább
hagyj fel vele mindjárt; jobb, mintha még tovább is bolond-
dá teszed a szegény leányt.“

„De eszembe sem jut vele felhagyni, nénémasszony, na
szerencsétlenségnek tartom is születését. Azért csak beszél-
jen el részletesen mindent, a mit tud.“

Kissé megengesztelődve Gergely állítása által Balogné
nem kéreté magát tovább, hanem így kezdé elbeszélését.

„Most épen tizenkilencz éve annak, — egy hideg tavaszi
estén, már lefeküdtem volt; de el nem tudtam aludni, bár de-
rekasan kifáradtam, mert már akkor özvegy voltam és saját
munkám után éltem. De sok volt, a mi szívemet nyomta, s el-
üzte fáradt szemeimről az álmot. Szegény férjemet nagyon
szerettem s noha már két év óta sirjában nyugodott, el nem
felejtetem, kivált este, mikor a munkának vége volt, s egye-
dül ültem kis szobácskámban, mindig eszembe jutottak a régi
jó idők, mikor estenkint együtt ültünk jó Ferimmal és vigan
költöttük el egyszerű estebédünket; aztán ő pipára gyujtott,
mig én mindent elrakosgattam; — — no de elég erről; egé-
szen másról van most szó, — hja! oly jól esik még most is,
ha Ferimről szólhatok. Tehát ágyamban feküdtem, s csende-
sen gondolkoztam. Akkor a város végén laktam, a Péterfia
majdnem utolsó házában, s kis kert volt a ház mellett, melyet
elég magas sövény választott el az utcától.

„Egyszerre halk nyögést gondoltam hallani, pedig oly
közel hozzám, mintha az, a kitől a nyögés jött, épen ablakom
alatt lenne.“

„Felültem ágyamban s hallgatództam, de minden csen-
des volt ismét: s végre azt gondoltam, hogy valami kutya,
mely gazdáját vesztette, ablakom alá feküdt s álmában nyö-
gött; hiszen tele vannak utcáink efféle ebekkel.

„Lefeküdtem tehát újra s azon voltam : hogy elaludjam, midőn ismét elkezdődött a nyögés. Most hosszabban tartott s oly fájdalmas volt, hogy szívem megindult. Azt is észrevettem, mikép asszonyi hang, és mikor épen arról gondolkoztam, mittevő legyek, gyermeksirás vegyült össze a nyögéssel s mindig élesebb lön.“

„Most nem maradhattam többé ágyamban; felkeltem, kendőt vettem magamra s a kis bundámat, s kinyitottam az ablakot.

„Az ablak alatt nem láttam semmit, de a nyögés és gyermeksirás még mindig tartott s úgy tetszett nekem, mintha a kerti sövény mögött hangzanék.

„Kimentem tehát a kertbe s a sövény melletti uton haladtam a kert végeig. A hogy mentem, mindig jobban s jobban hallottam a nyögést s végre egészen mellettem hangzott.

„Lehajlottam s egy kis nyíláson át kitekintettem az utcára. Holdvilág volt, s mindent oly tisztán kivehettem, mintha a nap sütné.

„Épen a sövény mellett egy fiatal nő feküdt a földön, alig 17 — 18 éves, de halálra vált arczzal s behunyt szemekkel.

„Feje alatt egy ócska kis bunda párnátképezett, mig rongyos és piszkos sötétkék férfi-köpenynyel volt betakarva.

„Ugy látszott, hogy magán kívül van, — de kínos nyögése bizonyította, hogy sokat szenved. Olykor nyugtalan lön s érthetetlen szavakat mormogott, melyekből csak egyet lehetett néha kivenni, s ez a Jankó név volt.

„Mellette egy éltes férfit térdelt, bal karján kis 6 — 7 hónapos csecsemőt tartott, ki szüntelen sivalkodott, mig jobb kezével felrázta a kis bundát a beteg feje alatt, s a köpenyt feljebb huzta, hogy jobban óva legyen a hűvös éji levegő ellen.

„Végre a beteg felnyitotta szemeit s haldokló hangon rebegte : „Vizet apám, oly szomjas vagyok!“

„Istenem, mit csináljak — sóhajtott fel az öreg ember — itt hagyjam-e szegényt egyedül, mig viz után futok? hát ha addig meghal!

„Szívem megesett a szegény embereken; — csak marad-

jon kend itt a beteg mellett — mondám úgy, hogy jól megérthette, — majd hozok én vizet.

„Ki beszél itt? — felelt az öreg megütközve, míg a beteg, kinek szeme megint be volt hunyva, úgy látszik, nem is hallotta, a mit mondtam.“

„Én, özvegy Balogné, itt a kertben; — szoltam nyugtató hangon; — ne mozduljon kend a beteg mellől; mindjárt ott leszek egy pohár friss vízzel.“

„Hamar befutottam a szobába; tiszta poharat vettem ki a pohárszékből, tele merittem friss vízzel; s pár percz múlva künn voltam az utcán a kis család mellett.“

„Adja ide kend azt a gyermeket, majd tartom kissé — mondám az öregnek, míg oda nyújtám neki a vizet.“

„Köszönöm asszonyom — viszonzá az, átadván nekem a még mindig sivalkodó kisedet — csak van még itt-ott jó ember a világon, a ki megtudja sajnálni a szegény cigányt.“

„Czigány! — az igaz, cigányok voltak; csak most vettem észre; de azért meg nem bántam, hogy segítségökre siettem; hiszen a cigány is csak épen olyan ember mint mi, s épen úgy érzi a lelki-testi fájdalmat; miért ne sajnálnám tehát.“

„Az öreg gyöngéden fölemelte bal kezével a beteg fejét, míg jobbával ajkaihoz tartotta a poharat. A friss viz, melyből mohón ivott, egy kis erőt látszott neki adni, mert körültekintett, s egy sohajjal azt kérdezte: „hol³ vagyok apám? s Jankó miért nincsen mellettem?“

„Mindjárt jöni fog leányom; — felelt az öreg reszkető hangon, míg egy köny csillogott szemében — csak légy nyugodt s aludj még egy kissé.“

„Vigyük azt a szegény beteg asszonyt be a házamba, — szoltam most, míg ez megint behunyta szemeit s a Jankó névet rebegte, — hiszen csak nem maradhat itt az utcán. Bár ne sivalkodnék oly nagyon az a gyermek, még fölébreszti az egész szomszédságot.“

„Ugyan mi baja lehet?“

„Éhezik szegényke! — felelt búsan az öreg ember; — mióta a betegség erőt vett szegény leányomon, kiapadta teje, s nem adhattam gyermekének ma egész nap egyebet viznél;“

mert pénzem nincsen, és senkisésem akart a megvetett vándor cigánynak egy ital tejet, vagy egy kanál meleg levest adni.

„Csak siessünk, — viszonzám elborzadva ily inségtől: — s vigyük leányát a házba; aztán mindjárt tüzet rakok, s egy kis tejet melegitek a gyermek számára.“

„Isten áldja meg ezerszer jóságaért;“ — felelt az öreg hálás tekintettel; aztán felemelte leányát oly könnyen, mint kis gyermek lett volna, s bevitte a házba.

„Ott letétettem a beteget saját ágyamra, aztán kisiettem a konyhába, hamar tüzet raktam, egy kis tejet melegítettem a gyermek számára s egy pár kanál levest a betegnek; s míg az öregre bízam leányát, a szegény csecsemőt etettem, ki azonnal megszűnt sirni s nemsokára csendesen elaludt. Lettettem egy vánkosra s a beteg anyja után láttam, ki pillanatról pillanatra roszabbul lett.“

„Orvos után megyek — mondám az öregnek — talán még segíthet rajta.“

„Ne menjen, asszonyom;“ felelt az öreg ember mély sohajjal, kezét leánya szívére tevén; „itt nem segíthet már a legügyesebb orvos sem; haldoklik szegény Ankám, s szive már alig ver; pár percz múlva vége lesz mindennek!“

„Ugy is volt: alig negyed óra múlva halva feküdt a szegény fiatal asszony, míg gyermeke egy szögletben nyugodtan pihent, s atyja leánya ágya mellett térdelt, s csendesen imádkozott.“

„Én, egészen megzavarodva a történetek által, az ablak mellett ültem, s nem tudtam, mitévő legyek.“

„Végre felkelt az öreg cigány, s hozzám közeledett. „Még egyszer köszönöm szivemből jóságát,“ szólt reszkető hangon, „most elviszem szegény leányomat, hogy eltemessem; nemsokára szürkülni fog, s aztán észrevehetnének az emberek.“

„Maga akarja kend eltemetni?“ feleltem csodálkozva; „mit gondol öreg!? elmegyek inkább holnap reggel a paphoz, hogy temesse el szegény leányát annak rendi szerint.“

„Nem, nem, asszonyom!“ kiáltott fel élénken az öreg cigány: „nem akarom, hogy még halálában is csúfolják szegényt rongyos cigánynénak, úgy is csak valami távoleső

szegletében a sirkertnek ásnának neki nyughelyet, tolvajok s gonosztevők között; inkább magam temetem el, künn a pusztán, hol senkisémet csufolhatja, s hol sirján ülhetek és sirhatok, mikor kedvem tartja. — De mit csináljak addig a kis Ankával?“ tevé hozzá rövid szünet után, a gyermekhez közeledve, ki még mindig nyugodtan aludt. „Nem is tudja szegényke, mi szerencsétlenség érte, s hogy apátlan, anyátlan árva!“

„Hát atyja is meghalt?“ kérdeztem részvétellel.

„Meg ám, tegnapelőtt a városi tömlöczben, hová ártatlanul zárták be szegény Jankót. A vásár alkalmával idejöttünk, hogy mi is egy kis pénzt szerezzünk. Jankó és én kovácsmunkával kerestük élelmünket. Leányom Anka pedig, Jankónak felesége, nagyon ügyes volt a kártyavetésben úgy, hogy a leánykák s menyecskéktől, kik szerencséjüket akarták tudni, sok szép ezüst pénzt kapott olykor jóslataiért.“

„Épen a vásár utolsó napján valami bódéból egy végfinom vásznat loptak el, s mivel szegény Jankó szerencsétlenségére épen a bódé közelében volt, mikor a lopás megcörtént, melyet mindjárt észrevett a boltos, őt fogták el, tzt állítván, hogy ő a tolvaj, bár sohasem látta azt a szerencsétlen vásznat. De ki hinne egy szegény cigánynak, ha azt állítja, hogy ártatlan?“

„Bevitték a tömlöczbe, s mindamellet, hogy semmit sem tudtak ellene kisütni, ott tartották hónapokig, a mi népünk pedig nem türi a tömlöczöt, s ha bezárják, ha megfosztják szabadságától, úgy hervad, mint a virágszál, melyet sem napvilág, sem eső nem ér.“

„Látván, hogy csak nem eresztik ki szegény Jankót, én és Ankám elhatároztuk, hogy mi is itt maradunk. Valami rosz csapszékben sikerült végre egy kis zugot találni, hol nem háborgattak, míg drága pénzen fizettük a szűk helyet, s a rosz eledelt; de választásunk nem volt, mert hová is fogadnák be a szegény cigányt, kivált ha tudják, hogy veje bezárva, s tolvajság gyanujában van?“

„Éltünk abból, a mit a vásár alkalmával szereztünk, s a mit itt ott kaptam egy kis kovácsmunkáért. Szegény Ankám annyira elbúsult férje sorsán, hogy nem tudott semmit sze-

rezni; mintha nem is birt volna többé a kártyában olvasni, mióta a szerencsétlenség annyira üzött bennünket. Egész nap a városi tömlöcz előtt ült, s a porkoláb felesége, áldott jó asszony, naponkint adott neki egy kis meleg levest, vagy egy pár csepp tejet a csecsemő számára, s olykor rá is beszélt urát, hogy ereszsze be a szegény asszonyt férjéhez.

„Jankó egyelőre elég bátorsággal állta ki fogságát, mert tudván, hogy semmit sem vétett, napról napra remélte, mikép szabadon bocsátják. De nap telt el nap után, és a szegény rab csak ott maradt a tömlöczben. Azt hiszem, el is felejtették a városi urak, hogy ott van. Mindig búsabb s búsabb lön, s mindig halványabb, s végre beteg lett. — Valami forró lázban szenvedett, mindig zöld fák, csorgó patakok s széles mezőkről álmodott s beszélt, s noha oda hitták végre az orvost, nem tudott már rajta segíteni, s tegnapelőtt meg is halt.

„Mióta beteg volt, naponkint beeresztették hozzá szegény leányomat, ki ápolgatta, a hogy csak tudta, de mind hiába; — karjai közt adta ki lelkét.

„Azt mondják, ragadós volt betegsége, annyi igaz, hogy szegény Ankám is megkapta. Mikor Jankó halála után kijött a tömlöczből, már oly roszul volt, hogy alig birtam ágyáig vezetni, s azon pillanat óta perczenkint nagyobb erőt vett rajta a betegség.

„Ma este felé az embertelen fogadás látván, hogy elfogyott minden pénzünk, s alkalmasint tartván a ragadós betegségtől is, kikergetett bennünket a csapszékből, bár térdre hullva kértem, hogy ne háborgassa szegény Ankámat.

„Látván, hogy semmit sem használ rimánkodásom, ki akartam Ankámat vezetni az erdőbe; ott talán kaptunk volna valami fa alatt egy kis száraz helyet, melyen nyugodtan meghalhatott volna: de oly roszul lett, hogy csak idáig tudtunk jutni.

„A többit tudja kegyed; s irgalmának köszönhetem, hogy szegény leányom utolsó szenvedéseim kissé könnyíthettem.”

„Én zokogva hallgattam a szegény öreg elbeszélését, s azt ígértem neki, hogy kis unokáját magamnál tartom, míg ő kiviszi leánya holttestét a pusztába s ott eltemeti.

„Ezerszer köszönte meg nekem ajánlatomat; felvette a holtat karjaira, s elhagyta a házat, mielőtt még szürkült volna.

„Három egész napig távol maradt úgy, hogy én már azt hittem, hogy vissza sem jő többé. De az igazat megvallván, egy cseppet sem bántam volna, ha csakugyan vissza nem jő; mert a kis Ankát annyira megszerettem, hogy igen nehezen esett volna, tőle megválni.

„Nem tetszett nekem a ház többé oly magányosnak, mióta a kis lányka ott feküdt a szegletben vánkosán. Volt megint kiért gondoskodnom, kivel foglalatostkodnom, s mikor felvettem a kis cigány gyermeket, s meleg tejet adtam neki, úgy nézett reám nagy fekete szemeivel, hogy olykor szegény Ferim szemeit véltem előttem látni, melyek szintén oly sötétek és fényesek valának.

„Szóval — mikor végre visszakerült az öreg cigány, azt az ajánlatot tettem neki, hogy házamhoz fogadom kis unokáját s úgy növelem fel, mintha tulajdon gyermekem volna. — Csak azt kötöttem ki magamnak, hogy egészen az enyim legyen, s nagyapja el ne árulja soha és senki előtt születését.

„Sokáig hallgatott az öreg ember, miután mindent elmondottam neki, s könnyelt szemekkel nézett a kis leánykára, ki karjaim közt pihent; végre mélyen felsóhajtott s így szólt hozzám :

„Ne vegye rossz néven, asszonyom, hogy oly sokáig gondolkoztam, míg ajánlatát elfogadtam; de nincs nekem most egyebem a világon ennél a kis gyermeknél! — Bajosan válok el szegénytől, de átlátom, hogy javára cselekszem, ha kegyednek átengedem. Hiszen szegény cigányleány számára nincsen boldogság széles e világon; minden ember megveti s tolvajnak, vagy rossz személynek tartja, akármilyen becsületes legyen is. Csak egy kérésem van kegyedhez : engedje meg, hogy olykor lássam kis Ankámat, szegény leányomnak egyetlen gyermekét. — Mindig este, sötétben, vagy korán reggel fogok házához jönni, s el sem árulom még a gyermek előtt sem, hogy nagyapja vagyok. — Csak hogy lássam olykor, ha álmában is.“

„Hogy tudtam volna megtagadni a szegény öregtől, ki egyetlen kincsét nekem engedte át, e csekély boldogságot. Beleegyeztem mindenbe, a mit kívánt, s e nap óta Anka nálam maradt s úgy szerettem a kedves leányt, mintha tulajdon gyermekem volna.

„Az öreg cigány megtartotta szavát; egyszer kétszer egy évben eljött ugyan hozzám, de mindig oly időben, hogy a szomszédok nem igen vették észre jelenlétét s nem árulta el magát soha a gyermek előtt, ki mindamellett szít hozzá, mintha érezné, hogy hozzá tartozik.

„Nem is sejtette Ankám soha, kik voltak szülõi; de tegnap, miután kérdéseiddel annyira nyugtalanítottad a szegény leányt, addig kért s rimázkodott, hogy végre mindent elbeszéltem neki.

„Most rajtad a sor, öcsém, elhatározni magadat, akard-e még nőül venni a szegény cigány leányt? Ha igen, akkor áldjon meg az ur isten benneteket; nem fogod soha meg bánni, hogy Ankámat elvetted; ha nem: akkor távozz házamtól és soha se lépd át többé annak küszöbét; nehogy új fájdalmat okozz a szegény gyermeknek. Talán akad más becsületes ember, kiben nincsen annyi büszkeség, s több a szeretet, mint benned. — Tehát felelj most, *nem vagy igen?*“

Gergely szótalánul s minden megjegyzés nélkül hallgatta Balogné elbeszélését, de látszott vonásain mily nagy hatást gyakorol az kedélyére. Olykor elhalaványodott, aztán lángba borult egész arcza, míg néha mély sóhaj birkózott fel kebeléből.

Mikor megszűnt beszélni az öreg asszony feltekintett az ifju, de nem birt feleletet adni kérdésére. Látszott rajta a belső küzdelemnek minden jele s kemény csatát is vívott kebelében a szerelem és büszkeség.

Végre győzött a szerelem! — Nem tudott az ifju elválni szép Ankájától, mindamellett, hogy büszkesége Balogné fölfedezései által mélyen meg volt sértve.

Legyőzte tehát büszkeségét, vagy jobban mondva hiúságát s *igent* felelt.

„Fontold meg jól a dolgot, Gergely öcsém, — viszonzá az öreg asszony — nehogy később szegény leányommal

éreztesd, mikép leereszkedésnek tartod, hogy feleségül vetted.“

„Ne féljen semmit, nénemasszony — szolt az ifju elhatározott hangon — szeretem Ankát s mindig szeretni fogom, akár cigány leány, akár nem; — hogy éreztetném tehát szegénnyel azt, a miről nem tehet, az az születését!“

„Jól beszélsz öcsém — kiáltott fel vidáman az öreg — s látom, hogy csakugyan derék legény vagy! Had hijjam be most szegény Ankát s tudassam vele elhatározásodat.“

„Majd behivom én magam, néném asszony“ — szolt közbe élénken Gergely — s elhagyván ülését, kisietett a kertbe, hol Anka busan járt fel s alá.

Fél óra mulva ragyogó arcczal lépett be a leány gyám-
anyjához, mig Gergely haza felé sietett.

* * *
Pár hónap telt el e jelenet után, s noha még mindig arról volt szó, hogy szüretkor összekelnek a fiatal jegyesek, ezek nem voltak többé oly boldogok, mint e beszély elején a debreczeni erdőben láttuk őket.

Gergely szerette Ankát, de folytonosan reszketett, hogy valami szerencsétlen véletlen által kitudatik, mikép jegyese cigány leány.

Ha yalaki öt barna Ankának nevezte, mint ez gyermek-
sége óta szokásban volt ismerősei között, mindig gyanus tekintetet vetett a szólóra, mert azt hitte, hogy talán sejtí jegyese valódi eredetét.

Még épen oly nyájas és szives volt a leány iránt, mint ezelőtt, de mégis most egész modorában a leereszkedésnek valami árnyalata tünt fel, a mi fájt Ankának s csökkentette bizodalját jövődöbeli férje iránt.

Ezelőtt büszke volt Gergely szép mátkájára, s szeretett vele emberek közt megjelenni; — most, mintha felt volna ismerőseivel találkozni, a legmagányosabb helyeket választotta mindig, ha Ankával sétálni ment.

Balogné is érezte a különbséget, és sokszor búsult ezen változáson, mely nem sok boldogságot ígért szeretett gyámleányának jövőjére nézve! de nem mert szólani, mert attól tartott, hogy beavatkozása által még inkább ront a dolgon.

Vámosy szintén észrevette, hogy nem áll minden úgy legénye s jegyese közt, mint állt azon napon, midőn czélzásai által annyira nyugtalanította Gergelyt, s örült e változásnak, mert reményt nyújtott neki czélja elérésére.

Nem is hevert az öreg gombkötő, hanem mindent megtett, a mi csak kitelt tőle, hogy Gergelyt elidegenitse Ankától, s közelebb vezesse tulajdon leányához, a szép és gazdag Trézsihez.

Nem hiányoztak a czélzások, ígéretek, s bár az öreg ur nem igen szeretett erszényéből meríteni, mégis most gyakran új köntöst, vagy kötényt vett leányának, s még egy új pártát is csináltatott számára csupa szép, régi boglárókból, csakhogy Trézsi szépsége még inkább kitűnjék Gergely előtt.

Gergely jó, becsületes fiu volt, s azért lassan működött a méreg, melyet szívébe Vámosy csöppentett, de mégis működött, úgy hogy pár hónap mulva az, a mi ezelőtt boldogságát képezte, a szerencsétlenség alakját kezdé magára öltetni.

Volt benne annyi becsületérzés, hogy Anka előtt titkolta a változást, mely akarata ellen történt szívében; de éles a valódi szerelemnek tekintete, s a szegény leány csakhamar észrevette, mikép Gergely nem a régi Gergely már, s hogy inkább retteg azon naptól, mely örökre összekötendi szép jegyesével, mint hogy ohajtaná annak közeledését.

Sulyos csapás lön ez észrevétel a szegény leányra nézve; de Ankának jelleme erős és elhatározott volt. — Nem tartozott ő azon lények sorába, kik csak szenvedni, csak sirni és panaszkodni tudnak, anélkül hogy igyekeznének a bajon segíteni, mely által szenvednek.

Látta, hogy Gergely szerelme lassankint elenyészik, mint a jóltévő harmatnak cseppjei a nap hevében; érezte, hogy ha meg is köttetik a frigy, melytől még pár rövid hónap előtt élete egész boldogsága függeni látszott, — csak szerencsétlenség lesz ennek eredménye; mert a hol a szerelem hiányzik, ha csak egy részről is, oly házasságban szó sem lehet többé boldogságról; s ezt látván, ezt érezvén, nem panaszkodott, nem sirt, legalább mások előtt nem, hanem elha-

tározta, ámbár vérző szívvvel, Gergelynek szabadságát visszaadni.

Nem szólt erről Balognéval, mert ismervén gyámányjának valóban anyai szeretetét, attól tartott, hogy ellenzeni fogja a tervét, melynek kivitele megfosztja Ankát azon boldog jövőtől, melyet biztosítva hitt házassága által; de feltette magában, hogy használandja az első kedvező alkalmat s Gergelynek visszaadja szavát.

Nem sokára kinálkozott ily alkalom. Egy vasárnapon eljött Gergely érte, hogy sétálni menjenek együtt; s mint az utolsó időben többnyire, most is a legmagányosabb helyeket választotta e sétára.

Szóttalanul s lesütött szemekkel ment Anka egy darabig mellette, végre feltekintett s szelid hangon szólt:

„Nem mennék mi is az erdő felé? minden ember ott lesz ma, oly felséges az idő; talán találkoznánk ismerősökkel?”

A békétlenségnek egy árnyalata vonult e szavakra Gergely arcán keresztül; de összeszedte magát s elég közönyös hangon felelt:

„Ha épen akarod Anka, nem bánom, de tudod jól, hogy nem igen szeretek oly népes helyeken járni.

„Mondd inkább egyenesen, Gergely, — felelt a leány reszkető hangon — hogy szégyelled, velem emberek előtt megjelenni, mióta megtudtad, hogy csak szegény, megvetett cigányok gyermeke vagyok.“

Gergely szólni akart; de Anka, mintha félne, hogy bátorsága elhagyja, ha még egyszer hallja annak szavát, kit minden hibái mellett oly kimondhatlanul szeret, s kitől mégis önként el akar örökre válni, hallgatásra intette őt és sietve folytató:

„Ne tagadd Gergely; ugy van, akármit mondasz; éreztem, láttam mindent azon óra óta, mikor néném elbeszélte neked születésem titkát; s ezt tudva azt hiszed-e, hogy még nőd lehetnék? ne hidd, hogy nincsen becsületérzés, nincsen büszkeség a szegény cigányleány szívében, ha atyja tömlöczben, anyja ugy szólván az országuton egy sövény mellett adta is ki lelkét! — Nem Gergely, ne félj; nem leszek

én nőd! — soha, soha, s csak a kedvező alkalmat vártam, hogy ezt megmondjam neked, s megnyugtassalak. S most Isten veled örökre! hadd menjek vissza egyedül jó nénémhez, kinek meg kell mondanom elhatározásomat, mert ő arról még nem tud semmit; ezentul csak érette fogok élni, — s szegény nagyapámért;“ — tevé hozzá alig halhatólag.

A szégyen pirja futotta el az ifju arcát Ankának ezen beszédére; pilanatra úgy látszott neki, mintha a régi szerelem visszatért volna keblébe; mintha Anka nélkül nem tudna élni; kérte a leányt, hogy ne hagyja el, ne foszsa még életét minden boldogságtól. De Anka nem engedett, bár e szavak e kérések olvadt tűzcepekként estek szívére: ő jobban ismerte Gergelyt, mint ez maga magát; tudta, hogy a jövő óra visszahozná az előbbi hidegséget; — erős maradt tehát, s még egyszer, s utolszor ezen életben — kezet adván az ifjunak, s Isten veledet rebegvén, megfordult, s elfutott, mint az üzőtt zerge.

Gergely utána nézett, mély fájdalommal az igaz, de egyszersmind a könnyebbülésnek valami nemével. Úgy tetszett neki, mintha kinos álomból ébredne, melynek utóérzete még fájdalmasan átrezzené szívét. — Követni akarta a leányt, kérni akarta, hogy ne hagyja el, hogy maradjon minden, a hogy volt: de mintha valami erős kéz visszatartóztatná, nem tudott mozdulni helyéből.

Végre eltűnt Anka karcsu alakja a távolban s Gergely egy sohájával, nem tudjuk, a fájdalomnak-e vagy a könnyebbülésnek, hazafelé indult.

* * *

Vacsoránál szótlanul ült, s mély gondolatokba merülve, úgy hogy nem is felelt Trézsi nyájas kérdéseire, ki csodálkozva nézett az ifjura.

Vámossy, úgy tetszik, jól tudta, mire magyarázza leányének szokatlan magaviseletét, s nem bolygatta kérdéseivel.

Bizonyosan kenyértörésre jött a dolog, közte, s Anka közt — gondolá magában az öreg róka, — s most egy kissé sajnálja mátkáját. Nem is csoda, mert szép leány ám ez az Anka, és kedves is, — valóban, ha ez a kis szőke gyermek

nem volna, kinek szive egészen Gergelyé, szót sem mondanék titokteljes multjáról, s meg nem zavarom boldogságát, de saját leányomat csak inkább szeretem.

Elfelejtette az öreg ur, hogy nem csak leányáról gondoskodott, midőn a gyanu első csiráját ébresztgette Gergely kebelében, hanem boltjáról s erszényéről is, melyek nagyon is sinlették volna az ügyes legény eltávozását. De ilyen, az emberi természet; még magunk előtt is szeretünk kissé kaczerkodikni jobb tulajdonainkkal, s a rozszabbakat háttérbe szorítani.

Pár napig még bús maradt Gergely, s este felé mindig úgy tetszett neki, mintha valami ellenállhatlan varázserő vonná Anka lakása felé; de gondoskodott mestere arról, hogy ne engedjen e vágynak. Mindig szüksége volt ezen napokban legényére, még az esteli órákban is, mikor vége volt már a munkának.

Egyszer kivitte tanyájára, hogy mutassa meg neki, mily szép természettel áldotta meg az Isten; máskor arra kérte, hogy menjen el a város első szabójához, mert új rendeléseket akar ez tenni, melyeket meg nem magyarázhat az inasnak. Aztán jött a vasárnap, s akkor Trézsinek nem volt kivel kimenni az erdőbe, mert apjának fáj a feje; azért Gergelyre bízta a leányt, ki félig örülve, s mégis nem a legjobb kedvvel készült a sétára.

Igy folytak a dolgok, míg végre az ifju jó kedve visszatért, s szegény Anka feledve volt.

Igaz, hogy Gergely nem szeretett azon utcán végigmenni, hol Balogné lakott, s ha kénytelen is lön azt tenni, csak félénken s szivdobogással tekintett az ablak felé, hol ezelőtt Anka vasalóasztala állt, s hol a szép leányt oly gyakran megleste munkája közben. De most mindig üres volt az ablak; Anka alkalmasint a kamrában téglázott, s így azt is megszokta az ifju, s bátran járt és kelt az egész városban, a nélkül, hogy egyetlen egyszer is találkozott volna avval, kit alig félév előtt oly forrón szeretett.

Még a templomban is elhagyta Anka régi helyét, s valami sötét szögletbe vonult, hol kikerülhette Gergely figyelmét, kinek tekintete lassanként mindinkább függött

Trézsi szelid arczán, mely szebb volt most mint valaha, mert a remény tündérsugára napról napra inkább átszellemitette.

Végre rebesgetni kezdték, hogy Vámosy szép leányát csakugyan férjhez adja Kovács Gergelyhez, s így örökre magához köti kedvencz legényét.

Igazat is szóltak a városiak, s uj év után összekelt a fiatal pár, mi alkalommal nagyon kitett magáért az öreg Vámosy, s pompás lakodalmat tartott házánál.

Mikor az esküvés után kijött a násznép a templomból, ugy tetszett a vőlegénynek, kinek tekintete szép mátkáján függött, mintha halk zokogást hallana közel füléhez. Megfordult hirtelen, de férfiaktól volt körülvéve, kinek arcaikból csak jó kedvet olvashatott.

Ott, pár lépésnyire, közel a templom falai mellett, elshant ugyan egy karsu alak, ki sötét nyakkendőjét összefogta feje fölött; de oly hamar eltűnt, mikép kikerülte Gergely figyelmét, ki azt hitte végre, hogy csalatkozott, midőn zokogást vélt hallani.

* * *

Évek teltek el, és Gergely boldog házasságban élt szép és derék nejével. Dolgai is jól folytak és „Vámosy és veje“ az első gombkötők voltak és maradtak Debreczenben: kinek mindig annyi munkájok volt, hogy négy legénynyel s két inassal, alig tudták azt bevégezni.

A gyermek is szaporodott a háznál, de annak minden ember csak örült, mert volt miből tartania a kis szöke sereget.

Gergelynek mindig jó kedve volt; szerette nejét, gyermekeit, s tisztelte az öreg Vámosyt, ki — előszeretetének köszönhette ugyszólván szerencsáját. De voltak mégis pillanatai, hol vidám vonásai komolyakká váltak, s az akkor történt, mikor eszébe jutott Anka, egykori jegyese.

Két évvel házassága után, mely idő alatt a leány oly csendesen és visszavonulva élt, hogy alig látta őt valaki ismerősei közül, özvegy Balogné rövid de súlyos betegség következtében meghalt, gondosan ápolva, s keservesen megsiratva szeretett gyámleánya által.

Ez, temetése után pár nappal, butorait s egyéb kis

vagyonkáját eladta, s eltűnt a városból, a nélkül, hogy valaki tudta volna, hová lett.

Ezen idő óta nem látta senki az egykor oly szép és vidám barna Ankát, s pár év múlva mindenki elfelejtette a szegény leányt, egyen kívül, s ez Gergely volt, kinek lelkiismerete gyakran vádolta a hűtlenséggel, melyet Anka irányában elkövetett.

Igy teltek az évek, s végre eljött az 1848-diki év, mely vérrel s lánggal borította el szegény hazánkat, s annyi özvegyet s árvát hagyott maga után.

Midőn a debreczeni nemzetőrök, — felváltva Erdélybe mentek, Gergelyt is érte a sor; s egy reggel, mint hadnagya a kis seregnek, jól felkészülve, erős, zömök lovon, s tele ereszénnyel zsebében, ő is elhagyta Debreczen városát.

Hosszas lenne leírni fáradságos utját, s mindazon nélkülözéseket s veszedelmeket, melyeken keresztül ment; elég ha megmondjuk, hogy ő is, mint annyian pajtásai közül, egy este, heves csatározás után egy oláh golyójától találva életjel nélkül maradt a csatatéren.

Egy leégett kunyhó közelében, mely tágas erdőnyilas szélén állt, s alkalmasint valami erdőcsösz vagy szénégető lakása volt, történt az ütközet. Gergely, mikor lerogyott lováról, a még fennálló kertsövény mögé esett, úgy hogy sem barátjai, sem ellenei észre nem vették, midőn elhagyták a csatatért.

Órákig feküdt így magán kívül minden életjel nélkül. Végre este lőn s a hold bűvös világával öntötte el a helyet, hol annyi vér folyt, annyi ifju élet érte végét.

Minden nyugodt volt és csendes, mint a béke közepén, midőn a közellévő erdőségből két alak bujt ki.

Egy agg férfi volt ez, barna arczczal és hófehér szakállal, s egy karsu néember, már jóval tul az első ifjuságon, de mindamellet szép és igazó.

Első tekintetre mindenki észrevehette, hogy cigányok, ámbár sokkal tisztább volt öltözetjük, s tisztességesebb egész kinézésük, mint az közönségesen e vándor fajnál lenni szokott.

Az aggastyán elől ment, kissé görnyedve ugyan, de még elég erőteljes lépésekkel; nehéz ólmosbot volt kezében,

s egy hosszú késnek nyele látszott ki ócska zekéje oldalzsebéből. Utána jött a néember, elég nagy csomó podgyászszal hátán : s lankadó lépései, úgy miként halvány arcza, tanusították, hogy messziről jő, s elfáradt a hosszas gyaloglásban.

„Egy leégett kunyhó közelében vagyunk, nagyapám, — szólt csengő s mégis szelid hangon a néember, midőn kiléptek az erdőségből, — legalább nyughelyet találunk az éjre, s talán egy kis szénát vagy szalmát, miből ágyat rakhatok mindkettőnknek : alig várom, hogy lefekhessem, oly fáradt vagyok.“

„Látszik, gyermekem, — felelt mosolyogva az aggastyán — hogy városban növekedtél, s már nem vagy igazi cigánynő ; mit gondolunk mi hajlékkal s ágygyal! a gyep vagy homok elég lágy tagjainknak, hogy nyugodtan pihenhessünk, s a legszebb hajlék számunkra az ég boltozatja, mely feletünk tárja ki csillagkincseit. — De látom, hogy csakugyan fáradt vagy, szegény leányom — egészen elhalaványodtál. Mindjárt a gunyhóban leszünk s aztán jó helyet keresünk magunknak, s talán pár napig pihenünk.“

„De mi ez? — szólt újra pár percnyi szünet után, mely alatt mindinkább közeledtek az elhagyott lakhoz : — itt csata történt, nézd csak leányom, mindenütt holttestek, elesett lovak, elszórt fegyverek ; bizonyosan üzőbe vették az oláhokat, különben itt nem hagyták volna.“

Avval siettette lépteit az öreg cigány, s nem sokára a csatatéren volt.

A néember lassabban követte, s midőn ő is elérte a helyet, nagyapját teljes munkában találta. Holttesttől holttesthez ment az öreg, s összeszedett minden pénzt vagy használható ruhadarabokat ; melyet rajtok kapott. Képe vidám volt s meglegedett, mint a munkás aratóé, ki szaporodni látja keresztjei számát buzaföldjén : s már egész halmaza az összeszedett holminak hevert a félig romba dőlt kunyhó mellett, hová mindent vitt, a mit talált.

„Mit csinál, nagyapám? — kiálta fel fájdalmasan a néember — hiszen mindez nem a mienk!“

„Hát kié volna? — felelt nevetve az öreg ember, —

tán a varjaké, vagy a farkasoké? — hiszen ezek ugy sem veszik többé hasznát — folytatá a hullákra mutatván, — mért ne legyen tehát az enyim, ki hasznát tudom venni!“

A néember mélyen felsóhajtott, de nem szólt többé; tudta talán tapasztalásból, hogy hiában szaporitaná a szót.

Leeresztette tehát a podgyászt hátáról, leült nagyapja kincshalmaza mellett, s busan követte nagy tekete szemeivel az aggastyán élénk mozdulatait.

Most eltűnt az öreg a sövény mögé s nem sokára sugárzó arczczal sietve jött a néember felé.

„Nézd csak, leányom, mily kincset leltem! — kiáltott már messziről; — egy erszényt tele arannyal, ezüsttel, arany órát nehéz lánczczal, s egy pár gyönyörű pisztolyt!“

A néember nyugodtan hallá nagyapja beszédjét, ő nem tudott az efféle szerencsének örülni, és szive fájt mind attól, a mit látott.

„Tedd el az órát és az erszényt — folytatá az öreg leányához érve, nem merem a többi holmi közé tenni.“

De alig pillantotta meg közelebbről a két tárgyat a néember, midőn egy sikoltással felugrott, s mindkettőt megragadván, félig elfojtott hangon felkiáltott :

„Hol lelte ezen órát és erszényt! a szent Istenért szóljon nagyapám, óh szóljon!“

„Ott a sövény mellett fekszik egy debreczeni vörös szalagos, mély sebbel halántékán, mely véget vetett életének, — viszonzá az öreg, leányára bámulva — attól vettem el.,

„Hol van — hol van? folytatá a néember, mig minden tagja reszketett — hiszen ismerem ezen órát, ez Gergelyé, azon erszényt pedig magam kötöttem számára, akkor, mikor még boldog voltam!“

Azzal sietve, bár ingadozó léptekkel követte nagyapját, ki a vörös szalagoshoz vezette, s nemsokára Gergely mellett térælt. Lehajlott a halottra, megcsókolta hideg, vérbeborított homlokát, s kezét szívére tette azon reménnyel, hogy még érzendi dobogását.

Hosszasan maradt így, végre hirtelen fölemelkedett, s maradozó lélekzettel szólt : „még él, nagyapám, még él! érzem szive halk dobogását, csakhamar vizet, s egy kis ron-

gyot, kössük be sebét, s vigyük a kunyhóba, oly gondosan fogom ápolgatni, hogy élni fog; oh! hiszen neki élni kell!“

Az öreg cigány, ki fájának minden hibái s gyengeségei mellett jó ember volt, oly sebesen mint csak kitelt tőle, vizet meritett a kunyhó mellettik útból nagy karimájú kalapjával; azután a podgyász csomóból, melyet Anka hordott, — *mert hogy ő volt a néember*, azon nem kétkedhetünk többé — egy ócska, de tiszta inget vett ki s mindent odavitt unokájának, ki gondosan megmosta Gergely sebét, s gyolcs darabokkal bekötötte

Mindezt nagy ügyességgel tette, mert hosszas vándorlásai alatt, nagyapjával és sorsosaival, nem egyszer volt alkalma, betört fejeket, vagy sebesült tagokat ápolgatni, úgy hogy végre valódi sebész lett a bájos néemberből, kihez mindenki folyamodott, ha valami baj érte.

„Most adja ide kulacsát, nagyapám, — szólta, midőn az utolsó gyolcsdarabot kerítette a sebesült feje körül, s jól megerősítette, — ha csak pár csepp pálinkát tudnánk szájába csöppenteni, talán magához térne.“

Az öreg cigány elővette kulacsát és sikerült neki egy kis pálinkát Gergely ajkai köze csöppenteni, mig Anka vízzel locsolta képét.

Végre a sebesült hideg kezei kissé melegedni kezdettek, szive erőbben dobogott úgy, hogy az öreg is észrevette lüktetését, s nem sokára mély sohajjal felnyitotta szemeit; de mindjárt újra behunyta, a nélkül, hogy egészen eszméletre tért volna.

„Vigyük be a kunyhóba, s rakjunk egy kis tüzet, ha lehet, — szólta most Anka — hideg az éj; ha megmelegszik, könnyeben fog magához térni.“

Bevitték tehát Gergelyt a kunyhóba; egy kis szénából, melyet az udvaron találtak, ágyatraktak számára a szobában, mely még meglehetősen be volt földve, s aztán jó tüzet gyujtottak a kemenczében, mert elég fadarab hevert a ház körül.

Kis idő múlva a megsebesült újra életre tért, de nem eszméletre; forró lázban s magán kívül volt, úgy hogy semmitsem tudott arról, mi körülötte történt.

Hetekig maradtak így hárman a félig összedőlt kuny-

hóban, hol senkisésem háborgatta őket. Anka éjjelnappal a beteg mellett örködött, míg az öreg cigány járt és kelt, s a közellevő helységekben összeszedte, olykor össze is koldulta a szükséges élelemszereket.

Anka úgy látszik, ügyes sebész volt, mert a beteg állapota javult végre, és sebe be kezdett hegedni; de csak a harmadik hét végén hagyta el a forró láz, s mióta megsebesítettet, mély és nyugodt álom először nyomta le szemhéjait.

Mikor órák mulva felébredett, a reggeli nap besütött a kis ablakon, s arany sugárkoszorút vont Anka feje körül, ki az ablak mellett ült, valami asszonyi munkával elfoglalva.

„Hol vagyok?“ — rebegette a beteg, míg fölemelkedni igyekezett fekhelyéből.

„Maradj nyugodtan, Gergely — felelt a cigányleány, betegéhez sietve, — jó kezekben vagy, s hála az irgalmas Istennek, a jobbulás utján.“

„Anka! — kiáltott fel Gergely a legnagyobb meglepetéssel — te itt, mellettem? ki fejt meg nekem e talányt?“

„Én, Gergely, — felelt a leány, leküzdvén elfogultságát: — csak feküdj te nyugodtan, ide ülök melléd, s mindent elbeszélek.“

A beteg bágyadtan esett vissza fekhelyére, s mint gyermek dajkája bölcsődalát, úgy hallgatta Anka szavait, — ki ágya mellett egy kis faszéken ülve, elbeszélte neki, hogy jöttek ő s nagyapja a csatatérre, hogy találták őt élet nélkül a sövény mögött, s mikép vitték be az összerombolt kunyhóba s ápolgatták, míg a halál sötét torkából visszavezették a szép, vidám életbe.

„S mindezt neked köszönhetem, Anka — szólt a beteg reszkető hangon, mikor a cigánynő végre elhallgatott — neked, kit elhagytam, kit megcsaltam, kinek ifju boldogságát irgalom nélkül összetapostam! Oh Anka, Anka! minő angyal vagy te!“

„Csitt, csitt, Gergely! légy nyugodt — felelt a leány, nehogy visszatérjen a láz, mely hetek óta kinzott; — mit is tettem oly nagyot vagy szépet; — csak emberi kötelességemnek feleltem meg, mikor egy felebarátot ápolgattam s megmenteni igyekeztem.“

„S hogy jöttél ide, Erdélybe, nagyapádhoz? kérdezte Gergely újra; elég hosszú szünet után. — Debreczenből eltűntél egyszerre, nénéd halála után senkisémet tudta, hova lettél.“

„Minek is tudták volna! — felelt a csigánynő, míg a keserűségnek egy árnyalata átrezzent szaván — mi közük nekik a szegény cigányleányhoz, kit mindnyájan megvetettek volna, ha megtudják, kik voltak szülői! Néném halála után nem volt senkim a világon, ki szeretne, nagyapámon kívül, ki minden évben többször meglátogatott. Tehát elhagytam azon embereket, kik büszke megvetéssel fordultak volna el tőlem, ha megtudják titkomat, s azt követtem, ki mindig szeretett, s kinek most, öreg napjaira szüksége volt unokája ápolására. Igaz, szerettem volna nagyapámat arra bírni, hogy telepedjék le, velem együtt, valami városban vagy helységben, hol senkisémet ismer, s hol élhettünk volna becsületesen, munkám után. De hiába, megszokta ő a vándoréletet; s mikor láttam, hogy másként nem élhet, eladtam a mim volt, s vele maradtam.“

„Mindig önzéstelen, mindig önfeláldozó! — sohajtott a beteg — s én, mily vétkes könnyelműséggel löktem el ily kincset!“

„Ne bolygasd a multat, Gergely; — viszonzá a leány: — Isten úgy akarta! és talán jobb mind kettőnkre nézve, hogy így fordult sorsunk. Ha születésem által szégyent hoztam volna reád, kétségbeesésemben tán véget vetek életemnek. Így legalább nyugodt vagyok, s kötelességemet teljesítem nagyapám iránt; te pedig Gergely, boldog férj és apa vagy, kinek nem szabad a gondviselés ellen panaszt emelni. De most szót se többet, különben megint rosszabbul leszesz.“

* * *

Gergely napról napra haladt a jobbulás útján, mindamellet, hogy csak Anka s nagyapja voltak sebészei. Gergely kérésére az öreg cigány előkerített vándorlásai alkalmával, egy kis üveg tintát, s egy-két lap levélpapírost, hogy a beteg egy levél által nyugtassa meg családját, mely bizonyosan holtak hitte, mert a debreczeni nemzetőrség azon osztálya, melylyel Gergely Erdélybe jött, régen visszatért Debreczenbe s más által váltattott fel.

E levél megiratott s az öreg cigány által a legközelebbi postaállomásra vitetett; de ezen háborgós időben, melyben az összeköttetés Erdély- s Magyarország közt oly gyakran megszakadt, sohasem érte el célját.

Midőn Gergely annyira felábbadozott, hogy ereje hosszabb gyaloglást megbirt, a két cigány társaságában utnak indult s pár nap mulva a debreczeni nemzetőrök kapitányánál jelentette be magát, ki holtnak hitte s köztiszteletben álló polgártársát a legnagyobb bámulattal s örömmel fogadta.

Mikor Gergely egy óranegyed mulva kilépett a kapitány szobájából, s visszatért azon kunyhóba, hová utitársaival együtt beszállott, ezek eltűntek, a nélkül, hogy valaki megmondhatná, hová lettek.

Éles fájdalom szoritotta össze Gergely szívét, s köny tódult szemébe, midőn meggyőződött arról, hogy Anka másodszor tűnt el nyom nélkül, s hogy alkalmasint soha sem látja őt többé ez életben; de nem volt ideje, fájdalmának engedni mert beállván újra pajtásai sorába, ezeknek fáradságai s veszélyeiben teljes mértékben osztozott.

Mihelyt eszméletét visszanyerte volt, hosszas láza után, Anka átadta neki erszényét, óráját s fegyvereit, s ő és az öreg cigány nem fogadtak el tőle semmit; s így most még jó kis összeg pénz felett rendelkezhetett. Lovat vett tehát magának elveszett paripája helyett, hogy kissé elgyengült ereje könnyebben feleljen meg minden fáradságnak.

Hat hét mulva visszatértek a vörösszalagosok városukba; s ki irná le Trézsi, Vámosy, s az egész háznak örömet, midőn a halottnak hitt s mélyen gyászolt Gergely újra épen s egészségesen jelent meg családjá körében? oly öröm volt ez, melyet érezni lehet, de elbeszélni s tollal festeni soha!

Ki ne sejténé, hogy Anka, a szegény cigányleány neve, szent névvé lett ezután e szerény családban, kinek jóltevője volt. Nem telt nap, hogy ne emlegették volna, s ne kérték volna az Istent, hogy áldja meg s hozza minél előbb körukbe; de nem látták azóta sem őt, sem nagyapját, s attól kezdenek tartani, hogy e viszontlátás csak a jövő élet örömei közé fog tartozni.

Zsolt emeltetése.

Felvirradt a nagy nap. Az idő betelve.
A magyar nemzetnek dicső fejedelme
Készül már Hadurhoz a felhők honába, —
Dicsőség előtte, dicsőség utána!
Felvirradt a nagy nap. Árpádnak utolsó :
Fejedelmi szék mellett ott van a koporsó ;
Felvirradt a nagy nap, ám kis Zsoltnak első :
Fejedelmi szék mellett áll a renge bölcső.

A bölcsőt ugyan már kicsinyli a gyermek,
De fejedelmi székbe még nem elég termett ;
Árpádnak szívében nincs e miatt bánat,
Hisz vala erősen Hadur szózatának :
„Tedd fiadat Zsoltot fejedelmi székbe,
Te pedig jőj velem dicsőséges égbe ;
S míg fiad erős lesz Etele kardjára,
Magyarok istene vigyáz a hazára“ . . .

Zengő tárogató, harsogó kürt hangja
A bérczet, a rónát messze bériadja ;
Táltosok, lantosok hívó zengedelme
Bejárja a hazát, szél szárnyára kelve,
Kél a nép Budára, Etele várába,
Száll a nép ezrivel, ős Árpád kívánja ;
Árpád akarata, Hadurnak intése,
Hogy legyen meg immár Zsolt emeltetése.

Felvirradt a nagy nap. Az ős hegyek fölött
Fényes napsugarban rezgett a léha köd.
Szőke hullámain az andalgó Duna
Arany csillámokat visele, hordoza ;
A büszke sík tulnan délibábot vetve
Méla mosolygással nézett az egekre ;
Az egeken fényes tündérek vigyáztak,
Hogy ma föl ne tűnjék felhője a gyásznak.

Etelvár pedig állt magasan, dicsően,
O falain új dics fénye lövelt szélyel,
Mint a hadban őszült hős bajnok homlokán
Az újabb csatákon nyert hősi borostyán,
Tornya felett a reg szellőjében játszó —
S a hadak urának szentelt ékes zászló
Habtól vert, de lágyat, mint arany szárnyu hal,
Midőn a viz tükrén csendesen elsuhan.

Körötte rengeteg hadi népség álla,
Lassu, tompa zajban az időre várva;
Bajnoki daliák, daliás leventék,
Sisakos fejöket kik büszkén emelték,
Termetes férfiak, lángszemű öregek,
Sokat kik értek már, de még nem eleget,
Délcegz paripákon, avagy gyalog szerrel,
Ellepték a várnak terét ékes rendben.

Kicsiny volt a vártér annyi tenger népnek,
A hegyekre szálltak, kik oda is fértek, —
S kik oda se fértek, a Duna hátára,
Hajh! sokan csak távol a mező síkjára.
Ki látja, ki hallja, kihez csak a hír jut,
(Hadurra! úgy történt, mint a hogy megírjuk)
Elég az, mindnyájan nyereségnek tarták,
Hogy ott érte őket ez a jeles napság.

A vártér közepén disz-emelvény állott,
Bámulatra híva a nagy sokaságot,
S a várból odáig diadaliv helyett,
Leventék és hölgyek fogták el a helyet,
Ifjú daliák százig érő számmal,
Szemben ugyanannyi tündérszép leánynyal,
Gyöngye kis kezökben kik koszorut tartva
Vártak az érkező fejedelmi Zsoltra.

Szállt a nap fölfelé s lenézett a népre,
Az pedig mélázva fölnezett az égre,
Érczes fegyvereken, diszes öltönyökön,
Tündökölt, ragyogott kétszeres fényözön.
A nyílt, szabad arcok sugárban fürödtek,
Sugárban a lég is mindenütt köröslég;
Táltosok örvendve néztek a sugárba,
,Kegyes a nap, zengék, ünnepünk megáldja.'

Tárogató hangja hallik már a várbul,
Azután a kapu hirtelen kitarul —
S Lehel, Bölcs, daliák, legelől kilépnek,
Zengvén kürtjeiken diadalmi ének.
Szinte habzott a lég s örvényben kanyargott,
A merre a szellő elvivé a hangot;
Azt a méla csendes, majd riadó hangot,
A milyet a magyar azóta se hallott.

Mentek hát Bölcs s Lehel, ünnepélyes lassan,
Utánok két zászlót : Huba, erős Tassal;
Jobb felől szép rendben : Szabolcs, Örs, Töhötöm,
Balról Ösöb, Velek és mások fölösön.
Középen pedig ment fejedelmi Árpád,
— Kicsinyebb hegyek közt égbe nyuló Kárpát, —
Mély, gondos szemeit a kis Zsolton tartva,
Hogy a nagy paripán baj ne essék rajta.

Hófehér paripa emelé a Zsoltot,
— A vevő sem látna rajta egy szög foltot, —
Aranyfékü fejét illegetve kénynyel,
Könnýü terhét sejtve biboros nyergében.
Zsolt maga fennüle bátran mindamellett,
Ifju sas a sziklán, mivel oda termett,
S a gyöngyös kantárt mig baljában kezelte,
Jobbját karcsu, öves derekára tette.

Fürtös szöke haját röpke szellő szárnya
Lehajtá a lenge párducz kaczagányra;
Csillogó süvegét nagy sastoll tetézte,
De fénylett ám az is : a nap megigézte.
Igy vala ő ekkor. Csupa deli szépség,
Az erős tölgy sarja, csupa élet, épség;
Tekintete, arca, már is fejedelmi,
Hogy is tudna Árpád más formát növelni?

Szinte hó paripán Zsolt után megy nyomban,
Kicsoda? nem látszik, mert szemén fátyol van;
A ló ezüst fékét két levante tartja,
Bizonyos, hogy nem más, mint hölgy ülhet rajta.
Azután vegyesen ruthének, kozárok,
Mert Árpáddal immár békeségben állott
Mind az egész népség, még Méni Marót is,
Ki harczát megnyerte még az utolsót is.

Ez pedig így történt. Bihar fejedelme,
Mikor a döntő harc el vala rendelve —
S hős Velek és Ösöb bajnokai szálltak
Haraggal ellene a maróti várnak :
Jobbnak tartá akkor a harcznál a békét,
S eladá határát, nem aranyos fékért,
Nem is fehér lóért, de a dicsőségért,
Lányának Julának egy szép vőlegényért.

Hófehér paripán ezért mene mostan
A fátyolos leány fejedelmi Zsolttal,
No de, hadd legyen még e dolognak titka,
Mint az ifju hölgy is, fátyollal boritya. —
Kisérjük szemünkkel csak tovább a rendet,
Melyben a hon-nagyok s hős daliák mennek;
Ott mennek fiai Hadur nemzetének,
S előttük, utánuk zeng a hősi ének.

Ott mennek, ott mennek, s az angyali tábori
Kezéből Zsolt elé hull a virágzapor;
Patyolat keszkenők lebegnek, suhognak,
Vad kardok, paizsok, döbögnek, csattognak.
Mint mikor az égnek villáma kicsattan,
Ugy villan az öröm a tömérdek hadban;
Ropog a sík róna, az őserdő pattog,
S az ormokról a zaj vissza-vissza csattog.

E közben feljutnak a nagy emelvényre,
Lejtősen vala ez készítve a végre,
Hogy lássa a nemzet, hogy lássa a népség
A fejedelmi magzat, Zsolt emeltetését.
A hogy ott feltűntek, egy pillanat mulva
A zaj hullámozása lágyan elsimula,
Mint a nagy tengernek eget rázó harcza,
Mikor csendre inti a napisten arcza.

Ekkor magas Árpád már jobbával inte,
S a dicső népeken büszkén eltekintve
Sisakját egy perczre megemelte karja,
Tömör ősz fürteit együtt föltakarva.
S mig álla így fenn a hősök fejedelme,
— Rajta csüggött folyton minden szív, szem, elme, —
Ajkaról egyszerre csak megered a hang,
Tisztán, érthetően, noha mélyen, alant :

„Feleim, magyarok! Etele országa
Harczaink után már magyarok hazája;
Hadur megsegite, de viszont meginte,
Hogy a jövőről is gondoskodjunk szinte,
Közeledik a sár, int a forrás partja,
S mikoron szívem majd ott pihen alatta,
Akarom, hogy hazám akkor is nagy légyen :
Egy szív és egy lélek benned hazám, népem!

Monda nekem Hadur : légy megáldva Árpád,
Bevégezted híven honszerzési munkád;
Népemnek kivitvad ezt az örök földet,
Bus gondban ne gyötörd elméd érte többet :
Tedd fiadat Zsoltot fejedelmi székbe,
S akkor jőj nyugodtan dicsőséges égbe,
Mig fiad erős lesz Etele kardjára
Magyarok istene vigyáz a hazára.“

Eképen szóla ő s ezüstös szakála
Rezgett bölcs ajkának szózatot szavára.
A légbe szállt akkor ezerszeres éljen
Árpádra és Zsoltra, a beszéd végével.
Zsoltot pedig immár, helyezvén paizsra,
A dicső vezérek emelék magasra,
Jobbjaikban a kék csillógó kardokkal
Esküt esküvének illetén szavakkal :

„Nagy Árpád fia Zsolt, te léssz fejedelmünk,
A hazát és téged mi megvédelmezünk.
Vérünk, éltünk tied, törvényünk hogy álljon,
Hadur ugy segítsen és a nap ugy áldjon.“
Szólottak és néztek a ragyogó égre,
Zsolt is oda nézett s szemében tűz égre,
Noha arczulatját a percznek hatalmas
Halvány liliummal tartá bétakarva.

Ott Árpád, ősz Árpád nagy övezetérül
Etele kardját már leoldani készül,
Fejedelmi fiának, hogy kezébe adja,
Ki avval a törvényt nemzeteknek szabja.
Hatalmas az a kard, Etelenek régen
A hadak istene küldte ez igével :
„Népem urainak léssz te öröksége,
Gyáváknak halála, hősök dicsősége.“

. . . Árpád feje fölött ő közben már délen .
Egy embernyi felhő borongott az égen;
Alatta egy turul illegette szárnyát
Kisérve Árpádnak minden gondolatját.
Most a mint a kardot leövezé épen,
Leccapott a turul sebes röpüléssel,
Elkapá a fegyvert körmeivel fogva —
S oda vivé Zsoltnak, hogy kezébe fogja.

A turul visszaszállt, a nép meg elámult,
Zsoltnak pedig karja hirtelen kitérult
S a rendítő aczélt magasra emelve
Szelte a levegőt nyugotra, keletre.
Árpád, mint a vén sas, mély gödrü szemével
A magas felhőbe betekintett mélyen —
S kiterjesztve karját, szólt rebegő szája :
„Hadur légy imádva, hazám, fiam áldva!”

Többet ő nem szólott, elfogódott hangja,
S szemeit jobbával tüstént eltakarta;
Köny uszott azokban a dicső szemekben,
Először, utolszor a földi életben.
Hatalmas dereka ingott mint a nádszál,
Melyre őszi estén hideg fuvalat száll;
Ősz, sisakos feje rengett mint a tölgy-lomb,
Mit közel enyészet vihara dul, öl, bont.

A téren azonban riad a kürt újra,
Szép Lehel most egyszer igazában fujja;
Fele öröm, fele mély, keserü bánat :
Előtted jeles Zsolt s nagy Árpád utánad!
A nép tekintete a dalhoz hasonló,
Ifjaké derengő, aggoké borongó;
Ámde kiáltásuk mind egyenlő abban,
Hogy a hon nagy légyen békében és hadban.

Lecsillapul a zaj. Deli Ösöb immár
A fátyolos lánykát leemeli karján.
Az pedig fátyolát arczáról lehajtva
Nézett szemérmesen fejedelmi Zsoltra.
Kicsinyke még a lány, de termete lenge,
Maróthoz érte Ösöb is esenge,
De aztán beéré csak a vőfélységgel,
Szive érzelmeit meggyőzve eszével.

Vivé Julát Ősöb a Zsoltnak elébe,
Ez leszen ő neki illő vőlegénye;
Királyi bimbóhoz már hogy tudniillik,
Mely királyi szinte, csak az az ág illik.
Szép Jula kellemben, mindenben királyi,
Nem lehte rajta egy hibát találni;
Atyja is hős vala s arra sokat tartott,
Hogy ő vitt Árpáddal legutolsó harczot.

Ottan Zsolt megfogá a leányka jobbját,
Hogy reszketett volna, azt hibásan mondják,
Mert mint a szűzharmat hajnal-égen kelve,
Olyan vala neki még akkor szerelme.
Szép Jula szemébe nézdegélt azonban —
S hajh a szem ragyogott, ragyogott de jobban,
Sugár a szerelem, csak hamar kilobban,
Azután a lány-szív ég, de lánggal, lobbal.

Mikor így valának Zsolt és Jula együtt,
Égi szerelemtől dagadozva keblük, —
Nagyhirü Töhötöm, Erdély ura, nagyja,
Ki Árpád után állt erőre a hadba,
Fölemelte büszkén vadharagu arczát,
S mintha vivná most is népet-verő harczát, —
Megüté paizsát (szokása volt, hagyján!)
S szól vala imigyen mennydörgése hangján :

„Szerintem ugyan jobb a harcz mint a béke,
S nem is sokat tartok olyan egyességre,
Hol az utolsó szót nem a fegyver írja,
Ledöntvén az ellent szolgaságba, sírba.
De azért tisztelem Árpád akaratját,
Mert Hadur intézi minden gondolatját,
S a jó békeségért a többi népséggel —
Fejdelmünk arája, Marót lánya éljen.“

Hideg volt kissé a násznagyi köszöntő,
Szebbet vártak volna, való, Töhötömtől,
No de a mint mondják, neki is volt lánya,
Maróti Julának csak hogy nem volt párja.
Helyre üté a nép éljen riadása,
Melytől támada a földnek rázkódása,
S mely a nagy levegőt fölverte az égig,
A mint felzudult a sokaságon végig.

Most szállt a koszoru sűrűen Julára,
Hullott a virág a fejedelmi arára;
Patyolat keszkenők újra felsuhogtak,
Üdvözlő sisakok csörögtek, csillogtak.
Nem egy pajzsnak történt akkor repedése,
Nem egy buzogánynak csillag letörése;
S hajh, nem egy szívnek volt néma sohajtása,
Ösöbének pedig majd megszakadása.

Árpád pedig ült még a hely közepében,
S nézett maga elé méla merengésben;
Lehajlott fejének jobb keze alatta,
Mint mikor a nap száll s csak a nagy hegy tartja.
Ezüst szakálának mellére omlása,
Az őszi árnyéknak ligetre hullása,
A felhő s a turul ott vala felette
Elboruló arczát mindenütt követve.

Fölnézett még egyszer s karjait kitarva
Áldást hintett Zsoltra és áldást Julára,
Áldást a népre is, mely távol s körötte
Zajgott, mint a hullám, viharos örömben.
Dalnokok daloltak, táltosok áldoztak,
Bárdok, hegedősök zengtek, riadoztak;
Száguldó paripák rengették a rónát,
S a hegyek bérceit verdesék a kopják.

Daliás versenyben, játszódo örömben,
Etele várában huszonegy nap tölt el;
Hadurnak nemzete vigan lakomázott,
S bizony még a föld is boresőtől ázott.
A hegyek tetején nagy tüzek robogtak
Végtisztességére sok ezer tuloknak:
Maradt az országnak, jutott a népségnek,
Zsolt emeltetését ekképen ülték meg.

Fejes István.

Vázlatok a természet köréből.

Irta KERESZTYÉN JÁNOS.

I. A kovag.

(Silicium. Der Kiesel.)

Élettelen kö, mely mindenütt található; ásványok, növények és állattestek szilárd részei ennek köszönik lételüket, a földtekének fele részét ez képezi; ott hever uton-utfélen a feledékenység porába takarva.

Csörgedezve kigyózik alá a kis hegyi patak, itt ott egyes szikladarabokba ütökzik, mik előtte az utat elzárják, de köztök ügyesen kisikamlík vagy mellettök oldalra tér ki, vigan enyeleg a kristály habjaiban mosdó virágokkal. A patak-kanyarulatokban halmaz ködarabok hevernek tarka vegyületben, valamennyi mind más alaku, melyek ugy tünnek fel, mint megannyi virágai az élettelen köveknek. Mennél hosszabb utat fut meg a kis patak, mennél nagyobbra nőtt más patakok beleolvadása által, annál apróbbak lesznek kavicsai, míg végre parányi homokká örlődik össze, mely mint vékony pehely takarja a folyam fenekét.

Nem ismerjük-e mindnyájan az élettelen természet ezen mindennapi játékát, nem jártunk-e ily kövek közt zörgő hegyi patak partján, nem pihentettük fáradt tagjainkat egy bemohosult kovag-darabon? gondoltunk-e ezen világot alkotó köre, jutott e eszünkbe, hogy ez a világosság egyik segédeszköze, s annak legbiztosabb barátja rejtezik e durva köben, mit a napszámos egykedvüen rak szekereére, s hord az utak bekövezésére? — Emberi gyarlóságunk mindig az után sovárog, a mit nem birunk, a felett elmélkedik, a mi körünkön kívül esik; ismeretlen tárgyak után kapkodunk; az ismerettest, a mindennapit elhanyagoljuk, s épen azt ismerjük legkevésbé. Egy rozsdás értéketlen pénzdarab, egy régi rongyos pergament, egy Babylon romjaiból felmaradt

tégladarabon hány ember nem törné hónapokig fejét, felhasználná a tudomány minden segédeszközeit, melyek nyomán a régiség titkaiba jutni reménylhet. S mily kevesen ismerjük a kovagot! — pedig minden mély tudomány s nagyszerű felfedezéseknek ez volt segédeszköze; ha utunkba akad, vagy lábunk benne megbotlik, haragosan rugjuk odább az útfélre.

Büszkén virul, illatozik a virág az összehalmozott kovag felett, — míg ő szerényen huzódik össze annak lábainál, de vérével kénytelen táplálni az őt megvető növényeket. — Hány ezer külön nemű növényfajt látott már a kovag maga mellett feltűnni, ismét nyom nélkül elenyészni? míg fölötte az évek ezrei észrevétlenül sikamlottak el; az enyészet ő rajta csak roppant idők lefolyása után tesz egy kis észrevehető változást. — A természetben semmi sem állandó, itt egyik tárgy felemészti a másikat, egyik életet ad a másiknak. A kova is feloszlik lassanként, de a dolgok sorából soha sem enyészik el, sőt inkább holt állapotjából az élő lényekben ifjodik meg, — átváltozva pedig az ember kezében a szellemi világ egyik leghatalmasabb eszközévé alakul.

A természetben élő és élettelen lényeknek ki van mérve pályájuk, mit meg kell futniok. Távol világrészről jön a golya hozzánk fiait felnevelni, hogy azokkal tétre ismét rendez pályáján más hazába költözzék. Földre dobja a szél a makkot, melyből idővel oriás tölgyfa bontakozik ki, daczol az idő zivatarraival, egykedvűen számlálja néhány századon keresztül az évek bőkezűségét vagy mostohaóságát; míg végre kopaszon maradnak felső ágai, oldalán lyukakat fur az agancsár (szarvasbogár) pondrója, a harkály mindig mélyebben faragja le kérgeit, az ereiben megakad viz elkorhasztja tagjait, egy erős zivatar földre sujtja, holt tagjai korhany földdé mállanak, tápul szolgálandók más növényeknek. — A hegyből kibuggyant forrás a völgybe siet alá, hol több patakka egyesülve folyót képez, ez hosszú futása után a végetlen oczeánban enyészik el, — úgy látszik, mintha pályája itt bevégezve volna, — nem, sőt dühöngő szélveszek hányják ide s tova, toronymagas hullámokat képezve a föld egyik sarkától a másikig, — forró nap melegíti a sima tenger tükrét, s láthatlan gőz alakban száll fel apródonként a légbe, ott vil-

lámot lövelő felleggé sűrűdik, ismét zápor vagy csendes eső képében hull a földre, az öt sovárogra váró növények felelevenítésére. — Megmerevedve hever a kavics a folyó medrében, vagy a partra kisodorva egy réteg föld takarja be, — a földi élet változásától egészen elzárkozva. Hát ő változatlan? — Oh nem. — A tojásdad, gömbölyű, vagy lapos, sima kavics, a parányi homokszemecskék, nem egy óriás sziklának elmorzsolts darabjai-e? neki is ki van mérve pályája, mit meg kell futni, de századok az ő életében csak napok, évezredek csak hónapok.

Az ős szikla égfelé meredő csucsaival meddig daczolt az öt megsemmisíteni törekvő elemekkel! mily roppant idő folyt addig le, míg a sziklák elmállásából, növényeket tenyészhető föld képződött? Hol vannak azon hatalmas erők, melyek ez óriás sziklatömegeket elmorzsolni képesek? — Bámulat fog el, ha tudjuk, hogy ezen rontó elemek egyike a csendes eső, mit egy kifeszített vászondarab visszatart; a gyenge hópehely, mit a szél tova seper; a víz, melynek részeit egy szalmaszál szétválasztja; a jég, mely a meleg napfényen nyom nélkül enyészik el; a levegő, mit érzéseink alig képesek észrevenni; — ezek esküdtek halált a változatlannak látszó kovag fejére, nekik sikerült erőt venni az erősök legerősibikén. Szakadó eső és hó áztatá a sziklák csucsait évezredek keresztül, leszivárogra a szikla üregekbe is; a hideg jégpanczelt alkotott a hegyes csucsokra, a duzzadó jég darabokra repeszté tagjait; a levegő évezredek óta rágódott az éles csucsokon, míg végre ennyi ostrom alatt ellankadva az olvadó hóval és jéggel irtóztató morgások közt zuhant a megáradt patak medrébe. Ezer darabokra szakadozva repült légből a kivágott hab, az elszakadozott kődarabok messzire pattogtak mérgökben a partokra, — mind hasztalan! — ott feküdt ő megalázva a folyam medrében, kisebb nagyobb kővicsek untalan simiták darabos tagjait. — Szomorun kellett tapasztalnia, hogy az erős így lesz áldozata az apró, de nagy mennyiségű ellenségnek. Egyes tagjaitól megfosztva, miket a folytonos zsurlódás homokká örölt, haladt a szikladarab a folyam mentében mindig lejjebb sodortatva, mindig kisebbbedve, míg ellentálló ereje végképen fel nem emészteték.

Néhány kődarab kisiklott az öt éjjel és nappal, télen

nyáron egyaránt fogyasztani törekvő folyam elől, — egy fűzbokor vagy égerfa gyökere mögé menekült, hol biztos nyugalomban reménylél végperceit tölthetni, kipihenhetni magát a folytonos zaklatásoktól. — Alig pár év folyt le, beárnyékolt oldalát zöld moh kezdé ellepni, mintegy eltakarva őt az elemek pusztító befolyásától. — Ah de épen ezen gyenge bársonyszövet rejti itt a halál magvát e vékony lepel alá. A gyenge szövet magába szedi esőből és harmatból a nedvességet, a napsugarakat nem ereszti át sűrű rétegein, viz folytonosan marad alatta, — jön a mindenhová betolakodó levegő, a moh alatt felporhanyult ereken át behat annak keblébe, lassan de folytonosan emészti ereit. Így hal el a magának örökkévalóságot ígérő kovag, az ő véréből élődő gyöngye növények alatt; — a kődarab repedékeiben fűcsaládok telepednek meg, gyepel szegélyezik be sirját a nedves halotti terítő alatt lassanként korhadozó szikladarabnak.

Említsük röviden pályáját a kovagnak. — A föld gyomrából felkiváncozott a tarka változásokkal diszlő, s a nap sugarait élvező föld színére, hol minden tárgy különös alakjában jelenik meg. Őbenne is fölébredt az átalakulási ösztön, csodajegeczeket termelt keblében, melyek tarka fényben ragyogtak a rajtok megtört napsugaraktól, mint megannyi virágai a földalatti élettelen ásványoknak.

Ezer alakban jelennek meg a pompás jegeczek, — ezerkülönféle kőnemeket, s hegyeket alakított ezen egyszerű kőnem, a kovag. Nincs kő, hol mint fő alkatrész, ragasztó, vagy ékitőszert elő ne fordulna. — Menjünk kialudt vulkánok közelébe, milyenek számtalanok vannak hazánkban, kísérjük figyelemmel a hét mérföldre nyuló áldott Hegyalját, — hány változatos alakban leljük ott a kovagot! Itt látjuk a gyönyörű jegeczeket gömbölyű alakokra csucsorítva, amott mint megmerevült szikrákat, ott kővé dermedt vizsugarakként, itt parányi apróságban, ott óriás nagyságban előtűnni. — Ki nem hallotta hírét a mármárosi gyémántnak? (hegyi kristály, Berg-Kristall). Vagy menjünk végig a Kárpátok számtalan ágazatain, nem találjuk-e mindenütt számtalan érczhegyeinkben csillogni? A Szt. Gotthard hegyén 100—800 font nehéz simított lobor-alaku jegeczek vannak.

Madagaskar szigeten 15—20 láb átmérőü jegeczek találtak. New-York homokköveiben elszórt tükként csillognak a parányi kovagdarabok. Ezen jegeczeket világosság felé tartva, bennök egy csepp vizet látunk bezárva, ez az ugynevezett kristályviz (Kristallwasser), mit minden jegeczedésben fel lehet találni.

Kovag volt az alakító elem a hegyek képzésében, — ő a kövek elevenítő szelleme; hol kövek alakulásáról van szó, ott találjuk őt annak részeiben, ő ad azoknak szint, alakot, az ő varázs hatalma alakítja valamennyit hat oldalu kristály lobrokká.

Hagyjuk ezen szemképráztató, semmi értékkel sem bíró kül alakokat és színeket; kövessük a kovagot a föld kebelébe, mint biztos kalauzt a titokszerű fémek országába, mit találunk itt? Nagybánya, Körmöcz szikláiban nem arany, Mexicóban nem ezüst, az Ural hegyekben nem platin folyt-e egykor a kovag-erekben? Irtóznak-e ezek után roppant munka s életveszélylyel a hegyek mélyébe leereszkedni? S miért, talán hogy általa életszükségünk egy milliomod részét pótolhassuk? — Korántsem, e drága érczek csak hiúságunk ingerlő szerei. Hány millió ember tűnik le e földről, kinek kezében soha arany nem volt, ki azt csak a föld nagyjai ujján, vagy ruháján pillanthatá meg. Ugyan lehetne-e vele egy darab kenyeret leszelni, egy kis szegecskét megfaragni, egy morzsa követ helyéből kimozdítani,? mennyivel többet ér egy darabka vas, melyből csekély metsző műszer készül, azt csak az tudhatja, ki az emberi társaságtól elszigetelten kénytelen volt élete fentartásáért küszködni, mi csekély értékű az arany, mennyivel becsesebb a vas, melyből legalább egy szeget idomíthat.

Bocsánat e rövid kitérésért, jelenleg mellőzzük a fémeket; csak a kovag lesz ismertetésünk tárgya. Ott találjuk a kovagot a homok-kövekben tarka színekkel tündökleni; az óriás *porphir*-sziklákat, meredek *gránit*-hegyeket, s a hullámzó csekély emelkedésű *gneisz*-dombokat, mind a kovag segíté felépíteni. Hamuszín barna jegecznek találjuk őt a *kagyló* s *csigamészben*, sárga színű *avanturin* képében jelenik meg az Ural, valamint Spanyolhon és Egyiptom hegyeiben.

A Harcshegyekben egyenközü zöld rétegeket képez az *amiant*, átszöve csilla (Katzenaugé)-sugarakkal. Fejér finom foszlányokban jön elő Délafrikában az *asbest*, indigokéket játszik a *saphir*, tejszinü a grönlandi *tejkő*, rózsaszín a *piroskovag* (rothes Quarz), sárga és piros szinnel csillognak a *vaskövek*, — sárgabarna és zöldes színü a *szarukő*, kék és sárgás szinnel tündöklök a durva kéregbe burkolt *jáspis*, kékfejér színü gerezdalaku darabokba rejtezik a *calcedon*, vér veres színü a *karniol*, veres pontokkal tarkázott halványzöld a *heliotrop*, tengerzöld a *plasma*, almazöld a *chrysophras*, tarkacsíkos az *achat*, fényesen tündöklő a *fejér opál*, mézszárga a *tüzopál*. Az elemek őskori harczára emlékeztet a *vizopál* (Weltauge), fél opál, mely vizet szedvén magába, léghólyagokat bugyogtat ki, hogy aztán ezer színben ragyogtassa a világosság-sugarakat. — Ha ezen követ mint a szivacsot össze lehetne nyomni, annyi viz jönne ki belőle, hogy sulya egy negyedre szállana le.

Ennyi különféle alakban jelenik meg az egyszerű kö, mit kovagnak nevezünk; atyafiságos összeköttetésben áll ő valamennyi kö-, föld- és ércznemekkel, azokkal egyesülve újabb alakban tünik elő, — vagy tökéletesebb alakba idomítja át. Tekintsük meg Izlandszigeten a forró vizet okádó Geisert, vagy a Kamcsatka kráteriből buzgó hévvizet, mint övedzi körül a bele érő növényeket kőpánczéllal. — Hova tévedt a Krétahegyek közepébe, hol durva darabokban mint tüzkö jelenik meg, dermedt keblébe rejtve az egykori östüz szikráját, melyből világ teremtésekor maga is származott. — Nagy hegytömegeket képez a *kovapala*, különféle *pat* neműekben, *ólom*-, *vas*-kovagokban, mindenütt ott találjuk mint alakító erőt. Itt hosszú hegyeket, ott óriás oszlopokat, mint megannyi tündérvárakat emelt föl; amott a repedések üregeiben mint elzárt kincses kamarában nyugszik a fényesre csiszolt jegecz, — végetlen homoktengereket képez Ázsia és Afrika sivatagain.

A kovag volt a föld építőmestere, ő egyesíté a legkülönneműbb anyagokat, melyek egymást kerülték, kibékíté, melyek egymás iránt ellenséges indulattal viseltetének, a gyengének erőt, valamennyinek alakot és életerőt kölcsön-

zött. Nézzük meg Helvétia, vagy a Kárpátok égbe meredő csucsait, — nem ő alkotta-e ezen jéggel borított bérczeket, — nem ő készítette a hegyek lejtőin az erdőknek kényelmes tanyát, az embernek állandó lakot e földön? Emelkedjünk fel a széditő magas csucsra, ott találjuk a kovagot, szálljunk le a föld mélyébe, ismét ott találjuk őt, — járjuk be minden részeit a földnek, mindenütt jelen van ő; hisz a föld elemeinek épen fele részét a kovag adta. A zöld, piros, sárga, fehér vagy barna szinnel csillogó jegeczek, miket drágaköveknek nevezünk, — mind kovag tartalmuak. Az almazöld színű *keserkő* (Talk) kagyló fényével, a fehéres *szalonnakő*, a vereses *tajtékkő* (Meerschaum), a setétzöld *serpentin*, a hollófekete *augit*, a halványzöld oszlop-alaku *sugárkő* (Strahlstein), a fekete *szarukő* (Hornblende), a selyemszínű *foszlány*, az olajszin *chrysolit*, az alkali tartalmu *zeolit*, *mezőpat* (Feldspath), tarka *gránát*, és hajlékony *csilla* (Glimmer), zöld *smaragd* és sárga *hiacint*, mind azon csillámló kövek, melyek királyok koronáján, gazdag hölgyek nyakán s gyűrűin ragyognak, — alakjokat s színüket a kovagnak köszönhetik.

Mélyen ereszkedik a bányász a hegyek fenekére ezen kövirágokért, nehéz veriték közt vágja a műszerekkel erősen daczoló sziklát, e semmi haszonra nem alkalmazható kömorzsalékokért, hogy általuk a föld hatalmasai ünnepeyes alkalmakkor fényt árasztanak el magukon. Honnan venné egy párisi tánczvigalom szemkápráztató fényét, egy indiai uralgó csillogó ékszereit, az eljegyzett hölgy menyasszonyi ajándékát, ha a kovag az ős világ homályában, talán álmában, nem alkotja ezen jegeczoszlopokat? — Micsoda szenvedélyek hevíték az emberi kebelt ezen csillogó kövek után, mily irtóztató bűnös indulatok ébrednek a gonosz keblekben ezen tarka kövek bírásaért; gyilkosság, árulás, testvérek megvetésére s kitagadására ragadják a gyarló embert. — A királyi korona kevésbé volna feltűnő, ha róla a ragyogó kovag nem csillogna. — Megkérgesül az emberi szív a drága kövek látásán, s valamint a feloldott kovagtartalmu víz kéreggel vonja be a növényi részeket, úgy burkolja be a drágakövek utáni vágy az emberi kebelben ébredező nemesebb szenvedélyeket; azon kő, mely fényes arany lánczon hintáló-

dik a hófehér keblen, meghidegíti az alatta verő szívet! Hány ártatlan élet oltatott el, egy csekély darabka kőért, mely kis ujjunk körmét alig takarható el! — Hány embert tett szerencsétlenné a kincsszomj, kik az isteni s emberi törvényeket megvetve, legirtóztatóbb uton jutottak e kincsek birtokába, mignem maguk is e kincsvágynak estek áldozatul? — Te csodaelem, mely a föld fele részét alkotod, a növény és állatélet egyik tényezője vagy, mindenütt alkotsz, teremtesz, csak a szívet, a legnemesebb indulatok gyupontját dermeszted meg csillogó tekintetteddel.

Az emberi élet egyik főtényezője a kovag, ez alkotott tért az emberi munkásságnak, — állat, növényvilágot tart fenn számára, mely valamint élte fentartására, ugy szellemi működésére nélkülözhetlen. — Buzánk, gabonánk, főzelékünk termesztésére kovagtartalmu föld szükséges, — a növények, melyek embernek s állatoknak tápul szolgálnak, eső és forrásvizben feloszlott kovagrészeket szívnak fel. Minden csepp viz tizezredrészét kovag teszi, ebből veszi állat és növény egyik nélkülözhetlen tápláló anyagát. — A kőgázakból alkotott ember a lencse, bab, borsó, káposztában mészkövet eszik, a vízből kovagot iszik.

A felszivott kovag a növényben szerves részszé változik; a kő, mihelyt megszűnik kő lenni, átszellemül, mert szerves életbe ment át, hogy egyesülve léggel és világossággal, ismét más szerves világot hozzon létre. A kovag teremtő ereje nem csak a növényvilágra terjed ki, ő alkotója az állatok csodás országának is; nem ő ad-e a *kovag-ázalékoknak* (Kieselinfusorien) kőboritékot, mely boritékokba milliárd élő állatok vannak beburkolva, melyeknek kihalta után ezen maradványokat gondosan összegyűjti; vele végetlen térséget tölt be?

Tekintsünk be a természet ezen csodás országába, lássuk a szemmel nem látható parányiség nagyszerűségét. — 33,333 font tengervízből egy font feloszlott kovagot lehetne elkülöníteni, s ebben számokkal ki nem fejezhető ázalékok élhetnek meg. A föld sarkain, hol már a növényi élet is megszűnt, Rosz utazó a tenger vizében 50 különféle kovagázalékot talált, Erebusz vulkán mellett a déli sark vidéken

1600 láb mélyről, 68 különnemű ázalékot huzott fel mérón-ján. A Nil és Elbe folyók torkolatán, Sahara homoksivatag-ján elterülő roppant homokterületnek nagyobb részét kihalt ázalékok kérgei képezik. A lüneburgi kopáron 28 láb vastag területet képez a liszt-nemű por, 100 láb mélységre átható ez a berlini állatkertben; a fejér krétahegyek, a roppant rétegű mész és agyaglapályok, a messze terjedő hegygerinczek Bilin környékén nagyobbbrészt kihalt állatok héjaiból állanak. Mily roppant állatok éltek és haltak ki e földről, míg az ember egy vonást tudott krétával a táblára jegyezni, mily roppant temetőt töltöttek be ezen ázalékok, hogy felettök Berlin muzeumait s palotáit építhesse fel. Menjünk végig a Lajtahegyeken, elcsodálkozva állunk meg azon csiga és kagylók sokasága felett, melyekből ezen hegyek kövei képződtek, Sopron vidékén a kőfaragó vésője a leggyönyörűbb kagylókat bontja ki a faragott műveken; Holics vidékén darázkőnek látszik a csigák tömérdekségéből összefort kötömeg, — ezekhez kovag adta az enyvét, az ősvilág lakóit mintegy bebalzsamozva tartotta fel az utókor bámulatára.

Vessünk futó pillanatot a parányi ázalékok óriás élet-ejére, melyek egy vonalnak egy 20-ad, némelyek 200-ad részét sem fedik be. Némely állatnak tizenkilencz csepp vizre van szüksége, hogy pánczéljához anyagot nyerhessen. — Ezen kovag megszerzéseért magánál 33,333-szor több vizet kellett neki elnyelni. — Az embernek 150 font test-súlyhoz 5 millió font vizet kellene 24 óra alatt meginni hasonló táplálkozás mellett, vagy is annyit, a mennyi egy felülcsapó malom zsilipjén 24 óra alatt lefoly. 100 millió ily állatka 7800-ad részét teszi egy fontnak. — Épen ily bámulatos a tenyészerő is ezen állatkákban, melyhez hasonlót a természetben hiában keresünk. Azon forgó állatocskák, melyekből egy millió épen egy köbhüvelyknyi tért tölt be, egy nap alatt négy annyira szaporodnak, egyetlen állat 10 nap alatt egy milliót szaporit, ezek öszvesen kétezred részét teszik egy gránnak, melyek egy köbhüvelyknyi tért takarnak el. Egy trillió nyom 65,000 fontot, s 1000 ködlábat fed be, egy hónap alatt annyira szaporodnak, hogy egy négyszeg mérföldet $1\frac{3}{4}$ láb vastagon

takarhatnak be. — A Wismári öbölben évenként 17500 köblábnyi tér telik fel ily ázalékokból.

Ez a kovag életpályája, mit az ember figyelemre alig méltat, bár a kövek megdicsőülésében a teremtés csodáit hirdeti; a növények, állatok szervezetében megelevenülve, jelképe a feltámadásnak. Minden elemekkel daczolt a rettenthetlen kovag, mignem maga alá hajtá azokat, életet és alakot ada nekik. Elgondolhatlan ősidők előtt, midőn még az érczek és gránitsziklák láthatlan gőzökből izzó érczekké és kötömegekké húzódtak össze a légnyomás és tűz csökkenésével, a kovag az izzó tömegeket jegeczesedésre serkenté, melyből a tüztömeg fölött vékony kőkéreg képződött, mit a levegő és víz apródonként kihütött. Sok századon keresztül forró eső hullott az izzó földre, roppant tüzfolyamok törtek roppant erővel keresztül a vékony kérgen, irtóztató tűzoszlopok emelkedtek a zivatart dörgő fellegbe, melyek a hűsebb légben megmervültek, vagy sutorogva hullottak kétségbeesett dühökben a föld alatti tűzaknába. A kovag is mindannyiszor megkisérté erejét, mindig vastagabbra kovácsolta a kőkérget, lég és vízből mindig hatalmas segéd társakat vont magához, mészt, agyag, kréta, mind az ő akaratának hódoltak, így rakodott egyik köréteg a másik fölé, a dühöngő tűz itt ott felduzzasztá a kemény kérget, de többé nem bírta szétrepeszteni.

A víz is egyesült végre a kovaggal, s életet alkotó erővé tette. A homályos tenger mélyéből kiemelé a szigeteket, a nap megszáraztá és világosítá azokat; a mézszel egyesülve alkota élő lényeket. Ott hemzsegték a tarka csigák és kagylók; — pánzcélt adott a tekenős békának, porczogókat a halaknak, csontokat a krokodilnak, kovagból készültek az ázalékok köházacskái, — a növények tagjait vékony lemezzel voná be, hogy egyenesen felállhassanak.

Ott állt pompájában az első növény, mozgott az első állat, mászott, uszott, nőtt és szaporodott minden; csak a kovagot lepte meg komoly bú, egy magasabb élet sejtelméről rázkódtatá meg idegeit, érezte, hogy csak a világosság ad s tartja fel az életet. — Ha önmagát nem képes átidomítani, legalább hatalmas eszköz lesz az őt meghódító ember kezé-

ben. Te kovag, ugymond, szolgálj a világosságnak; a szikra, mely kebledben rejtezik, bizonyosága, hogy a világosság esz- köze lehetsz, a te rendeltetésed : a világosság felkeresése.

Hosszu ezredeken keresztül vágyott világosság után a kovag, ereje kimerültnek látszott, csak csillogott fém- és je- geczeivel a napfényen, de a világosság fonalát nem követ- heté. S ime az ember segítségével, mész és salétrommal egyesítve, a fejér kovahomok porrá zuzva, az erős tüzön álló fazekakban izzó folyammá változott, honnan átalakítva tün- döklő *üveg* képében jelent meg. Üveggel fegyverkezve lé- pett az ember e világba, hogy annak csodáit feltárja, üveg- gel tört be a világ homályának titkaiba, üveggel nyitá meg a világ végetlenségét, megszabadítá azon kételyektől, me- lyek felette ezredek óta homályban lebegtek.

Az első üveggéscsütő phöniciiaiak nem sejtették, hogy azzal oly hatalmat teremtettek, — melylyel az ember, vizsgáló elméjének győzelmét ünnepli. Örültek a csillogó cserepnek, melylyel asztalaikat ékesíték, — pompás edények diszlettek butoraikon, de arra nem gondoltak, hogy egy pillanat az üvegdarabon keresztül nekik a világot nyitja fel, s a dolgok valódi alakját mutatja meg. — A kovag használatával erő- södött meg az emberi szellem s tanulta azon roppant erőt ismerni, mely magában rejtezik, dicsőíteni a természetet, uralkodni a természetben a természet által.

Ha a phöniciiai és karthagói tözsér családi ünnepet ült, üveg edények csillogtak asztalán, melyek száma a gazda vagyonságának volt mérlegzője; ha londoni milliomos arany, ezüst gazdag teritéket rak most vendége elé, a gazdag Titus asztalán ott diszelegtek az üveg tálak és poharak. Még Neró Hadrián is drágaságai közé számítá üvegedényeit, melyek közül egy darab gyakran fél millióra becsültetett. Ha jelen időnkben drágakövek, kaliforniai arany után sová- rognak az emberek, hajdan szerencsésnek érezte magát, ki egy üveg edénynek, vagy tenyérnyi nagyságu tükörnek bir- tokosa volt, hogy ezen házi kincset örökségül hagyhassa utódainak. Csak dús gazdagok szörpölheték hajdan boraikat üveg pohárból, s tarthatták üveg edényben; — mint irigylet- tek a szegényebbek tőlök oly tárgyakat, melyeket ma egy pár

krajczáron megszerezhetni, a gazdag az utfélről sem tartaná érdemesnek felvenni.

A gazdag római dicsekedett csillogó kristály poharai-
val, e elméje nem emelkedett annyira, hogy az átlátszó üve-
get szobái világosítására fordítsa. — A mi nagyszerű épüle-
teinken mily pompásan tündöklenek a szabályos ablakok; —
mily nyomorult lehet jelen időnkben azon kunyhó tulajdo-
nosa, kinek lakát ablaktábla nem világosítja. — Mily boldog-
nak érezheti ma a legszegényebb ember is magát egyszerű
hajlékában, hová az éltető nap sugarai behatnak az üvegen
keresztül, eső hó, szél, hideg előtt pedig elzárja az utat.
Ott állott hajdan a dús gazdag palotája ablak nélkül, az idő
zivatarok betöréseit fa vagy vastáblák tarták vissza; ott ült
a dús gazdag, fényes palotájának börtönében, ha fényes nap-
pal is setétben nem akart ülni, zivataros időben világításra
volt szüksége. — Ott álltak a félvilág urai, a római uralko-
dók palotái ablakok nélkül, — romalakként tüntek fel az
üvegtelen ablaknyílások az utazó szeme előtt. — Az athénei,
memphisi, római templomok, a mesés babyloni, ninivei
óriás épületek mind nélkülözték az átlátszó ablak világossá-
gát. — Csaknem háromezer év óta használák az emberek az
üveget fényüzési czikkül, — ily roppant idő lefolyása alatt
senkinek sem jutott eszébe a legszükségesebb eszközzé, ab-
lakká alakítani, melyen keresztül világosságot ereszthet szo-
bájába, a nélkül, hogy esőt, szelet, hideget is kénytelen lenne
beereszteni, — mely az istálló alaku üregeket emberi lakok-
ká változtatja. Az ipar honában, Londonban, 1661-ben a ki-
rályi palotának még csak felső emeletén voltak ablakok, az
alsóban pedig ablak-táblák.

Aldanunk kellene az órát, melyen az üvegtábla feltalál-
tatott, ha meggondoljuk azon végtelen hasznot és gyönyört,
melyet ez árasztott az emberiségre. Nézzük meg az egyszerű
napszámos lakát, mily nyájasan pillant azon be a jóltevő
nap, — mily háborítlan folytathatja az iparos megszakasz-
tás nélkül foglalkozását télen nyáron, hideg és melegben egy
formán; — mily enyhülést nyújt a betegnek fekvő helyéről
az ablakon keresztül a kék égre, vagy kert fáira kitekinteni,
mennyre sulyosbulna szenvedése, ha hetek, sőt hónapokig

zárva kellene az ablak táblákat tartani! — Méltán tekinthetjük az üveget az emberiség jóltevőjének, mely megkönnyíti az életet, oltalmazza, védi, vigasztalja, gyógyítja éleszti, eleveníti az embert, áldást hoz, a károst eltávolítja. Az emberi találékony elme hányféleképen idomította a diszes üveg edényeket, mily pompás alakokat varázsolt az üvegtányérok és poharak oldalára, melyekből talán izletesebben esik a mindennel bővölködő gazdagnak itala; — s mily jól esik kedvelteinket egy érzelmeinket ábrázoló pompás üvegedénnyel meglepni, vagy poharunkba azok nevét metszetni, mily varázsfényt lövelnek a színes üvegek szentegyházaink ablakain keresztül! Ezen szelid, alkonyszerű sugarak az elmét a világosság és élet adójához emelik, szent buzgóságot sugároznak a nemes indulatot rejtő szivbe. — Ezer évvel ezelőtt a Yorki egyházak ablakain tarka üvegek diszlettek, mégis századok után jutott az emberi ész arra, hogy az *üvegfestést* művészet tárgyává tegye, melylyel Isten házát ékesitse, mennyit csökkenne templomaink külbecse, ha azok ablakaihoz a kovag üveget nem adott volna?

Metszett poharainkon közönyös, futólagos pillanatra méltatjuk a metszett képeket, melyek oly finomak, mintha rá lehelve lennének, de mennyi elmétörés, mennyi hasztalan kísérletbe került az, míg csak egyszerű durva metszéseket tudtak az üvegre karczolni, vagy a metszett oldalakat ismét fényesre simítani; — mily remekalakokban látjuk ma azokat tündökleni, hány ezerféle színnel és sugarakkal játszanak a sok czirádára vágott csucok és szegletek, — az egész úgy tetszik, mintha világossági sugarakból szövetett volna. Gyönyörrel nézzük nagy termeinkben a pompás csillárokat, zöld, sárga, veres, kék színekkel ragyogni; bámuljuk egy művészileg metszett kelyhen a kristály szegleteket, melyeken a világossági sugarak korlátlan kedvvel ugrándoznak fel s alá, egymást kerülve s viszont egyesülve; csodáljuk csészéinken a világos tájakat, a szöke tavakkal, s gyönyörű berkekkel, melyek úgy látszanak, mintha dérlepett alakok volnának, de nem gondoljuk meg, mily kevés ideje annak, mióta az emberi találékony észnek sikerült a kovagot ily bájos csoda alakokká átidomitani. Hosszas fáradozás, mély tudományos

vizsgálódás kellett ahhoz, hogy az üveget, az érczetek felétetni lehessen.

A mit az ember három század óta a tudomány és természet körében felfedezett, abban egyedüli segéde az üveg volt. Ott találjuk a vegyészek laboratoriumában, ott áll a csillagvizsgáló torony tetején, ott van a hadvezér kezében, a tudós, és művész asztalán; ott találjuk a beteg ágya mellett; mint orvosságos üveget, — melyet a gondos házi asszony elrak ugyan mint csekély értékű valamit, de azért sem harragszik, ha a játszó gyermek egyet el talált törni, — de mit éreznénk akkor, ha orvosságos üveg sehol sem volna kapható? — Micsoda anyag lenne oly olcsó, a mellett elég erős, a mindent átrágó savanyaknak ellentállni? — A vegyész, üveg, csövek, edények és palaczkok nélkül semmi kísérletet sem tehetne, savanyakban és tűzben semmiféle anyag sem képes oly változatlan maradni, mint az üveg, s egyszersmind a benne történt változásokat tisztán láthatóvá teszi. A szerves és szervetlen tárgyak megismerésében minden előhaladást — nagyrészt az üveg tett lehetővé, míg a természetvizsgálónak segített a prizma által a világossági sugarakat elosztani, vele a végetlen távolságot megmérni.

A hölgy nem nélkülözheti asztali tükrét, a tetszeni vágyó férfi kis hajkeféjébe ragasztja azt, hogy magát annyiszor láthassa, hányszor hiúsága ingerli. — A természetvizsgáló mily magasra tudja használni a tükröt! A gyújtó vagy pászsem-üveg segélyével uralkodik ő a világosságon, a kovag által hajtja hatalmába a futó napsugárt, mely tetszése szerint mutatja a közelséget vagy távolságot, nagyot és parányit. A rövid- vagy messzire látó szem az üvegnél keres segítséget, mely úgy rendezi a világosság-sugarakat, hogy minden tárgy a szemnek alkalmas távolságban jelenjen meg. — Ha az öreg, gyenge szemü ember az isten ígését kívánja olvasni, — szemüvegét veszi elő. A világító-torony öre, vagy a hajós kapitány, ha a végetlen oczeánt akarja kémlelni, távcsövet vesz kezébe; ennek segélyével rendezi a hadvezér a csata folyamát, kémleli az ellen állását; — a mérnöknek nélkülözhetlen eszköze a távcső s vizmérték.

Milliárd mérföldnyire néz a csillagász teleskopján ke-

resztül a csillagözön közé, — feltárva fekszik előtte a terem-
tés, — egy pillanattal végetlen tért, s elgondolhatlan időket
tekint át. A gözcsillagoktól — a salakká dermedt hóldig
látja az álló és bolygó csillagokat; a csillagok megmutatják
neki az örök világtörvényt, a teremtés titkai nyílnak fel előtte,
— melyek az emberi ész a gondolatok végetlenségébe ra-
gadják el. Mit köszönhet a kovagnak Keppler, Gallilei, Her-
schel, Arago, Kopernik! mennyi felfedezés és gondolat özöne
rejtett a megvetett kovagban, midőn az emberi kezek közt,
objectiv üvegre, homoru-tükör és lencse-alakra [köszörülte-
tett! mily megfeszített szellemi erő, s gondolkodás kellett
egy óriás teleskop feltalálásához, annak kerekei, csavarjai
világosság- és időmérői összeállításához. Felfedezésekről
felfedezésekre, valóságról valóságra repült az emberi ész,
mióta az üveg előtte felnyitá a világ mérhetlenségét. Az
ember nemcsak a csillagok pályáját vizsgálta rajtok, hanem
megmérte a föld alakját, nagyságát az egen, azon időt, mi
alatt pályáját bevégzi, egész másodperczekre kiszámítá. —
Valami magasztos az éjjeli égboltozat, csillagokkal ékitett
pompájában, — de nem kevésbé magasztos az emberi gondol-
kodó ész, mely az éjen átrepül, annak határait s törvényeit
kikutatja! Minden eszköz, mit a csillagász észleleteihez használ,
diadala az emberi találékony észnek, az emberi ész pedig
ezen diadalát, következetesen a kovagtól nyeri.

A kovag vezeti az embert a végetlen nagyság világába,
ő vezeti a végetlen parányok országába is. Herschel torony-
magas teleskopja mellett ott áll Schleiden mikroskopja, mi
a föld láthatlan tárgyai ismertetésével foglalkozik, — itt
látjuk a mindennapit csodává változni, — a teremtés határát
a láthatatlanig kiterjeszkedni. — Épen oly magasztosan áll
a mikroskop-világ végetlen parányiséga, mint a teleskopon
az égitestek óriás nagysága, nem tudjuk, melyiket bámuljuk
inkább, a végetlen égitestek csodás alkotmányát-e, vagy
roppant életerejét azon láthatlan állatoknak, melyeknek egy
csepp víz oly tömeg, mint nekünk a földgolyó; — akarhová
fordítsuk a nagyító üveget, miedenütt állatvilágot látunk
hemzsegni, — tekintsünk egy csepp vízbe, vagy parányi
iszapra, levél-korhadványra, minden tömve van élő állat-

tal, mely rajta él, mozog, kapkod, harczol, szeret és gyülöl. De nézzük egy alig látható virágszirom lemetszett részét, a pillangó szárnyából egy pontnyi szeletkét, vagy tenyerünk-ből parányi darabkát, — mily csodavilág nyilik fel előttünk! temérdek golyócska, sejtrost, legszebb madártollak és erek tűnnek szemünk elé. A kovag az, mely mindkét láthatlan világot, melyek az égen és vízcseppekben lebegnek, láthatóvá, teszi, — az emberi tudományt a végetlenség kapujába vezérli. — A kovag megtestesült világosság, látja a láthatlan távolba rejtezett nagyságot, épen úgy, mint a végetlen parányiségbe oszlott kicsinységet. Ő a kövilág fáradhatlan szelleme, — mely átváltozás, tökéletesedés és előhaladás után tör. A kovag volt műszere a legmélyebb vizsgálódásoknak, s teremtő eszméknek, benne szellemült meg a holt kö, ő a világosság kapuja, élő isteni gondolatok teremtője.

Azon szerencsétlen előtt, ki az életadó világosságot nem élvezheti, kit nem gyönyörködtet a csillagos ég pompája, ki nem ismeri e föld zöldszinbe öltöztetett, tarka virágokkal diszlő ruháját, — ki a madarat csak hangja után tudja nevezni, — az előtt sem marad ismeretlen a kovag teremtő ereje, bizonyosan elbájolják őt az üveg-harmonika andalító hangjai, melyek oly édesen, szeliden érintik a fület, mintha hangzó világosság-sugarak áradoznának szét körülünk; — a kö csupa lélek s érzelemmé változott. — Nincs hang, mely tisztábban, gyöngédebben hangzanék, az üvegharangoknál. — Epedő édes panasz rezgi át e hangokat, mintha a köbe zárt természet szelleme sohajtoznék szabadítás után. Oly finom az üveg-harmonika hangja, mint a selyemszál, melylyé az üveget nyujtani lehet. Van-e tisztább, ragyogóbb az üveg fonalakból szövött ruhánál, midőn az a fényes termék világát ezer színben sugarozza vissza?

Te kovag, szózat vagy, mit a természet az emberekhez intéz, a durva kötömeg világossággá és hanggá elevenül, a nyers anyag az emberek szolgálatában gondolatok eszközévé nemesül. A kovag táplálja testünket a buzában és gabonában, csordáinkat a füvekben; ez tanítja az üveg hűtőkben s tudós szobákban lelkünket, vidítja fel szívünket az üveg harmonikában, hallásunkat, látásunkat ápolja, épít

lakunkat, disziti templomainkat; a kereskedésnek iparnak újabb vezérfonalakat ad kezébe, eszközli a művelődést, és erkölcsiséget. Te egyszerű kö, — kit az utfélen senki figyelmére sem méltat, mért nem ismertek téged a görögök úgy mint mi, bizonyosan szent éneket irtak volna tiszteletedre!

II. A viz.

Földtekénken a viz az, a mi az állati testben a vér, vagy ha úgy akarjuk, ez az alkotó elem a természetben, — nélküle a föld kietlen sivatag lenne, melyen a legegyszerűbb szervekkel bíró állat sem élhetne meg, nem elevenitené a föld színét milliárd állatok mozgása, a léget nem töltené be azok ezernyi különféle hangja. — Mily irtóztató volna e föld, ha hiányzanék róla a zöld bársony köntös, melyet a milliárd virágok tarkasága himzett ki; nem volna egyéb idomtalan tömegnél. — A viz azon elem, (nem szoros értelemben veendő; — hisz ma az oskolai gyermek is tudja, hogy a viz maga több elemből áll), mely alakját szüntelen változtatja, — s alakot ad minden élő lénynek; nincs oly tárgy, hova be ne férkeznek, ott van ő a tűzben és légben, a föld belsejében, s a magasan úszó fellegekben, növényekben és állatokban. A viz az életelem, mely e földön élő lényeknek ételt, italt szolgáltat, ujitja és halhatatlanítja azokat, — vizből buzog ki az élet, mely mint maga a viz, örökkévaló, egyik alakból a másikba szökik.

Fellegekből hull alá a termékenyítő eső, új életre ébreszti a szárazságban ellankadt növényeket, hűsítő nedvétől ember és állat felüdül, a megapadt források és patakok érei ismét megtelnek, alá szivárog a kötömegek nyílásaiba, a porhanyu föld keblébe iszsza fel, a földhajlásokon apró tavacsok képződnek, — hogy harmat képében repüljenek hűvös éjjeleken a növények leveleire.

Mily szép, eleven egy csendes eső után a természet! Pompás zöld színbe öltözik a növényzet, — ah de nem sokára megirigyli a természet megifjodását a nap, eljő forró sugaraival, a föld színén összecsoportosult viz lassanként el-

tünik, helyén elsimult, végre felcserepedzett iszap marad, a megdagadt folyók apadnak, a nedves föld barnás színe apródonként szürkébb lesz, míg végre kemény görönggyé aszik össze, a növények sápadt zöld színben sanyarognak. A nap égető heve talán megsemmisíté az életet fentartó vizet a földszinén? oh nem, a nap égető heve előtt láthatlan gőzzé változik a víz, hirtelen repül a lég szélső határaig, hol lassanként vékony pára-alakban verődik össze, ezekből készülnek a legmagasabban úszó pehely fellegek, vékony ernyővel takarva el a földet a nap égető sugarai elől; a földműves hosszú aszály után édes reménnyel pillant a délről huzódó pehely-fellegek felé. — A vékony felleg milliárd párányi vízhólyagocskát szed magához, — míg zivatart rejtő fellegekké tornyosulnak, — villanyszikrák cikáznak szerte szét egyes fellegből a másikba, a csattanásaiktól reszkető lég recsegve rázza meg hajlékaink ablakát, erdők s mezők kétségbe esnek a vad zivatartól, — az összebujt csorda akaratlanul ugrik fel minden dördülésre, s reszketve várja a zivatar eloszlását. — A vízhólyagocskák egymást semmisítik meg, önsúlyok alatt esőcseppekké olvadnak össze, susogva ömlenek a földre, — hogy itt ismét előbbi pályájukat fussák meg, — a megszakadozott fellegeken keresztül a nap ismét sovárogyva pillant a megifjult mezőkre. — A nap mindenütt kergeti, nyomában van, de sehol sem foghatja el a vizet, sőt ezen megsemmisítő szándékával teszi a vizet képpé a növények és állatok fentartására. — A femelegült víz oszlatja fel a földben rejlő sókat, melyeket a növények gyökérszalai felszívnak, gőzalakjába ammoniakot szed magába s viszi a növények likacsain át annak sejtjei közé.

Bámulatos a víz forgása! — a fellegekből megtisztulva omlik a földre, s itt szénsavval egyesülve tápláló sókat oszlat fel a földben, hogy azokat a növényekben lerakja, belőle képezzen gyökereket, törzsököt, leveleket és gyümölcsöt, — s ha adományát lerakta, ismét gőzalakban repüljön el a finom likacsokon.

Mit a meleg meg nem tehetett, a hidegnek talán sikerülni fog: a vizet hatalmába keríteni. A halál fagyaló lehetőségét fujja végig e földön, dermesztő karjait nyújtja

utána, de hasztalan; a hová nyul, ott többé nem vizet, hanem havat és jeget talál mindenütt; a fák ágai száraz seprüként meredeznek ég fele, a viruló növényeknek csak kóroít zörgeti a sovány szél, ámde a hótakaró alatt zöldül a vetés, a jég alatt vigan uszkálnak a halak, — egy parányi viz sem vesz el, magát halottnak tettet, sima tükröt képez, hogy a halál száraz kezével meg ne szorithassa. — A jégdarabot s összehalmozott havat dühösen ragadja alá a szél a hegyoldalról, hogy apró morzsává zuzza, a déli szél leheletére hó és jég elolvad, de egy csepp sem vész el belőle, rohanó árviz-, vagy gözalakban ismét befutja a világot. A viz oly hozzáférkezhetlen elem, melyet sem hő, sem hideg, sem tűz, sem levegő nem semmisithet meg, mely látatlanul mulat és uralkodik mindenütt. — Az ember testében és csontjaiban hordja, az elefánt mint a szunyog testének nagy részét viz képezi, a növények sejtszöveve vízzel van megtöltve, a kövek és fémek erei vizet rejtegetnek. — Az elvetett száraz buzaszem vizet szív magába, melytől feldagad és csirát bocsát, — a csira vízzel együtt szívja fel s alakítja a leendő növényrészeket, s képzelhetjük-e, mennyi vizet kell egy gyenge növénynek felszívni rövid kifejlési ideje alatt, hogy a vízben feloszlott ásványrészekből, gyökerét, törzsökét, leveleit és gyümölcsét sokszorososan előteremthesse? Nem viz szükséges-e, hogy a buza emberi tápúl készítettethessék? nem viz segíti-e az egyszerű növényi tápot érző s önként mozgó állati testé alakítani? Száraz meleg napon testiünk sokat veszít gőzölgés által vízből, — a munkás csodálkozik, hogy tud annyi temérdek vizet inni, s nem tudja magának megmagyarázni, hogy egyebet nem tesz, mint a kiizzadás által testében elpárolgott vizet pótolja ki. Ha a testben a vízrész csökken, azonnal szomjuságot, bádgyadtságot érezünk. — A viz vezet testünk finom csöveibe a tápláló ételnedveket, az elhasználtakat viszont eltávolítja onnan.

Valamint testünkben a vér örökös forgásban van, épen így van a viz e földön; a lég szélső határából a földre, a földről ismét a légbe emelkedik fel. — A forrásviz eleven csörmpöléssel szökik alá a hegyoldalból, szoros völgyeken kanyarogva vándorol át a nagy rónára, hogy a világtengerben

megpihenjen, — de itt sincs nyugta, rohanó habok huzódnak keresztül a világtenger közepén, az északi sarktól az egyenlítőig; mérgében sűrű tajtékot ver a közel partokra, de mind hasztalan, a víz rendeltetése örök mozgás, hisz ha ő nyugszik, akkor megszűnik az élet. — Mint nedv emelkedik fel a víz a legvékonyabb gyökérszárlól a legmagasb fa legfelső csucsáig, — onnan vissza a gyökérbe, — az egész növény nem egyéb csatorna-hálónál, — mely a vizet szivattyuzza fel a földből. Az ember testét mint vér egy nap alatt 500-szor futja keresztül; még ha a test élni megszűnt, a vérforgás eláll is, a víz pályája nem szűnik meg, — ekkor gáz alakban kerengi körül s emészti fel a testet, — hogy annak ismét más alakban adjon életet. Még ott is, hol nyugalomra kényszerítették, rothadása által végetlen sokaságu állatokat hoz létre, neki mint életelemnek, életet kell teremteni.

A víz nyugtalanságában hordozza az életet, alkot és életet, benne találtak a legnagyobb és legtöbb állatok. Mily roppant azon élő lények száma, melyeknek a tenger szolgál lakóhelyül, — azok sokaságát számokkal kifejezni nem lehet. — Ha meggondoljuk azon csigák, kagylók és rákok roppant számát, melyek egész hegyekké halmozódtak össze, — a heringek száma négyszeg mérföldek szerint határoztatik meg, — valamint az északi sarkon a bomlaszokat (medusa fej, Qualle); a déli sarkoknál százezrekre számítják a tengeri kutyákat, tonna számra a szardellákat, s kombéreket, (Makrele) osztrigákat és rákokat; Délamerika nyugoti partján három sziget oly roppant tengeri madaraknak szolgált tanyául, hogy a hajósok 200 évig se hordják el onnan a guanót, említsük-e a milliárdokkal ki nem mondható ázalékok számát?

Midőn földünk a gözkörből lassanként hülni kezdett, a gázok legnagyobb részét vízany tevé, mely élenynyel egyesülve a leghidegebb légben vízzé alakult, a föld felszínét kezdetben forró vizözön borítá, roppant időközök után emelkedett ki egyik sziklasziget a másik után, egyik hegy szülte a másikat. — A víz oszlatta fel, s egyesíté a különmemü elemeket, itt a megszilárdult köveket porlasztá el a forró víz, — amott a feloszlott részeket ülepité le; — s gyurta földréteggé, — mily roppant időnek kellett addig lefolyni, míg egy

vékony réteg képződhetett s ülepedett a föld színére? A viz alakítá földünket azon rétegek szerint, melyek ma előttünk oly bámulatosan tűnnek fel. Ott találjuk legalól a *gneiszt*, mely legelső ülepedés volt e föld színén, ezután jött a *pala*, *mész*, *márga*, *agyag*, legfiatalabb a *homokkő*, — ezeket mind a viz rakta egymás fölé. — A viz rakta a kő- és barnaszén-te-lepekbe állat- és növény-gyűjteményét, a legfiatalabb hegy-rétegek közé osztá be régészeti tárgyait, szorgalmasan le-rajzolja a csontokat, tagokat, leveleket, rostokat, mint meg-annyi bevésott betűket az elenyészett állatok és növények temetőjének sirköveire. Ki né látott volna márvány lapokon moh, páfrán, hal stb. lenyomatokat, mintjegyes beirt lapokat az ősvilág történetéből. Az emberi gondolkodó ész követ-keztetheti, micsoda állatok és növények éltek e földön azon mészréteg képződésekor; hozzávetőleg kiszámíthatja az időt is, mely azóta lefolyt, — Kőlapokra írta a viz a világ króni-káját, a kőületeket okiratokként rakva mellé. — A megalakult föld színét számtalanszor rontá el a viz; azért hogy azt mindig tökéletesebb, s nemesebb alakban támaszsa fel, az em-beriségnek kincseket halmozzon össze az utókor haszná-latára.

A viz hirdet nekünk oly világtörvényt, mit ember re-megve bocsát ki ajkain : az élet nem egyéb változásnál, örökös forgása az alakoknak, — s csak úgy tarthatja fel magát, ha a meglevő alakokat szétrombolja. — Az egész természet élet, következőleg örökös romlás, — enyészet, hogy ifjodva ismét feltámadjon. A viz mint életelem, a meglevőt szüntelen rontja, hogy újat teremthessen. — Nincs elég erős kő, mely az ő kisebb ereje alatt el ne porlanék, s ha a kőszirteket levágni nem bírja, mint jég repesztí szét azokat, a zápor a völgybe so-dorja le, esése közben szétzuzza, a folyó patak homokká dör-söli, — belőle fűvény torlaszokat, szigeteket, és zátonyokat képez, vagy a rétekre mint termékenyítő iszapot önti ki.

A viz az uralkodó elem, neki hódol a legerősebb és leg-gyengébb egyformán. — Nézzük az óriás sziklatömeget, mely büszkén daczol minden erővel, — a gyenge viz erejét nem képes kiállani. Télen, nyáron egyaránt emészti a szikla-csucokat; rettentő ezen semmisítő harc, az apró esőcseppek,

könnyű hópelyhek, vékony jégkérgék mint küzdenek az óriás ellen, mi előre nem menekülhet, fegyvertelenül engedi magát szétmarczangoltatni, — ime mily gyenge a szilárd szikla, mely a parányi vízcseppek kitartásán romba dől! Az óriás kősánczok, melyeket a havasokról rohanó jégtömegek ásnak, a patakok medrébe sodort kavicsdarabok mindannyi bizonyosságai a pusztításoknak, melyeket a víz a hegyeken véghez visz. — A tengerpartokon a sziklák széleit alá ássa, — miket a vihar aztán romba dönt; — a könnyű homokot innen elsodorja, hogy azt ismét más helyen rakja le. — Tátongó mélységeket tölt be homokkal, másutt mély lyukakat fur, itt egy kikötőt temet be, amott másikat készít. — A tengerparton megsemmisülés és ujraelevenedés harczol egymással, — kagylók és bomlaszok (Quallen) hányatnak a tenger fenekéről iszonyu habokkal a partokra, hogy ott trágyává rothadva, rekettye, hanga és vadrózsa képében támadjanak fel.

A víz tüzet, levegőt, szilárd anyagok parányait, s gázait, életet és halált rejt magában, ő az elemek közvetítője. Tagadjuk-e a víz hatalmát az embervilágban? ő az emberi nem nevelője, ő tette azt merész ügyes vállalkozóvá s szabadság-szeretővé. Addig csalogatta a szemet, míg egy bátor merészelt könnyű csónakán a ruganyos habokra bocsátkozni; — a sikerült kísérlet még inkább felbátorítá; az ember mindig többet merészelt, mindig tovább távozott a partoktól, mi alatt az ész mindig tökéletesebb járművek készítésén fáradozott. — Mily kényelmes nekünk szárazföldieknek a pompás gőzösöni utazás. A partokon festői alakban tűnnek fel a tárgyak, észrevétlenül suhanunk el a pompás városok és tájak mellett, — a víz itt figyelmünket igénybe sem veszi. — Ah de mily más alakban tűnik fel a tengeri út, — a víz magasztosságáról és rémitő hatalmáról képzelet sem lehet a szárazföld lakosának, ki tengeren nem utazott. — Mily fenséges a kelő nap a sima tenger tükrén, — ezer fénynyel csillognak vissza éjjel a csillagok, a szem kifárad a végetlenség nézésében, — a néma csendet csak a hajó kölöpolése zavarja meg, — a hajó által vert gyenge hullámok lassanként ismét elsimulnak, — mily érzelem szállja itt meg a társasághoz szokott embert. Majd elmulik a néma csend, a szél suhogni

kezd az árbóczokon, apró hullámok kezdik egymást kergetni, melyek perczenként növekednek, a hajónak ezeken kell magát keresztül-küzdni, — a szél legnagyobb fokát érte el, az óriás habok minden perczen elnyeléssel fenyegetnek, — most egy tornyosuló hullám csucsára ragadja a hajót, — a rajta levők mély sirt látnak maguk alatt, melybe a hajó gyorsan rohan alá. — Ezer alakban mutatja a tenger a halált, — s épen ezen halállali barátkozás teszi a hajósokat bátor, hideg, elhatározottakká. — A tenger itt pompás korall-zátonyokat mutat, majd fénylő gyöngyök után csalja le a mélységbe, amott gazdag halászzattal kínálja meg az embert, a víz ismeri kíváncsi természetét, tudja ingerelni, hogy még a halált is kész megvetni, ha magasztos cél, s nemes jutalomért kell küzdeni; találékonyvá teszi, miként kerülje ki a víz veszélyeit, szabályozza a vizi utat, s tökéletesítésére eszközöket gondoljon ki. — Mily lépcső van az eszkimo otromba csónakja, s az európai utazó pompás gőzhajója közt? — mily gépek műszerek, földabroszok szükségesek egy tengeri utazáshoz; mennyi idő s fejtörésbe került, míg annyira tudott menni az ember, hogy magát a víztől függetlenné tegye, s azt hasznára fordítsa! Mily óriás eszme, a végetlen tengert hajókkal utazni be, s a víz meghódítására alapítani a világ - hatalmat, nagyságot és jólétet! E föld népei legelőbb a tengerpartokon lettek virágzókká, nagyokká és hatalmasokká, itt fejlett ki legelőbb a közforgalom és szükség — a mindig nagyobb és tökéletesebb utáni vágy; — az ujnak látása utánzás és tökéletesítési hajlamot ébresztett fel, — a haszon, mely a merényletet jutalmazá, találékonyvá tette az embert. — Szél és zivatar, lég és munka edzik meg a tengerészt. köszálak és orkanok bizalmassá teszik a halál irányában, innen van, hogy a hajókázó nemzetek mindenkor lelkesek, bátrak és merészek valának. A tengerész életrevalóságra van teremtve; előharczosa a haladásnak, mivelődésnek és polgárisodásnak, oltalmazója az áruk és gondolatok szabad mozgásának, — hisz az áruk gondolatokká, a gondolatok árukká lesznek. Mind azon pompás tengeri városokat, pénzcarnokokat, színházakat, raktárakat, vendéglőket, sajtókat, távirdákat, vasutakat, csatornákat, — a

viz mint életszellemalkotó a népek történetében. Tyrus, Alexandria, Karthago, Róma, London, Boston, Ujorleans a tenger által lettek világvárosokká, — a száraz föld, az ős tenger teremtménye, még ma is a tengert uralja. A ki a szigeteket, tengerpartokat birja, annak kezében van a szárazföld kulcsa; a Hanzavárosok intésére Dánia és Svédországok királyainak trónjokról kellett egykor leszállani. — A világtenger nyitott utat a művelt európainak Keletindiába; a tenger által uralkodott Spanyolhon az újvilág fele részén, a tenger által emelkedett világhatalomra Anglia.

Hátra maradnak azon népek, kik egészen elzárattak a tengertől; mert az ébreszt nagy gondolatokat, tanít művészetre és mesterségre, megerősíti a társasélet kapcsait, szépíti az életet, — minden földrész terményét kínálja élvezetünkre. De ne menjünk oly messze, maradjunk házunknál. Nem első szükség-e itt a víz? A nomád népek forrás és patakok mellett ütétek fel tanyáikat, hogy magukat, s barmaikat friss vízzel láthassák el; források és patakok köték le s gyűjték társaságba a nomád népeket, ezek mellett kezdének az első kunyhók és falvak épülni, — folyók mellett találjuk városaink nagyobb részét, mi bizonyosága a víz varázs-hatalmának. — Vizzel készíti az ember eledelét, vizzel oltja szomjuságát, tisztítja testét és ruháit, víz frissíti fel lankadt tagjait, — s hány beteg jó vissza felüdülve ép testtel a fürdőkből, — hányféle betegségnek legbiztosb gyógyszere a tiszta víz, — Gräfenbergnek mennyi szerencsétlen köszönheti ép egészséges állapotát! — A vegyésznek fősegéd-társa a víz, a kézműves ezerféle czélokra használja fel, mely nélkül mesterség, művészet soha se jöhetett volna létre. Említsük-e azon számtalan malmokat, melyeket a víz hajt? mily költséges gépeket, mennyi tüzelőszert, vonó erőt vennének ezek igénybe. A gőzgépek feltalálása előtt a víz volt a mozgó erő, ma is az a legegyszerűbb s legolcsóbb gépezetet igénylő. — Az ember már a kis hegyi patakokat igyekszik hasznára fordítani, keskeny zsilipek közé szoritja, s nem bocsátja addig szabadon, míg gabonáját finom lisztté nem őrli, vagy gerendáit deszkákra nem fűrészelte; — a hámor kalapácsait, fuvóit mozgásba nem hozza. — A víz hátán küldi Mármaros sóját, fáját és deszkáit a sík alföld

fátlan vidékeire, — a folyóvizek hordják szét egyik vidék termékét a másikba, mint testünkben az erek, hogy mindenik rész el legyen látva azzal, mire szüksége van; egyik vidék bősége a másik hiányát pótolja ki.

Eddig a viznek hasznait láttuk, hát gyönyört nem lehet-e a vízben a szép után vágyó emberi kebel? Bámulatos tüneményeket varázsol a víz előnkbe, csakhogy mi a megszokottat, a mindennapit nem igen méltatjuk figyelemre. Menjünk egy festő műtermébe, nézzük a tájképeket, a felhősoportok mindenütt ott vannak, a kék eget felleg nélkül a festő képzelni sem tudja. Mik ezen árnyékok a légben uszáló ezer alaku fellegekhez képest. Ott pompás tájképek jéghegyekkel tűnnek fel, amott felhővárak emelkednek, alattok sötét üregek, homályos tó alakban elmosódó fellegekkel, — hátrább hógomolyok látszanak, melyeknek kikanyarított szegletei kristály fényvel ragyogtatják vissza a napsugarakat. Lehet-e annak fogalma a borzasztó nagyszerűségről, ki az északi jéghegyeket, s uszó jégtorlaszokat nem látta? — Oly panorama nyílik ott fel a szem előtt, melynek változatos alakjait lerajzolni, vagy leírni gyenge az emberi kéz. Nyáron a szivárvány pompáját bár gyakran látjuk, mindig gyönyörködtetőnek találjuk; a rebegni kezdő gyermek örömet sugárzó arcával mutatja szüleinek, az anya rá mutatva csillapítja le síró gyermekét; a földműves a zivatar elmúltát s jó idő közeledtét jósolja belőle. — Mi okozza e szép tüneményt? — nem a sűrűn összeverődött vízpárákba ütköznek-e meg a napsugarak, nem ezek üznek-e ingerlő játékot a fény sugarakkal, felmutatva az est és reg hajnalpírját, — az égő fellegszéleket és hét színű szivárványt? Képzületet meghaladó festményeket rajzolnak a vizgözök a kék égre, a láthatár fellegruházata egy gyönyörű színházi függönyhöz hasonlít.

Tekintsünk végig a simán elterülő tenger tükrén, melyen a futó fény sugarak ide s tova cikáznak, — itt felvillannak, ott pislogva törnek meg. — A végetlenség képe a tenger, legnagyobb szerű festménye a határtalan térnek. Most egy gyenge hullám tűnik fel, gyorsan siet tova a végetlen vizlapályon, buzogni kezd a sima tengerfelület, egymást kergetik rajta keresztül-kasul a hullámok egy egy nagyobb szerű hab

szökik fel, s ütközik össze a másikkal; — az egész vizvilág ingadozik, s hintálódzik; mint óriás kigyóhátak tekergőznek tova a hullámvonalak, mignem a homályos távolban enyésznek el; a hullámok összecsapása mindig dühösebb lesz, mérgét a közel sziklákon és partokon tájtékozva hányja ki. Van-e bámulatosabb s nagyobb szerű a zivatartól felkorbácsolts tengernél? — csak az tudja eleven színben képzelni a tenger haragját, ki a zivatarban rajta küzdött, látta maga körül az élők után tátongó sirt, — zivatar elmúltával mosolyogni az élet reményét. Szép, de borzasztó is a tenger egyszerűsége; — mennyivel elragadóbbak a mi szárazföldi tavaink, — mennyire emelik ezek a táj szépségét! — Sveiczot nem a tavak teszik-e oly festőivé? vannak-e hazánkban szebb tájak a Balaton vidékénél? — mily jól illik a tavak partjára, a csendes kis falu, a bokroktól szegélyezett vidám mulató lak, — egy gazdasági majorság, hasznos állatokkal népesített udvaraival, kerteivel és vetéseivel! — A folyók és tavak kellemet és életet öntenek a tájakba, — az életnek mintaképe a víz, mely szüntelen változik, de soha el nem enyészik.

A gyermek órákig elmulat a víz színe felett, bámulja magát annak tükrében, pajkos testmozgásokkal ámítja magát, mintha a vízben társával incselkednék. Nyájasan néz fel a kék ég a víz mélyéből uszó fellegeivel, fecskék és pillangók repkedései mily szépen látszanak a tó fenekéről, mily nyájasan pillantanak fel a parton tenyésző füzek, liliomok a tó fenekéről, — édes boldogság csendes magába-szállás lepi meg a lelket a víz tükre felett, mily édesen mulatnak a szerető szívek a tó partjain, egymásnak fájdalmaikat elpanaszolva, vagy boldogságuk érzetében vidám enyelgésnek engedve magukat. — Ha megkérdeznők a tavakat és folyókat, mennyi igaz szívből fakadt és csábító eskünek lehetnének ezek tanúi!

A víz varázsereje nem szűnik meg gyönyörködtetni, ha a dermesztő hideg, gyenge részeit kökeménységre fagyralja is; — a házereszek, malomkerekek alá, gyönyörű jégcsapokat alkot, a folyók színét sima tükrökkel önti be, ablakainkra jégvirágokat rajzol; a fák ágait, száraz kórokat ezüst réteggel s virágokkal fedi be; — a hegymagaslatokon, s szirtosz-

lopokon csodás jégcsoportokat halmoz össze, üregeket képez, a szédítő mélységek fölé könnyű hóból hidakat ver. Hol ez előtt a vidám fiatalság tréfák közt csónakázott a gyengén rengő habokon, a jég tükre ismét oda csalja, hogy aczél talpakon szélesebb nyargalozások közt mulassanak. Ha a Duna csendes habjait látjuk legördülni hazájába, a nagy tenger felé, s utjában figyelemmel kísérjük, — eszünkbe juttatja a vizvilág óriás hatalmát, melylyel magának a folyam a hosszú hegylánczok közt utat ásott. A Vaskapunál miként szagatá szét az utját záró sziklagátokat, itt művészi tekerületekben, amott egyenes vonalokban gondolta készíteni ágyát; partjait itt viruló rétekkel, amott arany kalászokkal ékes mezőkkel, a hegyoldalakat sűrű csalittal és sudar fákkal ülteté be. Mily kietlenek lennének ezen kopár hegyek, ha a vízrészekre nem osztja, s változatosan nem idomitja. A meredek részekre földréteget borított, járhatóvá tette, virágokkal és fákkal ékesíté fel, hogy rajta az ember lakát felépíthesse.

A víz, mely a földet az embernek lakul alkotá, a kösziklát megeleveníté, az embereket művelődésre serkenté, a műveltséget egyik világrészről a másikra vitte, a föld belsejének titkait is sugdossa füleinkbe. A földből felszökő meleg forrás annál melegebb, mennél mélyebből buzog fel, — mi melegíti itt fel a vizet, ha nem a föld belsejében rejlő tűz? Borzadva kell beismernünk, hogy egy égő vulkángömbön vándorlunk, melynek belsejét roppant tüztömeg emésztí, s minket attól csak vékony kéreg választ el. Gőzkatlan a mi hazánk, e föld, melyen örülünk, tánczolunk, míg alattunk az emésztő hatalom dühöng.

III. Az éleny.

(Oxygenium, Sauerstoff.)

Egyszerű gáz, mely az e földön létező tárgyaknak, állatoknak, növényeknek, ásványoknak, víznek és légnak egyik alkotórészét teszi. Lételéről érzékeink által ugyan meg nem győződhetünk, nem látjuk, nem halljuk, nem izleljük, bár világ kezdetétől megvolt, tüneményei, törvényei ugyanazok

valának, ezredek, sőt miliárd évek előtt, mint ma, a Pharaók idejében épen úgy működött, azt a hatást idézte elő, mint ma.

Hány nemzedék élt, és halt ki e földről, — kiknek nem csak az élelyről, de még a közönséges légről sem volt sejtelmök? Az élely felfedezése a gondolatvilágban forradalmat idézett elő, — romba dönté a csalfa véleményeket, hogy azok romjain egy állandó s maradandó tudomány épületét hozza létre. Az élely ismerete oszlatá el a balvéleményt, csalfa tévelygést, melyek nemzedékről nemzedékre mentek által, — a tudományok különféle ágait elkeseredett harcra ingerlé egymás ellen. A vegytan, gyógyászat, bányá- és földművelés, egészségi rendszabályok, mind új alakot öltének Lavoisier felfedezése óta. — Könnyű ugyan most nekünk az élelyt a higany-oxidból, vagy barnakóból egy lámpa és görbe cső segítségével kibajtani, — palaczkban felfogni, — gyönyörködve bámulni, mint olvad, s folyó cseppekben hull alá az egyik véginél egy kissé megtüzesített s bele eresztett sodrony; minő élénk lánggal ég a senyvedő tapló, — mily élénk s vidám lesz benne egy egér vagy veréb, — mindezeket mi megnézzük, a nélkül, hogy valami komoly benyomást tenne ránk, hajh de mennyi fejtörés, kísérlet, sikertelen fáradozásba került azt felfedezni, különválasztani, — koránsem volt ez kisebb munka, mint Kolombusnak Amerika felfedezése.

Igy volt ez különben a legrégebb időktől fogva, s így van ma is. Igen kevés azon emberek száma, kik önmagukat, vagy a körülöttök levő mindennapi tárgyakat valóságban ismernek. — Tudjuk, hogy étel, ital, lég szükséges testünk táplálkozására, s éltünk fentartására; látjuk, hogy testünk csontból, husból és vérből áll, de vizsgáltuk-e már, miből, miként, micsoda feltételek mellett képződik testünk, — a tápláló részeknek egyenkint micsoda működése s hatása van testünkre? — Azt tudjuk, hogy az ételből készül a vér, — de miként? azt kevesen értjük; tudjuk, hogy a beszívott lég tartja fel éltünket, — s annak ugyan csak egy kis része egyesül vérünkkel, az élely; a többi viszont kilehelődik, — de mit eszközöl a lég a vérben? azt kevesen ismerjük. — Testünknek télen, nyáron egyforma állandó melege van, — mely a

növekedés s élet egyik föltétele, — honnan ezen meleg? — A vizrészek széénye egyesül a beszívott lég élenyével, mely egyesülés következménye : felmelegedés. — Az élenynek akármely elemmi egyesüléséből melegség származik. Az állati testben a tüdő nem egyéb fuvónál, mely mint egy kohóba fujja be az élenyt a vér szén-részeire, hogy ott a kettő egyesüljön. A tűz nem egyéb, mint az élenynek a szénrészszel nagyobb fokú egyesülése (oxidatio), az állati test melege nem egyéb, lassu elégésnél, — a növények korhadása még alantabb fokú elégés.

De hogy jutna eszünkbe, testünk e belső láthatlan működésére gondot fordítani, hisz mi annak minden perczben látható felszínét sem ismerjük. — Mi csak tökéletlen látásunk után ítélünk, a tárgyakat olyanoknak véljük, mint azok szemünkbe tünnek, ah de mennyire csalatkoztunk, a nagyító üvegen (mikroszkopon) egészen másként tünnek fel azok. Egy parányi levélrészecske, finom portól, csillogó viasztól sűrű rost-szövetektől, hatalmas erektől lakott világgá változik. Nincs oly mesteri gép, melynek szövete oly finom hurok-szemeket állítson elő, mint egy porszem nagyságu szalmamorzván, almahajon, levelen, fahéjon látható. A szem előtt tökéletesen simának látszó tárgy a mikroszkopon durva, darabos, egyenetlen; a legegyszerűbb tárgy a legcsodálatosabban van a legkülönneműbb részekből összerakva. Nézzük nagyító üvegen a légy szemét, a rovar hártyszárnyát, a virág szirmát, s ha láttuk, akkor elmondhatjuk, hogy látásunk csak csalóka fény, — hiszen a tárgyak egészen mások, mint a mi lyeneknek mi nézzük. — Egy parányi vért, hajszáldarabkát, bőrünk piczi részét bizonyosan nem ismerjük meg a mikroszkopon.

Milliárd ember tünt el a földről a nélkül, hogy gyantotta volna a levegő lételét, bár mindenki tudta, hogy lélegzés nélkül pár perczig sem lehet, de ki fejtette meg vagy gondolt rá, hogy mi az, a mit lélegzés által beszív, s kilehel, s mi az, mi lélegzés által az életet feltartja? Az emberek milliói járnak, kelnek, mozognak e földön, egy része gyönyörködik, s csodálja annak szépséget, másik rész megveti, véres veritéket sajtoló munkálkodása színhelyének nézi azt, egyik

paradicsomnak, másik siralom völgyének nevezi e földet, s melyiknek van igaza? mindkét rész csalatkozott, e földnek mindenik csak álképét és saját tudatlanságát látta, hisz ha a tudományok fejlődésén végig nézünk, mindenütt csalódásokat látunk, — az emberi tudatlanság bölcseségnek, a tévelygés örökigazság hitének tartatott. — Nem nevezék-e a valódi felvilágosult, uttörő tudósokat ostobáknak, istenkáromlóknak? az igazság feltalálásának többnyire keserü szenvedés és nyomor volt jutalma.

A vegyész (chemia) azon tudomány, mely a látható tárgyak világából a láthatatlanba vezet át, s tárja fel előttünk annak titkait; szétbontja, elválasztja az egyformának látszó anyagok részeit, megméri nem csak a súlylyal bíró parányokat, de még a gondolatokat is. A vegyész az, mely a szilárd anyagokat, most folyó, majd gáz alakban tünteti elő; a gázok viszont folyó, ismét szilárd alakba mennek által. Itt különemű anyagok támadnak egymásra, hogy egymást megsemmisítsék, viszont a legkülönneműbb anyagok legbensőbb szeretettel vonzódnak, s egyesülnek egymással, — egy harmadik közbejötté széttepi a legerősebb kapcsokat; egyik az elválasztott részszel egyesül, a másiknak halálos ellensége. A vegyész az tudomány, mely az élet és halál, létel és enyészet, örökkévalóság és mulandóság kérdését fel tudja világosítani; mindenütt a parányokat, a legegyszerűbb részeket keresi fel, mutatja ezek világmozgató hatalmát. A vegytan a gyógyászatban új korszakot idézett elő, — általa látja az orvos az életfolyam, s életfeltételek elemeit; — a nagyszerű gyárok mind a vegytannak köszönik tökéletesedésöket, a nyers anyagok a vegytannak utmutatása szerint dolgoztattak fel legtökéletesebben s czélszerűbben. A gazdaságnak új irányt adott, mióta az állatok és növények táplálkozását kimutatta. A mivel gazda azóta ismeri a föld becsét, s gondolt ezer módokat annak javítására, hogy mennél jövedelmezőbbé, s állandó kincsbányává képezze a különben csekély értékű durva földet.

Az első ember teremtése óta milliárd emberszívta belehelte által a levegőt, látta nőni a növényeket, érezte fujni a szelet, de a légtengerről, melynek közepében jártak, mozogtak, fo-

galmuk sem volt. Vagy merték volna-e gyanítani azon ropant nyomást, melylyel a lég ránk nehezedik? hát azon merész gondolatra hogy jöhettek volna, hogy a látatlan léget alkatrészeire szétbontsák, a szétbontott részeket megmérjék, — az egyszerű légnemek tulajdonságait szemmel láthatóvá tegyék? Nekünk nem feltűnő, s mintegy megszokjuk az iskolákban tanulás által, közönyösen sorba elszámoljuk, mennyi, micsoda alkatrészekből áll levegőnk, micsoda elemek összetevéséből áll testünk, — melyek alkatrészei a fáknak, füveknek, köveknek, s egyéb tárgyoknak. — Ezt a már kész leírás után megtanulni nem nehéz, — a dicsőség nem ezen tudásban áll, hanem a módok és eszközök feltalálásában, melyek által az emberi ész hatalmába keríté s vizsgálódása tárgyaul szétbontá a legegyszerűbbnek látszó elemeket. Még inkább kell bámulnunk az emberi alkotó ész, ha egy vegyész műhelyébe tekintünk, s látjuk, hogy néhány üveg, palaczk, parafa-dugó, görbe cső, kautsuk-csatorna, egy kis lámpa és mérleg elegendő a láthatlanok országait feltárni az emberi szellem előtt, napfényre hozni azok titkait, megmutatni az elemek egymáshoz vonzódását vagy gyűlöletét, szerelmök gyümölcsét, vagy ellenszenvök rombolását. A vegyész látja, micsoda elemek közelitenek egymáshoz, vagy futnak egymástól; egyik a másikával érintkezvén melegséget, vagy jéghideget állít elő. Ime ilyen az elemek csodás élete, melyben a látható világ hegyei, tengerei, erdői és lakóival együtt feloszlik. A vegyész látja az eredeti chaost, látja a tárgyak keletkezését, a természet soha nem nyugvó, örökké működő teremtő erejét.

Oh de a mit ő természeti szemeivel lát, az mind csekélység, —itt nem annyira szemmel, mint a számoló észszel, a mérleg vizsgálata által látja a tárgyakat valódi minőségökben az önfeltalált módszereken keresztül.

Itt egy elemanyag előttünk, melyet a vegyész egy üvegbe fogott fel, ott van bezárva az éleny, a világ legretentőbb eleme, — pedig az üveg egészen üresnek látszik. Mi azt mondanók, kik nem láttuk, midőn megtöltetett, hogy nincs benne semmi; de vegyünk egy jó darab sodronyt, tüzesítsük meg egyik végét, s tartsuk be az üveg száján; a helyett, hogy a tüzes vég kihülne, élénkebb tüzességet kap,

az egész darab sodrony olvadt cseppekben hull alá, a füstölgő tapló benne, a legélénkebb lánggal lobog el; a beleeresztett kis állatka vidor, élénk kedvet kap, jól érzi magát benne, — igen, de az élet is, mint a lángra lobbant tapló, vagy tüzesített sodrony, oly robogva folya le az élenyben. — Ez az élet eleme, mely egyszersmind a halált is keblében rejtegeti. Alak, szín, és szag nélkül megy keresztül a lét világán, — érzékeink által észre nem vehetjük, közeledtét senki nem is gyanítja, jelenlétét nem sejtí, pedig mindenütt jelen van, ő ad életet e földi lényeknek, — de ő egyszersmind a lassu halál, a rágódó idő romboló műszere.

Neki a legkeményebb anyag gyenge, a futó nem elég gyors, a legrejtettebb hely nyilvános; észrevétlenül jelenik meg, s kérlelhetlenül semmisíti meg áldozatát. Ezen alakban csuszik keresztül az életen, egy részt éltetve, más részre romboló kezét terjesztve; a havasi szikla épen úgy, mint a szalmaszál, az óriás piramis, mint a csigahéj, romboló hatalmának esnek áldozatul. — A természet talánya az éleny, mely egy oldalról éltet, elevenít, nevel; más oldalról, gyilkol, öldökl, megsemmisít; ő a szellem titka, a dolgok ellentéte, a kérlelhetlen végzet, melynek minden létező alá van vetve.

Ezen csodás gáz neve nyelvünkön *éleny* vagy éltető lég, pedig épen úgy lehetne öldöklő légnek is nevezni. Örömeztél benne az állat, vígan lobog a tűz, hajh de annál közelebb van hozzá az enyészet és megsemmisülés. Az éleny feloszlatja a tagok minden kötelékeit, a rokonok közt háboruságot okoz, az egymás ellen törököt barátságosan egyesíti; itt teremt, alkot, amott kárörömmel rontja szét, a mít épen teremtett; — ez a görögök Chronosa, ki gyermekeit önmaga emészté fel. Az éleny egyedül rombolásból él, hol ujat teremt, azt a felemésztettek romjain hozza létre; a létrehozottat ugyanazon pillanatban kezdi rombolni, s felemészteni; — mint enyészet vonul keresztül a világon, ő az élő halál, mit minden lény keblében rejteget, mit el nem kerülhet; működése lassu, de biztos, áldozatát csak apródonként, nem erővel s dühösen emészti fel, mint p. o. a legeny, szénsav, vizeny s más leselkedő kísértetek. Ő mint barát, segéd és jóltevő jelenik

még, úgy tesz, mint az álnok uzsorás, szép szín alatt kölcsönöz; hogy adományával törbe kerítsen, — apródonként szivja ki az életerőt, míg végképen felemészt, hogy a romokból ismét újat alkosson, csak azért, hogy azt viszont elront hassa. Az éleny bár kegyetlen s kérlelhetlen, zsákmánya el van ugyan veszve, de ime mily tehetetlen, azt maga számára megtartani, vagy legalább hasznára fordítani. — A hol rombolt, ott egyszerre új élet keletkezett, — hol életet hozott létre, az első lélegzet már kezdete a halálnak. Az élet egyedül halál által tarthatja fel magát. — Meghalni, ismét újra alakulni, elenyészni és átváltozni egy megújulandó életre, — ez titka s talánya az életnek. Az éleny rendeltetése, létre hozni, alkotni, a létezőt megsemmisíteni, hogy a létező halála adjon a létre jövőnek életet, — s az élet folytonosan fentartassék.

Ott meredeznek égfelé a Cordillerák, Himalája csucsai, milliárd évek óta daczolva az enyészettel, — ugyan nem az éleny volt-e ezek létrehozásában az alkotó elem? A tűz, víz, szél, felhő — mind az élenytől nyer életet, mind az ő ifjító s átidomító hatalma következtében jöttek létre, mindenikben ő vezeti és segíti az anyagok körforgását. Korlátlan hatalommal urakodik ő a jéggé dermedtő legvékonyabb aethertől — a föld izzó közepeig. Ő idézi elő az anyagok örökös változását, miszerint egymással legszorosabban egyesüljenek, vagy fussanak kérlelhetlen gyűlöléssel egymástól; — ő igazgatja az átalakulás és változandóság világát. — Az éleny mutatja meg, hogy örökös változás, szünetnélküli fejlődés, pillanatnyi elenyészés, csak átalakulás rövid percze. Szünni nem tudó egyformassággal üzi az éleny a világot egyik alakból a másikba; de az enyészet hullámai megtörnek az emberi szellem országán, — mert bár a népek mint élő lények, az életnem valamennyi szakán az enyészetig keresztül mentek, az utánuk jövő nemzedék poraikra sem talál, — de megmarad a történetek emlékezete; — az utókor fennen hirdeti elődei fényes dicső tetteit, vagy kárhózzattal gondol azok bűneire. Az emberi szellem egyes elveszett nevek, összeomlott kőfalakból épít emlékkönyveket az utókornak, kik azt gondosan őrzik, s a feltalált omladékokat utmutatókul

használják, melyek egyenesen mutatnak az emberiség czélja felé. — A földi anyagok bizonyos körforgáson mennek át, — melyek minduntalan a kezdetre mennek vissza, hol nekik a régi pályát mindannyiszor újból kell kezdeni, habár az alak változik is.

Az emberi test egy csoda-alkotásu épület, kevés kivétellel légnemü anyagokból szerkesztve; oh de ezen anyagok lelki gondolatokat teremtenek, — tudomány, ismeretek tanúi, — ime az éleny testünk legnagyobb részét alkotja, ugyanazt apródonként elfogyasztván feloszlatja, de a gondolatokon, az ész szüleményin nincs hatalma, ezeket meg nem semmisítheti, ezek a szellem tulajdonai, melyek örökké fennmaradnak, átmennek az utókorra, s mindig tökéletesednek, — az érzékvilág jövendője pedig csak mulandóság.

De ismerjük meg az élenyt tetteiből. Ő az ősvilág démona, — az eredeti chaos sarjadéka, minden iránt halálos gyűlöléssel viseltetik, minden szerves életnek ellensége, — mindent feldul, szétromból, hogy azt ismét az elemek zürzavar-állapotába helyezze, de végzete azt hozza magával, — hogy a mit elrontott, elrabolt, azt maga számára meg nem tarthatja, az elemek kezei közül kisiklanak, bár legnagyobb részével az elemeknek egyesül, de velök újabb alakban tűnik fel a szerves élet országában; kapkodja, tartóztatja ugyan az éleny az elemeket, de csakhamar elveszti, örökké tartó harczot folytat önműve és maga ellen. A halál egy más élet folytatása, csak átváltozás egy újabb életalakba, az éleny mindenütt új élet-alakokat mutat, hova halált akar vinni, ő az ősvilág démona, mindenütt halált keres, s mindenütt csak életet talál.

Itt egy szőlőgerezd; a lég élenye adott annak zamatot, szint és édességet, facsarjuk ki levét, az édes lé csakhamar elkezd pezsegni, s különös szagot kapni, az édes must savanyus szeszes izüvé változik; zárjuk el tőle az élenyt, soha sem jön erjedésbe. — A boros gazda tavasz felé lehuzza borait a seprőről, hordóiban ként égetett el, avagy nem az élenyt igyekszik e hordójából eltávolítani? — nem tartja-e teli hordóját, hogy mentül kevesebb éleny férhessen hozzá? — Az élennyel folytonosan érintkező bor újabb forráson megy

keresztül, eczetté változik, — az eczet ismét folytonos érintkezés következtében rothadáson, erjedésen megy keresztül.

A gazdasszony kiterengeti vásznait, vízzel szorgalmasan locsolgatja, azt hiszi, hogy a víz tette fejjérré, — pedig itt is, — a lég élenye egyesül a szövet festékrészeivel, azt fejjérré változtatja, mit a nedvesség és világosság elősegít. — Hosszas lenne mind elsorolni azon műtéteket, melyek a közéletben előfordulnak, hol vagy az éleny működése vétezik igénybe, vagy jelenléte hat akadályozólag, s szükség eltávolítani. — Hát az iparvilág mennyit küzködik, bajlódik az élenyvel, a nélkül, hogy sejtene ezt vagy amazt a műtetet, mit szükség tennie, miért kell épen így, s miért nem másként?

De hagyjuk el a mindennapi foglalkozásokat; bámunk kell a természet roppantságát — ha földünk eredeti állapotára gondolunk. — Midőn e szilárd földgömb még egy irtóztató nagyságu gözgolyó volt, — ott élt már az éleny, még pedig minő roppant tulnyomó mennyiségben, ha meggondoljuk, hogy földünk $\frac{1}{3}$ részét éleny képezi, — az ember és állati test fele élenyből áll, a növényi testnek $\frac{1}{3}$ -adát teszi, a víznek pedig $\frac{8}{9}$ részét, a közönséges légnek $\frac{1}{5}$ -ét. — Az éleny hozta létre a *vizanyt* (hydrogenium), *szeneynt* (carbonium) és *legenyt* (nitrogenium), hogy velők egyesülve, vizet, szénsavat, salétromsavat alkosson, velők életet és halált tápláló és emésztő elemeket teremtsen, — ismét újabb elemeket keresett fel, a régiektől elvált, másokkal egyesült, s alkotá velők a látható dolgok világát. — Mennyi vastömeg hever hegyeinkben szerteszélyel, nem bámuljuk-e azon élenymennyiséget, melyet ezek elemésztettek, midőn tudjuk, hogy a tiszta vasfém vasrozsából (vas-oxid) az éleny kihajtása által nyeretik, mennyi élenyt emészt fel egy vékony kés-penge is, míg az rozsdává (vagy vaséleggé) változik, — hát a földben rejlő vasrészek mennyi élenyt emésztettek fel? Merészség ugyan állítani, de valószínűleg következtethető, hogy az égi testek tüzejét, melylyel egykor földünk is birt, az éleny tulnyomó bősége s más elemekkel egyesülése okozá; látjuk, hogy az éleny csak kis mértékben egyesüljön is más elemmel, meleget hoz létre, — egy égitest körében hány elem-

mel kellett küzdeni, hányszor különválni, s egyesülni az éle-
nek, míg azokat rendezé s velök egyesülve szilárd alakban
üledett le; itt vas-elemet ragadva magához amott réz, ón,
mész, granit s kova-telepeket képezett. — Lehet-e fogalmunk
azon iszonyu melegfokról, mit a különmemű elemek ugyan-
azon perczben s roppant tömegbeni oxidatiója okozott? Ha
száraz növényi részeket gyujtunk meg, azt mondjuk, a tűz
ég, a vegyész pedig így fejezi ki: a növényrészek sebesen
oxidálódnak, a halomra rakott nedves növényrészek, szintén
felmelegednek és elkorhadnak, lassan oxidálódnak. E sze-
rint az élely teremtője a tűznek, rothadásnak és halálnak. —
Ott, hol tulnyomóságát fenyegetve látja, vagy ellentállásra
talál, háboruságot, szakadást idéz elő, hol önálló élet fejlő-
dik ki, elpusztítja azt, — így rágja le a sziklák ormait, a fa-
lak köveit, elkorhasztja a fát, — megrothasztja a gyümölcsöt,
a szerint, mint azt önérdekü czélja igényli.

A gránit, kovag, mész, pala, iszap, valamennyi fémek,
mind az élely alkotó kezéből kerültek ki, de alig hogy szü-
lettek, s jegeczeiket, rétegeiket előállíták, — az élely már
megirigylé azok önállóságát, éjjel nappal rágódott a szikla-
csucson, majd oszlató esőt, maró havat, repesztő jeget
küldé rájuk, míg a hegykupokat összedülni nem látá, a da-
rabokat ismét apró poronddá zuzza. Irigységet, hűtlenséget
ébreszt ő a kövek gázaiban, míg végre sikerül egyet szét-
mállasztani, s a kőszerkezet a legellenkezőbb részekre hull
szélyel. — Az élely itt is csak félig éri el czélját; a széthulló
kődarabok új alakokká változnak, — a porphirból lesz por-
czellánföld, a márványból fész (gypsz), a palából agyag,
mely termi a szőlőt és buzát. — Milliárd évek óta ellentáll a
hegy ormán a kősziert az élelynek, nem bir rajta erőt venni,
végre repedések származnak tagjai közt, az élely azok hasa-
dékain és likacsain csuszik belsejébe. — A kövek érzik tag-
jaikban a feloszlató halált, mert apródonként töredezni, s
porladozni kezdenek, — de hamvaikból szép erdők, kövér-
rétek, bogarak, pillangók, madarak s millió állatnemek ke-
letkeztek, — a préda kisiklott az élely kezéből, midőn azt
sajátjának hitte, rombolt, hogy újabb, nemesebb életet hoz-
zon létre.

Magasan, büszkén áll az erdő a gránithegyeken, vagy mészterületeken, minden egyes fa büvös várnak tetszik, melynek belsejébe az éleny előtt el van zárva az út; a szénsavval ugyan besiklik az éj homályában, de a nap első reggeli sugara azonnal kikergeti onnan. — Ha szándéka ekként meghiusul, majd vizruhába öltözve finom kovag-porrészekkel megrakodva csuszik a fa gyökerébe, ezzel betömi a kéreg likacsait, a fa finom edényeit, — a fának nedvkeringése megakad, s lassanként elkezd száradni, a rovarok tömegestől rakják tojásaikat a száraz kéregbe, a cserebűly megfurkálja annak belsejét; a harkályok a férgesek után lekopácsolják kérgéit, az éleny minden oldalról rá rohan prédájára, befuródik a lyukakba, rágja, emészti mint vampyr, a rovarrágásokból genyező sebek keletkeznek, melyek mérge mindig beljebb eszi magát, míg végre a törzsök elkorhad, az ösvilág démona dühös szél képében rohan rá, addig lóbálja, s rázza az elkorhadt fát, míg össze nem rogyik, ellensége ordítva rohan rá, hogy végkép elporlaszsa, s a fa az élők sorából eltűnt, az éleny magával ragadja a gázokká feloszlott fát; — de ezek is kisiklanak kezeiből. — A rothadó vagy is elemeire oszló törzsök trágya-alakban táplálja a körülte sarjadzó növényeket, — a zúgó zivatar szétszórja a magvakat, a ledültnek helyén új növény-élet telepedik meg, az elhaló más élőnek készített alkalmas helyet, — az éleny felporhanyítja gyökereinek a földet, fellegekből nedvesíti s táplálja azok életét.

Ha kérlelhetlen dühe kielégítésére elégtelennek érzi magát, a tüzet és vizet hívja segítségül romboló munkájához. „Tűz, téged, ugymond, felhatalmazlak, hogy égj, neked életet adok, de megkivánom, hogy megsemmisítsd azokat, miked neked kijelölendek; te is víz, általam lettél azzá, a mi vagy, azért engedelmeskedjél parancsomnak, áztasd, mosd, dörzsöld, repeszd a kijelölt tárgyakat.“ — A két elem egyesülve kezdé meg a fémek elleni harczát, az éleny esőt és hegyi patakot küld a zuzó malom kereke alá, ő lehelt izzó lángot az olvasztó kohóba, az érczek elhalványulnak a félelem miatt, izzóvá lesznek a haragtól, de tagjaik kezdenek szétválni, — s mint viasz folynak össze, gáz és füst-alakban

akarnának elillanni, de az okos ember megállapodásra készíti őket. Az éleny kénytelen az ember akarátának engedelmelkedni, a fémek megmenekednek ugyan tőle, megtisztulnak és nemesülnek a tűz heve által, a vasból lesz aczél, az arany és ezüst lerázta nemtelen salakját, nemes alakban mesterművekre dolgoztatik fel. — Az éleny boszankodott prédája elragadtatásán, haragudott a gyáva tűzre, itt ott korlátlan dühre, mi mérgében az olvasztó kemenczét szétrepeszti, az emberek lakait elhamvasztja, ő maga pedig az emberek műveit igyekszik megsemmisíteni. — Mihelyt az ember egy szeget bevert, fényes edényeit felakasztá, arany, ezüst czirádáit elrendezé, oda siklott az éleny, hogy azokat mint rozsdá rágja szét, a rezet mint rézzöld (Grünspan) megmérgezze, az embert zink és mireny (Arsenik) gőzzel megölje, arany ezüst fénynyel szemét elvakítsa, s szívének kincsszomjjal töltse meg. — Hogy az ember testét is szétrontsa, minden leheléskor a tüdőbe s erekbe megy le, onnan a szénanyagot kiszorítandó; a két elem, széneny és éleny közt heves küzdelem keletkezik, mi vérünk állandó melegségét feltartja, de épen ezen melegség, mint a tűz a fát, a testrészeket apródonként felemészti. Ember és állat az élenyt lehelés által beszívja, ennek segélyével melegszik fel, s készíti el az élelmi anyagokat, de minden lehelettel elvesz testének egy parányi része; a lélegzés nem egyéb apródonkénti meghalásnál; a lélegzés feltartja ugyan az életet, de nem adja azt; elhasználás által elrontja a szerveket, mire embert és állatot már az élet első kezdetekor kényszerit, láthatlanul elsorvasztja testét. — Az irigy s fősvény éleny visszakivánja részeit, melyeket az állati testhez adott, — előtte minden szerves élet gyűlöletes, csak zürzavart készít, alkot; de valamint a fát nem tudta megsemmisíteni, hogy ismét ujat ne alkosson belőle, épen oly kevéssé tér a rothadó test a szervetlen anyagok országába, mert ha a bort erjedés által felpesztditi, s vegyész elválásokat hoz létre, az állati enyészetnél új vegyész összeköttetések jönnek elő, s a korhadó állati test is mint legjobb trágya azonnal a növényéletbe megy által, a növényből ismét mint tápszer vissza az állati testbe.

Az éleny önkényének minden létező tárgy alá van vetve,

csak az emberi szellem az, mely az élenyt hatalmában tudja tartani, rejtekéből előhívja, a lopva járót meglepi, leálczázza, a maga valódiságában üvegbe zárja, s kényszeríti oly különféle alakokat felvenni, mint ő akarja. Az élenynek hatalma van a testi emberen, de szellemi műveihez, hitéhez, műveltségéhez semmi joga. A tudományt, ipart az ember alkotja s ember semmisíti meg, azok saját törvényeiket követik; az élenyt csak mint céljai eszközét használja, — szolgáljon bár mint közönséges lég a fénysugár kiszámításában, vagy a táj megvilágosításában, — kék köd a távol háttérben, — vagy hangdallamul a zene-eszközökben, melyeket az ember kigondolt; — a lég az ember akarátja, és ütenye szerint reszket, hogy fülét varázs-zenével gyönyörködtesse. Zugjon bár a szél a háztetők ormain, kéményén, párkányain s erdők csucsein, süvöltsön a szűk nyílásokon, abrándozzék az Aeol hárfán, méla dallamokban, oly epedőn s szivrepesztőleg keservesen, oly szelid boldogan, mint az elvarázsolt természet szelleme, de egyedül az ember képes a levegő rezgéseit elbájoló mesterművé, szívet rázó érzeki nyelvvé átalakítani. — A halál eleme az ember kezében elbájoló édes boldogság világává, s kimondhatlan érzések megtestesülésévé változik; — az ember teszi az élenyt a szó postájává, a szellem elemévé, mely a kedélyekben hat és tanít még akkor is, midőn a léghulám, mely a hangot a fülbe vitte, régen elrepült. Az éleny lett az ember kezében az ipar és mesterműveknek alkotó eszköze, s ront és teremt, mint azt az emberek érdeke és célja igényli.

A királyi magyar egyetem története.

Irta KÁTAI GÁBOR.

BEVEZETÉS.

I. A veszprémi, pécsi, ó-budai és pozsonyi egyetemek, és a budai főiskola.

Alig találunk a föld kerekéségén a mienken kívül más nemzetet, melynek életéhez kezdettől végig, annyira hozzá lett volna szegődve a balsors, hogy történetén végig tekintve, csaknem azt vagyunk kénytelenek hinni, hogy egyenesen és különösen csak arra volt teremtve; alig ismerünk népet, mely nemcsak saját léte és nagyságaért, hanem a polgárosultság általános fentartásaért is nagyobb erőfeszítéssel s őszintébb buzgalommal küzdött volna; alig találunk nemzetet, melynek fenállása majd pusztító hadjáratok, majd saját nagy befolyásu s tetemes számú fiainak a közjó kárára folytatott gyakori pártoskodása s álnoksága, majd uralkodóinak a haza ohajtásával igen sokszor meg nem egyező politikája által inkább lett volna veszélyeztetve mint épen a mi nemzetünk — a magyar nemzet.

Saját nemzetünk életében találunk, az egymás közötti viszály magvát az összes nemzetre több évtizedre kihatólag elhintett álnok Videket akkor, mikor egy nagy és szent király (*I. László*), ha békében élhet, a magyar nemzet tekintélyét, hatalmát künn, az őt különben is nagyra becsülő külföld előtt, és polgári intézményeit benn a hazában századokra könnyű szerrel megalapithatta volna. Nemzetünk történetében találunk Garákat, Czilleyket, Grittiket, Caraffákat stb. kik az emberszeretet és hazafiui érzelemből kivetközve sok időre utját állták hazánk szebb, jobb és üdvösebb jövő felé törekvésének. Nemzetünk szolgált több századon át minden nyugoti nemzetnek védbástyául erős várul a kelet felől, ár-

vizként rohanó s az egész nyugoti keresztyénséget pusztulással fenyegető ellenség ellen, elannyira, hogy őt e téren — az emberiségért hozni áldozatokat — egykor egyetlen nemzet sem mulhatta felül, s midőn feltartóztatni többé nem bírván, az ellenség által elborították, s országszerte csaknem mindenütt lenyügözteték: akkor is nem annyira az általa huzamos ideig védett külföld segítsége, mint legnagyobb részben saját erőfeszítése és vére által szabadították ki az idegen járómból. Nemzetünk számra ugyan csekély, de elhatározottságra nézve erős fiai voltak azok, kik egyrészt saját nyomoruságukra, de másrészt a jövő megmentésére állották körül a ravatallá vált, Isten szabad ege alatti pusztta földet, melyen előbb Sajónál, majd később Mohácsnál a nemzet színe virága elveszett.

De ki győzné s ki akarná mind elszámolni a sebeket, melyek koronkint a nemzet testén majd egyetemesen, majd csak imitt amott ejtettek? Elég nekünk jelen tárgyunkra nézve csak annyit tudnunk, hogy azon sebek tökéletesen sohasem gyógyulhattak be.

És mégis, daczára e kimondhatatlan sok küzdelemnek és szenvedésnek, daczára az örökös ostromállapotnak, bár ezeket tudva a legkövetkezetesebben azt lehetne várni, hogy azon nemzet számára, mely életének csaknem minden idejét vagy csatározásban, vagy eredménytelen küzdelemben, vagy földhöz ragadt nyomoruságban töltötte — a tudományok muzsái még csak meg sem születhettek; — ismétlem mégis, e nemzet nem csak él, s önbecsérzetében, lelki erejében s hivatása teljesítésében nemcsak meg nem fogyott, hanem a polgárosult világ intézményeit, tudományát és művészetét is képes volt befogadni és áthonosítani a nélkül, hogy szellemi önállását s nemzeti sajátságos jellemét — szóval, természetadta egyéniségét feláldozni s megsemmisülésnek engedni kénytelen lett volna.

Igen, a magyar nemzet nemcsak nem vetette meg a tudományokat, sőt azon percztől fogva, midőn közöttte a keresztyén vallás Sz. István által elterjedt, bevette, becsülte s ápolta azokat; sőt nem volt a többi, már azelőtt sok idővel keresztyénné lett, a szelidebb szokásokban, művészetekben

és tudományokban korábban előre haladhatott külföldi nemzeteknél oly nagyobb szerű tudományos intézkedés, melynek a magyar nemzet kebelében ha nem is mindig messzire kiható és folytonos, de legalább megkezdett kétségbevonhatlan nyomait ne találónk.

A történetírást kell megkérdeznünk a végett, hogy megtudhassuk, minő pártoltatásban részesültek nálunk a tudományok régibb időkben, s hogy megláthassuk fejedelmeink s nevezetesebb hazánkfiai közül, mikor és mennyit tettek a szorosabb értelemben vett egyetemi tudományok fejlesztésére és előmozdítására. A mult kárpitjait kell ez okból szelöztetnünk, mit mi örömet teszünk, mert jelen értekezésünk feladatául egyenesen azt tüztük ki.

Jóllehet egyáltalában nem szabad kételkednünk a felöl, hogy a Sz. István által mindjárt uralkodása kezdetén Esztergomban, Kalocsán, Pécsen, Veszprémben, Győrött, Bácsan, Vácson, Egerben, Maroson (később Sunád, majd Csanád), Nagyváradon, Gyulafehérvárt (Erdélyben) felállított érseki és püspöki egyházmegyékben, mint szintén az ugyancsak ő általa és ugyanakkor vagy kevéssel később Sz. Mártonban, Pécsváradon, Zoborhegyén Nyitrában, Zalavárott és Bakonybélen alapított apátságokban, ha mindjárt csak a székeshegyeken is, az akkori idők igényeinek megfelelő, többé kevésbé jól rendezett iskolák ne lettek volna, — mert hisz ezen roppant fekvő birtokokkal, gazdag jövedelmű alapítványokkal ellátott érsekségeket, püspökségeket, apátságokat s az országban itt-ott, névszerint a többek közt Budán is épített roppant zárdákat nagy királyunk egyenesen azon czélból alapítá, hogy azoknak főpásztorai ne csak terjeszszék az új vallást, hanem „résztint lekipásztorokról, felvigyázókról, részint jövendőbeli, már nem a külföldről hozatandó, hanem magában a hazában készülendő tanítókról, evangéliom-hirdetőkről gondoskodjanak“ : *) mindamelllett is ezen iskolák valóságos minőségéről csak is IV. László király oklevelében találunk teljesen biztos és hiteles említést, ki midőn 1276-ban kiadott oklevelében, a tűz által teljesen elpusztított

*) Lásd : A magyarok története. Irta Péczely József. Debreczen. 1837. Első darab. 37. l.

veszprémi iskola újra fölvirágoztatására Siófokot (Fuk) örökös joggal és visszavonhatlanul adományozta volna, a veszprémi iskoláról úgy emlékezik, hogy az a *párisihoz hasonlítván, mind tanítóinak hírére, mind tanítványainak számára nézve a többi magyar főegyházak iskolái között különösen kitűnő volt.*

Hogy a káptalani és zárdai iskolák, melyek Frankhonban Nagy Károly parancsára minden káptalannál és monostornál, különös tekintettel a papi hivatás és tudományok tanítására, azonban a világi dolgoknak is némi megérintésével nyitattak, mely iskolákba a főurak és nemesek fiai is küldetének, a Nyugot-Európában támadt tudvágyat ki nem elégítheték s ez okból már a X-ik század kezdetén virágzásba jött, a XII-ik században pedig már nagy hirre emelkedett, párisi egyetem, mely egész Európából magához voná a tanulni vágyó ifjúságot, mert „zárdai világnézet és kényszer nélkül avatá a tanulni akarókat a bölcsészet, szónoklat és hittudomány elemeibe“ a más országokban felállítandó nagyobb iskoláknak s a mint itt láttuk, a veszpréminek is leginkább szolgált mintául — azt a történetekből jól tudjuk.

Mikor állítottott fel, s mikor szünt meg valósággal a IV-ik László által — mint láttuk — virágozottnak vallott veszprémi egyetem, azt nem tudjuk, keletkeztét illetőleg hihető, hogy azt még Sz. István alapítá. Volt-e hittani kara, azt szintén nem lehet meghatározni, azonban valószínű, hogy nem volt, mert a pápák nemcsak akkor, de még később is — mint ennek a pécsi egyetem alapításánál kétségtelen bizonyosságát látjuk — csak kevés egyetemenél engedték meg, eretnek-tanoktól félvén, a hittani kar felállítását. „De hogy a szabad művészetek s a jogtudományok osztályai gazdagon ellátva léteztek, a nevezett királynak egy második okleveléből tűnik ki, mely szerint csak az utóbbi osztály, mely a kánoni s a római jogot foglalta magában, tizenöt tanárból állott; és abból, hogy királyaink leginkább ezek közül választák országos ügyekben a pápához, császárokhoz s egyéb fejedelmekhez küldött követeiket. Ezeken kívül tanusítja ez egyetem nagyszerűségét az azon korhoz képest tetemes könyvkincs, melyet az intézet s annak tanítói birtak: úgy hogy csak az idők pusztító viharaiából magyarázható, mikép

annak semmi más emléke nem maradt fenn az említett okleveleknél, melyek annak elpusztittatását írják le. László király némely adományzások által fel akará ismét segíni a veszprémi egyetemet, de ezek elégtelenek lévén, az a bekövetkezett belső háborúságok közepett végkép elenyészett*).".

A tudományok és tudományos intézetek jeles királyok pártfogása és segélye mellett szebben diszlenek. Így lön, hogy hazánkra nézve tudomány tekintetében elődeinél termékenyebb volt a XIV-ik század, melyben kitünő királyunk Nagy Lajos 1366-ban Pécsen az akkori magyar birodalom középpontján egyetemet alapított, melyet a rákövetkezett évben, 1367-ik évi sept. 1-ső napján — mint az Kollernél a pécsi püspökség latin nyelven írott történetének 3-ik kötetében a 96-ik lapon olvasható — V. Orbán pápa az akkori szokás szerint, minden szabados tudományágra nézve, *kivéve a hittant*, meg is erősített.

Ezen Nagy Lajos király által alapított tanintézet kétésgkívül egyetem volt, melynek felállításánál a IV. Károly császár által Prágában 1348-ban, s Rudolf osztrák herceg által Bécsben 1365-ben alapított, mint szintén a fennállott olasz egyetemek szolgálhattak mintául. Ezen főiskolát vehetjük hazánkban első olyan egyetemnek, melynek széles és kiterjedt működését ismerjük, „mely, hogy idővel igen virágzó lehetett, abból is biztosan megítélhetni, hogy a mohácsi szerencsétlen harczon 300-an iratnak, hogy jelen voltak azon iskola növendékei közül, kik többnyire mind életökkel peccsétlék forró honszeretetüket; s e közönséges nagy hajótörésben, melyben annyi szép és dicső veszett el, úgy látszik, maga is elenyészett a szép intézet**).

Imént láttuk, hogy V. Orbán pápa a pécsi egyetemnél a hittani kart is felállítani semmikép meg nem engedte. Ugy lehet, hogy épen e pápai megszorítás készte nem sokára Zsigmond királyt arra, hogy uralkodása kezdetén mindjárt 1388-ban, tehát csak 22 évvel később, a pécsi egyetem alapi-

*) Lásd : A magyar nemzeti irodalom története. Irta Toldy Ferencz. Pesten 1851. 8-adrét 57. l.

***) Lásd : Péczely. A magyarok történetei. II-ik darab. 108. l. és Belnay Historia literarum bonarumque artium in Hungaria. 1799. 33—34. lapon.

tásánál, Ó-Budán új egyetemet alapította, melyben kétségen kívül megkelle lenni a hittani karnak is, miután a kosztinczi — konstanziai — 1414—1418-ig tartó egyházgyűlésre 1413-ban tanárai közül heten hivattak meg, kik közt egy gyógytanár is volt, mint az Reichenenthal Ulriknak a kosztinczi zsinat történetét tárgyzó 1483-ban kiadott munkájának következő szavaiból kitűnik : „Von der hohen Schul zu Sündeus in Ungarn gelegen, die kommen mit dem Erzbischoff von Gran. (Kanizsai János). Lampertus Brobst zu Ofen, Lerrer geistlicher Rechten, Simon Clostein Meister in der arznei, Dominus Heinricus Praepositus Budensis, Doctor in Theologia. Mathaeus de Diernach. Thomas de Wiesenburg. Dadeus de vito Mercato, Nicolaus de Bihnaró beyd Doctor Decretorum *). Ezen egyetemet az alapítására következett évben IX. Bonifacius pápa meg is erősíté, örökös kancellárjává nevezvén a Sz. Péter és Pál apostolokról czimzett ó-budai prépostot. A pécsi egyetemről tudjuk azt, hogy a mohácsi vész után, midőn a törökök a várost elfoglalták, tanítói s tanulói elszéledvén, végkép megszűnt; az ó-budainak ellenben kevés életjelét találjuk, s nagyon hihető, hogy az Zsigmond halála után csakhamar elenyészett.

A XV-ik században új egyetemet alapított a magyar nemzet legnagyobb királya, az igazságos Hunyady Mátyás; ezt pedig azon kettős okból tette, mert az Ó-Budán Zsigmond által alapított Sigismundea vagy rövidebben Sunda igen alacsony állott, a régibb virágzóbb pécsiben pedig a hittan nem taníttathatott; alapította pedig ez egyetemet 1465-ben II. Pál pápa engedelmével *Istropolisban*, melyben egészen úgy, mint a mintául vett bolognai egyetemben, a tudományok négy kara szerint *bölcsészet, hittan, törvénytan és gyógytan* együtt taníttatnék. Ide tanároknak mind a leghiresebb külföldi tudósok hivattak meg, s királyilag fizettettek; a főfelügyelést mint az egyetem kancellárja a tudós *Vitéz János* vitte, kit, egykori kedves tanítóját, épen ezen esztendőben nevezett Mátyás esztergomi érsekké. S minthogy Vitéz János részint országos dolgokkal, részint más hivatalaival nagyon el volt

*) Lásd : Pauli Wallaszky *Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria. Posenii et Lipsiae 1785. pag. 85.*

foglalva, akadályoztatása esetében őt mint alkanczellár *Somberg György* pozsonyi prépost helyettesíté; ki ezen diszes tisztében oly kitünően járt el, hogy az érdemeit jutalmazni kívánó Mátyás neki és utódainak a pozsonyi prépostoknak püspöksüveggel, pásztorgyűrűvel és bottal élhetés jogát kérte a pápától, mit II. Pál pápa 1469-ben meg is adott. Ezen pozsonyi egyetemről némelyek azt tartják, hogy az Vitéz János által Esztergomban alapított voltna, azonban magának Vitéznek 1469-ben kelt, Somberg Györgyöt az egyetem alkanczellárjává kinevező levele háromszor világosan említvén kétségenkívülivé teszi, hogy Posonium és Istropolis ugyanaz, tehát ez utóbbi alatt Esztergomot érteni nem lehet.

Ezen pozsonyi egyetemről, melyet Mátyás alapított, némelyek azt hiszik, hogy Vitéz János halála után fennállásának hetedik évében feloszlott. Valentinus Jeccelius Wratislaviensis et Caussidicus Viennensis leveléből azonban világosan látjuk, hogy az csak Mátyás halála után oszlott fel. Bár miként legyen is azonban a dolog, annyit Wallaszky szerint mindenesetre kétségbevonhatlanul tudunk, hogy 1467-ben jun. 20-án avattaték fel *Pozsonyban* és hogy benne az orvosi kar is képviselve volt, a mint az Vitéz Jánosnak a pozsonyi tanácshoz 1467-ben küldött leveléből világosan kitünik, mely levélben a tudomány ügyét szíven hordozó, az egyetem gyarapodása s jólléte körül szorgos gonddal örködő nagy érsek arra inti a tanácsot, hogy mindazon tanárokat, kiket már Esztergomból oda küldött, u. m. János papot a szent hittan mesterét, Márton mestert, a szépművészetek tudorát és Péter mestert, a szépművészetek és *gyógytan* tudorát, nem különben a kik oda ezután menendének, a kikért részint Olasz-, részint Frankhonba küldött az érsek, fogadják, ha közjük érkeznek, tisztelettel, s emberségesen bánjanak velök és védelmezzék őket minden bántalom ellen.

A pozsonyi egyetem megszűnte után *Budán a domokosiak zárdájában* alapított *Mátyás*, a nagy király, egy ideiglenes iskolát, mely azonban aligha egyetem volt, inkább csak átmeneti összekötő lépcsőül szolgált azon iskolához, mely a nagy király kora halála miatt föl nem épülhetett, melynél nagyobb szerű nemzeti nevelő intézete még soha egy nemzet-

nek sem volt, melynek tervénél nagyobb szerű soha egy fejedelem agyában sem fogamzott; — értjük azon föl nem épülhetett iskolát, mely úgy volt tervezve, hogy abban 40 ezer tanuló tanítóikkal együtt, a tanulás és élet minden kényelmeivel királyi költségen egész éven át ellátva úgy megférjen, hogy soha semmiért máshová ne szoruljon.

Ezen roppant épület tervét pontról pontra leírja a jó Heltai Gáspár az ő magyar krónikájában azzal kezdvén meg: „*Ezt hallottam Broderik István püspöktől, kinél vala az egész épületnek jegyzésének a képe is.*“ A kik maguknak ez óriás eszme körvonalairól bővebb ismeretet vágyának szerezni, azokat Heltai Gáspár Kolozsvárott 1574-ben kiadott krónikájának 177-ik s azt követő lapjaira, ugyancsak ezen krónika Nagy-Györben 1789-ben nyomtatott kiadása második darabjának 259-263-ik lapjaira, vagy Budai Ézsaiás Magyarország historiája első kötetének 290—292-ik lapjaira kell utalnunk, itt csak azt véve még át, többször idézett kitünő szabatosságú történetirónktól, a derék *Péczytől*, a mi tárgyunkra is egyenes vonatkozással bír. „Már készen volt a terv, — írja *Péczy*, történeteinek második darabjának 354-ik lapján — a roppant 7 emeletes épülethez; *kiválasztva a hely a Duna jobb partján Budán alól, hol a viziváros végződik*; letéve az alap, sőt a föld felett is valamennyire felhozva; meghiva sok más tudósokkal a majdan föllállandó intézet igazgatására Würzburgból a nagy hírű *Schwarz Péter*; a mindenfelől gyülekező tanuló ifjúságnak, tanítóknak addig is, míg az új épület elkészülne, alkalmas lakó és tanulóhely mutatva *Budán a Sz. Domonkos szerzetesei klastromában*: midőn a király véletlen halála, mint annyi más szép reményeit, kinézéseit hazánknak, ezt is örökre megsemmisíté.“

Ime tehát két század alatt öt főiskola támadt Magyarországon, u. m. a *veszprémi, pécsi, ó-budai, pozsonyi és budai*, melyek közül csak kettő élt alapítójának halálán túl, t. i. a *pécsi és budai*, mely utóbbi, „majd félszázadig megtartotta jelentőségét.“ Ezen főiskoláknak a mohácsi nap vetett véget, melynek következtelése elöl a megremült tanárok szétesztelak.“ Ez időben aztán hazánk teljesen főiskola nélkül maradt. — Igyekezett ugyan a tudós *Oláh Miklós* esztergomi érsek a

tudományos nevelés teljes hiányára figyelmeztetni a királyt, de ez által csak azt érte el, hogy a bécsi jezsuiták Nagy-Szombatba meghivattak, és ott egy középtanoda vezetése bízott rájuk. (1561). De alig kezdettek itt működni, véletlen tűzvészély érvén 1567-ben a várost, az ujon épült collegium az iskolával együtt elhamvadt, és a tanítás 19 évig elakadott. Idősb Draskovich György győri püspök e közben a jezsuiták számára Rudolf királytól a thuróczi prépostságot eszközölte ki, melynek jövedelméből az iskola felállítatván, 1586-ban ismét megnyitattott; 12 év múlva 1598-ban Sellyére áthelyeztetvén, gr. Forgách nyitrai püspök által jeles könyvtárral ajándékozott meg. A sellyei jószágnak Bocskai kezébe kerültével elnémult az iskola is, csak 1615-ben sikerült gr. Forgách Ferencznek, már mint esztergomi érseknek, ismét visszaállítani.

Gr. Forgáchnak az érseki székből utóda *Pázmán Péter*, elődeinél nagyobb tervet ápolt keblében. Tapasztalván ugyanis, hogy a felsőbb tudományok után sovárgó ifjak csak külföldön elégíthetők ki nagy költséggel tudásvágyukat: egy nagyobb szerű tanintézet fölállításával foglalkozott, s annak helyeül Nagy-Szombatot, mint legbátorságosabb várost, tűzte ki.

Ezeket előrebocsátva, áttérünk azon intézetre, mely jelenleg fennálló egyetemünknek alapjául szolgált, és ez nem más, mint a *Pázmán-féle nagyszombati egyetem*.

II. A Pázmán-féle nagyszombati egyetem.

Alapítását ezen egyetem a helvéthitvallású egyház kebeléből 13 éves korában a katolika egyház kebelébe tért *Pázmán Péter* esztergomi érseknek és bibornoknak köszöni; „ama nemzete diszének, kihez hasonló tudóst, az akkori Európa keveset, prédikálót pedig talán egyet sem mutathatott.“

A gróf *Forgách Ferencz* bibornok-érsek halála után egyszerű jezsuitából rögtön a magy. katolika egyház legfőbb méltóságára emeltetett, rendkívüli munkásságú Pázmán, nem elégedvén meg azzal, hogy Rómában, Bécsben, majd Nagyszombatban és másutt a hazában, részint egészen újból

állított, részint már fennállott intézetek alapítására és gyámolítására nagy költségekkel járó alapítványokat tön: elméjében — mint már fönnebb is mondók — nagyobb szerü tervet forgatott, mely is nem más, mint a magyar hazából a török és mindenféle más nyomás miatt már rég egészen kipusztult *egyetem* alapítása volt.

Hogy ezen célját, — mely által mindörökre kedvenceül maradt előbbi szerzetének a közügyekbe annál nagyobb befolyást nyithatott, s az akkor országszerte elkeseredetten folyt vallás-irodalmi harcban a küzdterre minél több harczost állíthatott — annál biztosabban elérhesse: kiadá 1635-ik évi május 12-én — tehát csak négy hónappal az ugyanazon évben Richelieu által felállított „*Academie française*“ életbeléptetése után — a nagyszombati egyetem alapítását tárgyazo oklevelet, mely mellett egyszersemind *Dobronoky* Györgynek a nagyszombati jezsuita collegium akkori rectorának a szerzet számára tallérokban egyszerre 60,000 magyar forintot, majd később 40,000-et, tehát két izben összesen 100,000 forintot adott át. Mely nemes bőkezűség elismeréseül az egyetem magát, míg Nagyszombatban volt, mindig „*Universitas archiepiscopalis Societatis Jesu Tyrnaviensis*“ -nek czimezte.

Az alapítólevélben Pázmán meghagyja a szerzetnek, hogy még az alapítás évében (1635) kezdjen meg *egy bölcsészeti tanfolyamot*, s aztán jövöre *évenként három ily tanfolyamot tartson*, s hogy ehhez több *hittudományi tanárok* is járuljanak, nem különben fölhatalmazta arra, hogy a külföldi akadémiák szokása szerint tudori koszorukat osztogathasson.

Világosan kiköté azonban az alapító, miszerint utódainak, az esztergomi érsekeknek, az egyetem irányában több joguk semmivel ne legyen, mint a mennyi átalában a helybeli lelkészeknek van; azt azoban megengedé, hogy az esztergomi érsekek, vagy az érseki szék üres levén, az esztergomi káptalan, az egyetemre felvigyázhassanak, *a nélkül azonban, hogy a tanárokat háborgatnák, vagy a jezsuita szerzet módszerébe bele avatkozhatnának*. Továbbá azt is, hogy ha Magyarhon a török járomból kiszabadulna, s az egyetemenek alkalmasabb város kínálkoznék, szabad legyen a szer-

zetnek ezen alapítványt, az egyetemmel együtt máshova áttenni, azon hozzáadással mindazáltal, hogy az *az esztergomi érseki megye határain belül maradjon.*

Az egyetem alapításáról Pozsonyban 1635-ik évi septem. 27-én — tehát 4¹/₂ hónappal az alapítvány-levél kiadása után — kelt levelében jelentést tesz Pázmán az akkori uralkodónak II-ik Ferdinándnak, melyben mig egy részről az egyetem megerősítését kéri a fejedelemtől, addig más részről világosan kimondja annak alaprajzát, mely is *kezdetben csak két kart, t. i. hittani és bölcsészeti kart foglalt magában.*

A megerősítő levelet, mire e sorok folytán fölkértek, october 18-án, tehát 3 hét alatt már kiadatá II-ik Ferdinand az ország kancellárja *Lippay György* akkor még veszprémi püspök által. Ezen terjedelmes okirathól csak egy kis részleteskét látunk itt szükségesnek idézni, azt t. i. a mi az egyetem jogainak körülírására vonatkozik, mely is így hangzik: „Hogy ezen Nagyszombatban alapított egyetem mindazon jogokkal és szabadalmakkal birjon, melylyel bárhol a római birodalom és minden osztrák hercegek birtokaihoz tartozó országokban levő egyetemek élnek, minők pl. a kölni, bécsi, mainzi, ingolstadti, prágai, olmücsi. Továbbá, hogy annak rectora, kancellárja és a karok dékánjainak joguk legyen mindazokat, kiket előbb szigoruan megvizsgáltak, mindenféle czimmel és ékességekkel feldiszíteni.“

Megalapítottván s megerősítettvén tehát ekkép az egyetem, az még ugyanazon 1635-ik évi nov. 13-án az alapító Pázmán által roppant ünnepélylyel meg is nyitattott. Sz. Miklós templomában mutattaték be a hála-áldozat, maga a biboros érsek végezvén az oltári szolgálatot. Mi közben a számára készített emelvényhez szólítván *Dobronoky Györgyöt*, az egyetem rectorát, tettének okait s céljait röviden elmondván, előveszi az egyetem alapítási oklevelet, s azt a mondott rector kezeibe adja. Ekkor a szószerkre lépett *Jászberényi Tamás*, hittan tanára, s a bölcsészeti kar dékánja, kinek tárgyhoz alkalmazott beszéde, „semmi sem hat üdvösebben Magyarország jólétére mint az Akademiák állítása“ mint szintén a megható ünnepély-szerüséggel végrehajtott isteni tisztelet egyéb részletei a jelen volt roppant sokaságot

annyira megindították, hogy mindnyájan öröm-könyeket sirtak.

Ezen ünnepélyen, mely által egy előbb utóbb országossá válандó tudományos intézetet avattak föl, — Magyarországnak igen nagy számu főurai és méltóságai jelentek meg, a többek közt : gr. Eszterházi Miklós nádor; Telegdi János kalocsai érsek; Lippai György veszprémi püspök és kancellár; gr. Batthyány Ádám a dunántuli részek fővezére; Eszterházi István a nádor fia; gróf Erdödi Gábor kir. komornok; gróf Thurzó Mihály; Jakusich György szerémi püspök és pozsonyi prépost; Püski János szalkai apát; Bosnyák István esztergomi kanonok; Kiski Benedek Szent Györgyről czimzett prépost; báró Eszterházi Dániel; b. Nyári Lajos; b. Forgách Ádám a szécsényi vár kapitánya; b. Csáki László (mások szerint Lajos) pápai kapitány; b. Wesselényi Ferencz füleki kapitány; Bercsényi Imre pozsonyi kir. kamarai tanácsos; Török János ugyanazon kamara tanácsosa; Kéri János gyarmathi kapitány, és többen a nagyszombati tanácsosok közül. A bécsi egyetem részéről szintén szép számmal jelentek meg a szerzet tagjai közül, kik közt voltak : Lamormaini a ház prépostja, a király gyóntatója, hittanár; Zieglerius Keresztély a mainzi választó fejedelem gyóntatója; Penalosa Ambrus a spanyol királyné hitszónoka; Gualterus Pál hittanár; Pelliceroli Vitálys hittanár és a bölcsészeti kar dékánja; — Pozsonyból Kilberger András a collegium rectora. sat. Másnap, az az novemb. 14-én az okszerü bölcsészetről tartott ékes szónoklattal nyitotta meg az előadások sorozatát a logika tanára Palkovics Márton, mely által a hallgatók lelkében kelt tanulási buzgóságot még jobban föléleszté.

Az egyetem rövid idő alatt oly szép virágzásba jött, hogy már második évében (1636) 900—1000 közt állott a tanulók száma. Ezen nagyszámmal egyenes arányban állott a tanulási buzgalom, melyet az alapító bíbornok tetemesen fokozott azáltal, hogy bíbor köntösét nem féltvén az iskolai portól, gyakran megmeglátogató a tantermek hallgatóit, nemcsak, hanem a tanítványok vitatkozásai közé maga is ritka példával s nyájas leereszkedéssel közzé vegyült s a küzdhomokra már-már leterülendöket feltartotta. Azonban

más pártfogók sem hiányoztak, kik közül gr. Eszterházi Miklós a nádor, a szent János evangylista tiszteletére szentelt, az országban akkor kétségkívül legpompásabb templomot építteté — mint többen mondják — 800,000, azonban bizonyosabban 80,000 forintnyi költséggel az egyetem számára. Pázmán azonban, az egyetem legfőbb oszlopa, nem sokára meghalt 1637-ben mart. 19-én.

Más egyéb hiányain kívül igen szembetűnő és érezhető hiánya volt az a Pázmán-féle nagyszombati egyetemnek, hogy csupán két kara t. i. bölcsészeti és hittani levén, növendékeinek nagyobb részint, vagy akarták vagy nem, papokká kelle lenniök, azaz más pályákra lépni szándékozó ifjak egyáltalában nem találtak benne módot kiképeztetésükre. Ezáltal azonban semmit egyebet nem hozva emlékezetbe annál, hogy ámbár az akkori korszelleme roppant mértékben a vallás-irodalmi harcok terére irányult is, elannyira, hogy az minden más egyebet csaknem teljesen kizárni látszék, mely harcokban a nagyszombati egyetem hittudósai — korábban Pázmánnal élükön — igen nevezetes szerepet játszottak; mindamellet is az egyetem ezen igenis érezhető hiányán már Pázmán legközelebbi utódai segíteni igyekeztek. Így lön, hogy közvetlen utóda, *Lócsi Imre* esztergomi érsek, 1643 ik évi nov. 6-án Nagyszombatban tett végrendeletében *a jogi kar felállítására saját bécsi házáat hagyta*; Lócsi utóda pedig *Zombori Lippay György*, ki „az idők súlyához és visszás körülményekhez képest 25 évig sok szerencsével kormányzá a magyar kath. egyházat,“ 1665-ben az év utolsó napján Pozsonyban tett végrendeletében *jogi tanszékek alapítására 15,000 forintot hagyományozott*, következő rendelkezéssel: „A jogtanulmány alapítására Nagyszombatban az akademiának hagyományozok 15 ezer forintot, ebből egy polgári jog, és egy kánonjog-tanár fizettség. Hogyha a kánonjog tanításának terhét átvállalnák a jezsuita atyák, fizettség nekik évenként 300 ft., a többiből fizettség a hazai jog tanára.“

Bár jelen értekezésünknek egyáltalában nem lehet célja, hogy egyetemünk minden karának fokozatos fejlődését bővebben kövessük, mit azokra kell hagynunk, kiket az ügy illetén kiterjedése közelebről illet és érdekel: mindamellet

is szabad legyen ide iktatnunk a jogi kar alapításának a dologra vonatkozó részét, azért, hogy egyetemünk ezen kitűnő karának alapítását is ismerve, mind a négy kar eredetének történetét kellőleg áttekinthessük.

A mondott alapítványok, más kegyes adakozók adományaival 37,000 forintra szaporodván, *Szegedi Lénárt Ferencz* váci püspök, Magyarország kancellárja s egyszersmind pozsonyi prépost, és *Pongrácz György* választott püspök és esztergomi olvasó kanonok, mint a Lippay érsek végrendeletének végrehajtói által 1667-ben 3 jogi tanszék u. m. kánon jog, hazai jog, és végül a római polgári jog felállítására fordítottak, azon feltétellel, hogy külön kart képezzenek, saját pálcájuk és pecsétjük legyen, mint szintén más egyetemekben szokásos díszjelekkel birjanak, tudori koszorukat osztogassanak, fizetésüket azonban az esztergomi káptalantól kapják, melynek és a nagyságos rektornak alá rendeltetnek.

Az ekként létre hívott jogi kar, miután az *Takács — Textor — Ádám Jánosnak* a polgári jog első tanárának a polgári törvények hasznáról és dicséretéről tartott jeles szónoklatával, *Pohroncz Szelepcsényi György* esztergomi érsek, a Pázmán által 1623-ban helvét hitvallásról a katholika vallásra térített hires gr. *Wesselényi Ferencz* nádor (ki még ugyanazon évben meghalt), az esztergomi káptalan, az akadémiai tanács és sok más előkelő urak jelenlétében fölavattaték: működését még ugyanazon évben (1667.) megkezdé.

Hogy az ekként három karral berendezett egyetem szerkezetéről kellő fogalmat szerezhessünk, át kell vennünk annakismertetését *Kazy Ferencz* jezsuita áldozártól, ki a nagyszombati egyetemnél mint tanár majd természettant, majd erkölcsant — ethica — tanított, majd a hittani és bölcsészeti tanulmányok igazgatója volt; ki a nagyszombati egyetem történetének első századát 1635—1735-ig megirván, 1667-ik évről az egyetem igazgatóságáról, az egyes karokról, s a tanítási rendszerről csaknem szóról szóra ekkép ír: „Az egyetem személyzete, a tanulókat kivéve, husznál több egyénből áll; ugymint nagyságos rektorból, kancellárból, bíróból és ennek tanácsosaiból, ügyvédből, dekánokból és a négy karhoz tartozó tanárokból. Az egyetem élén a rektor áll, ki a jezsuita szerzet

tekintélyesebb tagjai közül a szerzet generalisa által választván, az egyetemet a szerzet collegiumával együtt igazgatja; de nehogy ez által hivatala teljesítésében gátoltassék, senkit sem tanít. A rektor után a kancellár következik, ki egyebek mellett arra vigyáz, hogy a tanítók leczkéiket és az iskolai gyakorlatokat rendesen tartsák. A bírót a király nevezi ki, és pedig a vagyonosabb főurak vagy nemesek közül. Mindenek felett törvénytudónak kell lennie, mert ő és tanácsosai, szintén általában tudós férfiak, igazítják el a nehezebb pereket s ítélnék életről és halálról. Nem is tartozik a tanuló, míg az egyetemen van, más törvényhatóság alá és senki más nem, csak ezen egyetemi bíró határoz jog és büntetés felett. A külön tanszakmákat magyarázó tanárok összeségét karnak — facultas — nevezük; ezek közt első a hittani, második a jogtani, melyekre a bölcsészet és művészetek kara következik. Elnökül mindeniknek külön külön dékánja van. Az első karhoz azok tartoznak, kik az isteni titkokat módszeresen fejtegetik, közönségesen elméleti hittan tanárainak neveztetvék és pedig ketten, ugyanannyian azok, kik az emberi életben szabadost és nem szabadost tanítják, tudományuktól, melyeket kezelnek, erkölcsi vagy gyakorlati hittan tanárainak neveztetnek. Ide járul a szent irások magyarázója, és egy másik, ki a vallás körüli vitatkozás módját adja elő. Ezek képezik *hatan a hittani kart*, és dékánjok közönségesen az, ki az elméleti hittan tanárai közt idősb. A másik, *jogi kar*, a pápai és császári közönséges jog számára *egy egy*, a hazai törvény számára *két* tanárral van ellátva. Az, ki a pápai jogot tanítja, váltakozó években dékánja a karnak. Az észtant, természetant, mértant, bölcsészeti, erkölcs és illemtant, *Aristoteles értelme szerint, egyegy* tanár adja elő, és így öten alkotják a *bölcsészeti kart*, kiknek dékán többnyire a hittani karból adatik. *Miután az orvosi tudományok számára Maecenas nem találtatott, azon egy orvos, ki a káptalannál és a jezsuita szerzet collegiumában gyógyít, a bölcsészeti kar egyénei közé számítatik.* A szent nyelvet *egy*, a szónoklatot *egy*, a költészet szabályait szintén *egy* tanár tanítja. A nyelvészet három osztályra oszlik. Az elemi osztályt néha *ketten* oktatják, néha csak *egy*. A legelső nyelvészeti osztálytól kezdve a szónok-

lati iskoláig, a görög nyelv elemei is a többihez kapcsoltnak. Mindezek a szépművészetek karát képezik, melynek élén a nyelvek dékánja áll. Továbbá a hittani, jogi és bölcsészeti kar dékánjainak magukat jól érdemesített hallgatóikat, többszöri vizsgálatok után joguk van, a pápától, császártól és királytól nyert hatalmuknál fogva babérral koszoruzni és mester czimmel fölékesíteni, mesterré létel előtt *szabaditékot* adni azonban a kancellár tisztéhez tartozik. A római és hazai jog tanárait, az egyetem biráját s annak tanácsosait, az ügyvédet és orvost kivéve, a többiek mind a jezsuita szerzetből való, még pedig a szépművészetek mesterein kívül áldozó papok.

„A mindennapi leczkéken s azok ismétlésein kívül a bölcsészeti karnál, akként mint a hittaninál, évenként ötször reggel és délután havi vitatkozások tartatnak. A természettan kezdetétől fogva azok, kik az első bölcsészeti koszorura vágnak, miután tudományuk egy négy férfiuból álló vizsgáló bizottmány előtt a tűzpróbát kiállotta, koszorúsokká — baccalaurei — lesznek. Három év bevégezése után a legfőbb magisteriumra vágyók jelöltjei egy óráig tartó vizsgára ismét egyenkint előhivatnak, s helybehagyatván, közülök többen az általános bölcsészet tételeit az akadémia termében nyilvánosan védelmezik és csak így ruháztatnak fel annak magisterségével. A hittani tudományokban, kik azt már harmadik évben tanulják, ha magán vizsgánál, a kar kívánatainak eleget tettek, egy részét Szent Tamás főpontjainak nyomtatott értekezésekkel védelmezik, és minden második évben koszorúsokká tételnek. Az általános hittani tárgyakat pedig a negyedik év végén azok, kik arra alkalmasoknak találtatnak, a mi minden esztendőben többekkel történik, reggeli és délutáni órákban, nyilvánosan hasonlókép az akadémia termében védelmezik. Ezek közül a jobbaknak két óráig tartó vizsga rendeltetik Sz. Tamás négy főpontjából, s hogy arra elkészüljenek, egy nap engedtetik. S ha tudományuk ekkor is helybehagyatik, a hittani legfőbb koszorú vizsgált jelöltjeinek neveztetnek. Hogy a jogtudósok dicséretes törekvéseiről ne is szóljak, kik jogtanbani kitünő jártasságuknak nem csak előadásaikon, de nyilvánosan is mindenkor igen szép jeleit adják. stb. stb.“

Ez volt a nagyszombati egyetem szerkezete és működése, fennállásának első századában. Nevezetesebb eseményei közé tartozott ez idő alatt az, hogy 1643-ban a svéd hadaktól féltükben az olműczi akadémia tanítványai seregestől jöttek át és csatlakoztak a nagyszombati egyetemhez. Mint szintén, hogy midőn I. *Rákóczi György* erdélyi fejedelem, ki hadait a híres svéd vezér *Torstenson* hadaival akarván egyesíteni, felső Magyarországnak nagyobb részét elfoglalván, Morvaország felé húzódnék: a Pázmán által Pozsonyban felállított nyomda 1644-ben Nagyszombatba bátorságosabb helyre viteték, s a jezsuitáknak adaték át. A belvillongások, — melyek miatt az ifjuság 1644-ben szétszéledt, s csak 1652-ik év végén kezdett újra fölvirágozni — nem különben az 1656-ban kiütött ragály, — mely miatt tavasz utolján újra feloszlott, s csak a *rákövetkező évi* januárban jött össze az üresen hagyott egyetem, — több évig háborgaták a nagyszombati muzsákat, míg végre, a mint fentebb láttuk, a jogi kar felállításával 1667-ben új korszaka kezdődött az egyetemnek.

Azonban Wesselényi nádor halála után (1667), miután vagyona mind a fiscus kezére került, a jogtanárok több évig minden fizetéstől elesvén, a tanítással felhagytak, mig-nem a király és a jezsuiták buzgalmából újra oly helyzetbe jöttek, hogy az üres tanszékeket ismét betöltheték: mind a mellett is, ugy látszik, hogy a jogtanárok későbbi időkben sem lehettek valami fényes helyzetben, mert midőn 1766-ban a jogi kar, belszerkezete felől a királyi helytartó tanács által kérdőre vonatott, *Schwartner* szerint akként nyilatkozáék, „hogy a hazai törvény tanítói csak minden második hónapban tartják előadásaikat, a közbe eső időt perek folytatására használván; továbbá, hogy az elméleti törvény-tanító csak minden 15, a gyakorlati pedig csak minden 12 évben fejezi be cursusát (!)“

A mult század elején (1703) 1200-nál többre rugott a tanulók száma, „kik között — mint *Kazy* írja — ugy mint az más években is lenni szokott, 6 gróf, 12 báró s több mint 300 nemes ifju találatott, azon nemesek közül, kiket ma „perillustres“-eknek nevezünk.“ Igy közelgetett lassan az

idő, melyben a 4-ik, t. i. az orvosi kar felállítása is szükségé vált.

Mielőtt az orvosi kar tulajdonképeni felállítására áttérnénk, okvetlenül szükségesnek tartunk elmondani némely oly közbeesett történeteket, melyek részint az egyetemi tanrendszer gyökeres átalakítását, részint ennek következtében az orvosi kar felállítását vonták magok után.

Mindenek előtt tudnunk és szem előtt kell tartanunk azt, hogy hazánkban a felsőbb tanítási és nevelési rendszer nem ritkán, ha nem is nagyon szánandó, de mindenesetre elhagyatott állapotba volt ejtve az által, *hogy folytonos országos gondoskodás tárgyává sohasem válhatott.*

Ezen szomorú állapotnak némi mentségül ugyan szolgálható, teljesen azonban semmi esetre meg nem nyugtatható oka legnagyobb részt a mohácsi vész után rögtön beállott, és teljes két századon át csaknem folytonosan tartott háboruságokban keresendő; azon háboruságokban, melyek egyes tehetősebb hazánkfiait úgy, mint gyakran a nemzet legnagyobb részét majd idegen ellenség elleni csatározásokra kényszeríték, majd egymás elleni küzdelmekre töviselték.

Hogy pedig fegyverzörej közt hallgatnak a muzsák, az bővebb magyarázatot nem kíván.

Mindezek daczára is azonban kétségbevonhatlan és lélekemelő tények gyanánt állanak előttünk azok, miket több nagynevű honfiak, ezek között különösen arra már állásuknál fogva is hivatott több jeles főpapjai hazánkknak, a nevelés és tudományosság előmozdítására még a legzavargósabb időkben is tettek, s kötelezetteknek érezték magukat áldásos jótékonyosságuk tehetségük szerinti foganatosítására, — mik méltánylatunkat és hálánkat részökre minden időre teljes mértékben biztosítják.

Hogy azonban az ő általuk felállított intézetek tanítási ügyeibe, mint legkülönösebben a Pázmán által alapított, csaknem magán-nak tekinthető egyetemébe is a nemzet rendelkezőleg be nem folyhatott, az igen természetes; — ezt már az alapító határozott kizárásánál fogva sem tehette, mert hiszen Pázmán egyenesen meghagyta azt, hogy a jezsuiták tanítási módszerébe még a felügyeletet gyakorló érsek utódai,

vágy ezek nem létében az ezeket helyettesítő esztergomi káptalan se avatkozhassek be.

Ezen nagy horderejű kiváltságnak az lön természetes következése, hogy a sok tekintetben méltán magasztalt, de szintén nem kevés tekintetben méltán gyalázott jezsuiták a nevelési és tanítási téren csaknem minden befolyást annyira sajátukká tevének, hogy ezen, az egész nemzetre oly határozó befolyást gyakorló ügyben az önkényes rendelkezést csaknem kizárólag önkezükhöz juttaták, mit — a szerzetnek ugyancsak ezen a téren más oldalról sok méltánylatot igénylő érdemeit kétségbe vonni nem is akarva — hogy saját rendük hasznára fordítani el nem mulasztottak, részletes történetükön kívül már csak azon nem mindennapi képességből is átláthatjuk, melylyel birtak, s melynek folytonos fenntartását annyira szem előtt tartották, hogy a rend tagjaivá nagyobb-részt ügyes, s legtöbbször nagyon is ügyes férfiakat avattak fel.

Különösen számba veendő azon körülmény is, hogy az ifjuság növeltetésére és képezésére szánt nagyobb intézetek-rei fölügyelést s azok ügyeinek kezeltetését a felség önmagának tartotta fel, mint az az 1715-ik évi 74-ik törvényczikk 1-ső §-ának soraiból nyilván kitünik.

Hogy a nagyszombati egyetemi nevelés és tanítás keze-lőivel a jezsuitákkal nem igen volt megelégedve a nemzet, az törvénykönyvünk-ből kitetszik, melyben az 1727-dik évi 70. törvényczikk következő czímet visel: „A haza ifjainak jó tudományokbani neveltetése és a bármikép elhanyagolt alapítványok és kegyes hagyományok helyreállítása életbe léptetessenek és a nem foganosítottak foganosítottassanak.“ Ugyancsak ezen törvényczikk 4-dik §-ában, miután a Szirmai és Hrabovszki alapítványok felőli rendelkezések a 2-ik és 3-ik §-ban előrebocsáttattak, világosan mondatik: hogy a hazai főiskolákban nemcsak a bölcsészeti, hittani és jogi tudományok szabatosabban elkülönözve és meghatározott órákban tanítottassanak tisztán azon tudományok tanulóinak, de még más, a külföldi egyetemeken taníttatni szokott, a közállamot és katonai ügyet illető tudományok is tárgyalttassanak és *alkalmas* tanárok által adassanak elő; stb. stb.

Az alsóbb iskolákban tanítás és nevelés ügye körül különben azon időszakban, midőn a pécsi egyetem már elenyészett a nagyszombati pedig még meg nem született, nem egyszer látjuk nyilvánulni az országos karok és rendek gondoskodását. Így nevezetesen az 1548-ik évi pozsonyi országgyűlésen hozott törvények 12-ik cikkében közakarattal elhatározzák, *hogy az elhagyott káptalanok és zárdák jövedelmei iskolák állítására és tudósok gyámolítására fordíttassanak.*

Ezen intézkedésnek azonban kétségen kívül semmi vagy legalább kielégítő eredményét nem látván, a két év mulva (1550) ugyancsak Pozsonyban tartott országgyűlésen hozott törvények 19-ik cikkében ismét sürgetik és megújítják a két év előtt hozott végzést.

Erre tizennégy év mulva következék be aztán — mint már feljebb is említők — hogy Oláh Miklós esztergomi érsek a jezsuitákat Nagyszombatba 1561-ben megtelepíté, s az iskolai tanítást egy középtanodában rájuk bízá. Majd itt az 1567-ik évi tűzveszély által elhamvadván az iskola, 19 évig elakadt a tanítás, újra feléledt azonban akkor, midőn idősb Draskovich György győri püspök Rudolf királytól a thuróczi prépostságot eszközölte ki a jezsuiták számára, melynek jövedelméből 1586-ban a tanítást újra megkezdték, az iskolát 12 év mulva (1598) Sellyére helyezvén át. A sellyei jószágoknak Bocskai István kezébe kerültével (1604) ismét elnémult az iskola, s a kifutott jezsuitákat csak 1615-ben hívta be ismét gróf Forgách Ferencz esztergomi érsek s telepíté meg újra Nagyszombatban. Forgách halálával (1615 oct. 15.) az életében birtokában volt thuróczi prépostságot 1616-ik évi ápril 25-én érsek-utódának Pázmánynak adományozta II-ik Mátyás király, ki is arról 21 nap mulva (1616-ik évi május 16-án) oly módon rendelkezett, hogy mihelyt az ország rendei jónak látják megengedni azt, hogy a jezsuiták Magyarhonban állandó birtokokat szerezhessenek, ő a thuróczi prépostság birtoklását azonnal teljesen átengedendi a jezsuitáknak. Addig is azonban oly határozott kötelezettséggel veszi át, hogy már az első évben (1617) a prépostság jövedelméből 2000 magyar forintot, a rá következő mindenik évben

pedig 3000 magyar forintot fizetend a nagy-szombati jezsuita rendnek.

A rend befolyását a nemzetre minden módon igyekezett növelni már Forgách érsek is, ki a protestantismus sebes terjedésének meggátlására a jezsuitákkal csatlakozott, s ezekkel együtt felette buzgó hittérítő is volt. Sokkal nagyobb befolyásra tett azonban szert a rend Pázmán által, kinek, maga is a jezsuita szerzet kebeléből lépven a legfőbb egyházi méltóságra, a szerzetre — melynek halálaig rendkívül nagy pártfogója volt — szüksége volt azért, hogy a nagyszerű vá-
rakozásnak, melyet katolikus részről személyéhez már előre kötöttek, megfelelhessen; ez okból minden kitelhető útát és módot elkövetett arra, hogy a maga elé főfő munka gyanánt kitűzött térítést a jezsuiták segélyével minél nagyobb mérvben terjesszthesse és végrehajthassa.

Szándéka valóban nagyrészt sikerült is, mert ámbár némely városokban a jezsuitákat roppant ellenszenvvel fogadták, sőt nem ritkán bántalmakkal illették is, ezen magát mindeure elszánt szent had kitűzött elvéhez híven oly állhatatos kitartást tanusított, hogy magát kevés idő alatt az ország minden részeibe — kivéve a protestánsok által buzgón védett tiszántuli kerület legnagyobb részét — többnyire maradandólag be is fészkelte, mint az a következőkből tisztán kitunik.

A nagyszombati jezsuiták, kebelükből, mint központról több tagból álló társaságokat küldöttek ki az ország különböző részeire, miknek a térítést és tanítást tevék feladatukká. Ilyetén küldetések történtek Kassára 1604, 1619, 1631; Eperjesre 1711. sept. 30. Sóvárra; Liszkára; Teplára; Szepességre, Nógrádra, Ujvárra 1623; Komáromba 1625; Karánsebesre 1630; Temesvárra, Erdélybe, Károlyfehérvárra, Monostorra 1626, — innen Kolozsvárra, Udvarhelyre, Lévára 1630; Bittsére 1625; Pécsre 1614, 1631; Homonnára 1632; Kecskemétre 1633; Gyöngyösre 1633; Surankára, Bajmóczra 1661; Árvába, Liptóba, Szemniczre, Zsolnára, Rosenbergre, Lipcsére, Liptó-Sz.-Miklóstra, Sz.-Péterre, Ternoviczára, Kis-Palugyára 1673; Lipótvárra 1677; Verboveczre, Ledniczre, Puchóra, Lukára stb. stb. s innen rándultak ki

még több más helyekre is, hol aztán a maguk módja szerint téríték, taníták és nevelék a népet.

Ezen hovatovább szélesebb, végül roppant kiterjedést nyert és tüzeesebben üzött tanítással azonban nem volt megelégedve a nemzet, s a jezsuiták tanítás körüli valódi mulasztását annál nehezebben tűrte, mivel azok terjedelmes jószágaik nagy részét épen a tanítás és nevelés előmozdítására kapták. S a mint ezen országos visszahatás elevenen nyilatkozék a jezsuiták vidéki telepítvényei ellen, úgy nem maradhatott attól mentten a nagyszombati központi szerzetház, sőt maga az egyetem sem.

A jezsuitákkal ezen országos elégedetlenség szárnyai napról-napra növekedtek, mire nevezetes befolyással volt a hét esztendő, ugynevezett burkus háboru, melyben a magyarok közül a hazán kívül sokan megfordultak, s a világ sorját ott künn egészen másneműnek találták, mint a minőbe azt itt minálunk a jezsuiták döntötték. Legfőbb tényező azonban az volt, hogy a külföldön, különösen Frankhonban terjedni kezdő általános felvilágosodás Németországon keresztül az örökös tartományokba is behatott s lassan-lassan oly reformokat idézett elő, melyek a nagyszombati jezsuiták megcsökönösödött merev rendszerével egyenes és kiáltó ellentétben állottak. S ha már Ausztriában, sőt magában Csehországban is minden ajakról csak az iskolai reform hangzott: el lehetett-e ennek maradnia Magyarhonban, hol az iskolai tanítással elégtelenség már évtizedek óta hangosan nyilatkozott?

Teljességgel nem. És valójában az iskolai reform élen szintoly nagy tudományu, mint köztiszteletben álló férfiak állottak és működtek, kiktől, ha neveiken végig tekintünk, előre joggal várhatjuk, hogy az iskolai rendszer gyökeres átalakításánál az előre haladt korszellem teljes tekintetbe vételével működendnek.

Az új iskolai rendszer kidolgozásánál maguknak babért szerzett férfiak ezek voltak: *B. van Swieten Gellért*, a nagy Boerhave tanítványa, kir. első udv. orvos, a bécsi udvari könyvtár főnöke, birodalmi főorvos, a tanulmányi ügy igazgatója az egész birodalomban s a könyvvizsgáló udv. bizott-

mány elnöke; *de Martini Károly* jogi kari dékán és természet-jog tanára; *Rieger Pál József* hittani kar dékánja, egyházi jogi tanár; *Störck*; *Sonnenfels*; *Gazzaniga*; *Bertieri*; *Bourgignon* és *Stock*, mindketten a bécsi Pázmán-féle papnövelde tanárai. Mindezek dicséretes törekvéseit hűségesen előmozdítá a fejedelemnél *B. de Borie* államtanácsos, kinek segédkeze nélkül ha teljesen dugába nem dőlt volna is az ügy, de igen könnyen elhalasztást szenvedhetett volna. Ezen utóbbi jeles férfiú közbejárására azonban a fentebbi tekintélyes férfiak által készített tervezet az államtanácsban nagyszerű tetszéssel fogadtatott s rögtön közöltetvén a magyar udv. kancelláriával s így minden oldalról megerősítettvén, életbeléptetése elhatározatott.

Az újjá szervezés az egyetemtől, mint ezen reformatio tükrétől indul ki, s úgy jön fokoztatva az alsóbb iskolákra. Arra nézve, hogy hova tétessék az egyetem, egyelőre Nagyszombatban maradása lön határozva. Súlyosabb nehézségek támadtak a felett, hogy az ezen tervezet szerint életbe léptetendő orvosi karnak mi szolgálанд alapul, s az ujabban beállítandó tanárok miből fizettetnek? Elvégre azonban ez is szerencsésen megoldatván, megindították a gépezet, melynek kormányzóiuul Mária Terézia királyné ezen czélra igen alkalmas kedves emberét, az ország alkancellárját, a tudományos *Galánthai Fekete György grófot* és a pozsonyi magyar kir. helytartótanács elnöksége alatt álló tanulmányi bizottmányt nevezé ki.

Kijött tehát 1769-ik évi deczemb. 15-én a kir. rendelet, mely a magyar kir. helytartótanács által kihirdettétvén, tudtul adta, hogy a következő 1770-ik évben minden ellenkezés és késedelem nélkül a kidolgozott tervezet szerint szerveztessenek és nyitassanak meg a nagyszombati iskolák. Ez volt azon rendelet, mely a nagyszombati egyetem addigi kezelőire villámcsapásként hatott, mert a jezsuita-gazdálkodást csaknem teljesen megszünteté.

Ezen rendeletben elősorolja a királyné, „hogy azon megszűnés nélküli anyai gondoskodásból következőleg, melylyel népei iránt uralkodása kezdetétől fogva viselteté, semmi sem feküdt inkább szívéen, mint az általa igen szeretett kedves

magyar nemzet jólétének előmozdítása; minthogy pedig az országok boldogsága és az innen egyesekre kisugárzó jólét kiválólág a helyesen rendezett köztársaság kormányzásától függ, ez pedig a szükséges tudományok és művészetek hatályosabb előmozdítása nélkül, úgy látszik, felette nehezen állhatna fenn; azért tehát mivel meggyőződött róla, hogy az elődei által a magyar tudományosság bővítésére régibb időben Nagyszombatban alapított egyetem, *a kor kívánatainak meg nem felelve, oly elemeket hanyagolt el, melyek főleg a jelen idők szelleméhez képest a köztársaság helyes kormányzására legnagyobb súlylyal bírnának.* Ő felsége tehát gondoskodását a neki kedves magyar nemzet közoktatási intézeteire is kiterjesztve, a nagyszombati egyetem alapját szélesíteni s azt új, a korkivánta rendszernek megfelelő alakba öntve, adományokkal elhalmozni, szóval, egy jól rendezett egyetem igényeinek megfelelő állapotba helyezettetni elhatározá. Minthogy pedig ezen szélesbítés több tanár közremunkálását s ennek következtében több kiadást tesz szükségessé, ő felsége ezekről úgy gondoskodik, hogy meghagyván további rendelkezésig a szerzet birtokában a hittani és bölcsészeti kar felállítására a Pázmán által alapított s aztán is ugyanarra fordítandó 100,000 forintot, oda utasítá a szerzet provinciálisát, hogy az ezenkívül a Lósi és Lippai érsekek által a jogi kar felállítására alapított 37,000 forint kamatain *fölül*, a közoktatás és egyetem czime alatt a jezsuitáknak átadott alapítványok kamataiból *évenként* összesen 10,000 forintot tartozzék az egyetem számára lefizetni; s minthogy a királyné ezt sem találá elégnek, tehát a József Hessen-darmstadti herczeg halálával megürült, *Sz. Ilonáról címzett földvári apátságot*, az 1548-ik évi 12-ik czikk értelmében és meghagyása szerint (lásd fentebb) örökös joggal az egyetemnek adja, azon hozzáadással azonban, hogy levonva az apátság jövedelméből 20 százalékot, melynek fele évről-évre a lelkészek közös pénztárába, másik fele egyházi segély czim alatt erődítésre minden évben a magyar kir. kamarának lesz beszolgáltatandó, az ezeken kívül fenmaradt jövedelem a tudományosság és irodalom növelésére tartozzék fordítani.“

„Továbbá, mivel egy teljes egyetemhez a birodalom

többi egyetemei példájaként *négy kar* kivántatik, u. m. a hittani, jogi, orvosi és bölcsészeti karok, s minthogy a szóban forgó egyetemnek orvosi kara mindeddig nem volt, sőt más, annak tökéletesítésére szolgáló segédeszközöknek is szűkében lenni tapasztaltatott, azért a hittani kar teljesen meghagyatik ugyan azon állapotban, melyben eddig volt, azonban nemcsak az orvosi tanulmány és kar hozandó be új gyanánt, hanem a jogi és bölcsészeti karok is, a mennyiben eljárásuk által a köztársaság által tőlük igényelt hasznos működést ki nem fejtették, szabályozandók stb. Ezen szabályozást illetőleg úgy rendelte el a királyné, hogy a hittani karba 7, a jogi karba 5, az orvosi karba 8 tanárt állított. Ezen tanárokon kívül estek a mesterek, minők négyen voltak, u. m. a német nyelv, a franczia nyelv, a táncz és a vívás mesterei.

A hittani és bölcsészeti kart — mint felebb mondók — meghagyá ugyan a királyné a jezsuitáknál, azon hozzáadással mindazáltal, „hogy bárminő rendű, rangú és állapotu alkalmas egyének találatnának, kik a tanári hivatal elnyerésére vágnának, semmi feltétel alatt ki ne zárassanak, hogy a jezsuita atyák mondjanak le minden haszontalan görbe útakról és szörszálhasogatásokról, s magukat mindenben a bécsi egyetem számára kiadott útasításokhoz tartásák, és hogy azon egyéneket, kiket a tanszékek betöltésére alkalmasoknak és méltóknak ítélnék, a főigazgató közbenjárása által mindenkor előre ő felségének fölterjeszszék, és a kinevezést az ő kegyes akaratjától várják, a kinevezetteket pedig hasonló úton nyerendő királyi engedelem nélkül máshova áttenni, vagy az egyetemtől eltávolítani ne merészeljék.“

Megszabja továbbá ezen rendelet, hogy „mivel ő felsége a királyné meghagyása nyomán tanári székekre csak kiváló szellemi tehetségű és szabatos tudományú férfiak ültetethetnek, ilyenek pedig oly ritkán találatnak, hogy gondos utánajárással is igen gyakran csak nagy nehézséggel kell és lehet őket előkeresgélni; ennél fogva érdekében fekszik az igazgatóságnak, hogy oly egyének, kik jö vőre tanári székekre alkalmasoknak látszanak, tisztességes és illendő segélylyel láttassanak el, nehogy azok, ennek hiányában maguknak jobb

megélhetési módot biztosítani igyekezők, hivatásukat elhanyagolva, más ettől elütő munkakörhöz forduljanak.

És nehogy az egyetem tekintély- és méltóságban hiányt szenvedjen (valószínűleg inkább azért, hogy a fentebb elsorolt hibák, hiányok és mulasztások miatt a hitelt vesztett jezsuita szerzet kezeiből kiszabadittassék) világosan kimondatá ő felsége, hogy a nagyszombati egyetemet pártfogása, gondjai és kormányja alá vevén, azt a magyar kir. helytartó tanács segedelmével fogja igazgatni.

A jezsuitáktól ekkép elvett egyetem tehát az orvosi karal kiegészítettvén, egészen új alakot nyert.

Sajátlag ez azon idő és tény, melynek a magyar kir. egyetem történetében újabb korszakot kell képeznie. Minthogy azonban az egyetem még ezentúl 7 évig maradt Nagyszombatban, s csak 1777-ben tétették onnan át Budára, az ország szívébe; más oldalról pedig, minthogy ezen átalakításnál fogva a minden széppel és jóval kecsegtető kilátás Mária Teréziának három év múlva (1780) bekövetkezett halálával úgy is végkép füstbe ment: kísérik végig annak történetét, szabad szellemü alapítójának halálaig.

Minthogy az egyetem bővítése a különféle tudományok taníthatására az előbbieneknél tágasabb helyiségeket igényelt, ez okból új, az egészet befogadható épületekről kelle gondoskodni. Az előadások, míg más e célra alkalmas épület állíttatnék, több zárdában — a pálosok és trinitariusokéban sat. — és az érseki palotában tartattak.

Az építkezésre különben új forrás nyílt az által, hogy miután 1767-ben ápril 2-án a jezsuita szerzet Spanyolhonból kitiltatott, a kormány visszakívánta azon pénz-alapot, melyel I. Ferdinánd király a jezsuitáknak spanyolhonbani megtelepítéséhez járult. Nem sokára azonban elfordíthatlanul bekövetkezett a halálos végcsapás, melyet a tisztulni kezdett, semmikép le nem igazható korszellem ejtett a jezsuitákon.

Ugyanis XIV-ik Kelemen — előbb Ganganelli — a legnemesebb, felvilágosodottabb és legbátrabb lelkü, Sz. Péter kétszázötven utódja közül, nehogy a legroszabbat lássa bekövetkezni az egész világ által elítélt szerzet fejére, miután

azt Európa több államában tüzzel vassal kezdék pusztítani és valósággal kiirtani, — pápasága 5-dik évében 1773-dik évi jul. 21-én kiadatá és ugyanazon évi augustus 16-án kihirdeté a „Dominus ac Redemptor noster“ kezdetű hires Brevét, melylyel a jezsuita szerzetet — mit már elődei közül annyian akartak, de soha sem mertek — örök időkre eltörülte, vagy legalább el akarta törölni.

Minthogy a rövid idő alatt félelmes hatalommá emelkedett szerzetnek, mint mindenütt, úgy Magyarhonban is számos ellenségei voltak, ezek a történetek után azon dolgoztak, hogy a szerzet tagjait az egyetemtől teljesen eltávolítsák. Ez okból mindazon tanszékek, melyek azelőtt jezsuitákkal voltak betöltve, nem sokára megürülteknek hirdettetvén, 1774-ik évi oct. 6-kára Nagyszombatban csőd nyitatték, melynek következtében Loyola tanítványai, minthogy úgy is theológiájuk volt mindenki előtt a botránykő, a hittani tárgyak tanításától, az egy lekipásztorság tanárán (Horváth Mihályon) kívül, mindnyájan elestek.

1771-ben elkészült az egyetemi épület, melyen az egész előtte való évben dolgoztak, ebben aztán a tanításokat meg is kezdték. Midőn az egyetem holléte iránti kérdés szóba hozaték, Nagyszombat ellen többen szavaztak. Esztergom, Buda és Pest forogtak szóban, melyeknek valamelyikébe az intézetet áttenni czélszerűbb volna, mint eredeti helyén Nagyszombatban hagyni, mint a mely az ország közepétől távol esik. Az egyetem tanulmányi főigazgatója, gr. Fekete különösen ellenezte az áttételt, azt adván okul, hogy Nagyszombatban már csillagásztorony és a szükséges épületek is megvannak, míg másutt mindezek hiányzanak. Azonban a királyné nem tekintve az áttétel ellen görditett nehézségeket, de teljesen elismerve a mellette harczoló okokat, 1777-ik évi mart. 6-án Bécsben kelt rendeletében meghagyá, hogy ugyanazon 1777-dik évben a magyar kir. egyetem a kir. nevelő intézettel együtt a budai várpalotába áttéssék, hová az a nemzet örömrivalgásai közt át is helyezteték, az előadások, mint azt Rácz Sámuelről is, ki szintén akkor kezdé meg foglalkozását, bővebben tudjuk, november elején elkezdettek. — Három év múlva, melyek megannyi próbaévek gyanánt tekintethet-

tek, a budai egyetem szilárdabb alakot nyert. Ekkor a királyné 1780-ik évi június 25-én, épen trónraléptének 40-ik évfordulati napján, nagy egyetemi ünnepélyre hivatá össze az ország minden rendeit, s kiadatá a magyar kir. egyetem hires alapítványi oklevelét, mely annak összes kiváltságait s mindennemű dotatióját hiven magába foglalja.

Ez nem fegyvertény, ez békemű volt S bár az emberek legnagyobb része az előbbieket rendesen sokkal többre szokta becsülni az utóbbiaknál, mi még is bizton állithatjuk, *hogy ha ezen alapítvány-levél czélját, kezdettől fogva minden időben úgy elérhette s betölthette volna, mint a hogy az irva van: Mária Terézia királyné diademjának a magyar királyi tudományos egyetem újjászervezése és felvirágzása képezendette legragyogóbb boglárát.*

III. A budavári (1777—1784) és pesti (1784—1860) egyetem.

A ki a Mária Terézia királyné által 1780-ik évi június 27-én az egyetem alapítványi oklevelének átadása alkalmára rendezett roppant fényű országos ünnepélynek részese volt, mindent hitt volna inkább, csak azt nem, hogy azon mindenki lelkét nagyszerű reményekben ringató nap az egyetemnek hajnala, s egyszersmind majdnem azonnal alkonya is legyen.

Ha volt valaha uralkodóház által a nemzet vagyonából a nemzet javára tett alapítvány vagy intézet, melynek jövőjéhez a legszebb reményeket lehetett kötni: az kétségkívül a magyar kir. egyetemnek M. Terézia királyné által létrehozott újjászervezése volt.

Semmi más, egyedül csak az kívántaték, hogy a szabad szellemű nemes alapítvány kezelése ellenséges intézkedések által meg ne béníttassék, s a magyar kir. egyetem a kerek földön addig alapított minden egyetemek közt évszázadokon át a legvirágzóbbá válhatandott.

Azonban Mária Terézia királyné nagyszerű munkájának gyümölcsét nem láthatá, mert 40 évi és 40 napi uralkodása után még ugyanazon évben (1780 november 29-én) meghalt. Halála évfordulati napját, mint szintén június 25-ét, mint újjá-

alakíttatása napját, az egyetem mai napig is örömnepélylyel és gyászszertartással üli meg.

Halála előtt 3 évvel 1777-ben adatá ki Bécsben a „*Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*“ című könyv első kötetét, (2-ik kötete mai napig sem jelent meg), melyben az iskolaügy, a falusi iskolától kezdve fel az egyetemig, szabályoztaték. Ezen szabályzat a számos tagból álló „iskolai bizottmány gr. Balassa Ferencz elnökből, Berchtold beszterczebányai püspökből mint előadóból, Skerlec Ferencz tanácsosból és Zgurics János jegyzőből, mint főfő személyekből állott — *Ürményi József* magyar udvari kancelláriai előadó és *Trsztjányzsky Dániel* által szerkeszteték.

Tárgyunkra itt ezen szabályzatból csak az egyetemet illető tartozhatik, mely is lehető legrövidebben összevonva következőkben összpontosul :

A politikai törvényszékek tudományos dolgokbani tekintélyéről.

„A király szabad akaratára fennhagyatott tudományi ügyek intézése Magyarhonban a királyi helytartótanács által, Horvát, Dalmát és Tótországokban pedig ugyanazon országok királyi helytartótanácsa által kormányoztatik és pedig ezen törvényszékek tanácsosaiból a tudományi és iskolai ügyek részletes tárgyalása végett összehívott külön tanulmányi bizottmány segélyével. Ezen bizottmány elnöke a királyi helytartótanácsban ugyanaz, a ki a magyar kir. egyetem, és magyarországi tanulmányi ügy főkormányzójává kegyelmesen kineveztetett, vagy jövendőben kineveztetni fog; a magyar koronához kapcsolt említett országok tanácsában pedig az, ki a királyi felség által e tisztségre különösen ki fog neveztetni.“

„Ezen tanulmányi bizottmány minden héten egyszer, vagy ha a dolgok úgy hozzák magukkal, még gyakrabban is gyűlést tartand úgy a tudományos mint a pénzbeli ügyek gyorsabb elintézése végett, és mindnyáját részletesen megvitatva magának a helytartótanácsnak előadja, akár királyi helybehagyás végett legyenek aztán azok felterjesztendők, akár az iskolák előjáróival késedelem nélkül közlendők.“

„A tanulmányi ügyet illető királyi végzések — mandata — egyenesen a királyi helytartótanácsához küldetnek, honnan a dolgok különfélesége szerint közöltetni fognak vagy a kir. egyetem tanácsával, vagy a tanulmányi ügy tartományi kormányzóival, kik rajta lesznek, hogy azoknak, kikre tartozik, tudomásukra juttassák.“

„Mire nézve közönségesen a királyi helytartótanácsra tartozik : gondoskodni, hogy maga ezen tudományos intézkedés vagy helybenhagyott tanulmányi rendszer mindenütt behozassék és azután szabatosan szemmel tartassék. Ugyanennek gondjai közé tartozik, mindazokat, melyek a tudomány ügy javára szolgálni látszandának, a királyi felség elé terjeszteni; a megürült tanszékekre legválogatottabb férfiakat ajánlani; a tudományügy pénztárának kezelésére gondosan és hűségesen felvigyázni, és királyi jóváhagyás nélkül soha semmikép meg nem engedni, hogy rendkívüli kiadások tétessenek akár tanárok fizetésének rendszeresítésére vagy növelésére, vagy jutalmak kitűzésére, akár épületek építésére vagy más olyanmű alkalmakra : végül minden hónap végével a királyi felségnek tudomásvétel végett felterjesztendők lesznek a jegyzőkönyvek, melyekben a tudományügyet illető dolgok a bizottmányban elő fognak adatni. Ugyancsak ezek értendők Horvát, Tót, Dalmátország királyi tanácsáról is.“

A királyi egyetem és egyszersmind a tanulmányi ügy magyarhoni főkormányzójáról.

„Az egyetem főkormányzója, s a tanulmányi igazgató Magyarországon, mint fönnebb említették, ugyanaz lesz, a ki a kir. helytartótanácsnál a tanulmányi bizottmány elnöke, kinek gondjává tétetik, az összes tanulmányi ügy felett legfőbb ügyeletet egyedül gyakorolni, és az egyetemet ugyan minden harmadik évben, a többi lyceumokat pedig a hány-szor látni kellend, vagy a szükség kívánandja, a király nevében, vagyis királyi biztos czimmel megsejmelni, s gondosan megvizsgálni, minő az egyetemnek vagy más lyceumoknak jelen szerkezete, mimódon kezeltetnek akár a királyi tanácsra, akár az akadémiai hatóságra tartozó ügyek; vajjon a kitűzött

tanulmányi szabály szentül megtartatik-e; vajjon helyes-e a fegyelem az ifjuság közt; vajjon a jegyzőkönyvek ép úgy maga a tanács, mint az akadémiai hatóság által szorgalmasan rendben tartatnak-e; vajjon az egyetem története folytatatik-e; vajjon maguk az iskolai épületek, museumok, könyvtár és nyomda kellő állapotban vannak-e? Rajta leend ezenkívül, hogy igazságos panaszoknak hely adassék, s hiányok javittassanak, az egyetem vagy lyceum közjára, tudományokban előhaladás és diszelkedés szem előtt tartassék; végül a felvigyázat egész folyamát, és saját ezen ügy felőli értelmét a királyi helytartótanács utján a királyi felségnek teljes hűséggel felterjeszse.“

Ezen roppant teendővel azonban semmi vagy igen csekély önálló rendelkezési hatáskörrel felruházott fő kormányzó mellé *egyetemi tanács* rendeltetett, melyről a *Ratio educationis* ekkép rendelkezik :

„Ezen királyi tanács áll a kormányzóból és a négy kar igazgatóiból (*directores*) mint szintén a tisztos tudományok és szabadművészetek igazgatójából, kik királyi akarattal fogva nevezettek, és még egy jegyzőből (*actuarius*). Ezen tanácsnak különös tennivalói következő fejezetekben foglaltatnak :

1) Minden héten legalább egyszer gyűlés tartatik, az ülés rendje ugyanaz, melyben maguk a karok egymásután következnek.

2) Ezen gyűlésekben a királyi rendeletek, ha talán volnának, fognak közöltetni, és azoknak hatályba léptetéséről végeztetni. Hogy ha azok csak valamelyik külön kart illetnék, úgy azon kar igazgatójának véleménye leend különösen kikérendő.

3) A melyek közmegegyezéssel, vagy nagyobb szótöbbséggel elhatározottak, azokat a jegyző rendbeszedi s aztán a tanácsban nyilvánosan felolvassa és a szokott végzések közé bevezeti. és minden hónapban a kir. helytartótanácsnak tudomásvétel végett átküldi. Ha valaki a tanács tagjai közül a többiekétől elütő véleményét ugyanazon végzésben behozatni kívánja, az behozandó leszen.

4) Az előirt, jövőben kihirdetendő különös szabályokról a tanács szorgalmasan gondoskodni fog, hogy a kir. rende-

tek gondosan szem előtt tartassanak, hogy a hanyag vagy restelkedő mesterek kötelességük teljesítésére serkentessenek, hogy az egyetem gazdasági ügye teljes hűséggel kezeltessék.

5) Ha valaki a tudorok közül engedetlenkednék, a tanács ilyes elkövetett vétségéről elébb kellő vizsgálatot tartva és saját véleményét a dologról hozzácsatolva, a kir. helytartótanácsához és ennek útján a felséghez jelentést teend; a bűn büntetéséről, vagy hivataltöli fölfüggesztésről, vagy letételről, mielőtt a válasz onnan meg nem érkezik, nem rendelkezhetik.

6) Ha ezen tanács elé az akadémiai hatóság által a tanuló ifjuság súlyosabb vétségei terjesztettek, szorgalmas vizsgálat tartása után a tettesek a kitiltatás büntetésével bűnhesztethetnek, valahányszor azonban ilyesmi történik, ez a kir. helytartótanácsnak tudomásvétel végett mindig megirandó leszen.

7) Ezen tanács tisztéhez fog tartozni, hogy a tanulmány egyenletes rendszeréről és a tudománybani előmenetelről általában az egész országot illetőleg, különösen pedig az egyetem tökéletességének és fényének előmozdításáról szünet nélkül gondolkozzék. Ezért ha valaki a tanács tagjai közül ezen czélból némi jó tanácsot ajánland, ezt nem csak nem kell visszautasítani, sőt hálás szívvel kell fogadni, jól megányni vetni, és a kir. helytartótanácsnak magának az egyetemi tanácsnak véleményével együtt átküldeni.

8) A féléves vizsgák sikerei a karok igazgatói által felterjesztetnek, nem különben minden ügyek, melyek ezen közben előjönnek az egyetemben, akár a tudományos intézkedés végrehajtásában, akár az erkölcsi fegyelemnek, akár végül a pénzügynek kezelésében, minden félévben a kir. helytartótanácsához megirassanak, minden ezenközben kiadott nyomtatványok egy példányának hozzácsatolása mellett.

9) Gond leend rá, hogy az egyetem története kezdettől fogva a történettan tudorainak, vagy a könyvtár előjáróinak valamelyike által megirassék, és szabatosan folytattassék, és a melyek kidolgoztattak, minden félév kezdetével a tanácsban közönségesen felolvastassanak.

10) Végül kötelessége leend még ezen tanácsnak, a Magyarországon és a hozzákapcsolt tartományokban bárhol nyomtatott könyveket, vagy bárminő, a tanulmányi és iskolai ügyre tartozó iratokat megvizsgálni, akként azonban, hogy a közjogi kérdésekbe vágó fontosabb kéziratokat (argumenta) a nevezett (t. i. helytartó) tanácsnak megvizsgálás végett felküldje.“ — — — stb. stb.

Az egyetem akadémiai hatóságáról (magistratus).

„Ezen hatóság, mint Európa más kitünő egyetemeiben, ennek rektorából, kancellárából, a 4 kar dékánjaiból és idősbeijeiből, a szabad művészetek és tisztes tudományok helyettes igazgatójából — prodirector — áll. A nagyságos rektori tisztség csak azon tudoroknak adatik, kik a többiek közt miveltség és tekintély által kitünnek; ezen hatóság pedig bevett szokás szerint egy évig tart. A kancellári hivatal örökös, miért is a király által neveztetik ki. A dekanok évenként saját karuk szavazata által választatnak.“

„Ezen hatóság törvénytevő hatalma a peres ügyek méltányos és igazságos elintézése, az erkölcsiség és jórend körüli fegyelem védelme, az akadémikusok vétségeinek megvizsgálása és büntetése, maga az egyetem rendészeti ügyeinek eligazítása körül forog. Miért is valahányszor ilyes ügy kerülend szönyegre, gyűlést kell hirdetni, és e felett határozni. Továbbá büntényeknél más egyetemek példajaként kell eljárni, melyről azonban bővebben külön szabályokban leend szó.“

A karok elnökeiről vagy igazgatóiról.

„Bármely karnak királyi akarattal kinevezett igazgatója (mely méltóság soha másoknak, mint kitünő és fényes érdemekkel bírónak adatik) egyszersmind királyi tanácsos leend a tudomány ügyben, s mindazon megtisztelő czimekkel és méltósági előjogokkal birand, melyekkel Magyarhonban a többi királyi tanácsosok birnak. Ezenfölül ülése és szavazati joga leend a királyi egyetem tanácsában, saját karának ülésében pedig az elnöki szék őt illetendi. Egyébkint különös kötelességei lesznek :

1) Ha valamely karnak bármely dolgról véleménye kéretik, az elnök kötelessége leendő, annak tagjait összegyűjteni, a feltett kérdéstről véleményt kérni, azokat a jegyző által megfelelő alakban írásba tételni, és az egyetem tanácsához további tárgyalás végett, vagy azokhoz, a kikre tartozik, át-küldeni.

2) Ugyancsak az ő tiszte leendő, a könyvekből és bármely más, sajtó alá készített és az ő karának fegyelmi rendjére tartozó dolgozatokról ítéletet hozni. Mire nézve a királyi helytartótanácsnak is meghagyatik, hogy a könyvvizsgáló székhez Pozsonyba küldött ilyes dolgozatokat vizsgálat végett az egyetemhez átküldje, hogy ha azoknak tárgya a tudományok és szabad művészetek körébe vág. Ezen igazgatón kívül azonban még ugyanazon kar valamelyik idősbike leendő a vizsgáló, és nem szabad másképp kinyomatni valamely iratot, hanem csak ezen két vizsgáló helybehagyásával. — Ha a vizsgálandó tárgyak között valamely nehezebb kérdés támad, nemcsak az egyetem tanácsának, de néha még a kir. helytartótanácsnak is át kell küldeni.“

3) Midőn az üresedésbe jött tanszékekre új mesterek lesznek előmozdítandók, először ő mondja meg véleményét, minden módon azon lesz, hogy a tudorok kötelességeiknek pontosan megfeleljenek; miért is gyakran váratlanul bemegy az iskolába, hogy a tanítás és tanulás módját kipuhatolja. A restelkedő mestereket előbb barátságosan, azután komolyabban megintendi, és ha kötelességeiknek még ezután sem igyekeznének megfelelni, a királyi tanácsnak feljelentendi.

4) Ugyancsak ő fog elnökölni a saját karában történő vizsgák és szigorlatoknál, félvévenként értesítvényeket kíván a tanároktól és a tanácssal közli.

A többi tiszthez tartozók külön szabályban foglaltatnak.“

A karok dekánairól az egyetemen.

„A dekánok tiszte közönségesen ismertebb, minthogy azt ezen helyen taglalgatni kellene. Különösen az ő tisztokhoz tartozik az ifjúság közt uralgó jó erkölcsre és fegyelemre felügyelni, innen a vétségek először is nekik jelentetnek fel,

melyeket vagy magok büntetnek és javítanak, vagy ha kissé súlyosabbak leendnek, az akadémiai hatóságnak fognak feljelenteni, mely azok felett ítéletet hozand. Az egész kart öszszegyűjteni továbbá a dekáknak sohasem leend szabad, az elnök vagy igazgató kijelentett megegyezése nélkül.“

A tudorokról (tanárok) az egyetemben.

„Tanárok az egyetemben tartandó előadásokra mindig királyi jóváhagyással fognak kineveztetni, és pedig vagy az akadémiákból és gymnasiumokból fognak meghívatni, hol képzettségüknek és igyekezetüknek kitünő bizonyosságait adták; vagy bárhol lakó, azonban jeles tudományuk által kitünő férfiak közül választatnak. Továbbá az egyetem királyi tanácsa a királyi helytartótanács által minden üresedésbe jött tanszékre három jelöltet terjesztend fel a királyi felségnek, kipuhatolván előbb az egyesek életét, erkölceit, érdekeit, tudományát stb.“

„A kegyelmesen kinevezett tanárok a tanári kötelességeket illető dolgokban saját karuk elnökétől fognak függeni, kinek tekintélyének ha valaki ellene szegezne magát, a királyi tanácsot illeti, a dolgot szigoruan megvizsgálva, a makacsot még tisztérüli lemondással is büntetni, ugy mindazáltal, hogy előbb az egész ügy a kir. helytartótanáccsal közöltessék s előbb ne hozassék vagy hirdettessék ítélet, míg a királyi válasz a felől meg nem érkezett.“

* * *

Ime itt vannak az egyetemet illető szabályzat főpontjai, melyek 1777—1806-ig, tehát majd 30 éven át szolgálták általános szabályzó gyanánt az egyetem igazgatási ügyei körül.

1806-ban Ferencz király egy újabb „Ratio educationist“ adatott ki, mely aztán egészen 1848-ig szolgált zsinórmértékül.

Ezen újabb szabályzat pontjai az előbbiével csaknem teljesen megegyeznek, miért is más szavakkal fogalmazott szabályait elsorolni, czélt tévesztett munkának tartanók, azon módosítást azonban, mit rajta jelentékenyebbet tevének, meg-

említeni kötelességünknek tartjuk. Ilyenek voltak, hogy minden karhoz *tudorok társulata* (collegium doctorum) kapcsoltatott, melynek tagjai rectorrá és dekánná választathatás jogával bírtak, továbbá hogy az orvosi karnál a dekán mellett az országos főorvos gyakorolja a fő felügyeletet, azon hozzáadással azonban, hogy a kar beligazgatásába ne avatkozzék, szabadságában álljon azonban nem csak az egészségi ügyet illető, hanem magára az orvosi tudományosságra tartozó becses észleletekre nézve a kir. helytartótanácsnál javításokat indítványozni.

Az összes osztrák birodalom kormányát anyja halála napján (1780. nov. 29.) II. József császár vette át. Minthogy anyja által már 1765-ben az örökös tartományokban kormánytárssá, a választók által ugyanazon évben (aug. 18-kán) német császárra választaték, trónraléptekor a kormányzás ügyeibe ugyancsak bele volt tanultva. Családjának összes népei boldogítására irányzott sajátyszerű törekvése II. Józsefben tetőpontra hágott. Kormányzása alatt a közigazgatásnak semminemű alakja sem maradt változatlanul s így igen természetes, hogy tetemes és lényeges változásokon kelle átmenni a magyar kir. egyetemnek is.

A helytartótanács 1781-ben kiadott rendelete szerint teljesen megerősíté és szorosán követni rendelé ugyan a Ratio educationisban meghatározott szabályzatot, azonban ez csak 2 éven át tartott, mert 1783-ik évi dec. 9-én már kiadatá Pozsonyból a helytartótanács által azon parancsát, miszerint azon okból, mivel az eddig Pozsonyban székelte magyar királyi helytartótanácsot, nem különben a szintén addig ott levő kir. udvari kamarát és királyi kuriát lehető legrövidebb idő alatt szépsége és királyi váránál fogva egyiránt jeles és az ország középpontján fekvő Budára akarja áttétni: az egyetemet onnan ki kell utasítani és áttenni Pestre. A Pestre áttétel örömeiben 3 kar, a jogi, orvosi és bölcsészti osztozott, ezeket a császár határozottan Pestre rendelé, a hittani karrá nézve helyet egyáltalában nem tüzött ki, mondván, hogy az oda mehet, a hol már papnöveldek vannak, miért is a hittani kar 1784-ik évi april 17-én Budáról Pozsonyba a várba költözött, honnan II. József halála után ismét eredeti

helyére, Nagyszombatba, majd Pestre áthelyeztetvén, az egyetem többi karaihoz kapcsolattott.

Az egyetem Pestre a tanulmányi pénzalap költségén szállították át; a jogi és bölcsészeti kar a kir. kuria épületébe, az orvosi az eltörölt jezsuita rend házába (mostani újvilág- és hatvani utcza épületébe) költöztetett. Mig ezen épületek átalakítottak, addig vendég gyanánt a bölcsészeti kar a piaristák kollegiumában, a jogi kar a servita atyáknál, az orvosi a pálosok zárdájában üté föl sátorát. Az előadások novemb. 5-kén kezdődtek.

II. Józsefnek, ki ugyszólván napi parancsaival mindent elintézhetni vélt, igen sok leirata maradt csak magát az egyetemet illetőleg is, melyet saját uralkodása tartamára, nemcsak holmi apró-cseprő intézkedésekbe, hanem magába a megállapított kezelésmódba vágólag is addigi sarkából ugyancsak kiforgatott. Intézményei közt tagadhatatlan sok olyan volt, mely üdvös reform magvát hordá méhében, s melynek életben maradása által az egyetemre, az ifjuságra nevezetes előny háramlott volna; minthogy azonban ezen ezélszerű intézkedések mellett ott voltak azok is, melyeket mindenki gyűlölt, és még mert ezen tábori parancsformák végét senki sem bírta belátni, sőt minden oda mutatott, hogy ez már örökké így tart: az országban más egyéb rendeletei ellen támadott visszahatás magánál az egyetemenél sem maradhatott el, mint ezt a természetnek örökké változatlan rendje hozza magával.

Nem ide tartozik, politikai s törvénykezési s általában igazgatási szempontból festeni e kort, melyet úgy is mindenki épen oly jól ismer, mintha csak benne élne: el kell azonban sorolnom azon intézkedéseket, melyek ez időben történtek magyar kir. egyetemünk körül, hogy a különböző idők különféle eseményeit e kisdéd vázlatocskában is láthassuk annyira, a mennvire ennek terjedelme azt megengedheti.

Már 1781-ik évi nov. 5-én kiadatá a helytartótanács által azon rendeletét, hogy a zsidók a magasabb iskolákban és az egyetemben semmi tudományból — kivéve a hittant — ki ne zárassanak.

1783. jun. 9. Wollstein állatgyógyászati munkáját hazai

nyelvekre fordíttatni parancsolja, s az állatorvosi iskolának az egyetemnél felállításáról véleményét kér.

1783. dec. 8. az egyetemet, mint fentebb láttuk, Budáról Pestre átküldi és rendeli, hogy az egyetemnél, mint szintén más főbb tanintézeteknél, nemcsak hogy nem kell akadályozni a türött vallásbeli tanulókat, sőt tanároknak is a jogi, orvosi és bölcsészeti karoknál a 4 valláshoz tartozó alkalmas férfiakat minden megkülönböztetés nélkül kell választani; mint szintén a protestánsoknak se legyen szabad, főiskoláikban, névszerint Debreczenben, Sáros-Patakon, Pozsonyban, Sopronban, Eperjesen és más iskolákban akadályozni a katolikuskat tanszéket elfoglalásától, kivéve a hittant, és hogy ezen tanintézetekben a katolikusok ne csak tanulhassanak, de még tanszékekre is előmozdittassanak.

Az 1784-ik év, mely II. József rendelkezéseiben az államkormányzást illetőleg felette gazdag, talán leggazdagabb volt, szintén igen termékeny, kétségen kívül legtermékenyebb volt az egyetem igazgatását s az a feletti reformokkal teljes újítást illetőleg.

Ugyanis már az év elején (mart. 10-én) kiadatá azon leiratát, mely szerint a több mint 10 éven át „bölcse és nagy előrelátással“ működött egyetemi tanácsot feloszlata, s annak teendőit a közel levő helytartótanács külön bizottmányára ruháza; az akadémiai hatóságot a bécsi egyetem consistoriumának mintájára szervezteté, és ezért a nemes ifjak polgári és bünvádi kereseteknél a megyei, a nemtelen ifjak pedig a helybeli városi hatóság alá rendeltettek; az egyetem elnöksége annyiban feloszlattaték, hogy ezen tisztet a helytartótanács időszerinti elnöke viselé, ez azonban csak addig tartandott, míg a tanulmányi rendszer teljesen ki leendett dolgozva, mely azonban a csakhamar beállott ellenszegülések miatt II. József életében létre nem jöhetett. Az egyes karok addigi igazgatóinak hatásköre a dekánek kezeibe tétetett le.

Mindez azonban csak kezdete volt a később bekövetkezett nagyobb változtatásnak. Ugyanazon évben május 26-án küldött a helytartótanácsra egy legalább 52 pontból álló mandatumot, melyből ez aztán egy terjedelmes leiratot szerkesztett, és azt junius 14-én adta ki, melyből csupán a legér-

dekesebbeket kiszemelve, azokat is csak kivonatban adjuk: „A Mária-társulatok (Coetus sodalium Marianorum) megszüntettek, szintén a husvét előtt tartatni szokott lelki gyakorlatok, nem különben azon régi szokás, melyszerint az ifjúság havonkint gyónásra küldetett sőt vezetett, — a gyónásra menetel feletti felügyelet a szülék gondoskodására bízván. Az ifjúságnak megengedték, színházba, táncmulatságokba menni, föltéve, hogy semmi erkölcsrontó jelene- teket nem szabad látniok. A tanároknak megengedték, hogy ha rendes előadásaiikat szorgalmasan végzik, nyilván nem tanított mellék vagy segéd tudományokból, mérsékelt díj mellett, rendkívüli előadásokat is tarthatnak. — A már azelőtt létezett repetensek meghagyattak. A bölcsészet repe- tenseire nézve azon határozat hozatott, hogy azok, nehogy mint eddig gyakran történt, a további tanulásról alkalmazás hiánya miatt lemondjanak, visszatartóztassanak és segédta- nitókul (adjunctus) alkalmaztassanak; — ily módon kaptak segédet a természettan és — rajz, mezei gazdaság, alkalmazott mértan tanárai és a könyvtárnok, hogy az előbbiek aka- dályoztatásuk esetében a tanításban pótolgassanak. — Mivel tudva van, hogy többen vannak a budai egyetemnél, különö- sen az orvosi és bölcsészi karnál, kik külföldi egyetemeken megfordultak, ezeket szorgalmazni kell, hogy külföldi tudós barátjaikkal az érintkezést fenntartsák és iparkodjanak egy tudós társaság alapját megvetni.“ sat.

Mindezeket és más ezekhez hasonlókat nyugodt lélekkel fogadhatta épugy az egyetem, mint annak ifjúsága, mert ezek ellenkezőinek némely része addig valóságos bilincsként ne- hezedett az egyéni szabadság érzetére; két olyan pont volt azonban ezek közé beosztva, mi a legfájdalmasabb feljajdu- lást, s egyesek részéről akkor mindjárt nyílt ellenszegülést vont maga után, ezen legérzékenyebben vett „ne nyúlj hoz- zám“-féle pont a német nyelv és a tanpénz — didactrum — behozatala volt.

A mi az elsőt illeti, erre nézve ugyanekkor a többek közt rendeltetett: „hogy ezután a népiskolák számára a né- met nyelvben járatlan iskolamesterek fel ne fogadtassanak. A középtanodákban három év múlva csak a német nyelv se-

gitségével fog a deák nyelv taníttatni. Egyetemi tanárságra csak oly egyének alkalmaztassanak, kik a német nyelvben annyira jártasok, hogy német nyelven azonnal legalább magán leczkéket adhassanak. Ámbár a hittan tanárainak a német nyelv kevésbé látszik szükségesnek, mindazáltal fő szabályul szolgáljon itt is, hogy jövendőben ily tanszékek osztogatásánál csak azokra legyen tekintet, kik a német nyelvet értik. Közhivatalokra csak a német nyelvet tudó egyének mozdíttassanak elő. A fő papnöveldekben a lelkipásztorság latin és német nyelven adassék elő, mi okból két tanár alkalmazandó.“ sat.

Német nyelven azonban mind a tanulás, mind a tanítás igen keservesen ment, s már 1784-ik évi november 22-ikéről egy leiratát látjuk a helytartótanácsnak az egyetem tanácsához, melyben ugyanazon évi szeptember 24-kén kelt kérvényére a tanácsnak válaszoltatik: miszerint ő felségének nincs ellene kifogása, hogyha *Horváth János* (természet- és erőtan) *Mitterpacher Lajos* (természetrajz, kézműtan és mezeti gazdaság) és *Dugonics András* (tisztá és alkalmazott mértan tanárai) tanaikat könyveikből vagy kézírataikból mint eddig — latin nyelven — adják elő. Csak az egyetlen Werthes Kelemen — württembergi — magyarázta a latin classicusokat németül, miserando cum profectu, mint a lelkes Fejér írja. Werthes szépirodalmi tanszékét II. József halálával 1791-ben azonnal odahagyta. Dugonics a maga — ugyanazon 1784-ik évben, melyben a német nyelv behozatni rendeltetett, már ki adott — tisztá mértanát (mint ő nevezte tudákosságát) magyar nyelven adta elő.

A tandíjt illetőleg rendeltetett, hogy a legközelebbi 1784-iki novembertől, azaz: a jövendő iskolai év kezdetétől fogva, az ingyen-tanulás a gymnasiumokban, lyceumokban és egyetemekben megszűnjék és minden tanuló oktattatás fejében mérsékelt tandíjt fizessen, mely egész összeg a császár által a fényesebb tehetségű, de szegény ifjaknak díjak általi támogatására rendeltetett. A tandíj a gymnasiumokban évi 12, a bölcsészeti és sebészeti tudományokért évi 18, a többi magasabb tudományok karaiban az egyetemnél évi 50 forintra határozottatott oly módon, hogy vagy egyszerre az egész ösz-

szeg, vagy legalább havonként (az iskolai év 10 hónapból állván) annak tizedrésze (1 ft. 12, 1 ft. 48 és 5 ft) fizettség le. 178⁵/₆-ban a tandíjrendszer megerősödött.

Im ezek voltak a császár egyetemet illető reformjának nevezetesebb pontjai, melyeknek nagyobb része, ép úgy papi-ron maradt, mint a közigazgatást illető, mindenütt óriás ellenszenvet keltett rendeleteinek nagyobb része soha teljese-
désbe nem mehetett. És ez nagyon is természetes rendje a dolgoknak. II. József császár reformjainak roppant épülete a légből volt építve, egyetlen oszlopa ő maga volt, az oszlop kidültével összekellett omlani magának az épületnek is. Ujitásai közt mint azt mindenki magától is önként beláthatja, ismét mondom, voltak olyanok, miknek megszilárdulását nyereségnek lehetett volna tekinteni, hogy azonban teljese-
désbe nem mehettek, az onnan volt, mert ő kormányzása első per-
czében már a kiindulásnál oly ösvényre lépett, melyről az egyenes útra térni soha egész életében nem tudott többé. Alkotmányos intézkedéseknél senkinek se lehet ujitásokat életbe léptetni magukon az alkotmány hozóin kívül, még akkor sem, hogy ha azok a fennállóknál sokkal üdvösebbek volnának, mert hiszen akkor kiben és miben feküdnék a biztosíték arra nézve, hogy az, a ki ma üdvös ujitásokat hozott létre, két hét múlva nem a legkárhozatosabbat hozandja-e?

II. József halála után (1790 febr. 20.) a kormányjobbnak látta, mindent a régi lábra állítani vissza, ekkor tehát az előadások újra latin nyelven tartattak, a régi igazgatási s fegyelem-rendszer vissza állítottatott, a gyűlölt tandíj megszüntetett.

1790. april 9. II. Leopold alatt az egyházi és tanulmányi ügyek tárgyalása a magyar és erdély-országi udvari kancelláriára bizatik.

1790. oct. 14. Kolozsvárt orvos-sebészitanintézet állítottatik.

1791. sept. 2. az egyetemi és akadémiai tanulóknak a szablya-viselés megtiltatik.

1792. aug. 3. Ferencz király uralkodása alatt pályázat hirdettetvén a boncztanári tanszékre, többek közt kimondatik, hogy a sebészek taníthatására szükséges magyar nyelvnek birtokában legyen.

1792. nov. 27. hogy az örökös tartományokból Magyar-
honban letelepülni kívánó orvosok a magyar egyetemnél,
viszont a magyar orvosok azon egyetemnél, a mely tarto-
mányban letelepedni akarnak — vizsgálat alá vettessenek,
csak mindkét részről hosszú gyakorlat vonhat maga után
kivételt.

1793. mart. 1. a sebészi pálya 2 évre határoztatik, azon
hozzáadással, hogy ha valakinek vagy házi viszonyai, vagy
hajlott kora ezt súlyossá tenné, hamarább is vizsga elé bo-
csáttathatik.

1793. nov. 2. a mult évi nov. 27-iki rendelet visszavo-
natik, orvosoknak és sebészeknek szabad orvosgyakorlatot
üzni az örökös tartományokban és viszont, de a vizsgáknak
szigoruknak kell lenniök.

1802. mart. 17. színházba és táncmulatságokba járás
az egyetemi tanulóknak (nem véve ki az orvosi és jogtanok
hallgatóit sem) megtiltatott.

1803. sept. 20. az országos főorvos mindennemű orvosi
könyvek vizsgálójává és revisorává nevezetik.

1804. mart. 13. a himlőoltás szabályai az orvossebészek-
nek és népnek kiadatnak.

1805^{5/6}. a jogi és bölcsészeti kar a kir. kuria épületéből
a fő papnövelde épületébe áttéttetik s a hittanikar újra viz-
szaállittatik.

1806. nov. 4-kén a fentebb már említett újonnan szer-
kesztett Ratio educationis kiadatik.

1808. aug. studium chirurgiae ruralis, gyógyszerészi és
szülészi pálya behozatik.

1813. jun. 21. SzentGellért hegyén csillagásztorony épi-
tése rendeltetik, alapkövét József nádor még azon évi aug. 5-
én fényes ünnepélylyel letette.

1816. jan. 23. a sebészi tanfolyam 3 évre határoztatik.

1816. febr. 13. a pesti egyetemnek pallosjog (jus gladii)
adatik.

1818. jul. 21. az egyetemnél szemészeti tanszék állitta-
tik az egyetemi alapból fizetendő 1200 ft. évi fizetéssel és
egy országos szemorvos a kamarai kincstárból fizetendő 500
ft. évi fizetéssel.

1819. aug. 3. kijelentetik, hogy az egyetemi tanárok rangra nézve közvetlenül a királyi tanácsosok után következnek.

1830. jun. 25. újra alapítottása félszázados emlékét az egyetem fényes ünnepélylyel ülte meg. Az egyetem akkori nagys. rektora Stáhly Ignác négy aranyat nyomó emlékérmeket veretett, melyekből 12-öt ugyanannyi kérdés felől beadott legjobb értekezés íróinak osztottak ki az egyetem mind a négy karának növendékei közt.

1836. jun. 26-án ülte az egyetem Nagyszombatbani megalapításának 2 százados és Pesti megletelepítésének fél százados ünnepét, roppant fénynyel. Ez alkalomra készíté el a derék Fejér György a „*Historia Universitatis literariae*“ című munkáját, melyből és az ezen ünnep alkalmára Dercsik János Sz. Ipoly zoborhegyi apátja és a nagys. rektor által tartott beszédből meritém ez adatok nagy részét.

1844-ben állítaték fel a kórboneztani tanszék, felállítására körül az akkori országos főorvos Stáhly Ignácot illeti legtöbb érdem.

Ezen idő körül volt az, midőn egyetemünk igen is érezte az újjáalakítás sürgető szükségét, nemzetünk testében az országgyűléseken a tudományosság és irodalom terén, szóval mindenütt pezsegni kezdett a vér, mindenki a legszebb kilátásokkal nézett a közel jövőbe, melynek reményeit megvalósítani az utolsó pozsonyi országgyűlés fejedelem-szentesítette törvényeinek lett volna feladata. Az idő meg nem állítható kereke széttiporta e szép reményeket, reményeket csak, mert az ezután következő kisded időszaknak még a különben máskor oly nagy horderejű egyetem sem válhatott gondoskodása tárgyává. Azóta újra egy hosszú küzdelemteljes évtized múlt el, sokkal ismeretesebb, mint hogy leírnom kellene, sokkal rendkívülőbb, mint hogy leírnom lehetne, s ha az előbbi adott reményeket, ez is megtett annyit, hogy elvette azokat. De mindezt bővebben vázolni nem az én feladatomban, én megnyugvást igyekszem találni azon hitben, hogy a magyar királyi egyetem ez időszerinti, közbizodalomnak és tiszteletnek örvendő igazgatósága az egyetem jóllétét és fényét előmozdítani, jogait — ha kell — minden időben és bárki ellen védelmezni, körömszakadásig meg nem szünend.

IV. Különféle tudósráméltó dolgok az egyetem köréből.

Szükséges kiegészítők gyanánt kötelesek vagyunk leg-
alább futólagosan megérinteni azon ismertetésre minden-
esetre érdemes adatokat, miket természetöknél fogva az ed-
dig elmondottak közé be nem sorozhattunk, mert mint
azoktól némi tekintetben különböző dolgok. csak a tisztán
történeti egymásutánnak, magában véve sokkal könnyeb-
ben figyelemmel kísérhető rendjét zavarták volna. Ezeket
a tárgyak különbözősége szerint egyes külön kis czikkekre
osztjuk.

I. Beszerzésekre, felszerelésekre fordított összegek.

A magyar kir. helytartótanácsnak Pozsonyban 1784-ik
évi június 14-én kelt, fentebb már említett leiratában egye-
bek közt ezek is foglaltatnak :

A boncztan tanárának az iskolai év kezdetével észlele-
tekre és boncztani készítményekre nyugta mellett rögtön 60
forint utalványoztassék.

A sebészet tanárának sebészi műszerekre, pólyákra és
más szülési gépekre 500 ft. számíttassék.

A növény- és vegytan tanára (ezen két tanszék akkor,
sőt még azután is sokáig össze volt kötve, a mi akkoriban
nem csak minálunk, de más külföldi egyetemeknél is napi
renden volt) az utalványozott 300 ftot kísérletekre haszno-
san fordítsa és jelentse be, hogy továbbra minő segélyre van
szüksége.

Ugyanakkor *Kietaibel Pál*, ki — mint mondták — kü-
lönösen jeles észtehetséggel volt megáldva, s a növény- és
vegytan iránt különös hajlammal viselteték, 400 ft. évi fize-
téssel a nevezett tanok tanára mellé segédül adatott, hogy
tanári tisztségre a közjó hasznára előkészíttessék.

Ugyancsak *Tolnai Sándornak* (ki később mint állatgyó-
gyászati tanár, szakmája terén irodalmilag is jeleskedett)
állatgyógyászati tanulmánya folytatása végett segélypénzül
egy évre 200 ft. adatik.

És mivel a gyakorlati orvos-sebészi kórházban — mely
a pestvárosi kórházzal össze leend köttetve — hogy a gyógy-

tan hallgatóinak a gyógyszerek hatása kimutattathassék, drágább gyógyszereket is kell rendelni : a tanulmányi pénzalapból a városi kórháznak költség megtérítés fejében évenként 5000 ft fizetessék; ugyanazon kórház számadásai vizsgálásánál a gyógytan és sebészet tanárai is jelen leendnek és azokat aláírják, hogy ezáltal bizonyosokká legyenek, hogy a rendelt gyógyszerek az orvos-sebészi kórházakban kezelt betegek hasznára fordítottak.

Az ugynevezett rendkívüli pénztár csaknem teljesen eltöröltetik, hogy azonban a napról-napra felmerülő apró költségek fizetethessenek, a rektornak számadás terhe mellett időről időre 1000 ftnyi összeg utalványoztatik.

1809-ik évben — mint ezt *Schwartnernél* találjuk — a tanárok, hivatalnokok és felügyelők fizetésén kívül, mely 69,484 ftra rugott, összesen 25,000 ft fordították az egyetemre; ebből a belgyógyászati és sebészi kórházakra 9340, szembetegek kórházára külön 1248, vegyészeti laboratoriumra 1090, fűvészkertre 1422, könyvtárra 1814, természet-tani és — rajzi museumra, csillagvizsgáló toronyra (melynek alapítása a budavári kir. palota ormán azelőtt 30 és néhány vvel — 1776 körül — 25,000 forintba került; mely intézet 1807-ben Münchenben készült műszerekért 8000 ezüst frtot fizetett), egyházi zenére 1500 ft esik. Ezen évi kiadás tehát összesen 94,484 ftot tenne, az 1843-ik évi kiadás pedig, mint azt az 1847-ben kiadott hivatalos statistikai táblázatokból tudjuk, 116,724 ftra rugott. (Ezek közül ugyan a nagyobb rész csak töredékes látszata a nagy egésznek, de legalább a dolog menetét hiven tükröző töredék).

II. Az egyetem segédeszközeiről.

Minden egyetemi karnak közös segédeszköze a *könyvtár*, mely a ferencziektől e célra elvett zárdarészben a templomtól délfelé van felállítva. Ennek alapját kezdetben a jezsuiták könyvtára képezé. Mária Terézia neki ajándékozta az egyetemi nyomda tiszta jövedelmét s ezenfelül még évenként 500 forint járulékot rendelt számára. Ezen adomány azonban csakhamar 400 ftra apadt, melynek felét az egyetemi pénzalapból, másik felét a nyomdából kapta. 1830 körül ezen évi

jövedelem 1000 pengő förtre emeltetett, az 1859. évtől kezdve azonban már 2000 forintot kap könyvek szerzésére. Második alapítójaként József császárt tekinthetjük, ki a magyar és horvátországi eltörölt szerzetek könyveit mind ide hordatta össze, s így lőn, hogy nemcsak a jezsuiták, de a pálosok, ágostoniak, trinitáriusok és részben a serviták is járultak — akaratjuk ellen bár — e könyvtár tüzetesebb megalapításához. Ezen összehordott mintegy 2000 mázsányi könyvkincsnek körülbelül $\frac{2}{10}$ része darabokra szakadozott, s zsidóknak és szatócsoknak font számra eladatott; $\frac{3}{10}$ része egyenként elárvereztetett, s a könyvtáralapnak közel 4000 aranyat hozott be, mely azonnal új és használható könyvek beszerzésére fordították; talán $\frac{3}{10}$ része a könyvtárba kebeleztetett be; az utolsó, 900 forintot eladott $\frac{2}{10}$ maradék egy hajón Kalocsára és környékére vitetett le a Dunán. Ezen könyvforradalom után, — mint Schwartner írja — a könyvek száma körülbelül 50,000 kötetre szaporodott, mely 1834 körül — mint Fejér írja — 84,000 kötetet számlált, ide nem értve a csillagásztorony és állatgyógyintézet könyvtáraiban heverőket; 1847 körül — mint a derék Vallas írja — 90,000-re szaporodott a könyvek száma, melyhez még 1,400 kézirat is járul, melyek közül a Pray, Hevenessy és Kaprinay hagyományai a magyar történetre különös fontossággal bírnak.

Az egész egyetemi könyvtár az 1859. tanév végén állt 8925 darabból és 98,021 kötetből. Ide van számítva a szintén ott felállított 13,681 kötetnyi Frank-féle könyvtár, továbbá a papnöveldeben, a fűvészkerti gyűjteményben, a csillagdában, az állatgyógyintézetben s az egyetem egyes karainál levő könyvek is, mert ezeken kívül maga a főkönyvtár 7921 darabot és 69,498 kötetet tartalmaz. Az egyetem egyetlen olvasó terméte azon évben, 1859-en látogatták, 455-el kevesebben, mint a megelőző évben, ellenben házi használatra sokkal többen kölcsönöztek ki, holott egyedül tanároknak s egyéb közállású férfiaknak kölcsönöznek csak ki könyvet, még az írók is személyes ismeretség után részesülnek e jótéteményben.

Az orvosi kar segédeszközeihez tartoznak a könyvtáron kívül:

- a) A természetiek tára, melynek nevezetes részét képe-

zik a M. Anna főhercegnőtől 28,000 ft, és Piller egyetemi tanár tömegétől 20,000 fton szerzett gyűjtemények. A M. Anna-féle állat-gyűjtemény összesen 3016, a Piller-féle gyűjtemény 4935 darabból állott. Az *állat-gyűjtemény*, mely most az állat-gyógyintézet épületében van elhelyezve, 1848-ban 8000 állatot, az *ásvány-gyűjtemény*, mely néhány év óta az egyetem nagyobb épületében van felállítva, ugyanazon évben 40,000 ásványt foglalt magában. 1799-ik évi 17-ik juniusban ezen természetrajzi museum növelésére évenként 200 bécsi forint rendeltetett.

b) A *fűvészkert* a Ludoviceum mellett. 1809-ben 5000, 1847-ben 7000 növényfaj ápoltaték benne, herbariuma 1847-ben körülbelöl 17,000 növényfajt foglalt magában. Mostani helyisége az egyetem Pesten léte óta már harmadik, első helye a ferencziek zárdájától az országút felé a mostani Horváth, Cziráky, Patay, Györy-házak helyén volt, innen aztán a most is üresen heverő országúti fűvészkerti telekre vitetett. Irgalmatlan messzeségre fekvő mostani sivatag s csak roppant erőfeszítéssel kezelhető helyére újabb időben tétetett át.

c) *Vegyészi laboratorium*, mely újabb időben újonnan szereltetett, s a gáz tüzelőül használása, és vízvezédekkeli felszerelése óta valóban tetemesen kényelmessé vált. Kár, hogy kis helyre kell összeszorulnia.

d) *Boncz- és kórboncz-tani gyűjtemény* négy szobában az orvosi kar épületében, melyek kettejében a II-ik Józsefcsászár által 1789-ben ajándékozott, Fontana Felix felügyelete alatt Florenczben készült hires viaszkészítmények vannak felállítva.

e) *Kórodák* a gyakorlati tudományok számára, minők a belgyógyászati két kóroda orvos és sebész-növendékek számára; a sebészeti, szülészeti és szemészeti kórodák.

f) Sebészeti eszköztár, a sebészet elméleti tanítására.

III. A egyetemi pénzalapról.

Az egyetem jövedelmei nagy kiterjedésű jószágaiból igen nagyok lehetnek, köztudomásra azonban teljes biztossággal mind e mai napig nem jutottak. Legczélszerűbb lesz azért, ha *Schwartner Márton*tól, — ki a magyar kir. egye-

temnél 1792—1823-ig diplomatica, heraldica és sphragistica tanára volt — veszzük át a tárgyunkra tartozó adatokat :

„Nagy és tömérdek a vagyon, mit a jámbor régi-kor a magyar ifjúság javára főleg iskolák- és nevelő-intézetekben hagyományozott, és főleg a jezsuiták voltak azok, kik a magyar királyok és az ország nagyjainak vallásos érzületét e tekintetben iskoláik és papnöveldek javára felhasználni tudták; mert a Sz. Ilonáról czimzett földvári apátság jövedelmeit kivéve, az összes magyar tanulmányi és egyetemi alap, mely most — 1811 — évenként 700,000 forintnál többet jövedelmez, az ezelőtt 38 évvel eltörölt jezsuita szerzet hagyománya.

— — — Mint a kihalt magyarhoni jezsuita szerzet általános örököse, a császárné és királyné vevé azonnal birtokába ezen egész örökséget. Másik követelő, ki magát a királynén kívül nemcsak váratlanul, de még hallatlanul is jelenté — a pápa volt. Az egész vagyon-tömeg kész tőkéből, fekvő birtokokból és polgári alapokból állott. Kész pénz nem volt épen nagyon sok, mert az osztrák tartományok utolsó procuratorának számadása szerint a magyarhoni jezsuitáknak 1773-ban kész tőkékben nem volt több 946,851 frtjuknál, melyből még mintegy 201,450 ft bizonyos jámbor czélokra, például misékre s. t. eff. volt rendeltetve, úgy hogy a szerzet szabad rendelkezésére nem állott több 745,401 forintnál. A szerzethez tartozó, szélesen kiterjedő földbirtokok sem voltak mind egyenlő fajtájuk. — — — A polgári alapok pl. a collegium épületek és rezidenciák részint eladattak, részint iskolául használtattak, részint más állam és iskolai czélokra alkalmaztattak. A szerzet összes fekvő birtoka akkoriban 10 millió forint, vagy valamivel több értékű lehetett. Idő kellett hozzá, míg ez mind rendezteték és számba véteték. 1780-ik évben végre aláírta a királyné azon, újabb időben példátlan okmányt, melynek erejénél fogva ezen összes itt leirt vagyont, valóban fejedelmi bőkezűséggel a magyar ifjúságnak ajándékozta.“

„Kevéssel azelőtt 1777-ben az apostoli királyné 5 új püspökséget (szepesit, besztérczebányait, rozsnyóit, fehérvárit, szombathelyit) és káptalant alapított, és ezeket részben jezsuita jószágokkal dotálta. Hogy azonban az iskoláknak adhatta azt, a mit már előbb nagylelkűleg azoknak szánt : az

átalános iskolai alapnak adta ezek helyett a kövér szekszárd, és pécsváradi apátságokat, és kötelezte az esztergomi érseket hogy jövedelmeiből ehhez évenként 10,000 forinttal járuljon. „Végül megkülönbözteté még Mária Terézia a nevezett adományozó oklevélben az *egyetemi alapot* a többi *magyar és horvátországi iskolai alaptól*, és az egyetemnek adományozá a nagyszombati jezsuita collegium vagyónát, levonva azonban egészen abból a thuróczi prépostságot (kivéve a séllyei uradalmat és a bozóki Sz. Istvánról nevezett prépostság felét); melyekért az egyetem, hogy jószágai egymáshoz közelebb legyenek, a nevezett szekszárdi és pécsváradi apátságot kapta, melynek feleslegéből azonban a budai Theresianumnak, azután a convictus-alapnak évenként 16,000 forintot, és a tanulmányi alapnak, 2,880 forintot tartozott fizetni. Ezen csere egyenetlen volt, és a mint mondják, kétes; ezért történt aztán az, hogy egy új adománylevél erejénél fogva 1804 jan. 20-án Ferencz király a szekszárdi apátságot a tanulmányi alap részére visszavévé, és az egyetemnek a thuróczi prépostságot a bozóki prépostság felével együtt újra visszaadá.“

„A tanulmányi és egyetemi alap összes ingó és ingatlan jószágai, melyek nem a kir. udv. kamara, hanem a kir. helytartótanács által igazgattatnak, 1791-ben összesen 404,996 forintot jövedelmeztek, mi 5-ös kamattal tőkésítve 8,099,920 forintyi tőkét képvisel. Kiadásai ugyanazon tanulmányi és egyetemi alapnak, az igazgatási tetemes költségekkel együtt a mondott évben 344,925 ft 50 kr-ra rugtak. *Az egyetem jószágai és tőkéi, különválasztva a tanulmányi alaptól*, ugyanazon évben, midőn sokszor nehéz volt aranyat és bankót, egymásért kicserélni, 125,995 ft 40 krt hoztak be; kiadásai ellenben 98,987 ft 50 krt tettek. Párhuzamban a jószágok becsének folytonos emelkedésével s az általános drágasággal, a fekvő birtokra alapított magyar kir. egyetem jövedelmei is folyton folyvást növekedtek, mely jövedelmek 1808-ban összesen 339,193 forintra hágtak, míg kiadásai nem tettek többet 149,645 ftnál. (A jövedelmek sorában megemlítendőek : a pécsváradi uradalom 199,699 forinttal; Földvár 45,730; Thurócz vagy Znióváralja 18,900 ft, Séllye 11,107 ft; a bozóki uradalom haszonbérelője az egyetemet illető feleért és a

deneki puszta feleért fizetett 7,404 ftot; a kikölcsönzött 1,127,022 forintnyi tőke 5-ös kamatja 56,351 forintot jövedelmezett). Kevés egyetem létezik a száraz földön, mely az alapítóknak hasonló nagylelkűségében részesülne; s ha a magyar egyetem jószágai Angliában feküdnének, jövedelmeinek az oxfordi és cambridgei egyetemnek jövedelmeit, melyek évenként összesen 50,000 font sterlingre becsültetnek, együttvéve meg kellene közelíteniök.

Az egyetem évi jövedelmei *De Luca* szerint II-ik József császár alatt 1786-ban külön 300,000 forintra becsültettek. Az 1847-ben kiadott hivatalos statistikai táblázatok hallgatnak az egyetem jövedelmeiről, kiadásait azonban — mint fentebb említők — 1843-ról följegyzik.

IV. Az egyetemi tanárok fizetéséről.

Az egyetemi tanárok fizetése a különböző idők szerint változott; nagy királyaink alatt, kik a tudományokat és tudományos férfiakat méltányolni és becsülni tudták, ezen régebben a közkincstárból folyó fizetések és jövedelmek igen szép összegekre rugtak. Így találjuk XI-ik Gergely pápának a pécsi egyetemen tanító bolognai Bethini Galvanhoz Avignonból intézett levelében feljegyezve, hogy más egyéb jövedelmeken kívül, melyek szintén nem csekélyek voltak, Bethininek évi fizetése 300 márka ezüst, vagyis 600 aranyforint volt, melyről kitünő okiratgyűjtő történészünk, Katona azt jegyzi meg, hogy az most (Katona idejében a múlt század végén) 7200 forintot tenne. Ugyanekkor a pápa megerősíté Bethinit a pécsi egyházmegye kebelében fekvő Yruch villa, mint szintén Pécs városában fekvő azon ház birtokában, melyben lakott, továbbá azon Yruch terméseinek 10-ede jövedelmében, mely a mint Bethini maga jelenté a pápának, évenként nem megy többre 70 aranyforint áránál. Ezen adományokat Bethini mint kitünő egyházi jogtanár Vilmos pécsi püspöktől és a pécsi káptalantól nyerte. Az akkori időben élt pápák általában gondosan örködtek a leginkább Olaszhonból került tanárok jó fizetése felett, mi különben oly bőkezű fejedeleminél, mint Nagy Lajos, alig lehetne szükséges, hogy Hunyadi Mátyásról ne is szóljak, kivel, tudós férfiak és művészek ked-

velését és pártfogását illetőleg, az újabb korban csakis a florenzi Medicieket lehet párvonalba állítani.

A gyógytan és jogtan tanárainak évi fizetése — mint Schwartner említi — 1200 frtra határozott; ez M. Terézia királyné által léptetteték életbe, a ki az egyetemi tanárok fizetését szabályzó rendeletbe a bölcsészeti kart illetőleg egyenesen kimondja, hogy ha közönséges egyházi rendhez tartozó férfit a tanár, annak fizetése különbség nélkül 800 ft, szerzetes rendhez tartozó tanáré 600; a világiak közül alkalmazott tanár fizetése pedig, családját is tekintetbe véve 1200 ft. lesz. A hittani karhoz tartozó tanároké azon időben 1000 ftban lön megállapítva, míg a bölcsészeti kar rendkívüli tanáraié csak 600 ft volt, mely azonban 1811 körül a rendes tanárokéval tétetett egyenlővé. Ezen fizetéstől azonban a fejedelem egyesek személyét illetőleg eltért a szabálytól, s azt csak a *személyre vonatkozólag* fölebb emelé, mint szintén a francia háború alatti nyomasztó körülmények közt 1811 táján 50 percentnyi adalékot utalványozott egy udvari leirat.

Ezen fizetések akkori időben, midőn egy katonasági főbb tisztnek oly módon adaték évi 300 forint, hogy abból aztán fogatot is tartson, nem volt disztelen arány, nagyon sajnálandó azonban, hogy ez az azóta nagyon megváltozott körülményeket tekintetbe nem véve, mindeddig nem emelteték egy egyetemi tanár hasznos munkakörének és fontos állásának megfelelő fokra.

Az ember- és állattanból.

Irta SÁRVÁRI EÖRY ANDOR.

I. Az állatok szellemi sajátságai.

E tárgy minden tekintetben kiváló figyelmet igényel; mert az uralgó vélemények majd nagyon is tulmennek a rendes kerékvágáson: majd még annyira sülyedtek; miszerint szerintök az állat nem egyéb, mint egy haszontalan, akarat nélküli gép. Némelyek ugyanis az állat minden cselekvését kizárólag ösztönnek tulajdonítják: mások ellenben — legkivált házi állataink isméljéből indulván ki — ember és állat közt csaknem határozott hasonlóságot állítanak föl. Megrovandó azonban ama balhiedelem is, mely minden állatban egyenlő ösztönt, egyenlő szellemi sajátságokat lát; mert némelyeknél mindkettő igen alacsony fokon áll: másoknál ellenben — teszem a rovaroknál — az ösztön a szellemi tehetséget nagyban felülmulja, míg a madaraknál a műösztön a legkifejlettebbnek mutatkozik.

E szó *ösztön* jelent vonzódást oly cselekvésekre, melyeknek indokai: szükség, vágy, szenvedély; az ösztön tehát a lélek belmüködése, s csakugyan minden akaratot, minden meggondolást kizár: míg az ész fölkarolja a hatást, megragadja az érzék képleteit, mindezt eszmékké alakítja, hasonlít, ítél, s úgy intézi cselekvéseit akarattal, a mint valami elérni valónak vagy nem, hasznosnak és jónak látszik, vagy nem. Innen az ösztönsugallta cselekvések rendesen egyformák: az ész művelései pedig úgy alakulnak, a mint azokat körülmény, meggondolás, eredmény, tapasztalat vagy egyéb ismeretek körvonalozzák.

Ily alaputon kell tehát haladnunk, midön ösztön és észsugallta cselekmények közt kívánunk különbséget tenni.

Az embert első tetteiben szintén csak ösztön vezérli. A csecsemő anyja kebelén csak egyszer izlelje meg a tejet, to-

vábbra csak az emlőt érezze, száját azonnal a csecshez alkalmazza, s szopni kezd; anyját megismeri, többek közt megkülönbözteti, s ama páratlan vonzalom és ragaszkodás, mely gyermeket és anyát annyira jellemez, e szakban fejlődik ki. A gyermek utóbb társaságot keres, később szíve érzelmeinek hódol, végül legnagyobb törekvése önfentartásában központosul. Szabad akarata és esze vezérletével az ember mindezen tetteket tetszése szerint irányozza és szabályozhatja: de az állatnak ezekben is emberi vezérletre van szüksége; ha valaki előtt ez állítás túlságosnak látszik, tegyen kísérletet madarain vagy házi állatain, s a valóságot higgye önmagának.

Az anyaszeretet minden állatban föltalálható; a csirke alig hagyja el burokját, már is anyja után fut, a legvadabb állat is fölismeri anyját, s az önfaját fölfaló farkas is halálig védi sarjadékát. Álljon például az annyira ismert és annyi kellemmel bíró őz.

E csinos állat, mely még a hölgyeknek is kegyencze, a szó teljes értelmében főhajtó bakja irányában, és gyöngéd kisdedei körül. A nösténynek közönségesen két csemetéje van, kedves csinos állatkák, kivált az első hat hétben, de legfeltünőbb az ily családkörben ama szivély és szeretet, melylyel egymás iránt viseltetnek.

Előzékenyek, hivek egymás iránt, az ifju fajzadék saját-ságos vonzalommal viseltetik szüleihez, ezek pedig halálig megvédik őket. Midőn ellenség közeledik, az őz igen hamar megfigyeli; orrát rendesen magasra tartja, s mert szagló tehetsége igen kifejlett, kedvező széllel 3—400 lépésnyire is megkülönbözteti azt; ekkor kisdedeit biztos helyre tereli, s maga áll a gátra; ha az ellen olyan, melylyel megbirkózhatik, halálig üldözi; ha erősebb és őt meglopta, több órai távolra is utána futos ama reményben, hogy majd csak megszabadítja elrablott fajzatát.

Waldau beszéli, hogy ő látta, midőn a vadászeb egy özikét megragadván, azt czipelni kezdette; az anya észrevevén, azonnal utána iramlott, s az ellenfélt üldözőbe vette, azt addig üzte kergette, taszigálta, míg utóbb az özet eleresztette, tehát fiacskáját csakugyan megmentette.

Más alkalommal ugyan ő egy öreg őzzel és fiacskájával

találkozott; egyik csövét az ifjabbra süté ki, keményen megsebesíté, s az anya ezt 70—80 lépésre elésegíté, ott megállapodának. A vadász megvonta magát, s figyelé a dolog kimenetét. Az anya kissé körülfutott, aztán visszatére és szájával és lábával addig erőttette vérző magzatát, míg az felállott, s egy közel bokorba rejtőzött. Ő társa után indult, hogy neki az anyaszeretetnek eme ritka példányát bemutatassa, az pedig kutyája nyomán haladván, az érdekelt helyen majdnem egyszerre találkoztak, s a bámulat is egyenlő mértékben fogá el mindkettőt, midőn látták, hogy az árva anya kimult sarjadéka hideg teteménél, közelségök daczára is, busongva megáll.

Növény és állat közt a különbséget az érzelem és önkénytes mozgás határozza meg, e kettő pedig az idegrendszer sajátsága, melyen alapszik a látás, hallás, szaglás, izlés és érzés.

Az érzés széke a testünket minden részen burkoló bőr, mely vastag, cserezhető, emberé és állaté egyformán; ezt a mindennapi tapasztalás bizonyítja, arra példát nyújtott *Ziska*; azonban bármily vastag legyen is az, ép állapotban fölötte érzékeny, mert benne központosulnak érző idegeink; a mit testünkön látunk, az csak felbőr, s csak arra szolgál: hogy a tárgyak közvetlen hatása a különben is igen érzékeny bőrre ne hasson annyira ingerlőleg.

Az érzékenység legfeltünőbb és legközpontosultabb a test *tapogató* részeiben, minők teszem az ujjak. Az ujjak egyszersmind érzékenységünk éleül tekinthetők. Az ujjak bámulandó tagzatossága, a hüvelyk s egyéb ujjak ellentétes, de mégis öszhangzó nyomása, azok ügyes alkalmazhatása, mozgékony-sága, ruganyossága azoknak valóban sokféle képességre mutat. Megkülönböztetünk általok sulyt, alakot, légmérsékletet, kiterjedtséget. Hogy a szemek vezérlete mellett mennyire idomitható, sőt mily megható jelenségekre fokozható az ujjak hivatása: a vakoknál nem egy példa mutatkozik rája. A barmok e részben nagyon hátra vannak, mi igen természetes, miután e tulajdonságot a sűrű vastag szőrözet, karmók, pata stb. nagyon tompítják: azonban mily érzékeny tapintással birnak némely állatok is, szolgáljon például az elefánt orrmánya, a kigyó nyelve, a csiga s egyebek.

Az érzés minden állatnak közös sajátsága, s a mely állatnál hiányzanak az ujjak, vagy legalább azokat testalkatoknál fogvást nem használhatják: ott az érzés működését egyéb részek veszik át, minő tesz az ajk, orr, vagy valamely különösen arra hivatott rész, például a szarv, bajusz stb. Az ember legérzékenyebb végtagjaiban, tenyerén, talpán, érzékenységünknek úgy nevezett tüzhelye azonban a nyelvhegy.

Az *izlés* székhelye a nyelv. Föl van-e ruházva e sajátssággal minden állat? az nagy kérdés, melyre csak ama kutató figyelem felelhet meg, mely meglesi: miként kutat, szaglál, ezer meg ezer fű közt az állat, némelyeket lecsip, másokat érintetlen hagy, sőt vannak, melyektől undorral fordul el. Például a veréb étvágygerjesztő mohósággal lopogatja és eszi a cseresznyét: más madár rá sem pillant; eb, macska, majom, válogat az étekben, más állatok — például melyek falva esznek — épen nem keresnek különbséget az evésben. Hát a vastag hártvás, vagy csontos nyelvek miként birnak különbséget tenni eledel és eledel közt? Némelyek e kérdést egészen az ellen- és rokonszenv elvéből igyekeznek megmagyarázni, a mint t. i. az állat egy vagy más tárgy iránt vonzódik vagy nem, miután csakugyan bizonyos, miszerint némely nyelv vagy épen nem képes különbséget tenni, vagy pedig igenis fejletlen eme tehetsége.

Az *izlés* érzete — noha hatásköre a legkimértebb — legmélyebb minden érzékeink között; s miután az emberben e tárgy a bámulásig kifejlett: minden szép, nemes és tetsző tárgy fölötti ítéletünk méltán *izlésnek* mondatik. Hogy szem és *izléstehetség* egybeköttetésben vannak, az bizonyos, de hogy a mohó élvezet mindkettőt tompítja, az is tagadhatlan. Nézzük például a dohányzót, sötétben mily izletesen szivogatja pipáját, noha az már rég kialudt; vagy nézzük a pityókos embert, ittas nyelve tesz-e különbséget bor és bor közt? Hogy *izlés* és *szaglás* szintén atyafi érzetek, elég tanúság reá a nátha.

A *szaglás* érzéke általában még kevésbé van kifejlödve. Ugy tapasztaljuk ugyanis, hogy míg némely embernél nagyon is mulékony vagy csak középszerűleg van kifejlödve: addig egyes állatok kftünő szaglással birnak. Teszem a bo-

gár igen jól megérzi a ganajt, innen a közmondás is; a sas, holló, messze távolból tudja, merre hever a dög, s nem hagyja konczát másnak.

A légy el nem távozik onnan, hol izletesen szopogathat, vagy biztosan rakhatja be tojásait; a moly előtt ugyancsak elrejtse bundádat, mert hollétét a legmagánosabb helyen is megérzi. Az elefánt a szagról még a virágot is meg tudja különböztetni, sőt a tapasztalatok nyomán az illatban gyönyörködni is látszik; a szarvasmarha bög, a ló nyerít ura közeledésekor, s mindegyike csak szagáról különbözteti meg őt; a barom általában előbb megszagolja, aztán eszi meg elejét. Hát a kutyáról mit szóljunk?

A kutya rendkívüli szagló tehetséggel bir. Fölkeresi, megismeri, sőt megkülönbözteti a vadat, s annak jelenlétét más és más jelekkel adja értésül; kiválasztja urát, ismeri annak ruháját, hangját, megküzd érette, meghal bujában sirján.

A szaglás székhelye az orr; ez ugyan szokféleképen van idomulva, helyzete azonban mindig oly előnyös, hogy az arczon legkiülöbb részt foglalván, a léggel minden feléje közelgő szagot azonnal felfoghat. Hogy az állatok ezen tehetségben felülmulják az embert, az bebizonyult dolog; természetesen ez ama szűk körből magyarázható meg, melyet az ember ez életben elfoglal: míg az állat hazája egy világ. Ime ott az északamerikai vad ember, ki ez ellenséges őrütek füstjét mérföldekre megérzi, ott a Beduin, ki az ellenséges dárdákat az elláthatlan távolban is megkülönbözteti. Egyébiránt mily hatása legyen a szagnak a test és lélekre, tudja azt mindaz, ki annak akár kábító akár élesztő működését megfigyelte, ép emberen szintugy lehet ezt látni, mint betegen.

A látás azon állatok adománya, melyeknek arra szükségök van; a homályban élőknek nincs arra szükségök. Ennek székhelye a szem. Semmi ideg nem oly érzékeny mint a látideg, a testnek semmi része nem bir oly varázsszerű mozgékonyssággal mint a szemgolyó; de nem birünk egyszersmind semmi más oly tehetséggel sem, melynek ereje annyira fokozható lenne, mint épen a látásé; ezzel nyilik meg az élet és ezzel hal ki, tehát a földi pályának ez két véghatára.

A madarak és emlősök szeme nagyban hasonlít egymáshoz, és szintén páros; némely állatoknál egész tömege látszik a szemeknek, ezek azonban mozdulatlanok, s egyes pontok gyanánt tűnnek föl.

A mely állatok nem bírnak szemmel, azoknál kifejelettebb az érzés és hallás, másoknál mindkét tehetség a legszebb öszhangzásban van, példa reá a sas, mely feltűnően hall, látása pedig páratlan.

A *hallás* sem minden állat sajátja; föllelhető azonban az alacsonyabb fokúaknál is, minők teszem a rovarok, s így nem épen a nemesebb állatok adománya. Ennek székhelye a fül, mely minden állatnál az arcz két oldalán foglal helyet. A fül rendesen mozdítható, az embereknél azonban e tulajdonságát elvesztette, kivéve a *négereket*, kik azt előre hátra forgatják, sőt zsacszó gyanánt is használják, szivart, gyufát, apró pénzt tartván benne. Van az állatok közt sok, mely a hangokat megkülönbözteti, a természet szavát megérti, dörgést, harangszót, csöngetyüt, trombita-hangot, kellemes és dörgő hangzatot fölismer, sőt némelyik hallása oly határozott, hogy az öröm és szomorúság hangját is meg tudja különböztetni; ilyen teszem a *pók*, mely nem csak fölismeri a hangot, hanem kellemes zene által csalogatható is.

Elhagyja az első kellemes zeneszóra fészket, s oda ereszkedik le, honnan a hangok reá hatnak, s addig marad ott, míg a hangok végképen elhangzottak, s ez időfolyam alatt teljesen mozdulatlan marad. Beszéli egy hegedűművészről, hogy valahányszor maga játszott, mindenkor egy pók ereszkedett le hozzá, s vele maradt, míg darabjának végére járt. Szintígy beszélnek egy zongorásról is, hogy minden játékánál egy pók ereszkedett zongorájára, s rajta maradt az egész játék alatt.

A *gyík* is örömet hallja a zenét, mihelyt hangokat hall, gyönyörérmét minden mozdulatával elárulja, majd hevérszni kezd, majd hátra fordul, majd oldalra majd hasra fekszik. E hatást azonban nem minden zene gyakorolja rá, dörgő lármás zenét nem szeret, a lassú, csöndes, édes hangok ellenben rendkívüli hatást eszközölnek benne. Mit szóljunk :

A kigyóról? ennek zeneszeretete már az őskorból isme-

retes. A legveszélyesebb csörgőkigyót is magához édesgeti a siphang, s zeneközben tehetni vele, a mi tetszik. Önként emelkedik a hang után, oda csuszik az emberhez, ölébe simul ez fölkapja, nyakára tekergeti, s engedi, hogy történjék vele, a mi a zenészek tetszik, ártalmatlanul.

Chateaubriand beszéli, hogy ő látott egy nagy csörgőkigyót, mely zenélő urát nyomon követte; vannak oly kigyók is, melyek zene és ütem szerint tánczolnak, csusznak, karra vagy nyakra tekerőznek stb.

Zeneszeretet igen sok madárnak sajátja, sőt némelyek zene hallatára látható örömelevelzetet mutatnak, éneklő madaraknál az említett sajátásról mindenki meggyőződhetik, melyek a hallott hangokat betanulják és hiven utánozzák is; oda közelitnek a hangszerhez, mellette megállapodnak, lesnek, figyelnek mozdulatlanul, míg hangot hallanak, sőt tesszésök és gyönyörük is észrevehető tollaik borzongatásában, szárnyaik emelgetésében: ezek t. i. ama jelek, melyekkel örömelevelzetet és megalégültséget tanusítanak.

Számos hasonló példát mutat föl az emlősök osztálya is; ilyen teszem a *hód*.

E sajátásos művészallat és hirhedt építész szintén egyike azoknak, melyekre a zene érzékeny hatást gyakorol. — E jelenség még feltünőbb a *patkányoknál*, melyeknek a zene annyira gyöngé oldalok, hogy habár ritkaság is, mégis voltak esetek, miszerint ezen négy lábú állatokat művészeti gyakorlatokon is megbámulták, így említi *Boeadelet*, hogy neki nem egyszer volt alkalma, patkányokat kötélén tánczolni látni.

Zeneszeretet még feltünőbb mértékben mutatkozik a *lovaknál*.

Szereti a ló különösen a trombitát és a fuvóhangszereket, megtanul szerintök menni, támadni, urát hordozni, tánczolni és különféle mulattató fordulatokat tenni, sörényét emelgeti, füleit hegyezi, lábait ütemre alkalmazza, s orrlyukait oly határozottan nyitogatja, mintha minden hangot azokban akarna beszívni. Nézd csak a harczólovat, mihelyt zenéje megszólamlík: azonnal tombol, szemei szikrát hánynak, s lábai oly mozdulatot tanusítanak, mintha azokkal si-

etne az ütemet kiverni. Az emberek még csatákban is fel tudták a lónak e különös hajlamát használni; most eme jelenségek legtöbbszörre csak circusokban fordulnak elé, hol a lovak zene szerint járnak, ugranak, tánczolnak.

Plinius jegyzetei nyomán már a Sybariták is tánczra oktatták lovaikat, s miként ő állítja, nevezetes sikerrel; náluk egész ezredek lovai voltak így betanítva, de a Krotoniták meglopták e titkokat, harczlovaikkal betanultatták alattomban ama darabokat, melyek szerint amazok lovai járdáltak és tánczoltak, s mikor aztán csatába keveredtek velök, ütközetben az ismert darabokat játszották, s a Sybariták lovai előbb megzavarodtak, utóbb a helyett, hogy csatába mentek volna, tánczolni kezdtek, ekkor a Krotoniták támadtak, és győztek.

A *tevéről* is ismert dolog, hogy midőn fáradsága úgy szólván már szembeszökő, a hajcsár eléje áll, eldudol füle mellett egy pár ismert arab dalt, s a nehéz állat megmegnyugodtan folytatja lankasztó utját. Az ily utazó karaván előtt rendszeren egy szamar lépdegél, melynek nyakán éleshangú csöngetyű csüng, de a teve oldalához is van egy mélyebb hangu kolomp szorítva, hogy ezek által mintegy folytonos zenehangok közt haladjon.

Egy pergamoszi utazó meg akarván a dolog valóságáról győződni, fölvelt két csinos tevét; ezek egymás után haladván, a kolomp az elsőre vala függesztve. Utközben egy hosszú bottal leemelte észrevétlenül a kolompot, s mihelyt az hangzani megszűnt, valóban azonnal megállapodtak, még indulni sem akarván addig, míg az ismert hangokat ismét nem hallották.

A *szarvas* sem érzéketlen állat.

Tirolban zene hatása következtében nem egyszer jutnak szarvas birtokába. A szarvas ugyanis nagyon szereti az énekhangot, a vadász járásában elrejtí magát, énekelget s a vadat magához csalogatja; a nőstény már körültekintőbb, az énekhangra nem sokat hajt, de annál inkább keresi ama vidéket, honnan füleit fuvolahang üti meg. A zenének azonban minden állatok közt legnagyobb hatása van:

Az *elefántra*, melyre majd minden hang külön-külön be-

nyomást gyakorol. Zene hallásakor érzelegnek, hizelegnek, vezetőiket nyalogatják, szóval gyönyörérmöket különféle jeladásokban mutogatják. Tapasztalat nyomán a roszul játszott darab semmi hatást nem gyakorol az elefántra.

Thorwille angol a zenének különféle állatokra különféle képen ható benyomását akarván észlelni, a következő ép annyira sajtóságos, mint érdekes jelenetet beszéli el :

Mig egy barátom trombitált, megfigyeltem a hatást, melyet az a macska, kutya, ló, szamár, szarvas, tehén, kisebb madarak, egy kakas és tyukjaira gyakorla. A macska teljesen érzéketlen maradt, a ló meg-megállapodott s fejét föl-fölemelé; a kutya igen sokáig megült alfelén, s figyelemmel tekintgetett a trombitásra. A szamár semmi érzékenységet nem tanusított, és nyugottan rágicsált a töviséken, a nöstény szarvas gyakran hegyezgette füleit, s nagyon figyelmesnek látszott; a tehén meg-megállapodott, megbámulta a trombitást s tovább ballagott. A madarkák versenyt hangicsáltak; a kakas csak tyukjaira figyelt és sem ezekre, sem arra nem látszott a zene hatással lenni.

Kutya, farkas általában nem kedveli a zenét, sőt a kutya elfut, ordít a zene hallatára, mert bizonyos fájdalmat érez; *Mead* egy kutyáról beszél, mely fájdalmában elveszett, mert a zenét sokáig készítették hallgatni : egyébiránt van példa rá, hogy azt is megszokja, sőt több esetben a betanult hangok után tánczolt is; a macska is miákol fájdalmában, de ez nem oly nagy, mint a kutyáknál.

A farkasról két homlokegyenest ellenkező vélemény uralkodik; egynémely valódi zeneszeretetet talál benne, mások ellenkező hiedelemben vannak, s az újabb tapasztalatok nyomán ezeknek van igazok. Nemcsak nem kedveli, sőt fél a zenétől, s ép e sajtóságnak tulajdonítandók ama jelenségek, melyek a farkasvermekbe esett zenészeket a széttépéstől megmentették.

Az állatok birnak *emlével* (emlékező tehetséggel) is; ezen alapszik a tárgyisme, mely majd tisztább, majd homályosabb szemle, ez pedig ismét képletté válik. Fölismerik t. i. sőt megkülönböztetik a tárgyakat, szaglás által megválasztják eledeleket; hacsak a szagról meg bírja különböztetni, semmi állat

nem vesz magához veszélyes eledelt, sőt ha eledelébe ártalmas dolog vegyülne, például a madár csőrével igen szépen kiszedi a neki hasznos magvakat. Midőn az állat beteg, az orvos által neki készített gyógyszerert egy sem akarja önként bevenni : a gyógyfüveket azonban gondosan fölkeresi; mert ezeket már ismeri, amarról pedig semmi sejtellel nem bír.

Az állat képlete *hely*, *idő*, *szin* és *hangra* szorítkozik, s ezeken épül képzelődése is; minél tökélytelenebb képlete, annál jelentéktelenebb képzelődése. Ha az állat határozott képlettel bír : az igen sok esetben fokozható, példa rá : a kutya, ló, elefánt, macska, kecske stb. Mennyire határozott és bizonyos a *helyisme*, azt mindennap láthatjuk házi állatainknál, s mutatják a költözködők is, melyek még fészkeiket is megkülönböztetik és megválasztják új tanyájukon ezer és ezer mérföldnyi távolban.

Az *idő* és *szinisme* már sokkal határozatlanabb. A rovar mégis megkülönbözteti színről a levelet, virágot és gyümölcsöt, a pók fölismeri gondviselőjét, a kutya urának még ruhája színét is tudja. — Egy jó barát látogatást tevén barátjánál, midőn az udvarba lépett, ennek kutyája erősen megugatta; beszélgetés közben megzavarodott az idő, s amaz ennek bundájában lön kénytelen távozni; az elébb még igen is haragos kutya most hozzá szegődött, visszaüzni sehogysé birta, sőt vele maradt mindaddig, míg a gunyát haza nem szállította. Ott van a küzdő spanyol bika is, vajjon nem ismeri-e az jól a vörös szint? a békát nem lehet-e vörös posztóval fogni? a pulyka nem inderkedik, ha vörös szint mutogatnak neki? Nappalt, éjet, világot és sötétséget szintén megkülönböztetnek. Azonban minden állat nem bír e saját-sággal.

A *hangisme* még csekélyebb körre szorítkozik; azonban hogy a halak, férgek és rovarok közül sokan hallanak, bizonyos. A potyka harangszóra a parthoz közelit, a méh ismeri szavát felügyelőjének, a gólya megkülönbözteti hangját gazdájának; a kutyáról fölösleges szólani, az mindennapi tanu állításunkra.

Hogy az állat szemlélése *tiszta* és *világos*, az tagadhatlan, de hogy mindemellett képlete *homályos* s azt tökéletesi-

teni nem is képes, az is bizonyos. S ime itt magyarázható meg a különbség szellem és lélek, ember és állat között. Ha a dolog nem így állana, mirevaló lenne káposztásban vagy gyümölcsfákon a madárijesztő? Vagy ha az állat tiszta világos képlettel bírna, egy lelketlen váz által miért hagyná magát elriasztatni? Vagy mirevaló lónál, a különben okos és tanulékony állatnál, a *szemellő*? mert különösen éjjel, de gyakran nappal is egy ismeretlen pont, egy fehér folt is elvadítja. Világos képletnél homály, fehér rongydarab, tuskó, árnyék vagy egyéb haszontalan tárgyak nem gerjesztenének benne félelmet, az elvadulás pedig ennek eredménye.

Bizonyos főúr épen egy keresztuton haladott át, midőn a szomszéd falu órája éjféλι 12-öt vert. A különben mindig előtte haladott kutyája most megriadt, visszafutott, sőt gazdája lábai közé rejtette magát és semmi áron nem akart előbbre haladni. Az ur homlokán is nehéz verejtékcseppek kezdtek mozogni, ő maga is kissé előbbre fenyegető fekete árnyat pillantott meg; most fegyveréhez nyult, de haja is keményen kezdett borzadozni. Végre neki bátorodott, maga tört előre, s nevetve tapasztalá, hogy az egész rém egy dölt fa árnyéka vala. Kutyája hosszú kanyarulattal jutott el csak hozzája.

Egy bakkecske nyitott ajtón a szobába lép, megáll a tükör előtt s meglátván benne saját mását : szarvaival azonnal fenyegetőzni kezd, igen természetesen a tükörbeli kecske is azt cselekvé. Most a valóságos kecske ellenfelének ugrik s a tükröt ezer darabra töri. A kecskét tehát minden a tükörben eléfordult tárgyak között felismeré, de hogy az valódi kecske-e, megkülönböztetni nem bírá.

S tud-e az állat *figyelni*?

Ez is sokfélekép meghányt, s majd tagadólag majd igenlőleg megoldott kérdés : pedig ha a tapasztalatokat állítjuk egybe, mégis csak azon hiedelemnél kell megállapodnunk, hogy az állat figyelni is bír.

Midőn az eb nyomozóba veszi az állatot, tántorithatlanul foglalkozásánál marad, sőt örömmel és szenvedélylyel üzi azt, mignem teljes győzelemhez jut.

Midőn pedig elejtett vad után iramlik, nincs mellékes tárgy, mely figyelmét kijátszsza, keresztültör csokron bokron,

nád, kátyu, posvány, patak, folyó ugyanannyi csekély akadály előtte; mohó fürkészetében urára sem igen tekint vissza, füle, szeme, szaglása mindig a keresett tárgy körül forog, s nem nyugszik, míg kötelességét végre nem hajtotta.

De hogysis bírná megkülönböztetni a keresett tárgyat, ha kizárólag arra nem figyelne? miként bír egy betanult ló százak közt is urára ismerni? vagy hogy bírja az eb urának elrejtett kendőjét mindennemű tárgyak közül kiemelni? de szép példa a macska is, egérszagot érez, a lyukhoz kuporodik, ül ül, sokáig elül ott a legnagyobb türelemmel, s vajjon figyel e másra akkor, mint az egérre?

Szintén ugy cselekszik, midőn fajzadékát viszi vadászatra.

Elfogja előbb az egeret maga, kissé megharapja, s szabadon bocsátja; ha csemetéi nem futnak utána, megmeg elkapja, és ismét megharapja, erre szabadon bocsátván, családját utána nógatja. Vajjon ily esetben figyel-e más tárgyra? Szóljunk azonban, egyetmást az állatok *nyelvéről* is.

Álljon tehát a kérdés: tudnak-e az állatok beszélni, vagyis, *értik-e az állatok egymást?*

Világos ugyan a dolog, hogy az állatok nyelvében különféle tárgyak külön-külön elnevezéssel, mint az emberi nyelvben nem bírnak; mert az állatok nyelve egyedül némi jelekből, taglejtésekből és bizonyos egyöntetű hangokból áll: hogy azonban az állatoknak mindemellett is határozott értelmű nyelvek van, hogy azok teljesen megértik egymást, különösen a faj a fajt, de sőt ellenségeikkel is meg bírják értetni magukat: még nem volt természetbuvár, ki ennek valóságát kétségbe vonta volna. A mely állatok hanggal sem bírnak, taglejtéssel értetik meg egymást, s noha e beszéd nagyon szűkkörű: teljes és mégis kielégítő az minden ily állatra nézve. Hogy a madarak bírnak leghatározottabb hangnyelvvvel, az kétségbe vonhatlan, arról változatos hanglejtések eléggé kezeskedik.

Öröm, fájdalom, részvét, félelem s több más érzelem megnyilatkozik nyelvekben, sőt némelykor csevegni s némi tárgyak fölött tanakodni látszanak.

Mi ugyan nem értjük hangjaikat, mint bizonyosan ők

sem a mieinket; de hogy a dalárok nem csupa zengésben fejezik ki érzelmeiket, hanem birnak határozott más és más hangokkal életök változatos jeleneteinek kifejezésére, minők teszem : a félelem, remény, utálat, vágy stb., az tagadhatlan valóság.

Hogy a *gólyák, varjúk* egymás közt tanakodnak, vitakoznak, sőt némely tárgyak fölött tetszésöket vagy ellenkező érzelmeiket megfoghatóvá teszik : az már bebizonyult dolog.

Ha kutyára vagy macskára gondolunk, önként eszünkbe jut azok nyelvének terjedelmes volta, de eszünkbe jut amaz értelmesség is, melyet emberi beszéd iránt tanusitanak, akaratunkat különösen a kutya megérti : tehát hol értelem mutatkozik, ott a nyelvképességnek is terjedtebb és határozottabbnak kell lennie.

Némely madarak, minők a *papagáj, holló, seregély, pacsirta* az emberi nyelvből némely szavakat is betanulnak, a *pirók* egész dallamokat eldudol; a *kanári-verebet* is lehet tanítani. Ilyen a rigó s egyéb madarak, melyek különben is nagyon változatos hangokkal birnak, az emberi hangok és dallamok betanulásában is nagy fogékonyságot tanusitanak. Ha tehát mi nyelvök szólamait nem értjük is, mindez elég tanuság mégis arra : hogy érzelmeik és érdekeik kifejezésére teljesen képesek majd taglejtés, majd hangjaik által.

Ha csak egyedül az ebet vesszük is tekintetbe, figyeljük csak meg ama millióféle mozdulatait, szemhunyoritását, farksoválását, szája, orra lendületeit stb. mikkel örömet, fájdalmát, szorongását, figyelmét, kutatását stb. akarja megértetni. De azt is kell ám tudnunk :

Hogy az állatok nyelvében nincs ravaszság, kétértelműség, mint az emberek szólamában; a mit ők kimondanak, az érzelmöknek tiszta és őszinte kinyomata. Egyik állat sem mondja a másiknak „szeretlek,“ ha az nem igaz, egyik sem szinlel örömet, midőn szomorú.

Az is megjegyzendő, hogy míg érzelmeik, érdekeik ugyanazok, addig nyilvánítani kezdett hangjaik és jeleik is ugyanazok maradnak; s a mint változnak érzelmeik, a mint különbözők érdekeik : úgy fordulnak más és másra ama je-

lek, taglejtések és hangok is, melyek által amazokat egymás között megértetni törekedtek.

Érzelmek közönségesen ezek : ijedség, figyelmeztetés, félelem, megelégedés, szeretet, gondosság, figyelem, fájdalom, ápolás, szorongás, remény, dacz, kutatás, öröm stb. Életök nem birván annyi változatossággal mint az emberi, érzelmeik sem lehetnek oly bokrosak : következőleg szűkebb körűnek kell lenni ama jelenségeknek is, melyek kifejezést igényelnek.

Nevezetesebb ez utóbbi értelmezésnél talán az állatok társiassága.

Vannak ugyanis olyak, melyek rendeltetésöknél fogva együttesen élnek, minők a *korallok*, mert már a természet is egy helyhez szorítá őket : azonban legtöbbeket az ösztön terel egybe, hogy együtt táplálkozzanak, léget, világot csoportosan élvezzenek, lakásaikat társaságban építsék, fadzadékaikról egyetemleg gondoskodjanak ; a *tipoly*, *méh*, *darázs* és *hangya* kiáltó tanuságot szolgáltatnak arra, hogy ezek társas hivatásukat tán pontosabban teljesítik mint az emberek. A három utóbb nevezett egész államot alakít, melyben egység, cselekvés és rend uralg, s mindezt kölcsönös öröm, szorgalom és kitartás fűszerezi. Mit szóljunk akkor, midőn az állatok oly nevezetes költözködésére gondolunk?

A *golyák* költözködés előtt egész szemlének vetik alá magukat, s a gyöngét, tehetlent maguk zárják ki a fárasztó utazásból. *Daru*, *lud* stb. pontosan követi vezérét : míg a *sáska*, *vándorgalamb* vezér nélkül teszi meg nagy utját, de azért mégis oda siet csoportosan, hol reá nagyobb élvezet vár.

A *vándorlások* majd időszakiai, majd szükségből következnek be; teszem a *nyargalócz*, hogy a szunyogot és bögolyt kikerülje, már május végével egész csordákban siet a tengervidéki erdőkre, vezérok a legerősebb bak, s azt élethalálra követik.

Befogják ezen állatokat szának elé is, pedig majd egyenkint majd többet is, nevezetes bennök ez utóbbi körülményben, hogy a vezérnek egy sem tolakodik eléje, nyomát pedig

e legpontosabban követik, s e rendet még azon esetben is megtartják, midőn egymás után több szán halad.

A *teve* szintén szorosan ragaszkodik vezére nyomaihoz: már *patkány*, *mezei egér*, a *lemming* sokkal rendetlenebb vándorlásokat tesz.

Délamerikában nagy csoportokban él a *láma* is, de Északamerikában még nagyobbakban a *bison*; eredetileg a láma ősi hazája Peru magas Kordillerái voltak, most már annál nagyobb ritkaság vadat találni, minél gyakoribb jelenség, szelidre bukkanni. Amerika felfedözését megelőzte a láma megszelidítése; a benlakók t. i. munkára szorították, s majd teherhordásra, majd szántásra alkalmazták; hegyes, meleg vidéken ugyanazon szolgálatot tévé, mit most a szamár; kitaróbb s nem oly válogató mint a ló, mellette minden bajban hű utitárs.

Tény az, hogy a *ló* társát, urát ismeri, szereti, szelid lovaknál tehát ez mindennapi jelenség: de tény az is, mikép a vad ló még jobban szereti a társiasságot mint a szelid. A vadak valódi családéletet visznek, a csödör a vezér, felügyelő és védő, a kanczák és csikók mindannyian és mindenben pontosan engedelmeskednek. Folyton körében vannak, vele legelnek, vele menekülnek. Ha pedig a csödör elfogatik, szétbomlik a család, s addig kószál, míg egy erős csödörré bukkán, ekkor az új ménhez szegődik valamennyi, s ismét egy családot alakít.

Ha esetleg a vad lovak szelidre bukkannak, megmagyarázhatlan örömmel nyeritene, hozzá nyargalnak mindannyian, mint kedves társat körülfogják, s a szabad legelőre csalogatják: a szelidek is fölismerik a csalogató hangokat, s amazokkal egy nyájba vegyülnek.

Mily kitartó a lovak egymáshozói vonzalma és emlékezete, mutatja azon egy körülmény is, hogy, ha az egymástól elszakadt lovak valahol találkoznak, azonnal összenyeritenek, összefutnak. A csikók iránt is nagy szeretettel viseltetnek, evés ivásnál tért helyet engednek nekik, s támadtatás-kor is azokat veszik előbb védelem alá. E kiváló hajlam azonban legkivált ugyanazon család s ugyanazon fajra szorítkozik a vadaknál: a szelideknél ellenben leginkább urok

és gazdájok iránt észrevehető, kiket később is fölismernek, megnyeritenek, sőt néha föl is keresnek.

Szeret-e az állat *rejtekezni, ravaszkodni?* tudja vagy akarja-e magát *védelmesni?*

Az első a legalacsonyabb rendű állatoknál is észrevehető, például a *polyp, csiga, kagyló*, mihelyt ellenséget sejt, azonnal iszapja vagy házába burkolózik; a *rák, a pók* rendszeren homályt, rejteket keres: azonban fenyegető körülményekben a nemesebb állat is buvhely után néz.

Párosodás és szaporodási esetekben pedig minden állat félrevonulni szeret; mi azonban inkább anyai ösztönnek tulajdonítandó, miután a visszavonulásnak célja védelem, tárgya pedig az új fajzadék.

Mily okosan s mily titkosan rejti el fészket, csemetéjét, a *madár; hernyó, pillangó* mily alig föllelhető hasadékokat keres tojományának; *rák, pók, skorpio* mily ügyesen titkolja sarjadékát saját teste alatt; az *erszényes* néha saját erszényébe rejti el fajzadékát, mások hátukra veszik, s magukkal hurczolják.

Nézd csak a fészken ülő madarat, nemde ha fölverted, elébb egyet fut, s csak aztán kezd röpdülni, hogy csemetéi hollétét el ne árulja? Ha pedig az anya látja, hogy kisdedeit keresik, maga áll ki csábétkül.

Oda oda röppen az ellenséghez, másfelé csalogatja, s ha sikerült csselfogása, magasba röppen, s egy fütytyel tudatja ivadékaival, hogy mentve vannak. A *róka* is tekervényes utakon jár hajlékába; a *nyúl* is, hogy figyelmet csaljon, majd erre majd arra törekedik fészkéhez. Jele tehát, hogy egyik is, másik is majd saját, majd sarjadéka életének megmentésére szívesen ragaszkodik a csselfogásokhoz.

Dicséretes az állatban a *védelmi ösztön* is; legtöbbben menekülnek a mig csak lehet, de ha látják, hogy beéretnek, mind maguk mind fajzadékuk föntartására védelmi állapotba teszik magukat, mely esetben aztán ügyesség, csel vagy találékonyság határoz, mik a fejlettebb állatoknál néha a bámulásig nevezetesek: mások ily körülményben alattomoságot, mások határozottságot tanusítanak, a mihez hozzá fognak, meggondoltsággal és kitartással hajtják végre úgy, hogy semmi

csalogatás, semmi emberi cselfogás nem másít a dolgon. Mi e tekintetben leginkább hátrányos az állatra nézve, az a kíváncsiság, legtöbb esetben ez szegi nyakát.

Mindenki észrevehette, hogy az állat fészket, buvhelyét vagy hajlékát bizonyos és meghatározott időben hagyja el, s élelme keresetére is egy és ugyanazon időben indul; a mint tehát az éberlétnek, úgy van meg az *alvásnak* is határozott ideje: épen úgy szoritkozván ez majd nappalra, majd éjre, mint amaz.

Házi állataink foglalkoznak, dolgoznak nappal, pihennek éjjel, amikor a *farkas, denevér, bagoly* stb. elhagyják buvhelyeiket, s alkonyatkor csak csöndesen, a beállott sötétséggel pedig határozott működéssel indulnak élelmök után.

Némely állatoknál az egész lét alvásnak látszik, s csak a némelykori mozdulás vehető életjelenségnek, minő teszem a *polyp*.

A *halaknál* leginkább különbözik a tudósok véleménye.

Egyik alvást tulajdonít nekik, másik folytonos éberlétben állítja őket lenni; mindkét vélemény hiányos. A csalódás onnan van, mert a hal szemei nem birván pillákkal, azok nem is csukhatók be, következőleg folytonos merevségben vannak, másodszer a hálnak mind teste mind szárnya folyvást egy és ugyanazon merev állapotban van, tehát abból sem lehet következtetni semmit, különben is mihelyt egyik vagy másik lankadt, bágyadt, a hal halálának közellétét jelenti: tehát mert ellenkezőleg csak az bizonyos, miszerint a beállott éjtől a kora reggig nem képes eledelt keresni, önként következik, hogy ha a halban valami alszik, az egyedül a szagló tehetség.

A *kérődzőknél* azt állithatjuk, hogy a valódi alvás csak azon korig tart nálók, melyben a kérődzés kezdetét veszi. Teljes alvásnak csak azon időközeget mondhatjuk, melyben kérődznek.

Az alvás mélysége vagy könnyebbége általában az állat durvább vagy finomabb érzékenységétől függ, hol azonban a hallás minősége is előnybe lép.

Hogy az állat *álmodik* is, szintén tagadhatlan, erről tanuskodnak az alvás közbeni mozdulatok és hangok. A *tyúk*,

lúd nem egyszer hallatja hangját alvás közben is, a *pacsirta*, *kanári* énekel álmában, a *kutya* lezárt szemekkel ugat, felugrik, egyet kettőt fordul, meg-meg alszik stb.

Sajátságos jelenség a *téli alvás*.

A *marmota* több hónapon keresztül alszik, némely emlősöknél megszakított az alvás, ilyen a *medve*, *denevér*. A *csiga* hideg tél beálltával azonnal elzárkozik, s alszik mindaddig, míg a meleg napok be nem állanak. Sok *rovar*, *légy*, *pók*, *hangya*, *gyík*, *béka*, *kigyó*, sőt némely emlős állat is a földbe furakodik, még menedékhelyét is elzárja, hogy háborítlanul alhassa téli álmát.

A *denevér*, midőn pihenni akar, fölakasztja magát, feje alácsügg, s a homályos nedves helyen, melyet alvására választ, hogy a beállott hidegen meg ne fagyjon, vére hősége, mely különben 23—25 fok, 4 fokra száll alá.

A *medve* üreget keres téli alvására, abban néha négyen is foglalnak helyet; de nem alszik el mindjárt, miért is elrejtelkedésök után nem tanácsos őket azonnal fölkeresni; melegebb időben sem bátorságos hozzájuk közelíteni, mert ekkor alvásuk félbenszakad.

A *marmota* is így alszik egész családjával oktobertől april végig, ez időközben teste hideg, meredt, tagjai merevek, és a vérmozgásnak még nyoma sem látszik rajta; gyomra teljesen üres, s kikeletkor egészen sovány.

A *hörcsög* még a léget is kizárja alvó helyéből, s egész télen át hidegen és mozdulatlanul hever. *Lenz* természettudós 1—6 foknyi meleg szobában teleltetett néhány hörcsögöt, ezek fölváltva aludtak s oly mélyen, hogy még az orruk vagy ajkukra irányzott szurások sem ébreszték fel őket. Ha fölverték őket, egyszerre ébredtek és ettek, s megmeg egyszerre aludtak el; legmélyebb alvásuk sem tartott 24 órán túl.

Bechstein jellemzőleg írja le a hörcsög ébredését :

Kezdetben — ugymond — egybezugorodott tagjai engednek ki, s lassacskán kinyújtózkodik; nem sokára észre lehet venni szuszogását vagyis lélekezését. Száját föltárja, valamely sajátságos hangokat hallat, melyek azt tanusítják, hogy az ébredés nem épen kedves dolog előtte. Most megnyitja szemeit, akar látni, de szemlélete nagyon határozatlan,

látása homályos, mozogni kezd, de lépése bizonytalan, majd jobbra majd balra dül.

Végre mégis fölemelkedik, négy lábra áll, nagyot nyújtózkodik, s nehezen ugyan, de bátrabban kezd lélekezni.

Erre körülbotorkál, de nem sokára futosni is kezd, megtevéen ezt is, kezdi magát tisztogatni; most körülnéz s azonnal eledele után indul, s egy pár óra alatt meg-meg csak a régi alattomos hörcsög.

Mind a marmotánál, mind a hörcsögnél megkivántatik, hogy folytonos alhatásukra buvhelyök teljesen légmentes legyen; a melegség ne haladja meg a 8—9 fokot. *Mangili* észlelete nyomán a marmota 6 hónap alatt alig vesz lélekzetet 70,000-szer: míg éber létében mindennap 36,000-szer lélekezik.

Az állatok szellemi sajátságait ismerni minden tekintetben fontos dolog; azokat ismernünk nemcsak jó és hasznos, de bizton állithatjuk, szükséges is.

A magyar nem szokta ugyan állatait házról házra terelni, mesterségekre oktatni azért, hogy azokkal magának kenyérkeresetet csináljon: de vannak körünkben is állatok, miket majd haszon, majd multság végett tartunk, melyeknek sajátságait csak azért is kell, hogy ismerjük, miszerint vagy hasznunkra fordithassuk az állatban azt, a mi ártalmatlanul haszonra forditható: vagy a velök bánás és oktatásban ne tegyük magunkat nevetségessé azok előtt, kik előtt az állatok szellemi tulajdonainak ismerete nem elhanyagolt dolog.

De ez ismeret önszemélyünkre nézt sem fölösleges tárgy.

Mert a ki természetrajz nyomán jut az állatok szellemi tehetségei ismeretének birtokába: az bizonyosan önmagát is megfigyelte, s ki a saját énjében föllelhető tehetségekkel megismerkedett, becsülni fogja tudni azokat másban is, az állatban is; s így az ilyen egyéniség sem a becslésben nem menend tul a a természet-igényelte határokon, sem nem fog állatokat csak azért is kinezni, mert azok képességeit nem ismeri.

A szellemi élvezetről nem is szólok; hisz az ismeret maga a legszebb jutalom, maga a legnemesebb élvezet.

II. Az ember és az állat.

Az állat akár testének alkotását, akár szellemének tehetségeit tekintjük, az emberre nézve mindenesetre hasonlattal bír. Épen nem hibázunk tehát, midőn így szólunk : az ember hasonló az Istennek, az állat hasonló az embernek.

Az ember halhatlan lélekkel van fölruházva : az állat mulékony lélekkel — sokan párának nevezik — bír; innen az állatkinzást látó jámbor lélek így sajnálkozik : szegény pára!

Az ember bír előérzettel, az állat sejt, mit botlásakor, — ezt látszik is fölismerni — azzal tanúsít, hogy fenytőjét kerülni törekszik; mert érdemlett vagy nem érdemlett büntetésétől távozni iparkodik.

Az ember képlete fokozható, legalább bír tehetséggel, tárgy vagy személyről magának a lehetőségig világos képet alkotni : az állat is bír képzelő tehetséggel, de annak képlete mindig homályos, különben bizonytalan jelentőségű tárgyaknál az elvadulásig meg nem ijedne.

Hogy az ember emlével bír, különféle művészeteket elsajátít, sokat tanul, s a multakra emlékszik, sőt azokból következtetéseket von, nincs a ki kétségbe vonja : de az állatnak is van emléje, jótéteményre, büntetésre, saját cselvetésére és urára nagyon jól emlékszik.

Az ember érez, az állat is. Az ember eszmél, ez is; csak hogy míg az határozott szemléletnek vethet alája mindent, az állat minden szemlélete homályos és a jól ismert tárgyak fölött is fölötte téves.

Az emberi nyelvezet nagyon értelmes és meghatározott, és szavainak változatossága más idegen nyelvek elsajátítására is minden tekintetben képes : az állatnak is van szólama, az is képes érzelmeinek hangokat vagy jeleket adni, de nagyon kimért szük körű : s míg amannak tökélye a bámulatig fokozható, ez mindig és minden állatnál ugyanaz.

Az ember alszik s álmodik, szintén az állat is.

Az embert vérmérséklet — temperamentum — irányozza tetteiben, s majdnem mindegyiknek van sajtóságos hajlama,

minők a művészet, tudomány, munkásság, iszákosság, jótékony-
ság, lopás, katonaság, polgári élet stb., vérmérséklet : sőt a
hajlam, habár némelyeknél csekély mértékben is, de mégis ész-
revehető különösen a szelidítés és állatoktatásnál. Teszem a
keleti *szamár* vérmes, a miénk phlegmaticus, a *tigris*, *parducz*
epés, az *orangutang* melancholikus.

Némely madárnak hónapok kellene, míg egy hangfu-
tamot vagy dallamot betanul, a másik ugyanazt 3—4 nap
alatt elfütyöli, némely kutya vagy lónál havak kívántatnak,
míg mesterséges tánczát vagy ugrását betanulja, mások rö-
vid idő alatt eljárják azt.

Ha az állat hajlamáról az emberek tudnának, szelidítés
és oktatásnál annyira bizonyosan nem kizoznák őket.

Mert mint az emberben, ép úgy különbözik hajlam és
képesség az állatban is, sőt némely esetben homlokegyenesti
ellentétben áll. Így teszem a *párducz* rendesen eleven vad, s
dühre, boszura nagyon könnyen ingerelhető : állatsereglet-
ben mégsem ritkaság párduczot látni, melyek semmi életre,
bátorságra vagy elszántságra nem mutatnak; tehát épen el-
lenkező természetűek, mint minővel a párduczok rendesen
birnak.

Az ember erény és morál által hitre, vallásosságra emel-
kedik : az állat csak ösztön vagy oktatás által birható vagy
némely tárgyakra elszokásra vagy bizonyos cselekvésekre.

Az ember szabad akarattal bir, uralkodik önmagán, s pa-
rancsol úgy szellemi mint anyagi tehetségének : az állatnak is
van akarata, de annak tevékenysége pusztán a külbenyomá-
soktól függ.

Az ember tudja, mi történik körülé, bir tehát öntudat-
tal : szintén az állat is; csak hogy az ember azt is fölismeri,
a mi önmagában fordul elő, képes bensejébe bepillantani, s
az ott előfordultakról meggyőződést szerezni, az állatban ez
mind hiányzik, következőleg minden tudalmát külső benyo-
mások határozzák meg.

Az ember ismeri magát, bir tehát önismével, megvá-
lasztja eledelét, célját s határt szab öncselekvőségének : az
állat is megválasztja eledelét, de cselekvőségének mérhatára
ereje; agyonhuzza, agyondolgozza magát, ha felügyelője job-

ban nem ismerné erejét mint az állat önmaga. S e pont nem megvetendő figyelmet igényel azoknál, kik vonó marháik keresménye után élnek.

Egyébiránt mint az embereknek ugy tulajdonitunk né-mely állatoknak is kiváló sajátságokat; így például :

A *kutya* általános elfogadott hiedelem szerint képe a hü-ségnek, a *macska* a ravaszságnak. Az *oroszlánban* megbá-muljuk az erőt és nemeslelkűséget, a *sasban* a föniséget; a *bivalban* makacsságra és restségre ismerünk, a *bikában* ki-tartó és iszonyu erőre. A *páva* az elbizakodottság és fölfu-valkodás jelképe, a *kakas* a harag jelvénye, a *kigyóban* csak alattomossgot és cselet látunk, a *skorpióban* boszuvágyat szemlélünk, a *rákban* hátrálást és rejtőzködést, a *teknőcz* és *csiga* a lassuság jelképe, a *nyul* a félelmet és gyávaságot, a *krokodil* a hazugságot, a *juh* az együgyűséget és jámborságot, a *bárány* a béketürest jelképezi.

A *sertésben* tisztátalanságot és zabálást találunk, a *pe-likán* és *tyuk* az anyai szeretet jelképe. A *hangya* és *méhben* mindenki egyetértést, szorgalmat és kitartást talál : a *holló* ellenben általában a tolvajlás képe. Ha butaságot akarunk kifejezni, bizvást ecsetelhetünk *szamarat* és *ludat*.

Ha jelleme és cselekvésmódjáról minden állat fölött ki akarnók mondani a világszerte elterjedt ítéletet és véle-ményt : példaképeink elsorolása igen hosszú időt és huzamos türelmet venne igénybe : de mert a dolog rövideje mellett is minden tekintetben tanulságos, nem leend fölösleges, leg-alább csak még néhányat is az elmondottakhoz hozzá tol-danunk.

A *bagoly* már az óvilágban is a figyelem és éberség jel-képe volt, a *kakukot* mindenki csevegés és csacszkodás ábrájá-nak vette. A sebességet, gyorsaságot a *szarvasban* és *őzben* jelképezték, a szeretet és tisztaságot *galamb* képében ábrá-zolták.

Ha irigységet kívántak kifejezni, oda állították a *hőr-csögöt*, a *birvágyat* és *kapzsiságot* szintén ennek képében fes-tették le.

A hallgatagság jelképe már a legrégebb időkben a *hal* volt, az örökkévalóságé egy farkát szájában tartó *kigyó*.

Ha cselet, ravaszságot akartak kifejezni, *rókát* festettek, a *szarka* vendégszeretetet, de fecsegő természetet is ábrázolt.

Közmondásaink a mondottakkal egyöntetűek : Hű, mint az eb ; fülel mint a bagoly, alattomos mint a macska, gyors mint a szarvas, szelid mint a bárány, hallgat mint a hal, ravasz mint a róka, fecseg mint a szarka, bátor mint az orosz-lán, rest mint a bivaly, hiu mint a páva, veszekedő mint a kakas, halad mint a rák, félénk mint a nyul, szorgalmas mint a hangya, együgyü mint a lud, bátor, fenséges mint a sas, erős mint a bika, hazug mint a kakuk, szerelmes mint a galamb, lassu mint a csiga, piszkos mint a disznó, jámbor mint a juh stb.

Mindezekből az következik, hogy igen sok állat s az állatoknak igen sok sajátsága nagyon közel áll az emberi sajátságokhoz ; tehát csak balvélemény az, mi az emberrel feledeti eredetét.

Már a mondottakból is sokat vonhat ki az érezni és eszmélni szerető ember, ha csak némely állatok sajátságára gondol is, vagy saját tetteit csak némelyekben veti is egybe amazokéval : de okulhat mindenesetre és tanulhat annál többet, minél határozottabbak és tisztábbak ama képletek, melyeket előteremt magának az állatokból és saját tetteiből.

Büszkén nézi le egynémely az oktalan állatot, pedig sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint az ember az istenséghez ; ütjük, verjük kinozzuk az állatokat, sőt annál inkább gyötörjük, minél inkább ingerli őket vadságunk : s ha mi sujtatunk felülről, feledjük tetteinket, s rakoncátlanabbul viseljük magunkat, mint az állat.

Mi nagyon szeretünk kapkodni, változatos ügyekbe fogni, s már a munka folyamában is terveket változtatni, a mi az állhatlanságnak és nemkitartásnak kézzel fogható jele : az állat, ha valamihez hozzá fogott, kitartással hajtja azt végre, meg nem nyugodván addig, míg elkezdett munkáját végre nem hajtja. Általában ipar, szorgalom és kitartásban bizvást mintaképpül választhatjuk őket.

Bámulnunk kell továbbá ama vonzalmon és ragaszkodáson, melyet emberek iránt tanúsítanak, hát ha még ama szeretetet és önfeláldozást nézzük, melylyel fajzadékaik iránt

viseltetnek, küzdenek, harcolnak halálig, tehát elvérzenek inkább önmaguk, csakhogy sarjadékaikat az életnek megtarthassák. Vagy nem bámulunk-e méltán, midőn megfigyeljük, mennyire megadó, mennyire engedelmesek a kisedek nemzöik irányában?

Hány kegyetlen szüle figyelhetné meg az állatokat, hány gyermek vehetne példát az állatok engedelmességéből!

Az állat ép úgy alája van vetve a fájdalomnak, mint az ember; a kifejtettebbek, a hozzánk annyira ragaszkodók, az irányunkban annyira hivek, szenvedéseikben, betegségeikben bizonyosan megérdemlik figyelmünket, részvétünket és segítségünket. S mégis hány van, ki erre gondol, ki őket szántszándékkal, sokszor gyönyörrel nem bántalmazná? — Kik így cselekesznek, azok az állatoknak vagy éppen semmi ismeretével nem bírnak, vagy pedig azt nem tudják, hogy az emberi szívnek a nemesebb érzelmek foganzo helyének kell lennie.

Az állati cselekvéseknél is tehát figyeljünk, észleljünk, s miután önmagunk tetteit is latra vetettük, természetünk, hajlamunk és cselekvéseink fölött méltányos ítéletet tartotunk; ne feledjünk a véralkattal, hajlammal és hivatással számot vetni: s csak állatszelistítés vagy oktatás után büntetni.

Ki önmagát megismerni törekedett, pillantson be egy kissé a természetbe is, s bizonyos lehet, hogy mind embertársa, mind pedig az állatok iránt minden körülményben méltányos leend.

Csak azt figyelje meg például: mire mutat az *oroszlán* romboló haragja, a *madár* változatosan lejtő hangja s az *ember* olvadékony szólama? abban bizonyosan az erős idegzet bámulatos öszhangzatára, ebben a lendületes test alkatára gondoland, míg önmagában az okot az égnek emelkedő testben, a szabatos taglejtésben és változatos arczkifejezésben találandja.

E sajátság kiemeli ugyan az embert az állatvilágban, urává is teszi annak, de hogy kinzója legyen, az ész nem engedi meg.

A hiányt én nem azokban keresem és találom, kik meg-

feledkezve vagy önmagokról vagy az állatok szellemét és hivatását nem ismerve — azokat kinozzák; mert ezek egyszermind az önismeretből is keveset birnak, tehát ha ifjak, annyiban vétkesek, a mennyiben nem észlelnek, mi a mostani oktatásnak multhatlan hivatása, ha idősbek, megrovandók, a mennyiben kell, hogy az önismeret legyen főbb törekvésünk: de keresem és találok azokban, kik hivatvák az ifjúságot a természet csarnokán úgy vezetni keresztül; hogy az az állatot ne csak külalakjáról ismerje meg, hanem *hasonlatok, egybevetések, sajátágaik elszámlálása, benső tulajdonaik megismertetése, hasznosságuk* stb. szóval, valóságos *alak- és jellemtan* által volnának kötelezettek figyelmet ébresztteni, ismereteket terjesztteni, s természettudományt magában a természetben keresni és bemutatni.

A holt külalakot csak az élet teszi használatossá.

Ismervén az állatot külről, önként fejlődnek eme kérdések:

Mire való e vagy ama szerve? mért van e tagrészt így és nem másként alkotva? mily egybefüggés van izmai között? mért éppen ez és nem más eledele? mért nem tanácsos némely állatot irtani, mért hasznos mást szaporítani? miért tilos némely madár tojását szedni, fogyasztani? miként lehet idegen tojást más által keltetni? melyik állat mire leghasználatosabb?

Ily és hason kérdések és megoldások élénkítik az érdekességet, a külalakkal egybeolvasztják a szellemi életet, szem és ész együttesen működik, a szín- vagy alakisme helyett tudomány fejlődik, szóval, talpra vergődik ama tudat: hogy az állat nem *vak eszköz*, melyet vad kényünk szerint ártalmatlanul használhatunk föl balga tetszésünk nyomán, gyakran hiu czélunk végrehajtására; hanem tagja és szeme ama nagy-szerű természetlánczolatnak, melyhez mi is tartozunk, melynek végkapcsát mi képezzük. Tehát vannak irányukban kötelességeink, s azokat ismernünk, szeretnünk és megtartanunk ép úgy kell, mint bármily embertársunk iránt.

A nemtudás, a nembecsülés, megvetésre, sőt gyötrésre, faggatásra vezet; ezekből tehát az *állatkinzás* is könnyen kimagyarázható: hogy pedig az állatkinzó embertársait sem

becsüli, sőt a legfájdalmasabban szenvedő iránt is hideg részvétlen szokott lenni, azt a mindennapi tapasztalás igazolja.

Ujabb példák égetni szoktak, okuljunk tehát a régiek által fönhagyottakon: Amaz irtózatos *Domitian*, ki Kr. u. sz. u. az I. században uralkodott, már gyermekkorában kéjt talált az állatkinzásban, s e hajlamot érettebb korában sem bírván levetkezni, ha már nyiltan mitsem tehetett, szobába zárkozott, s legalább a legyeket lődözte vagy nyársolta. Ilyen volt a spanyol *Don Carlos* is, ki korosabb éveiben atyját, a királyt, II. Fülöpöt is el akarta láb alól tenni; s ki gyermekkorában gyönyört talált abban, ha az apróbb állatokat kinozhatta, megfojthatta vagy izmaikban megtéphette. Neki rohant tesszem a nyulnak, egyik czombját kitekerte, s örvendett, midőn az nyöszörögve sántikált előtte. *Timur*, *Bajazid*, kik utóbb minden lelki gyötrelém nélkül százezreket áldoztak föl vad kényöknek, épen nem voltak mások ifjabb éveikben.

Müvelt nemzeteknél mindig tiltott volt az állatkinzás; már *Athenében* elítéltek egy ifjut, hogy lovának kivágta szemét, mert, úgy mondának, ez gonosz és veszélyes lesz embertársai ellen is. Tudok egy példát, hogy bizonyos csikós a reá kent gyanu miatt elfogatván, midőn lovával a megyeház előtt megállapodott, s tőle megváltván azt megcsókolta, a bíró mindjárt így nyilatkozott: e suhancz nehezen bünös; s amint a dolog kiviláglott, nem is sült ki rá semmi. Ki az állatot szereti, embertársát, tehát vagyónát is jobban becsüli.

Az állatkinzás szívkeményedést szül, ettől a lopás és gyilkolás már nem igen messze szokott maradni. Lassacskán kihül a nemesebb érzet, becsülésről csak annyiban lehet szó, a mennyiben valaki valamiből hasznot les. A düh, harag ez érzelmet is hamar elfojtja, s a műveletlen kebel maga sem tudja, melyik meggondolatlan ballépés vezette őt valódi gonoszságra.

A hiba onnan magyarázható, hogy csupa vak eszközül tekintik az állatot, s benne nem ismernek egyebet, mint ösztönt.

Már ha az állat valósággal csak ösztön után indul, s bizonyosan csak azt cselekszi, mit neki az sugall: honnan van, hogy ugyanazon körülmények közt is különfélet tesz, s hogy

felismeri a tárgyat, mely reá nézve ártalmas, s kerüli az egyént, mely őt ily tárgyra erőszakolja?

Igaz ugyan, mikép az állatnak sok cselekménye kizárólag ösztönszerű; de mert ismer, emlékszik, érez, képlel, s tudja nagyon jól, mi történik körülé: kell birnia bizonyos szellemmel is, melynek segélyével cselekszik, s melynek körében ép oly örömet él és élvez, mint ember a magáéban.

Szellem az állatban amaz eszköz, mely érzékeit irányozza, s ő ezek nyomán cselekszik: de az ember is ama képletek nyomán halad és működik, melyek a külbennyomás következtében lelkében fejlődnek, tehát miből áll a különbség?

A különbség abból áll, hogy az állat a kiváló pontokon nem figyel, s különbségi jelekre nem sokat hajt, s így képletei nagyon korlátozottak, homályosak: míg az ember különböztet, észlel, jeleket s ezekből határozott képeket alkot, s meg nem pihen, míg a tárgy teljes ismeretével nem bir, vagyis míg határozott tudatra nem jut. A kettő különbsége tehát ebből áll:

Az állat fölismeri a tárgyakat, azokat meg is különbözteti, de annak tudalmával nem bir, miért különbözök a tárgyak? vagy melyek és minők lehetnek ama pontok, melyek egyik vagy másik tárgyat azzá teszik, a mi? Így van az állat emle dolgában is.

Sok dolgot fölismer és elsajátít magának, másokat segélylyel be is tanul; sőt ugy látszik, némely cselekvésében megfontolással halad előre: de ha mégis arra figyelünk, hogy akár önszerzette ismerete nyomán halad, akár a betanult tárgyakat végezi, mindig csak egy és ugyanazon körben működik, tökély vagy fejlődés nem mutatkozik, az egészből csak az következik: hogy a körülményekbe beismeri magát, betanult cselekményeit hiven gyakorolja, s ismeretével annak a mit tesz, bir ugyan, de tudalmával nem. Ügyesség, megsokottság, elővigyázat mindenkor, minden léptén, cselekedetén észrevehető, de haladásról szó sincs. Az eb betanult mesterségét mindig ugyanazon alakban fogja előadni, a madár a legegyszerűbb hangokat is csak ugy zengi el évek után, mint halotta az első perczen; a sarjadék nemzójétől tanulta meg

mint védje magát ellensége előtt, s e módot ma ép úgy hajtja végre, mint ezer év előtt ősvadéka cselekvé.

Figyeld meg a macskát egérfogásban vagy konyhai cselvetéseiben, nézd a madarat ápoló szeretetében, vagy észlelj meg vadászon bármily állatot : kelése, menekvése, élete, halála mindig egy és ugyanaz marad. Éber, figyelő, óvatos, szóval : csak az ma is mindegyik, a mi volt ezred év előtt.

Legnagyobb balgaság hinni vagy állítani : hogy e vagy ama kinzást az állat nem érzi. Érzelme tiszta és határozott. Örömmel ragaszkodik ahhoz, a mi neki kedves; ha pedig fájdalmat érez, azt vagy testének nyugtalan mozgása által törekszik megértetni, vagy hallat oly hangokat, melyek bizonyos fájdalmát bárki előtt is nyíltan bevallják. Minek következtében bizton állithatjuk :

Hogy az állat nemcsak testi, hanem szellemi érzellemmel is bir; miről mindenki meggyőződhetik, ha megfigyeli a szenvedő körül egybeseregülő rokon társakat, ha a hálát és kiváló ragaszkodást ura és ápolója iránt gondosan megtekinti, vagy ha csak egy anyát látott is, mely fajzadékat példás szeretettel ápolta, vagy csak egy himet figyelt is meg, mely családja védelmére életét oly szives megadással áldozta föl. Ha példákkal akarnók bebizonyítani a dolgot, *hála, hűség, kitartás és szeretet* dolgában az emberiségnek igen sok esetben aligha pirulnia nem kellene; az önfeláldozási eseteket nehezen lehetne mérlegre vetni.

Vagy ki nem tudja, hogy a *vidra, sólyom, főka* saját fájának tagadja meg természetét, csakhogy urának gazdájának kedves szolgálatot tehessen? emlitsük a *lovat*, mely haldokló gazdája mellett gyilkos golyók záporában is csatarendben maradt

Kutya, ló, elefánt a szeretet, hűség, türelem és okosság dolgában évezredek előtt példányképpé váltak; *hangya, méh* s más ilyesek a szorgalom és ügyességben nem utánozhatlan remek-e?

Ha nézzük átalában az állatoknak fajzadékaik iránti utánozhatlan gondosságát, vagy megbámultuk a *macska* tisztaságát, a *birka* türelmét és szelidségét, a *madár* simulékonyságát, az őz őszinte ragaszkodását faja és hime iránt,

bizton merem állítani, mikép sok esetben több tárgyban legtöbb ember e szavak értelménél : *hűség, szánalom, hála, ipar* nem egyéb mint kérdőjele lehet önmagának.

Anyaszeretetről nemis szólok; az ifju, de engedetlen, vagy szóra nem hajtó ivadékot csak a csibés tyukra utalom; nézze meg csak mint simul anyjához a fiókvilág, mennyire engedelmes és főhajtó minden hangra; a szolga tanuljon az ebtől hűséget, ragaszkodást, a munkás kísérje figyelemmel a méhet, hangyát, a dühöngő haragos ember lesse meg az oroszlánt engedékenységében s kisebb gyöngébb elleneinek megvetésében, az anya bármely állatban lelhet például önfeláldozás, szeretet és gondosság dolgában, a gazda örfigyelmét a csapatokat vezérlő himek irányozzák. Ezt nem azoknak mondom :

Kik éreznek, gondolkoznak, állataikat haszon és gyönyörré fordítják; hanem azoknak :

Kik nem észlelnék, kik az állatok hivatására nem is gondolnak vagy azoknak minden cselekvésében ösztönszerű eljárást látnak. Ha természetrajzi isménk a főnemlített utakon halad, ezt sem kell majd mondanunk.

A budai basa.

Két svajczi ifju története.

ZSCHOKKE után S. A.

I.

Svájcz Waadt nevü megyéjének egy mély völgyében, magas bérczek között, egy uri kastélylyal diszitett csinos kis város fekszik. A kis város neve La Sarraz. Kedélyes, boldog nép lakik ottan. Nem nagy hirben áll ugyan gazdagsága, vagy régiségei, tudománya vagy szőlői; de lakosainak egymás közti és a szomszédok iránti hűsége és barátsága, legalább régente nagy becsületére vált. Ezt tanusítá két ottani csinos kis fiu, Cugny és Olivér viszonya is.

Cugny legifjabb fia volt egy szegény öreg embernek, ki közel a városhoz, parasztkunyhójának szalmafüdele alatt csendes boldog életet élt. Cugny házában mindig a legpontosabb rend, a legszebb egyetértés, a legszigorubb munkásság, a legnagyobb tisztaság uralkodott. Már a legkisebbik családtagnak is saját szorgalma által pénzt kellett szereznie és így a házi szükségletek fődözéséhez járulnia.

De az öreg családapának kevés öröme volt legkisebbik fiában, mert ez bizony vad gyerek volt, ezer pajkos csinyt követett el, mire minden nap alkalmat talált. A kis gonosz természetesen mindig érzékenyen lakolt vétségeiért; de ez mitsem használt; reggelre kelve az est büntetéseit régen elfelejtette, kialudta. De e mellett a fürge kis fiu szeretetreméltó tulajdonokkal is birt. Nem csak hogy gyönyörű szép fiu volt, kit a régikor költői, ha valami hercegi, nem pedig paraszt ruhában látnak, bizonyosan holmi szerelmi istennel hasonlítottak volna össze; de azon sajátsággal is birt, hogy minden ember előtt kellemetessé tegye magát. Az iskolames-

ter nagyra becsülte tehetségeit. Összes tanítványai között egy sem tudott szebben írni, élénkebb kifejezéssel olvasni, ügyesebben számolni, mint ő. Maga az iskolamester így szólott egyszer az öreg Cugnyhoz: „A kend fiát el kéne küldeni Lausanneba, az egyetemre; csaknem annyit tud már ő, mint én. Belőle pap lehetne“. — Az öreg vállát vonogatva, így felelt: „Nekünk parasztnak is szükségünk van okos emberekre, s még inkább, mint a gazdagoknak; ezek, ha fejök nincs, pénzes zsacszkóikat tehetik vállaik közé. Mi szegények nem tehetjük azt.“

A kis Cugny tehát, minden szeretetreméltósága és az iskolamester által annyira magasztalt észbeli tehetségei daczára, kénytelen volt kecskéket őrizni. Örömet tette ezt, és még jobb kedvvel tette volna, ha foglalkozása nem lett volna oly nagyon unalmas. Azonban a mennyire csak lehetett, mulatsággal és szórakozással kötötte össze egyhangu napi-rendjét.

Egyszer-másszor például papnak képzelte magát, a nyáját pedig községnek. Szebbnél szebb beszédeket tartott híveinek; de e pogányoknak hiába beszélt; egy sem tért meg. Sőt mennél jobban menydörgött a kis szónok a kor bűnei, a csalás, lopás, rablás ellen, annál rosszabbul viselték magukat a kecskék, kivált akkor, ha jámborságukat és szavai hatását próbára tenni akarván, egy káposztaföld vagy virágos kert közelébe vezette. Pogány megátalkodottságukban áttörték azok a sövényt, kerítést, kirabolva, szinig elpusztítva a más jószágát.

De e tájban történt, hogy egy rokona, ki hadi szolgálatban őrmesterségig vitte fel a dolgát, haza érkezett; ekkor minden megváltozott. A vén vitéz, Cugny házában töltvén a telet, minden este hős tetteiről mesélt, és Guebriant tábornagy csatáiról, kinek zászlói alatt szolgált. Majd Gusztáv Adolf, az akkori svéd királyról, majd Banner, Torstenson és Wrangel tábornokokról, majd Weimári Bernát, Tilly, Pappenheim és Wallensteinről; majd a lützeni és wittstocki csatákat, majd Magdeburg városa elpusztítását stb. beszélte el. S oly élénken mesélt az öreg katona, hogy szinte szemmel lehetett látni a csatatérelket, seregeket és hősöket, s füllel

hallani az ágyuk dörgését. Asztalra rajzolta a csatarendeket, s közbe közbe olyanokat káromkodott, úgy esküdözött, hogy minden hallgatónak elállt szeme szája.

Mindezeket az egész házban senki sem hallgatta oly nagy figyelemmel s érdeklél, mint a legkisebbik fiu. Nem volt csatarend vagy név, melyet nem tartott volna meg emlékezetében. Tavasszal ismét kecskepásztornak neveztetvén ki, e kineveztetését tábornagyi diplomának tekintette, és kutyáját, ki még tavaly egyházi szolgálatokat végzett volt a nyájnál, tüstént hadsegédévé emelte. Így indult csatáira, még pedig mindig az ő részén volt a győzelem. Elfoglalta a völgyeket, bérceket, erdőket, és csaknem kedve jött, Wallenstein példájára hóditmányait sajátjának tekinteni, és magát La Sarraz fejedelmévé tenni.

II.

Egyszer, midőn a város közelében a kőbánya mellett egy márványszirten ült, mialatt hadserege lenn táborzott, s a meredek szikla ostromlását fontolgatta, melyre néhány kecske kémszemle végett már felmászott; a szirtmagaslat tetejéről olyforma siralmas hangokat hallott, mintha gyermekek kiáltanának segítségért.

Tüstént elhatározta, hogy a várat ostrommal veszi be, és a foglyokat kiszabadítja. A hadsegéd ugatva gyűjtötte össze a szarvas katonákat; aztán megszállták, elfoglalták a sziklát, és meghozták a segítséget a kiáltóknak. Két városi gyermek volt; az egyik egy körülbelöl tizenöt éves, Olivér nevű fiu, a másik egy nyolcz éves leányka, kit Ilonának hittak. Mindketten előkelőbb családbeli gyermekek voltak, kik nem szokva a mászkáláshoz, séta közben a hegyekben eltévedtek. Utat keresve, addig jártak szikláról sziklára, mig végre egy borzasztó mélység szélére érkezhén, nem mehettek sem előre, sem hátra.

A kis mezitlábás tábornagy sok szolgálatkésztséget tanusított irántuk; átemelte őket a szirteken, levezette a hegyi rónára, onnan pedig szerencsésen a völgybe. A menekültek alig győzték védangyaluk fáradságát szebbnél szebb szavakkal megköszönni. A gyermekek csakhamar barátságot kötöt-

tek. Cugny elbeszélte csatait, győzedelmeit, hódításait. A kis Olivérnek mindez nagyon megtetszett. Mindjárt állomást fogadott el a hadseregnél, melyet Cugny két részre osztott. Ő maga megtartotta az egyik rész főparancsnokságát, míg Olivér, mint Cugny ellene, a másik rész vezérévé lön. Ilona pedig majd az egyiknél, majd a másiknál szolgált, mint markotányosnö. La Sarraz helység területe fel lön osztva, szabályok állapították meg, és a játék annyira megtetszett mindnyájuknak, hogy elhatározták, miszerint másnap ismét találkoznak.

Olivér élénk fiu volt, és Cugnynál nem kevesebb hajlammal viseltetett a csatározás és katonáskodás iránt. Noha seregükkel mindig ellenségként álltak egymás irányában, észrevétlenül a legbensőbb barátságot kötötték, Olivér tanórái bevégezése után naponkint fölkereste Cugnyt. Közös barátnéjok, Ilona, minden héten legalább egyszer jelent meg markotányosnöi szerepében, kenyérrel, gesztenyével és egy üveg vízzel. Olivérrel jött ugyan, az ő seregénél nyert alkalmazást; hisz szomszédgyermekek voltak. De a játék végén rendszeren Cugnynál volt, mint hadifogoly, s majdnem úgy látszott, mintha szívesen fogatná el magát általa. E miatt gyakran történtek szemrehányások. Cugny és Olivér ugyan nem vesztek össze soha Ilonájok miatt; azonban Olivér annál gyakrabban perelt kis barátnéjával, gyakori elfogattatása miatt. Ilona nagyon kedvelte ugyan szomszédját, ki valóban csinos fiu volt, és Cugnyval hasonlítva, azon fontos elsőbbséggel birt, hogy csinosabb ruhája volt. Azonban azt is észrevette a kis leány, hogy a természet szebben ékesítette fel a hollófürtü Cugnyt, mint azt bármely szabó tehette volna.

Háboru és béke, veszekedés és kibékülés közt elmúlt a nyár, elmúlt az ősz, s a tél nem sokára örökre megszüntette kellemes csatázásaikat.

III.

De még a tél kezdete előtt volt, midőn Olivér egyszer Cugny mellé ülven, így szólt hozzá fontos arczczal: 1644-ben kecskékkal hadakoztunk, de 1645-ben komoly lesz a harcz. Képzeld csak Cugny, ma reggel levél érkezett atyámhoz nagy-

bátyámtól, a ki ezredes a császári hadseregnél, melyben azt igéri, hogy ha jövő tavasszal a sereghez küldenek, hadnaggyá neveztet ki. Tavasszal tizenhat éves leszek, s atyám nem akar tovább La Sarrazban hagyni, azt mondja, itt nem lesz belőlem egyéb kecskepásztornál. Nos Cugny, nem örülsz ennek ?

— Hát minek örüljek ? válaszola az szomoruan.

„Hát hogy katona, hogy hadnagy leszek. Háboru van. Nem sokára kapitány, őrnagy leszek. Majd hallod híremet!

— Igen, csodahireket fogsz hallani, mondom neked.“

— Hiszen, Olivér, örvendek én, örvendek a te szerencsédnek, noha kedvem volna keservesen sirni. Ha elmégysz, egészen magamra maradok. Mi lesz belőlem, ha téged elvesztlek, kedves barátom ?

„Nekem is fáj, Cugny, hogy el kell tőled válnom. De hiszen itt marad Ilona. Ő okos leány. Jövő nyáron majd reá bízhatod a sereg felét.“

— Jaj hova gondolsz, Olivér, csak nem harcolhatok leány ellen. Ugy sem látogat meg többet, ha te elmégysz, városi kisasszony lesz belőle, keveset törődik aztán magamféle gyerekekkel.

— Légy nyugodtan, Cugny, ne sirj. Nehány év mulva eljövök látogatóba. Tulajdon szemeidnek sem fogsz hinni, mikor meglátsz bajuszosan, kardosan, itt egy sebhely, amott egy sebhely. Rám sem ismeresz.“

— Azt hiszem, Olivér, te még kevésbé fogsz rám ismereni. Nem törődik majd a büszke katona a szegény kecskepásztorral! — Jól tudom.

„Szégyeld magad, Cugny, hogy beszélhetsz olyanokat! Látod Cugny, lennék bár tábornagy, s ugy jönnek La Sarrazba, első kérdésem is téged keresne, megölelnélek, megcsókolnálak, ugy mint most. Arra esküszöm, itt a kezem! Zálogul itt hagyom neked gyöngyházás kis zsebkésemet. Vedd, vedd emlékül.“

— Nem tartják jónak, ha barátok kést ajándékoznak egymásnak. Azt szokták mondani, a kés ketté vágja a barátságot. De én azt nem hiszem. Elfogadom. Mert ha valaha

nem akarsz rám ismerni, kiveszem, szemed elé tartom, s fölkiáltok: Olivér, barátságunk ketté van vágva.

„Akkor megérdemelném, hogy a kést szivembe döfd. No de most örülj velem, Cugny. Képzeld csak, már rólad is gondoskodtam.

— Nos, beszélj!

„Ha néhány év múlva kapitány, vagy talán még annál is több leszek, eljövök La Sarrazba, és aztán elviszlek ma gammal a sereghez.“

— Nem, Olivér, inkább mindjárt tavasszal megyek el veled; gyalog, lovas vagy akármi leszek. Mivel előkelő család fia vagy, téged most mindjárt hadnagygyá tesznek. De én bátor leszek, vitéz, és tetteim által akarok hadnagygyá lenni. Hidd meg, sikerülni fog, akaratom erős.

„Az nem járja, Cugny. Te csak tizennégy éves, még nagyon is fiatal vagy. Még el nem bírod a puskát.“

— De elbirom a dobot. A lovakkal is tudok bántani. Lovászlegény lehetek.

„Nem ér az semmit, Cugny. Mint lovászlegény nem jössz csatába, nem tüntetheted ki magadat sehol. Várj inkább addig, míg eljövök látogatóba, aztán eljössz velem, és én mindjárt őrmesterré teszek. Szép írásod van, jól tudsz számolni. Én majd alkalmazlak és ajánllak ezredesemnek. Ne búsulj.“

De Cugny keservesen sirt, és Olivér alig győzte vigasztalni. Cugny egyre erősítgeté, hogy nem marad tovább kecskepásztor, s hogy tavasszal elmegy katonának.

IV.

Mind máskép történt, mint gondolták volna. Cugny napról napra búsabbá, gondolkodóbbá lön. Olivér társasága és a vidám Ilona nyájassága csak rövid időre birta földeríteni a szegény fiu kedélyét.

Egyszer ott ült mélázva egy bérczetön; nyája ott legett körülte; az őszi szél csak úgy zúgott az erdő hulló lombjai között. Egyszerre felugrik kutyája s hatalmasan kezd ugatni. Cugny nem is nézett utána. Ugatva futott el tőle az eb, aztán ismét visszaszaladt. Cugny végre fölnézett, fölkelt s néhány lépést előre ment. Ekkor a völgyben az erdő nyi-

lása előtt kecskéi egyikét látta a farkas által megtámadva. A farkas kegyetlenül marczangoló a szegény állatot.

Cugny botját fogva, kutyái által kísérvé, lesietett a völgybe a rabló ellen. A farkas odább állott; de a kecske már ott feküdt szétdarabolva. A pásztorfiu megrémült. De csakhamar magához tért. Betakarta a megölt állatot száraz lombbal, galyakkal és kövekkel, visszatért a nyájhoz, és este a szokott időben haza hajtotta. Aztán elment atyái házába; midőn pedig sötétedni kezdett, felöltötte ünnepi ruháit, öszszekötötte értékesebb holmiját, és utnak indult.

Még azon este keresték, mert az elveszett kecske tulajdonosa eljött és nagy lármát ütött. De midőn másnap reggel sem került elő a pásztor, és mindenütt hiában keresték, öreg atyja keserves panaszokra fakadt.

De még az öregnél is vigasztalhatlanabb volt Olivér és a kis Ilona, midőn Cugny eltünése hírét meghallották. A szülők és ismerősök nem bámulhatták eléggé Ilona fájdalmát a kecskepásztor miatt, és Olivér könyeit is hiában nevelték, pirongetták a szülők.

Néhány nappal ezután, egy a közel szomszéd faluból való paraszt Olivérnek egy levelet hozott. Cugny irta, s tudtára adta benne a farkastól szétszaggatott kecske történetét; továbbá, hogy részint a büntetéstől félelemből, részint pedig, mivel megunta a pásztoréletet, elbujdosott, jobb szerencsét keresni a nagy világba.

„Ne búsulj miattam, Olivér!“ így irt Cugny. Nem halok meg éhen. Megszoktam a munkát. Mondd meg Ilonának is, hogy ne sirasson nagyon; és mond meg atyámnak, hogy még a távolból is segíteni fogom, mihelyt kereshetek valamit. Késedet magammal vittem. Őrizni fogom egész éltemen át. Mindig reád emlékeztet. Még most sem tekinthetek rá könyes szemek nélkül. Talán találkozunk még, s viszont látjuk egymást valahol a háboruban.“

Olivér csaknem megbolondult örömeiben; mindenkinek elolvasta Cugny levelét, sőt nem is ellenezte, midőn Ilona a levelet elébb ajkaihoz, később hangosan zokogva, kebléhez szorítá.

Azonban még is szomorú tele volt Olivérnek. Nagyon

megszokta már Cuguy társaságát, barátjának jókedvű, okos csevegését nagyon nehezen nélkülözte. Szerencséjére néhány hónap múlva előkészületeket kellett már tennie tavaszkor bekövetkezendő utazására. Ez nagyon elfoglalta. Bucsú-látogatásokat tett a közel helységeekben élő rokonainál és ösmé-
röseinél. Rendbehozták holmiját és husvétkor elutazott Németországba, a császári hadsereghez.

A kis Ilona most ép oly keservesen siratta szomszédja Olivér elutazását, mint őszszel gyászolta volt Cugny távozását. De ily fiatal leányok hamar megvigasztalódnak és Olivér, a mint átlépte volt Svajcz határait, a Rajnát elhagyta, mindenféle nemzetiségű katonákat, táborokat és harci készületeket látott, tüstént elfeledte Cugnyt, szülővarosát, Ilonát, szülőit, mindent.

V.

Olivér barátunk legelőször is Bécsben kereste fel nagybátyját, ki onnan magával vitte a magyar táborba, Pozsonyba. A császáriak itt Götz tábornagy főparancsnoksága alatt Rákóczi, erdélyi fejedelem ellen harcoltak, ki ez időben már a svédekkel egyesült volt, kiket a hős Torstenson vezérelt. Nehéz napok jártak ott. Olivér épen jó iskolába jutott. Hozzá szokott a vad tábori élethez; égetés, perzselés, gyilkolás, rablás képezte a mindennapi beszélgetés tárgyát. Nagybátyja eleinte ugyan egy kissé sajnálta a fiatal legényt, de már az első évnegyed élmulta után, „löport szagoltatott vele“ a mint magát kifejezni szokta, és az első hadjárat után Olivér csakugyan hadnagygyálon kinevezve; mivel több alkalommal, mint önkénytes oly vitézül, vagy is inkább oly vakmerően viselte magát, hogy az egész ezred örömmel nézett rá. Eleinte csak „anyámasszony katonájának,“ később azonban „kis ördögnek“ nevezték.

Nem szándékunk itt a hadjáratok történetét elbeszélni, melyekben Olivér részt vett; majd Csehországban, majd Sléziában, majd Bajorhonban segített garázdálkodni. Mindenki tudja, mint szokott felbomlani a katonai fegyelem hosszas háboruk alkalmával még a legjobb seregeknél is. Tudva van, minő kicsapongásokkal mocskolták be katonák

és vezérek a harmincz éves háboru vége felé előbbi babérjaikat. Azt azonban meg kell említenünk, hogy a svajczi ifju lovagias módon viselte magát mindenütt; a táborban mértékletesen, józanon; csatában bátran, hősiesen; alárendeltjei irányában szigorú, de saját maga ellen még szigorubb volt; főnökei parancsait vak engedelmességgel teljesítette.

Mindez nagy hasznára volt neki. Nem sokára a fővezér hadiszállásán nyert alkalmazást, és a harminczéves háboru után is megtartotta állomását a császári seregben. Hatzfeld gróf főparancsnoksága alatt részt vett a lengyelországi hadjáratban a svédek ellen, hol mint kapitány egy század nehéz lovasságot vezényelt. Bajtársaival mindig a legszebb egyetértésben élt. Csak egyetlen egy tiszt látszott legyőzhetlen ellenszenvvel viseltetni irányában; e tiszt azon kívül még földije is volt, bizonyos Rarení Asperlin, egy svajczi gazdag birtokosnak a fia.

Ez minden belérték nélküli ember volt, kinek kissé kedvezőbb születésén kívül egyéb érdeme nem lévén, úgy tett, mint azt az efféle emberek rendszeren szokták. Kevélykedett, dicsekedett, maga mellett minden embert csekélységnek tekintett, gyűlölve mindenkit, a ki nem sokat törődött vele. Azok közé, kik nem sokat törődtek Asperlin urral, Olivér is tartozott. Azért Asperlin alattomban sok boszuságot okozott neki, sőt esküdözött, hogy nem nyugszik, míg ki nem szorítja az ezredből. — Olivér nem sokat törődött a fenyegetésekkel.

Egy izben többek társaságában, rossz kedvében gáncsolólag nyilatkozott Olivér a császári főparancsnokok lassúsága és tevékenytelensége fölött; panaszkodott, hogy hiányzik az alkalom, magát kitüntetni, végre az előléptetési eseteknél uralkodó igazságtalanságokról tett szót, hol csak születésre néznek, nem tekintvén a valódi érdemet. Ellenmondások által fölhevítve mindig tovább ment, míg végre azt állította, hogy a törököknél e tekintetben okosabban és méltányosabban járnak el. Fogadni akart, hogy a szultán szolgálatában három esztendő alatt legalább is három lófarku basa lesz belőle.

Ezt Asperlin megtudta. Olivér egyes szavait kiszedvén összefüggésökből, mindenféle csipős észrevételekkel és ma-

gyarázatokkal hirül adta a főparancsnoknak, kinek kíséretében volt és ki sokat tartott reá. Olivért felelősségre vonták, és sok kellemetlensége volt a *három lófarku basa* miatt. Ezentul sokan csak „basának“ nevezték.

VI.

Nem nagyon rossz néven vette; de annál nagyobb volt bossúsága, midőn ezrede kapitányai között egyszerre el kezdett terjedni a hir, hogy ő alacsony születésű létére, szülővárosában nem tűnt ki egyéb által, mint hogy kecskéket őrzött.

Olivér végre megtudta e hírek forrását. Senki mástól nem származtak, mint szeretetreméltó földije, Asperlintől. Mihelyest meggyőződést szerzett erről, elhatározá, hogy megbünteti a rágalmazót. Asperlin szállására menvén, itt azt hallja, hogy ez szabadsággal Svajczba utazott, de még csak azon nap reggel indult el. Könnyen megtudta az utat, melyen Asperlin elindult volt. Olivér nem kímélte sarkantyúit.

Dél felé egy kis városba érkezett. A fogadó előtt ellensége cselédeit és lovait látta; épen indulásra készültek, már csak urokra vártak.

Olivér leugrott paripájáról, és cselédjeinek néhány megbízást adván, bement a házba. Bevezették a vendégszobába.

Asperlin ur ott egy fiatal idegen tiszt társaságában jókedvűen ült az asztal mellett teli poharaknál. Mindketten francia nyelven beszéltek. Asperlin a vele szemközt ülő fiatal tiszttől elbucszván, az asztal fölött kezét nyujtotta neki, midőn Olivér belépett.

Ez, a nélkül hogy az idegennel törődött volna, egyenes irányban Asperlin felé tört, és a multat és jövőt megmagyarázó ezen szavakkal üdvözölte: „Rágalmazó, becsületrabló!“ — s ekkor kezével oly hatalmas vágott földije arczára, hogy ez székestül hátra esett a földre, lábaival feldöntve az asztalt s ebédet, a mi természetesen a jövő pillanatban iszonyu zajjal reá zuhant. Az egész ház megrendült a zuhanásba, mintha földrengés rázkódtattavolna meg. Olivér, földijét ebédjének romjai között földön heverni látván, vissza nem tarthatá hangos kaczagását. A vendéglős, cselédek, szolgálók megrémülten gyülekeztek össze a zajra. Asperlin

nagy nehezen fölszabadult a szék, asztal, asztalkendő, üveg és ételzürzavar közül; zavarodottan fölemelkedvén, meredt szemekkel tekintett körül, végre megösmervén Olivért, kitől a lesújtó csapás származott, dühösen kiáltott föl: „Gazember, ezt véreddel fizeted meg!“ azután elsietett. Nemsokára ló-dobogás hallatszott az utcán, Asperlin köpönyegébe burkolva nyargalt el cselédeivel.

Olivér az ablakon át nevetve tekinté még megalázott ellene után, midőn az idegen tiszt, kezével vállát érintve, megszólítá. „Uram, bármí oka legyen dühös magaviseletének, és bármily oka légyen barátomnak, hogy gorombaságát rögtön meg nem fenyítette: ön ő benne engemet sértett; ő földim, barátom. Meg akarom őt kimélni e munkától. Kövesse a szabadba!“

„Miért nem mindjárt itt a szobában?“ viszonzá Olivér, és kiküldte a háznépet, meghagyván nekik, hogy készítsenek számára jó ebédet, ezután becsukta az ajtót, kivonta kardját, s várta ellenét.

Az idegen szintén elkészült. Míg Olivér megtekintgette — esinosabb férfiut nem látott tán egész életében — ez egyszerre, leeresztve kardját, éles vizsgáló tekintettel így szólt: „Uram, hadd tudjam meg legalább, ki az ellenem, s mi a neve?“

„La Sarrazi Olivér“

„Teringettét! mindjárt gondoltam!“ viszonzá az idegen; „én pedig Cugny vagyok.“

Kivont karddal kezükben, a meglepett ifjak oly bensőséggel karolák át egymást, mintha össze akartak volna nőni. Ajkaik csak egymás neveit hangoztatván, egymáshoz ragadtak, mintha egymás lelkét színák magukba.

VII.

Teli poharak közt az asztal mellett ülve, nyugalmasabban, de örömsugárzó arcczal tekintének egymásra. Az ifjukori barátok sok mindenfélét össze vissza kérdeztek. Az egyik bámulta a másikat, csodálkozott, mint megnőtt, mily férfias, mily deli lett. Most mindegyik tudni akarta, hány

éves a másik. Azt könnyen kilehetett számítani. Teljes tizesztendő múlt el azóta, mikor a La Sarrazi kőbánya mellett utólszor látták egymást. E szerint Olivér huszonhat, Cugny huszonnégy éves volt. Olivérnek részletesen el kellett beszélnie minden kalandját, el kellett mondania, mit hallott azóta otthonról, mi történik La Sarraz városában. Természetes, hogy Ilonáról, a kis markotányosnőről is megemlékeztek. De erről egyik sem hallott semmit; azt sem tudták, vajjon él-e még, vagy fölrepült már az angyalok sorába.

Végre Cugny, ki eleinte mindig csak kérdezett és hallgatott, elbeszélte az ő történetét is.

„Emlékszel még Olivér, így kezdé, hogy titokban elhagytam az atyai házat, elhagytam szülővárosomat. Útközben, — magam sem tudtam merre visz, nagyon vidám voltam, nem busúltam sorsomon. Hisz erős legény voltam, meg nem látszott rajtam, hogy még csak tizennégy éves vagyok. Megszoktam volt a munkát, s tünni minden viszontagságot. Legkevésbé sem voltam elkényeztetve. Hisz nem nagy igényeim voltak? Majd csak boldogulok valahogy. S így néhány garsommal is gazdag voltam.

„De midőn, — mert egész éjen át vándoroltam — a holdfénynél leültem, hogy kenyereimet elköltsem, és a tőled emlékül nyert kést zsebemből kivettem, hogy vele kenyeret szeljek, keserves könyekre fakadtam. Még csak ekkor láttam, mi voltál te nekem, kedves barátom, csak akkor vettem észre, mit vesztettem, mit hagytam el.“

E szavaknál, kihúzta Cugny a gyöngyházaszsebkést, és azt barátja szemei elé tartván, így szólt: „Látod Olivér, még mindig megvan!“ — Olivér nem tartóztathatá magát, felugrott és megölelte barátját.

Cugny folytatta elbeszélését: „Most halld tovább. A mint ott ültem, eszembe jutott, hogy te most nem sokára, mint előkelő urfi, elmégsz a táborba, hol mindjárt hadnaggyá neveznek ki; én pedig, mint szegény parasztfiu csak szerkesz legény lehetek, idővel legfelebb is közgyaloggá vagy lovassá emelkedhetem. Ez a gondolat nagyon fájt. Mindenfélét tervezgettem, hogy majd elébb pénzt keresek és így

meggazdagodva, kiadom magam valami előkelő család fiának és szépen felöltözve jelentem magamat egy tábornoknál. Így félékről ábrándoztam. És lám, ábrándaim végre némi tekintetben csakugyan megvalósultak.

„Pontarlier városába érkezvén, egy előkelő és gazdag ember szolgálatába léptem. Sikerülvén nem sokára tetszését megnyernem, néhány hét múlva nem kellett többé fát vágnom; kivett az istállóból lakszobáiba. Jobb ruházatot kaptam; eleinte ugyan csak mint inas szolgáltam nála, később tudomására jutván szép kezem-írása, irnoknak és számvívőjének alkalmazott, mivel, mint nemsokára észre vettem, maga nem igen értett az íráshoz, számláláshoz. Szép havi díjat kaptam. Csakhamar az egész család kedvenczévé lettem. Béérhettem volna vele. Mégsem voltam megelégedve. A nagy Condé tettei nem engedtek nyugton aludnom. Az egész városban nem beszéltek egyébről, mint rajnavidéki győzedelmes hadjáratairól. Mohón olvastam minden ujságlapot, röpiratot, régi és újabb történetkönyvet. Gazdám sok efféle munka birtokában volt.

„Végzetem előbb mint gondoltam volna, a hadsereghez vezetett. Jóakaró gazdám 1645-ben, tavaszkor, szélhűdés következtében meghalt. Özvegye jelentékeny ajándékkal elbocsátott. Most még egyszer irtam atyámnak, megnyugtatósára elbeszéltem szerencsémét; ismételve bocsánatot kértem titkos eltávozásomért, végre tudtára adtam elhatározásomat, hogy szerencsémét most a háboruban akarom keresni.

„Elhagytam Pontarliert, és Bazelen s a Rajnán átmenvén, fölkerestem Condé seregét. A francia elő-örseknél megérkezve, a vezénylő tiszt elé vezettek. Beléptettek. A tiszt *Bellefonds* marquis volt.

„Nos, mivel szolgálhatok, fiatal ember?“ kérdé zord hangon. Minden elfogultság nélkül elmondtam, hogy előkelő születésű svajcezi vagyok, ki azonban atyámtól nem örököltem egyebet bátorságnál és becsületérzésnél; hogy ohajtának Condé herczeg győzedelmes zászlai alatt, mint önkénytes szolgálni, s hogy reményilem magamviselete által tetszését kinyerhetni.

Lehet, hogy ifjuságom, előadási modorom, vagy talán

épen ábrándos lelkesültségem, melylyel a katonaság iránt viseltetem, hatottak a büszke harczfira : elég az hozzá, hosszas beszélgetés után, magánál tartott, igérvén, hogy majd gondoskodik rólam. Ellátott karddal, egyenruhával és nem sokára alkalmazást nyertem a hadi irodában, mint önkénytes.

„Majdnem mindennap történtek kisebb ütközetek. Bellefonds marquis megszeretett, sok hasznomat vette. Mindezüvé kellett követnem. Nemsokára bekövetkezett az allersheimi véres csata, melyben maga Mercy, bajor tábornok is halálát lelte. Ott ifjuságom daczára végre alkalmam nyílt, pártfogóm szeme láttára magamat kitüntetni. Csapatunk épen futásnak kezdett eredni; a golyók borzasztóan pusztitgatták harczosainkat, a zászlótartó elesett; akkor leugortam lovamról. „Az ördögbe, mit akarsz? kiáltá Bellefonds. — „Győzelmet vagy halált!“ feleltem, és kezembe ragadván a zászlót, előre törtem. Nehány bátor katona, ki vagy nem akarta elveszteni zászlaját, vagy pedig restelte magát megszégyeníteni egy ujoncz által, utánam jött; ezeket ismét követték mások, végre egy egész század, utóljára jobbról balról a többiek is. És győztünk!

„Derék fiu vagy!“ mondá este a marquis és az egész katonaság színe előtt megölelt. Kétségtelenül Condé herczegnek is hírül adta az esetet; mert másnap a herczeg magához hivatott. A marquis-n kívül még több tábornok és ezredes is jelen volt. Bemutattak a híres hadvezérnek. „Lám, lám“ mondá a herczeg, jóakaró, nyájas arczczal tekintve reám : ez tehát *Bellefonds önkénytese*?“ Nehány dicsérő szó után tisztté nevezett ki. Ezóta a seregnél csak Bellefonds önkénytesének hittak. És én azon voltam, hogy becsületet szerezzek e névnek, mely engemet is kitüntetett.

„A békekötés után ezredem Turenne főparancsnoksága alatt részt vett a spanyolok elleni hadjáratban Flandriában. Van szerencsém Turenne által személyesen ösmertetni és pártfogásának örvideni. Épen utban vagyok egy megbízásával Hatzfeld grófhoz. Ime történetem!“

VIII.

Olivér Cugny társaságában visszatért táborába. Cugny közbenjárásának sikerült Olivér számára félelmi szabadságot kieszközölni, hogy tiz esztendő ótai távolléte után La Sarrabau élő rokonait ismét meglátogassa.

„Én most visszasietek tábornagyomhoz“ mondá Cugny „reményelem, megengedi, hogy nebány hónapra szintén meglátogassam hazámat. Otthon majd isteni napokat töltünk együtt. Kunyhókat építünk újra a kőbánya felett; neked egyet, egyet meg a kis markotányosnőknek. Életre szeljük gyermekkorunk minden kedves emlékeit.“

A viszontlátás édes reményével váltak el egymástól. Olivér két szolgája kíséretében Németországon át Svajcza utazott. Hangosan dobogott szive, midőn, a távolból, kies bércezen fekvő szülővárosát megpillantá. Ugy tetszett neki, mintha csak tegnap hagyta volna el. De minél közelebb ért, annál több változást vett észre; igaz, csak csekélységekben; de minden elpusztult sövény, minden eltűnt vagy rommá változott kerti lak, minden építmény magára vonta figyelmét és csodálkozását. A mi gyermekkorában oly nagynak látszott, az most kicsinek tűnt fel előtte, az édig érő torony alacsonyabb a széles utca szűkebb, az atyai ház kisebb vala, mint képzelte.

Szükségtelen megemlitenünk, Olivér megjelenése mily nagy örömet okozott az atyai házban, mily zajt ütött az egész városban. Mindenki látni akarta a kis Olivért, a ki oly nagyra nőtt és császári kapitánynya lett.

Mindjárt másnap látogatásokat tön rokonainál és ösmerőseinél. Természetes, hogy a kis markotányosnőről, Ilona szomszédnéjáról, sem felejtkezett meg. De mennyire elbámult Olivér, midőn ez belépett a szobába, melyben Olivér Ilona szüleinek társaságában ült! Egész lényét elbájolta a nem várt látmány. A hajadon pirulva közeledett. Az ifjuság minden bájaival ékesített viruló alak, az ő lángoló, szép szemekkel, jégsziveket is képes lett volna felolvasztani. Olivér félelken, remegő ajakkal csókolta meg finom kezét, nem tudva, mit rebegjen. Ilona sokkal elfogulatlanabb volt, tetőtől tal-

pig végig nézte régi játszótársát, sok szépet mondott neki, s bizalmas csevegése által kihozta zavarából.

E pillanattól fogva, Olivér szive legyőzhetlen szenvedélyre gyúlt. Mindennap meglátogató Iлона szüleit, vagyis inkább Ilonát magát, kinek mindig egyenlő rózsaszín kedve, sőt pajkossága majd paradicsomi boldogságba ringatta, majd pokoli kinokba sodorta. A szép leány mindent látszott érteni, kivéve azt, ha Olivér szerelemről kezdett beszélni. Iлона még most is oly bizalommal, oly nyíltsággal viselkedett irányában, mint tiz esztendő előtt a kecskenyájnál; de többet mint akkor, a tizenkilencz éves leány most sem látszott érteni. Sőt, ha nagyon jó kedve volt, tegezni is szokta Olivért; de a tegezésnek sem volt valami mélyebb jelentősége, inkább arra szolgált ez is, hogy a szegény szerelem beteg kinjait még nagyobb fokra emelje.

Hetek hónapok multak el. A helység és közel vidék leányai között akárhány volt, a ki nagyobb nyájassággal mosolygott a deli harczos ifjura, mint Iлона; s Olivér elég gonosz volt, megkísérteni, vajjon nem költhetne-e fel Ilonában féltékenységet. De hiában. Az elfogulatlan leány mindig ugyanaz maradt. A mellett oly szigorú távolságban tartotta udvarlóját, hogy ez nem merte, csak egy szóval is érinteni szenvedélyét. De Olivér epedő tekintete, méla elfogultsága, szórakozottsága elég hangosan szóltak.

Olivér végtére restelni kezdé állapotját. Önmagával küzdött. Kirándulásokat tett a környékre. S jól érzé, hogy nem várhat gyógyítást addig, míg a szép Iлона varázskörében éli napjait.

Ekkor jutott hozzá egy hír, mit Iлона szülei elhallgatnak volt előtte. Rarení Asperlin, ki Lausanneban ösmerkedett meg Ilonával, örökség által nagy vagyon birtokába jutott s megunván a hadi pályát, elhatározá, hogy hazájában marad s Iлона szüleitől egész komolyan megkérte a leány kezét. A szülők ez ajánlat által nagyon megtisztelve érezvén magukat, elfogadták és Ilonával közölvén, beleegyezését kívánták. Iлона azonban, kinek szintén megvolt a maga akarat, csak nevette Asperlint és gazdagságát és semmi áron sem akart az ő nagyságos felesége lenni. Büszke anyja kéréseire,

valamint szigorú atyja fenyegetéseire, határozott nemmel felelt.

Olivérnek most tudomására jutott ugyan Asperlinkéri minősége, de nem tudta Ilonának ez iránybani határozott ellenszenvét. Azt gondolta tehát, hogy Asperlin az ő szerencsés vetélytársa és ezer halált esküdött neki. Azonban jól megfontolván a dolgot, belátta, hogy neki vetélytársának halála sem használhat sokat. E kinzó lelki állapot súlya alatt, bús lehangoltsága legmagasabb fokát érte el.

Ilona észrevevén szomorúságát, azon volt, hogy földe-
rítse barátját.

„Hogy lehetnék vidám, hisz olyan boldogtalan vagyok! mondá: „Én szeretem, imádom önt, és ön mással van eljegyezve. Ön Asperlin arája.“

Ilona mosolyogva viszonzá: „Én senki arája nem vagyok. Asperlin ur kiállhatatlan előttem, mióta kéröm lett. Maradjon ön barátom, de ne imádjon. Szeressen, de ne kíváncsian tőlem semmit, és ne haragudjék meg mindjárt, mint egy kis akaratos gyermek, kinek kérelmét megtagadják. Szívem mindig fogékony volt a barátság iránt. De a szerelmet, és mindent, a mit róla mesélnek, valódi esztelenségnek tekintem, mely, a mint azt példák tanusítják, igaziőrültséggé fajulhat. Reménylen, Olivér, ön okos férfiú és az fog maradni. Meg akar-e nőülni? Jól van, segíték önnek feleséget keresni, de engem kíméljen meg ajánlataival. Nekem eddig legkisebb kedvem sincs férjhez menni. Szükség, hogy egyszer tisztába jöjünk. Egy szót se többé erről: Az ügy el van intézve.“

S ez volt utolsó szava. Ilonánál igazán el volt intézve a dolog, de nem oly hamar Olivérnél. Mégis belé kellett nyugodnia. Szerencséjére, nem sokára jótékony szórakozást talált.

IX.

Egyszer váratlanul—mert már le is mondott a reményről, — barátja, Cugny lépett szobájába.

„Csak úgy röptiben,“ mondá Cugny „nem sokáig maradhatok. Szabadságidőt nem kaphattam, de kárpótlásul

Milanóba küldtek egy megbizással. Egy hétig La Sarrazban mulathatok. Ez okból éjjel nappal utban voltam.“

Olivér örömmáorban volt. Minden bánata egyszerre elröpült. Bemutatta barátját szüleinek, Cugnynak nála kellett laknia. Az egész városban csak az egykori kecskepásztor szerencséjéről beszéltek. Megnyitlak az ablakok, ha az utcán végig ment. „Ki hitte volna!“ így kiálta mindenki, aki meglátta. Delibb természetű, szebb embert még azelőtt sem láttak soha La Sarrazban. Deli természetét, bátor magatartását, finom ügyességét, nemes arcvonásait mindenki bámulta. Bizonyos félelemmel, bizonyos szeretettel tekintettek sötét fényes szemei közé. Barna hajfürtjei, melyek oly szépen simultak halántékai körül, mosolygó ajkai, egyenruhája, sőt még a mint kardját szokta viselni, s a hogy köszöntgetett, — mind ez ő nála máskép volt, mint egyéb embereknél. La Sarraz hölgyei még akkor nem olvastak költeményeket, különben kétségkívül azt mondták volna róla : hogy Mars-öltözetbe burkolt Apollo.

Cugny sorba látogatta a még élő rokonait — atyjamar meghalt volt, — aztán Olivérnek el kellett őt vezetni gyermekkori közös pajtásnéjokhoz, Ilonához.

„Gyönyörű szép hajadon lett!“ mondá Olivér „de hideg, mint a jég. Vigyázz szivedrel!“

Ilona már hallotta volt Cugny megérkezése hírét. Még világosan emlékezett a szép kecskefiura és nagyon természetesnek találta a szépségét magasztaló mendemondákat. De midőn Cugny Olivér társaságában szobájába lépett, úgy látszott, kellemes ijedség lepte meg Ilonát; ott állott, mint ha álmodnék. — Alig volt képes az első szokásos udvariaságok viszonzására. Cugny pedig gyönyörrel tekintte a kedves képre, kellemes emlékeinek benyomása alatt. Ilona szemei fényesebb lángban ragyogtak, és minden szónál, melyet Cugnyhoz intézett, arcza lázas pirulásra gyult. Szerencsére nem vette észre senki, Cugnyn kívül, ki azt a szép leány szokásának tartotta s megigérte, hogy rövid ittmulatása alatt gyakran el fog jöni.

Szomszédok között ez nagyon természetes is volt. Hová is mehettek volna a kis városban, a nélkül, hogy találkozza-

nak? Így tehát közös vendégségeket adtak, közös sétákat tettek, s közös kirándulásokat. Természetesen nem felejtkeztek meg a vidékről sem, hol egykor a kecskenyájjal harcolának. Ilona szintén részt vett e kirándulásokban, természetesen nagyon tisztességes társaságban, nénék, nagynénék, rokonok között.

Nevezetes, hogy ily sétáknál rendszeren ismétlődött a régi viszony, mely már gyermekkorukban is rendszeren beállott volt. Ha tudniillik Ilonát eleinte Olivér vezette is, a furcsa véletlen rendszeren úgy hozta magával, hogy végre mindig Cugny karjára jutott. S mikor ők ketten együtt voltak, elfelejték Olivért, a társaságot, az utat, ösvényt s azt hitték, hogy csak ketten sétálnak a földgömbön.

Már első izben, midőn kimentek, a gyermekkoricsatáté-
reket megtekinteni s a bokrok között, maguk se tudták hová tévedtek, Cugny Ilona kezét bensőséggel keblére szorítván, így szólt: „Oh, bár még most isgyermekek lehetnénk. Emlékezik-e kisasszony, mily boldogok voltunk-e tájakon? Akkor én kegyedet mindig foglyommá tettem. Most megfordult a dolog. Érzem, kegyed tesz engem foglyává.“

„Bár azzá tehetném, Cugny,“ mondá Ilona elpirulva, de miért is jött ön ide, hogy oly hamar ismét távozzék.“

„Talán, szép Ilona, jobb lett volna, el sem jönnöm.“

„Talán, kedves Cugny. De, hagyján! Jobb mégis, hogy eljött. Hiszen csak egyszer élünk e földön. Mi gondunk a későbbi fájdalomra? Egy kedves perczet nem lehet elég drága áron megvásárolnunk.“

„Igaza van. Egy pillanatért, melyet ön közelében töltök, oda adom mult és hátralévő életemet. Ha öntől elválok, halált óhajtom.“

„Ne szóljon így, Cugny. Balgaság, inkább az álmodot ohajtani, mint az ébrenlétet. Ki gátolhatja, hogy egy boldog perczből egész boldog életet szőjek, ha évek után, a valóval nem gondolva, egész lelkeimmel mindig csak ez egyetlen boldog pillanatban élek?“

„Éz mégis csak álmom lenne!“

„A mint akarjuk. Én életemet álmomnak, álmodomat pedig életnek tekintem.“

„Kegyed kevesebbel éri be. E szerint mindegy volna, akár közel vagyunk egymáshoz, akár száz mérföldnyire egymástól. Nekem ez nem mindegy. Hát önnek?”

Ilona adós maradt a felelettel. Szépszemeiben köny csillogott. Orczái lángoltak. Cugny megölelte. Lelkeik mint két láng egymásba forrtak.

Sokat beszélgettek még, mit itt ismételni, csak unalmas volna. Igéreteket tettek egymásnak, a nélkül, hogy tudták volna, vajjon teljesíthetők-e azok, vagy nem. Ilona szeretett, oly mély szenvedélylyel, mely szinte borzasztónak nevezhető, nem mivel mindenki észrevehette a lángot, ellenkezőleg egy lélek sem sejtette e pár titkos frigyét — de Ilona, ki azelőtt gúnynyal beszélt a szerelemről, határozottságánál és bátorságánál fogva képes volt a legvakmerőbb tettekre.

Gyorsan mult el egy hét. Cugny elutazásra készült. Ilona azt parancsolta, hogy maradjon még egy hétig; ezután bele nyugszik mindenbe. Cugny ellentállás nélkül engedelmeskedett bájos urnőjének. De édes is volt a jutalom. Örök hűség, levelezés, és több efféle lön elhatározva, mind vigasztalásul az elválás fájdalmáért. Magától értetődik, Cugny megígérte, hogy egy két év múlva visszatér, s aráját megkéri, vagy ha megtagadnák tőle, erővel viszi magával.

A második hét még gyorsabban mult el az elsőnél. Cugny az Alpokon át Olaszországba repült.

X.

La Sarrazban egy halandó sem gondolt arra, hogy a két fél között ily csodagyorsasággal oly benső viszony fejlődött. Cugny és Ilona még az utolsó órában is olyanok maradtak, mások előtt, milyenek az elsőben valának. Olivér sem gyantott semmit. Ellenkezőleg Ilona, Cugny eltávozása óta nyájasabbnak, sőt irányában gyöngédebbnek tünt fel előtte. Olivér ezt fölcsirázó érzelmeknek tartotta, melyekre Ilona azelőtt képtelennek mondta magát. Annyi bizonyos, hogy most inkább kereste társaságát, mint azelőtt, bizalmasabban beszélt vele; meglehet, azért, hogy talán most Olivér, mint Cugny lelki barátja, előtte szent személylyé vált, vagy pedig öröme telt abban, ha Cugnyról minél többet hallott beszélni.

Ilona szülei nyugtalankodással vették észre e bensőbb barátságot és sokért nem adták volna, ha Olivér ezer mérföldnyi távolságra lett volna La Sarraztól. Mert a házassági alkudozások Asperlin urral már nagyon előrehaladtak volt, és a jó emberek mindent elkövettek, hogy leányukat minél előbb lássák mint a gazdag főúr nejét. Nem tartózkodtak tehát Asperlin urral mindennemű aggodalmaikat közölni. Ennek következtése az volt, hogy Asperlin ur gyorsan fölszedte magát s eljött La Sarrazba, hol mint jövendőbeli vő, Ilona szülei házában lakott.

Olivér első találkozása Asperlinnel olyan volt, mint könnyen képzelhetjük. Mindketten hideg udvariasággal viseltettek egymás irányában, mintha azelőtt soha nem is találkoztak volna. Ilona büszke hidegséggel bánt vőlegényével, s azon volt, hogy mindennemű sértésekkel riassza vissza magától. Szüleinek szemrehányásai mitsem használtak. De Asperlin sem törődött sokat a bohó leány makranczos magaviseletével. Egyenesen kimondá : „Majd a menyegző után, másképen fog állni a dolog.“ A szülők ugyan véleményben és a maguk módja szerint épen oly makacsok voltak, mint leányuk. Ilona minden irtózkodása, kérése, könnyei, fenyegetései daczára megünepezték Asperlin urral eljegyzését, és Ilona kénytelen volt, mint a főúr arája, az egész város szerencsekívánatait elfogadni.

Olivér szenvedései borzasztók voltak. Megesküdött, hogy mindent elkövet Ilona megszabadítására. Kétségében azt kérde Ilonától, megszabadítsa erővel, s ölje-e meg a nyomorult Asperlint, kivel úgy is még régi számadása van? — Ilona nyugodtan válaszolá : „Nem érdemli. A szerencse szeszélyes. Roszul sülnhetne el, s önt érhetné a sors, melyet neki kíván.“ — Olivér nem bámulhatott eléggé e feleleten, melyre legkevesbé sem volt elkészülve.

Valóban oka volt csodálkoznia. Mert az eljegyzés napja óta a leányban oly változás történt, melyet mindenki észrevett, s mely különösen a szülék nagy örömeire szolgált. Ilona ugyan nem tanúsított több szivességet vőlegénye irányában, mint azelőtt; azonban most mégis bizonyos udvariasággal bánt vele, melyet azelőtt elhanyagolt. Sőt, mit előbb

nem tett soha, nagyértékű ajándékait is elfogadta, s Asperlin boldognak érzé magát, ha a legdrágább gyöngyfüzerek és gyémántgyűrűk áldozata árán megengedé, szép ujjá hegyét megcsókolni. A közel menyegző említését is felháborodás nélkül hallgatta; csakhogy hétről hétre mindig elhalasztását kérte, mi ellen magának a vőlegénynek is kevés kifogása volt, mivel kastélyában még nem készült volt el minden, hitvese kellő eltogadására. Sokat beszélt Ilonának kastélya új berendezéséről, véleményét kérte, ohajtásait teljesítette és azt ígérte, hogy többel lependi meg, mint ő szerénységében kívánja.

Olivér szive mélyéből átkozta a nőket. Soha nem hitte volna, hogy egy oly büszke érzelmű leány, mint Ilona, ily hamar változtassa meg elhatározását. La Sarraz most reá nézve többé nem birt vonzerővel. Ilona házát mindig ritkábban látogatta; úgy sem szívesen látták ott, és Ilona szívesége, mely még most is olyan volt mint azelőtt, épen azért inkább boszuságára, mint örömére szolgált.

XI.

Annál nagyobb volt meglepetése, midőn Ilona egy délután magához hívatta, s így szólt: „Pontban kilencz óraker este jöjjön a ház mögötti kis kertbe. El ne maradjon!”

Bármennyire neheztelt Ilonára, még sem maradt el. Kilencz óraker átmászott a sövényen és a kertben volt. Asperlin arája kevés pilanattal később szintén megjött. Egy lugasba vezette Olivért, ott kézen fogva őt, így szólt hozzá: „Kedves Olivér, ön többször fogadta esküvel, hogy boldogságomért minden áldozatra képes.”

— Ismétlem!

„Ura lesz ön szavának?”

— Tegyen próbára. Ha akarja, a halálba ugrom.

„Jó. Tehát kinyilatkoztatom önnek, hogy nem megyek nőül Asperlinhez.”

— Lehetséges-e? Tehát miért egyezett az eljegyzésbe?

„Hagyjuk ezt most. Hallgasson tovább. Szüleim irgalom nélkül feláldoznak Asperlin gazdagságának. Nincsenek többé szüleim. Egyedül állok. A közelgő menyegző elhalaszt-

lan. Holnap titokban elhagyom e házat, elhagyom e várost. Franciaországban rokonaim vannak. Akar-e elkísérni? Értékesb holmimat már egy héttel ezelőtt utnak indítám.

Olivér megijedt; de habozás nélkül igent mondott. Ekkor érzé először Ilona ölelő karját és csókját. Örömmámor fogta körül. Mit nem tett volna-e csókért? Szenvedélye, melyet oly sokáig féken tartott, egyszerre lobogólángra gyúlt. De Ilona gyöngén utasítá vissza s így szólt: „Küldje cselédeit még az éjszaka előre a Jongre felé vezető útra. Holnap éjjel tíz órakor várjon rám a keresztuton a felső kapu előtt; gondokodjék biztos lóról számomra.”

Olivér felelni akart, de Ilona az utolsó szónál már eltávozott.

Olivér ábrándozva, boldogan ment vissza a sövényen át, s teljesítette szép urnője váratlan parancsait; előre küldte titokban szolgálait; összeszedte holmiját; búcsúlevelet irt szüleihez, melyben azt mondá, hogy meg akarja őket és maga magát kimélni a búcsuzás fájdalmától; más nap délután pedig ellovagolt; ürügyül azt hozta fel, hogy egyik Lausanne-i barátját megy látogatni.

De nem messzire lovagolt, csupán az első erdei kunyhóig, hol cselédei egy Ilona számára rendelt paripával várták. Pontban esti tíz órakor már ismét La Sarraz kapuja előtt volt. Nem sokára Ilona is megérkezett. Férfi ruhában, köpönyegbe burkolva, fiatal lovászlegényhez hasonlított. Olivér lóra emelte. Elnyargaltak. Korán reggel a megjelölt helyen találták az előre küldött szolgálakat pihent lovakkal. Olivér és Ilona a fris lovakra ülve folytatták utjokat. Csak este felé álltak meg egy szűk erdei völgyben fekvő helységben. Olivér szerette volna kedvesével a legközelebbi kis várost elérni, hogy kényelmesebb éjjeli szállást szerezzen neki. De Ilona erősen állítá, hogy annyira elfáradt, mikép egy lépést sem képes tovább tenni.

A ki látta, könnyen elhitte neki. Inkább úgy vitték, mint vezették a fogadóba. Szegényes vacsorával megelégedve, mindjárt külön szobát és ágyat kért. Elhatározzák, hogy hajnalban tovább indulnak. Ilona megszabadítóját még egyszer hálásan átölelve, a számára elkészített szobába sietett.

Olivér, nem kevésbé elfáradva a két álmatlan éjszaka után és a hosszú lovaglástól, ruhástól dőlt ágyára, kardját és pisztolyait előbb maga mellé rakva. A fogadónak meghagyta, hogy költse fel korán reggel. Ezután jótékony mély álomba merült.

Kora hajnalban felköltöttek. Vidáman ugrott fel, megparancsolá, hogy a lovakat vezessék elő és azután Ilona szobája felé ment, hogy felköltse a kedves alvót. Az ajtó be volt csukva. Olivér csendesen kopogott, később erősebben. Semmi felelet. Aggódni kezdett.

Hiában kiáltott, hiában kopogott. A háznépe is aggódott, hogy valami baja történt az urfinak. Olivérnek magának is azon aggodalma támadt, hogy valószínűleg az előbbi nap mértéktelenfáradalma megártott az ifjú hölgynek. Kimondhatlan gyötrődés közt fölverte az ajtót s még kimondhatatlanabb csodálkozására üresen találta a szobát. Ott látta az ágyat, melyen Ilona valószínűleg vetkezetlen nyugodott volt. Hova lett? nem volt kipuhatolható. De az egyik ablak nyitva állt. Kétségtelenül, elrabolták a szegény leányt. Asperlin bizonyosan nyomába akadt a szökevényeknek.

Azonban korcsmáros, korcsmárosné, cselédek, szolgálók, mindnyájan azt bizonyíták, hogy egész éjen át halálcsend uralkodott a házban; nem jött semmiféle vendég, sőt nem is járt erre se ló, se szekér. Még egyszer kikutatták a házat, s annak minden részét, hiában — nyomát sem találták az el-tűntnek.

Olivér csaknem megőrült. Elrabolták, — még pedig senki más, mint a gyáva Asperlin, ki a szegény leányt talán álmában rohanta meg, megkötöztette s az ablakon át egy ott váró lóra ültette, hogy zajt ne üssön s fel ne költse védőjét. Olivér gyorsan nyergeltetett. Visszavágtatott cselédjeivel La Sarraz felé, azon szilárd elhatározással, hogy akár életét is feláldozza Ilona megszabadításáért.

Útközben minden ember kikérdeztetett. Minden utastól hírt hallott, a nélkül hogy bizonyos adatokat nyert volna azokról, kiket keresett. A nap lehanyatlott s Olivér még nem találkozott Ilonája rablóival, de még nyomaikra sem akadt.

XII.

Azért szilárdon megmaradt azon szándéka mellett, hogy másnap La Sarrazba megy. Első virradóra útnak indult. Alig lovagolt néhány órát, midőn feléje közeledő lódobogást hall. Egy mellék ligetből lovasok vágtatnak eléje. A legelső köztök karddal kezében ráordit : „Állj meg!“ Asperlin volt.

„Becsülettolvaj! Nőrabló! Jó, hogy talállak!“ kiálta Asperlin : Le a lóról! Boszut állok rajtad, alávaló gazember; arám elrablását véreddel fizeted meg, átkozott basa!“

E szavakkal Asperlin leugrott lováról; fegyveres szolgálai körülvették Olivér cselédeit. Olivér leugorva paripájáról, a nélkül hogy csak egy szót is vesztett volna, kardot rántott ellenére. A viadal rövid volt. Asperlin halálosan megsebesítve összerogyott; cselédei megrémülve állották körül. Olivér a haldokló mellett térdelvén, így szólt: „Szerencsétlen, ime a basa megadta régen érdemelt jutalmadat. Miért üldöztél kezdet óta? Valld meg, hová vitted Ilonát, s ne válj el hazugsággal e világtól.“

— „Gazember!“ kiálta Asperlin „rajtad száradjon vérem! te raboltad el Ilonát. Add vissza gyermekét a szülőknek, különben bakókéztől halsz meg.“

„Ne hazudj utolsó órádban,“ viszonzá Olivér : „Mondd meg, hol van Ilona?“

— „Azt te jobban tudod, mint én. Ah, legények, jöjjetek segítségemre!“

Olivér sorba kikérdezgette Asperlin embereit. Mind-egyik azt mondá, hogy urokkal kilovagoltak a kisasszony után : azt gyanították, hogy Olivér rabolta el.

Ez most csakugyan meggyőződött, hogy Asperlin nem részes Ilona elrablásában. Lovára pattant, cselédinek intett s visszavágtatott ugyan azon uton, melyen ide jött. Este elérte a fogadót, melyből kedvese eltűnt. Ott még most sem tudta senki, hová lett a leány, noha azalatt a leggondosabb kutatások és vizsgálatok tétettek. Az egész helységnek tudomására jutván az eset, mindenki kíváncsiságból kutatót, keresett, kérdezősködött.

Az egész dolog megfejtetlen maradt szegény Olivér

előtt; Ilona reá nézve el volt veszve. A történetek után többé nem időzhetett e vidéken. Sietve el kelle hagynia Svajcztot, mivel előre látta, hogy Ilona elrablása és Asperlin párviadalmi megölése után, minden törvényszék és hatóság üldözöbe veendi. Korán reggel elbucsuzott a szerencsétlen háztól és a Rajnán át Németországba, ezredéhez visszautazott.

XIII.

Mindaz, a mit Olivér hosszabb távolléte alatt átélt, most, midőn a hadi szolgálat és táborigény élet egyformaságába vissza tért, álmokként tünt fel előtte. De el is mult, mint az álom; napok, évek folytak el a nélkül, hogy sikerült volna otthoni barátjaitól, kiknek eleinte elég gyakran irt, Ilona rejtélyes sorsa iránt további felvilágosításokat nyernie. De az ifju idővel férfiúvá érett meg, és akkor másképen szokás tekinteni az ifju sziv ábrándozásait. Azonban e napok hatása mégis az maradt reá nézve, hogy ezentul a világ egyetlen egy leányát sem találta oly szépnek, oly szeretetreméltónak, mint a minő Ilona volt.

Olivér, különösen miután néhány év mulva szülei is meghaltak, keveset gondolt vissza La Sarrazra. Hazatérésre Asperlin és Ilona rokonainak kiolthatlan boszuja miatt nem gondolhatott. Így tehát könnyű volt elhatároznia, hogy egész éltén át katona, és mint olyan agglégény marad.

Így mult el tiz esztendő minden jelentőség nélkül olvasóinkra és talán Olivérre nézve is; Olivér hű maradt elhatározásához. Nem egy szép nő mosolygott reá kifejezésteljesen; hisz ő harminczhat éves korában is szép férfiu volt, ki még mindig hatással lehetett a gyöngéd szivekre. De Olivér most tökéletesen lemondott minden házasodási hajlamairól. Minden erejét a hadi szolgálatnak szentelte, és a legkellemebb, a mi érhetett, egy új hadjárat kihirdetése volt.

Erről pedig eléggé gondoskodtak az akkori erdélyi és magyarországi zavarok és a törökök hóditási vágya. Leopold császárnak örökké baja volt velök. 1663-ben a vitéz és eszes nagyvezér, Ahmed Kiuperli, száznegyvenezernyi sereg élén Magyarországra tört. A magyar rendek, ellenségeskedésben levén az osztrák kormánylyal, csak gyenge ellentállást ta-

nusítottak. Seregük alig rugott huszezer emberre, és a Montecuculi főparancsnoksága alatt álló, velök egyesülendő császári sereg sem volt erősebb. Nem csoda, hogy a török tatár egész Pozsonyig, sőt Morvaországba is nyomult és vagy negyvenezer keresztyént rabszolgaságba hajtott. A császár szorult állapotjában segítségül hitta a német birodalmat, a pápát, Franciaországot. Nem igen segítették. Franciaországból csak hatezer ember jött; s az egész birodalmi sereg alig ment ötvenezerre.

Olivér több alkalommal tünteté ki magát e hadjáratban. Egyik ütközetben kevés hija volt, hogy török fogságba nem jutott. De katonái hősiesen kiszabadították a fenyegető vész közül; azonban Olivér nehéz sebet kapott, mely miatt visszaküldték Bécsbe.

XIV.

Néhány hónap elfolyta után egészsége ismét helyre állt, s már állomását ismét elfoglalni készült, midőn a legváratlanabb esemény több időre visszatartotta Bécsben. Egy nap trombitahangokat hallván az utczáról, ablakához sietett. Egy francia ezred vonult át. Olivér csaknem esztét vesztette, midőn a francia tábornok közelében egy szép ifju tisztet látott lovagolni, ki nem volt más, mint Cugny.

„Cugny! Cugny!“ kiálta, kitárván karjait az utca felé.

A tiszt felpillantott, zavarodottan mosolygott, kardjával köszöntött és tovább lovagolt; többször visszanézett és integetett.

Olivér az ezred után sietett. Elérte a lovagló tisztet, ki valóban Cugny volt. Olivér barátja mellett maradt, míg az ezred megállt s a szállásokra bocsáttatott. Olivér és Cugny öröme határtalan volt. Azonban még némi szolgálati dolgok voltak elvégzendők. Rövid időre elváltak. Olivér azalatt lakásán nagy ebédet készített.

Este felé kopogást hall ajtaján. Ilona, Cugnytól követve, lépett Olivér szobájába. Olivér szótlánul bámult. Cugny és Ilona mindketten karjaiba borultak.

„Mikép jutott ön Bécsbe?“ kérdé végre Olivér Ilonát.

„Férjemmel,“ viszonzá az; „csak nem hagyhattam el!“

„Mit, hát ti férj és nő vagytok?“ kiálta Olivér magán kívül.

„Tíz év óta. Hát ön nem tudja? Nem kapta leveleinket?“ kérde Ilona.

„Egy szót sem. De ti együtt! Lehetetlen? Azt hiszem, álmodom.“

„És mi,“ mondá Ilona, „mi azt hittük, annyira nehezelt ön mindkettőnkre, különösen pedig én rám, hogy még feleltre sem méltat. Tehát, ön nem hallott semmit, kedves Olivér? E szerint, a mit könyezve hiában tettem írásban, még egyszer élő szóval kell tennem, öntől bocsánatot kérni. Ugy-e, kedves barátom, ön megbocsát nekem?“ — S e szavakkal a szép asszony megölelte s megcsókolta Olivért.

Ki nem bocsátott volna meg ily körülmények között szívesen akár halálos vétkeket is? Csakhogy Olivér még nem tudta, vajjon mit kell megbocsátania. Azonban, miután egyszer az első kérdések, feleleteknek, ölelések és fölindulásoknak vége volt, és nyugodtabb kedélyvel egymás mellett ültek, tüstént felvilágosodott minden. Ilona körülbelől következőképen beszélte el történetét.

„Emlékszik, jó Olivér, mily viszonyok közt éltem atyám házában La Sarraz városában. Megvallom, ön kedves volt előttem, nagyon kedves, mint még ma is. De akkor nevetségesnek tartottam a szenvedélyt. Épen azért bűnhödtem. Midőn férjem, im itt látja a gonosztévőt, megjelent, akkor kezdtem érezni, mi a szenvedély, mi a szerelem. Nem mondhatom, hogyan történt, ő iránta kevés nap, kevés óra alatt bizalmasabbá lettem, mint más férfiak vagy nők irányában évek folyta alatt. Ő megtudta szomorú végzetemet. Szökést ajánlott. Kétségbeesett állapotomban, s érezvén egyszersmind, hogy Cugny nélkül nem élhetek, mindenbe beleegyeztem. A szükséges lépések megtétettek. Ő Milanóba ment. Titokban leveleztünk egymással. Én, hogy szüleim és völegényem ne gyanítsanak semmit, beleegyeztem az Asperlin urali házasságba; azalatt drágaságaimat előre küldtem Bázélba és Cugny jelentette, hogy visszajön. Találkozásunk napja, órája, helye, mind megállapított. Önre bízam magamat, és ön segítségével minden szerencsésen sikerült.

„Mivel tudtam, hogy Cugny már közel van s rám vár, arra unszoltam önt, ha még emlékszik e körülményre, hogy a nyomorult fogadóban maradjunk, melyben az éjszakát töltöttük. Mihelyt meggyőződést szereztem arról, hogy mindenki alszik, felszedtem magam, kimentem az ablakon, és minden fáradságom daczára útnak indultam a közel kis város felé, melyet-ön még azon este velem elérni akart. — Alig mentem egy negyed órányira, midőn Cugny már elém jött. Könnyü hintója az erdő szélén állott. Kimondhatlan boldog voltam. Elindultunk. Minden akadálytól, minden árulkodástól megkímélve, elhagytuk Svajcz határait. Brüsszelbe érkeztünk. Ott Cugny nejevé lettem. És mindenek előtt önnök irtam, bocsánatáért esedeztem, mivel nagylelkiségével oly kegyetlenül visszaéltem volt. Feleletet nem kaptunk.“

Igy beszélt Ilona, és Cugny következően folytatta : „Hidd meg, Olivér, a boldog tiz év alatt, melyet együtt éltünk, te rólad minden nap megemlékeztünk. Látod, remélvén, hogy még élsz, s hogy még találkozunk, vagy legalább híredet hallok, csupán arra vágytam, hogy a sereggel, melyet királyunk a császárnak segítségül akart küldeni, Magyarországba mehessek. Ajánló levelek következtében sikerült Coligni seregéhez jutnom. S szerencsém kedvezőbb volt, mint remélhettem. Most végre rád találtunk! S te megfogsz bocsátani. Lásd, folytatá Cugny, kivéve zsebéből a gyöngyházast kést „Lásd Olivér, a régi kés még mindig megvan. Nem vágta ketté barátságunkat.“

Olivér nagy bensőséggel kebléhez ölelte barátját, s mosolygva mondá : „Gondolhattam volna a dolgok ez összefüggését! — Hiszen már gyermekkorunkban a kecskenyájnál mindig elraboltad tőlem hűtlen kis Ilonkám! No de nem haragszom a nálam szebb Párisra, azért el sem akarom pusztítani Ilont.“

XV.

Három boldog hetet töltöttek együtt Bécsben. Minden napjuk ünnep volt; Olivérben néha néha még fölébredett régi lángja Ilona irányában, de férfiasan megbirkozott szen-

vedélyével. Szerelme lassanként gyöngéd barátsággá változott. Ilona nem volt gyenge, Cugny nem féltékeny.

Cugny ezrede Magyarországra indult. Nejét ott hagyta a biztos fővárosban, remélvén, hogy majd télen a hadjárat bevégezése után magához hihatja. Olivérnek kevés nappal később szintén ezredéhez kellett visszatérni. El nem hagyta Bécset, mielőtt szép barátnéját minden kényelemmel elláthatta.

Nem szándékunk leírni a boldogok fájdalmát, melyet az elváláskor szenvedtek, még kevésbé a magyarországi hadjárat történetét. Tudva van, hogy Ahmed Kiuperli nagyvezér a Rába folyó felé nyomult, s hogy ellene Montecuculi, császári hadvezér, Szent-Gothárd mellett tábort ütött, hol végre 1664 augusztus elsején döntő ütközet történt, melyben a keresztyének tökéletes győzedelmet vívtak ki Muhamed hivei ellen.

Ez ütközetben Olivér is szokott hősiességgel harczolt. A törökök dühös ellentállást tanusítottak. Jobbról balról Olivér legvitézesebb harcztársai elesetek; ő azonban azokkal, kik élve maradtak, előre nyomult és azon kívül, hogy utoljára mint legidősebb kapitány, ezrede maradványait vezérelvén, nagy része volt a győzelem kiküzdésében, az a szerencséje is volt, hogy a fővezér észrevette. Montecuculi még a csatatéren őrnagygyá nevezte ki.

De győzedelmi diadala, valamint az öröm, melyet neki előléptetése szerzett, néhány nap mulva borzasztóan elkeserítetett. Aggódván barátjának sorsa fölött, ki a szent-gothárdi ütközetben szintén részt vett, a francia ezredek állapota iránt kérdezősködött. Itt azt hallotta, hogy Cugny kapitány elesett. Nem sokára könyező szemekkel olvasta e drága nevet az elesettek jegyzékében. Cugny, hevessege által elragadtatva, százada élén nagyon messzire nyomult előre, úgy hogy a törökök egész csapatát körülfogták. Midőn látta, hogy se regétől egészen elvágták, megparancsolta katonáinak, hogy karddal nyissanak utat a visszatérésre. Ő maga előlment. Borzasztó mészárlás támadt. Csak tizen tértek sebekkel fődve az eredhez vissza. A többiek, s köztök Cugny is, mind levágtak. Később megtalálták hulláját egy rakás elesett jancsár között, egészen összetiporva s szétvagdalva.

Igy halt meg a vitéz Cugny. Olivér fájdalma isszonyu volt. Kedélye egészen elkomorodott. Ezentul maga kívánta és kereste a halált. Minden következő ütközetekben többé nem bátorsággal, de kétségbeesett könnyelműséggel rohant a legszemelláthatóbb veszedelmekbe. Nem lelte halálát.

A hadjárat reá nézve nagyon is gyorsan végződött be. A császári udvar, daczára a szent-gotthárdi fényes győzelemnek, tiz évre megujtá a portávali fegyverszünetet. — Az ezredek visszaindultak állomásaikra. Olivér Érsekujvárra jött.

Sokáig nem volt bátorsága, nem is birta fájdalmát annyira leküzdeni, hogy Ilonát Cugny sorsa felől értesitse. Végre mégis megtette, midőn a béke vagy is inkább a fegyverszünet ki lön hirdetve. Ilona felelete megujtá baját. Ilona férje halálát már megtudta volt, nem sokára az ütközet után, Coligny egy leveléből, ki Cugny parancsnoka volt s ki őt nagyra becsülte. A fájdalom és ijedtség beteggé tette, most azonban már lassan üdülni kezdett. Beszélni kívánt Olivérral. Cugny halála után helyzete valóban szomorú volt, mivel, noha nem volt vagyon nélkül, de magánosan, rokonok, barátok nélkül kellett idegen földön tartózkodnia.

XVI.

Mihelyt szabadságidőt nyerhetett, Olivér Bécsbe utazott. A szép özvegy megifjult fájdalommal fogadta férje barátját. El lön határozva, hogy Cugnyné asszony férje öröksége, valamint saját vagyona átvételére Brüsszelbe utazzék; ügyei elrendezése után pedig visszatérjen az osztrák birodalomba saját és férje barátjához.

Ilona elutazott. A szórakozás jótékonyan hatott kedélyére. Egy esztendőnél tovább tartott, mig Németalföldön minden ügyét rendbe hozhatta. Annál élénkebben folyt a levelezés Olivérral. Olivér még mindig a régi volt, azaz, hogy szive meg nem változott. Az egykori kis markotányosnő, — a viruló hajadon, ki őt csak barátjának akarta nevezni, — a szép harmincz éves asszony özvegyi fátyolban — egyik ép oly szép, szeretetreméltó volt, mint a másik. Olivér ugyan minden levelében azt erősíté, hogy többé nem szerelmes, hogy a fiatalkori heveskedésen régen tul van; de

levelei lángoltak a barátságtól, mit minden más ember szerelmi lángnak nézett volna.

Cugny özvegye végre visszatért Németalföldről. Nem volt szükség; barátját Magyarorszáiban fölkeresnie, ő most Bécsben volt alkalmazva. Linzig eléje ment Ilonának.

Az első üdvözlések és ölelések gyöngédebbek voltak, mintsem mindketten gondolták volt. Ilona Olivér keblén könyekre fakadt. „Oly magánosan állok az Isten nagy világában“ mondá „oly árván. Nincs senkim e földön, csupán ön, kedves örnagyom. S így egészen az öné vagyok.“

„S kié vagyok én?“ viszonzá Olivér „nekem sincsenek rokonaim, barátim. Áldom az eget e kegyért, hogy gyermekori játszótársnőmhez vezet.“

Bécsben Olivér már a legszebb és legkényelmesebb szállást választotta ki a szép özvegy számára, közel saját lakásához. Ilona nem hálálhatta meg eléggé szivességeit. Mindketten ismét boldogabbakká lettek, mint régóta valának. Mindketten szükségessé váltak egymásnak; de azért mindkettő között ugyan azon viszony maradt fenn, mely közöttök kezdet óta uralkodott volt. Ez végtére nem volt Olivér kedvére. „E világon szived úgy is csak az enyém, Ilona,“ mondá — „s kié lehetne másé? add nekem hát kezedet is. Minek a válaszfal két ember között, kiknek egymáson kívül senkijök sincs a világon!“

„Jobban szeretném Olivér,“ mondá Ilona, „ha ezt nem kívánná ön tőlem. Azonban ha ez boldogabbá teheti önt, akkor kötelességem, beleegyezni. Nincs jogom, öntől akár a legcsekélyebbet, akár a legnagyobbat megtagadni.“

Ezen beleegyezés ugyan kellemesebb modorban is adathatott volna, azonban Olivér kibékült a keserü szavakkal, melyek ily szép ajkaktól jöttek.

Ilona Olivér nejévé lett. A legszeretreméltóbb, legboldogabb pár volt. Kevés, de nemes érzelmü barátok társaságában, életök ritkán háborgatott derültségben folyt le.

Tizenkilencz évig tartó házasságuk után, Ilona meghalt. Betegeskedését nagyon növelte a nyomor és iszony, midőn Bécs városa 1683-ban a törökök által ostromoltatott. A hü Olivér nem hitte túlélhetni Ilonája halálát; minden ki-

törés alkalmával a törökök ellen, vakmerően kereste a halált, a nélkül, hogy ohajtása teljesült volna. A császári katonának végre azt hitték, boszorkány-mesterséghez ért; hogy nem fog rajta sem kard sem golyó, mert ha köröskörül az ellenség lövései előtt minden összerogyott is, ő sérthetetlenül állott.

Bécs végre fel lön szabaditva a törökök ostroma alól Szobieszky János, a hős lengyelkirály által. A törökök visszaverettek Magyarországra és még tovább. De a magyarországi erősségek hatalmukban maradtak, azok közt maga a magyarok régi fővárosa, és Budavára is. A törökök e várost védbástyájuknak tekintették a nyugati keresztyénség ellen. Ezért tartották hadseregök színével megszállva, a vár főparancsnokságát pedig Abdi basára bízták, a ki legbátrabb, legeszesebb s legszerencsésebb vezéreik egyike volt.

Abdi basának, ki nem sokára fontosabb személylyé lett Olivérre nézve, mintsem hinnök, még mielőtt basa lett, már aga korában sok része volt a törökök azon diadalában, hogy 1669-ben *Candiát* bevették, bármily hősiesen védték is a keresztyének. Mint szeraszkiek ismét ez eszes, bátor Abdi volt az, ki 1672-ben Lengyelországban Kaminiek várát elfoglalá. Mindezekért a nagyur Benderi basává nevezte ki. Midőn Kara Musztafa nagyvezér 1683-ban Bécs falaitól visszaveretett, és ennek következtében serege a legnagyobb rendetlenségbe jutott, Abdi basa Buda falai alatt ismét összegyűjté a törökök erejét. Abdi basa ekkor Budavár főparancsnokává nevezetett ki, miután elődje, sebei következtében meghalt.

XVII.

Magyarországban néhány évig a harc minden jelentékeny eredmény nélkül folyt. Buda valóban bevehetlennek látszott. Az 1686-iki év nyarán a Lothringiai herceg új haderővel indult ostromlására; alatta Miksa, bajor választó fejedelem és Lajos, badeni herceg is szolgált. Így tehát három nagyhirű hadvezér egyesült Buda visszafoglalására. A munkálatok nagy buzgósággal folytak, egy roham a másikat követte, mindannyit azonban borzasztóan verte vissza Abdi basa okos és vitéz ellentállása.

Az alatt az ostromlók mindig közelebb jöttek az erős városhoz futóárkaikkal és sánczaikkal. A Lothringiai herceg Königsberg gróf által egy levelet küldött a basának, melyben arra szólította fel, hogy adja meg magát. A basa válasza nagyon udvarias volt: „*Igen is, adok hullákat és romokat.*“ Levele vérpiros selyembe volt tekerve; sejteni lehetett tartalmát.

E rövid felelet nagyon felbőszítette az ostromlókat; meg kétszereztek munkálataikat. A basa valószínűleg a nagyvezér segítségére számított, mivel ez közelben táborozott egy másik kémsereggel. De a Lothringiai herceg visszaverte a nagyvezért, s az alatt Buda falain rés lövetett.

Midőn a rés elég nagy volt, ismét rohamot határoztak. De a basa kétségbeesett vitézsége mégis mindenféle aggodalmakat szült. Remélték, hogy ha még egyszer felszólítják és fényes, tisztességes ajánlatokat tesznek neki, most talán hajlandóbb lenne, alkudozásokba ereszkedni. Most már csak az volt a kérdés, kit küldjenek hozzá? — Badeni Lajos, kinek ezredében Olivér mint őrnagy szolgált, ezt ajánlotta, mint legügyesebb, legbiztosabb tisztjét.

Olivért tehát megbízták, hogy menjen fel Budára s kísértse meg, a basát megadásra bírni, miután úgy sem lehet reménye a menekülésre; ellenkező esetben pedig tudassa vele, hogy a legközelebbi szerencsés roham alkalmával egész seregével együtt lekonzolják. Olivér őrnagy engedelmeskedett. Egy tiszt, egy tolmács és egy trombitás kíséretében felnyargalt a várba. Bebocsátották, s mindjárt el is vezették a basa palotájába.

XVIII.

Abdi basa, erős, izmos, sőt szépnek is mondható, körülbelül ötven egynéhány éves férfiú, a keresztyén sereg küldöttjét vele született, csöndes büszkeséggel fogadta, mely a törököknek oly jól áll. Egész lényében valami óriási, nemes volt, mit a bő keleties ruházat még fokozott. Kezével intett, és Olivér azon méltósággal, határozottsággal és kimélő udvariassággal mondta el ajánlatát, melyet a hadvezérek parancsoltak volt. A basa a győztes hideg nyugalomával állott előtte, tekintetét el sem fordítva a szólóról, míg a tolmács

Olivér beszéde tartalmát török nyelven újra elmondta. Ekkor a basa arczvonásai csodálatos mosolylyá változtak.

Olivér észrevette e mosolyt, s várta a büszke török nyilatkozatát. Ez azonban sokáig hallgatott, mintha haboznék elhatározásában. Végre a tolmács által megkérdezteté az őrnagy nevét, születése helyét, mióta szolgál s melyik ezrednél. Olivér e kérdésekre röviden felelt s kérte a basa szives nyilatkozatát Budavár átadása iránt. A basa azonban egy ideig gondolkodva járván fel s alá a diszes teremben, végre a háttérben megfordult s egy mellékszobába ment, néhány percz elmulta után azonban visszatért a terembe s az őrnagy felé lépett.

„*Fa reteri té geins, y fari reteri lé min!*“ mondá a basa komolyan s gyorsan. Olivér a tolmácsra nézett; ez, nem értvén a basát, majd az őrnagyra, majd a basára tekintett. — A török látván, hogy nem értették, mivel nagyon gyorsan beszélt, Olivérhez intézett szavait most lassabban és nagyon tisztán ismételte: „*Te dis, fa reteri té geins, y fari reteri le min!*“ (Mondom, küldd ki embereidet, én kiküldöm az enyéimet!)

Olivér csakugy bámult, midőn itt Budán, a basa ajkairól az ő szülőföldje nyelvét, a La Sarrazi romlott francia szavakat, hallotta, de még inkább, midőn Abdi basa kezében az ismert gyöngyházast kést vette észre. Olivér zavarodottan tekintett a basára, természetére, arczára — valóban Cugny volt, senki más! Olivér kiküldé a tolmácsot s a trombitást. Abdi basa kísérete tisztjeinek megparancsolá, hogy hagyják egyedül, s adjanak frissitőket eme keresztyéneknek. Alig záródott be mögöttök a terem ajtaja, Olivér s Cugny már egymás keblére dültek, örömtől könnyező szemekkel, néma fájdalommal karolva át egymást.

„Lám, most mint véa embereknek ellenségesen kell egymással szembe állanunk, mint gyermekkorunkban a kecskenyájakkal!“ mondá Cugny: „De mondd, hol van a mi marcotányosnők, az én Ilonám?“

Olivér, mélyen megindulva, hangosan zokogott. Aztán, magához térvén, elbeszélt barátjának mindent, a mi a szentgotthárdi ütközet, körülbelöl husz év óta történt, midőn Cugnyt mint halottat siraták, későbbi egybekelését Ilonával, végre ennek néhány év előtt bekövetkezett halálát.

„Áldás hamvaira!“ mondá a basa tört hangon, szemeit törülve : „Halhatlan szép lelke odaát vár mindkettőnkre. Ne sirassuk. Ő most is a miénk. Atyánk palotájában, a mindenségben, csak szobát cserélünk.“

„De hát te élsz még?“ kiálta az őrnagy, Cugny barátjára tekintvén, s néhány lépést hátrálván : „S te török vagy? Te vagy a rémitő Abdi basa? Mikép történhetett ez? Kedvem volna megesküdni, hogy szemem fülem hazudik.“

„Reggelizzünk együtt, Olivér!“ mondá Cugny, az őrnagyot egy pompás mellékszobába vezetvén. A basa egy intézésére válogatott reggelit hoztak fel.

XIX.

Mihelyt a szolgák eltűntek, s a barátok egyedül maradtak, Cugny megfejté az őrnagynak a rejtélyt.

„Gondolhattam,“ mondá Cugny, hogy az elesettek közé fognak számítani, mivel úgy hiszem, Szent-Gothárd mellett katonáim közül egy sem maradt élve. Én azonban az utolsók között estem el meglőtt lovammal; a jancsárok lefegyvereztek, kihúztak a halottak közül s mint foglyot magukkal vittek, azonban ki nem raboltak. Később megtudtam, hogy ezt Ahmed Kiuperli nagyvezérnek köszönhetem, ki közelről látott engem s embereimet saját katonai nagy vesztére harcolni. Ezóta magánál tartott, mint rabszolgáját. Konstantinápolyba hoztak, hol egy Ali Muhamed nevű francia renegát felügyelete alá adtak. E férfiúval nem sokára megbarátkoztam. Becsületes derék ember volt, s csakhamar megnyertem jóindulatát. Ali Muhamed a nagyvezért tüzérségi és erődítési ismereteimre figyelmeztette. Nem sokára tervet kellett rajzolnom. A nagyvezér magához hivatott, s több alkalommal értekezett velem hadügyek és erődítések felett.

„Még mindig reméltem, hogy a háboru végével a hadi foglyok kicserélése alkalmával majd szabadon bocsátanak. „Arra ne számolj“ mondá a vezér, „hisz téged a halottak közé soroztak. Megtartlak magamnál. Csak rajtad áll, a porta szolgálatába lépni s szabaddá lenni. Vedd fel a turbánt, s tüstént agának nevezlek ki. Tehetségeiddel Törökországban néhány év alatt a legmagasabb méltóságokra emel-

kedhetel. Husz évig szolgáltál a francziáknál, s minden vitézséged, buzgóságod s ismereteiddel nem vitted tovább, csak kapitányságig. Nehezen is lett volna ott belöled több. Ostoba szokás és intézmény az a keresztyéneknél, hogy midőn valakinek érdemeiről van szó, nem őt magát, hanem nagyatyját s őseit tekintik s az állomást, mely észet és bátorságot kíván, nem a legbátrabb, a legeszesebb férfiúval töltik be, hanem olyannal, ki különös czimei s őseinél fogva tarthat rá igényt. — Vedd fel a turbánt; aga vagy.“

„Ez ajánlat iránt eleinte nagy ellenszenvvel viseltetem, noha átláttam, hogy a vezérnek némi tekintetben igaza volt. Ali Muhamed minden fogását felhasználta a rábeszelésnek, hogy a vezér ajánlatai elfogadására birjon, ki akkor a törökök nagy birodalma fölött mind a három világrészben uralkodott. Nem hinnéd, mily eszközök használtattak fel megterítésemre. A nagyvezér többször magához hivatott, de mindannyiszor haragosan bocsátott el magától. „Te bohó“ így szóla egyszer „ha a francia király nekünk segédsereget küldene, vonakodnál-e, vitéz katonáim sorában s vezérletem alatt harcolni?“ — Midőn erre nemmel feleltem, azt mondá: „Te most az én rabszolgám vagy, nem vagy többé királyod alattvalója. Ime felszólítalak, harcolj vitéz katonáimmal együtt; becstelenitőbb-e az? Dicsőbben jutalmazlak, mint valaha tehették volna a frankok. Mi tart vissza? Most már semmiféle eskü nem köthet. Esküdet megtörte a fogság. Mi gátol, ha csak nem oktalan előítéleted, hogy a porta szolgálatában a legfőbb tisztségekre emelkedjél?“

„Következőleg válaszoltam: „Uram, ha megtagadnám hitemet, Istenemet, ki bizhatnék hitemben, hűségemben?“ — A nagyvezér szánó mosolylyal mondá: „Bohó, tehát azt hiszed, más Istened van, mint nekünk? Vagy talán külön török Isten s külön keresztyén Isten van? A te Istened az enyém is, s nincs kivüle más. Ki követeli, hogy hadd el Istenedet, vagy Istenemet? — De hitedet? Ha jobbat találnál, nem hagynád-e el az előbbit, felszólítás nélkül? És ösmered-e már Muhamed, a nagy próféta hitét?“

„Midőn nemmel feleltem, a vezér azt mondá: „Eredj tehát, s ösmerd meg előbb. — S e naptól fogva több rendbeli

muhamedán tudós kezdett meglátogatni. Rabszolgaságom első éve alatt meglehetősen sajátommá tettem a török nyelvet. Sokat vitatkoztunk a vallás dolgai felett, noha egész életemben nem igen foglalkoztam volt a hittudományyal. Térítőim egyike igen bölcs ember volt, vele legjobban szerettem értekezni. De miután nálam minden fáradsága hiában volt, s teljességgel nem akartam megbarátkozni a mecsetekkel, mosódásokkal stb. ő is elhagyott, mint a többiek már az előtt, mondván: „Kedves barátom, te nem vitatkozol többé az Isten, és a tulvilági remények felett, neked csupán a templomok falai és kövei, a bor és opium s effélék iránt van ellenvetésed. Valóban bölcsőbbnek, vallásosabbnak, okosabbnak gondoltalak, mint a minőnek talállak. Tudd meg tehát, a lények legfőbbike, a teremtő, a mindenség atyja, nem a személyt, nem a félholdat, nem a keresztet nézi. Ő teremtményei szívéhez beszél; és bármily nyelven vagy szertartással, akár mecsetben, akár templomban imádják gyermekei, ha tiszta szívvel teszik ezt, kegyelmet nyernek színe előtt.“

E szép szavak elfelejthetlenné váltak emlékezetemben, szívemben. De megemlékezvén Ilonáról, rólad, régi jótevőm, Bellefonds tábornokról, irányotokbani hű barátságom irtózott a turbántól. Így mult el két esztendő. Már alig remélhetém, hogy az élők közé számíttatom. Sőt többször azt is sejtettem, hogy Ilona nőül ment hozzád. Bármennyire borzadtam eleinte e lehetőség előtt, végre kivántam, hogy úgy legyen, mivel mindkettőtököt szerettelek, rátok nézve ugyanis örökre el voltam veszve.

„Ali Mohamed egy reggel könyező szemekkel adta tudomra, hogy a nagyvezér elhatározá, egy csapat rabszolgáival engemet is Ázsia belsejébe, egy ottani birtokára küldeni. „Soha ember, ki a legszebb szerencsére méltó — így szól hozzám — megfoghatlan makacssága által szomorúbb sorsra nem jutott, mint te.“

„A nagyvezér ugyan e napon ismét magához hivatott. „Most,“ így szólt, „utólszor beszélek veled, utólszor választhatsz szabadság, vagy rabszolgaság között. Nos megváltozott-e nézeted? Győzött-e egészséges emberi eszed? — Tudd meg tehát, még mindig rajtad áll, vagy mint szabad ember a

nagyúr dicső hadi szolgálatában tehetségeidhez méltó pályán indulni, — vagy pedig életed végeig Ázsiában, mint közönséges rabszolga, felügyelőm botja alatt kemény kézi munkát végezni, mindaddig, míg becestelen homályban elhalsz.“

„E szavakat hallván, ázsiai jövőmet s magamat örökre elveszve látván Európa, Ilona, Bellefonds előtt s előtted, eddigi életemet úgy néztem, mintha végkép kihaltam volna belőle. Más világ polgára lettem. Oly pályát kelle kezdenem, melynek semmi köze nem volt előbbi életemmel. Fölvettem a turbánt. Ezt már előbb tettem volna, ha tudom, hogy nőm a tied lett. Abdi nevet kaptam. A nagyvezér földbirtokán azonnal szép lakást rendeztek be számomra. Ahmed Kiuperli egy pompás turbánt, gazdag palástot, drágakövektől csillogó kardots két gazdagon himzett erszényt küldött, melyeknek egyike aranyokkal volt telve, a másik pedig agává (ezredes) kineveztetésemet foglalta magában.

XX.

„Ezentul tevékeny életet éltem!“ folytatá Cugny. „A törökök már húszesztendőnél tovább ostromlák az erős Candiát, a hasonnevű nagy sziget fővárosát. A velenceiek kétségbeesetten harczolának erődítvényeik falai és sánczai mögött. Ahmed Kiuperli minden áron be akarta venni a legyőzhetlennek látszó várost. 1666-ban iszonyu sereggel indult ellene. Tanácsomra s felügyeiletem alatt nagy mennyiségű ostromlőszerek öntettek, én vezéltem a különféle munkálatokat s a rohamokat. A siker nem maradt el. Candia három év mulva hatalmunkba jutott. Már az ostromlás ideje alatt a szeraszkiéri méltóságot nyertem, mely annyi mint az európaiaknál a tábornoki rang. A nagyvezér, magának IV. Muhamed zultánnak is bemutatott.

„Két évvel ezután hadaink Lengyelországba indultak. Kaminiék ostromlása rám bízott. 1672-ben bevettém az erősséget. Jutalmul a nagyur Benderi basának nevezett ki. Csak a béke megkötése után mentem el tartományomba. Itten, palotám belsejében minden keleti kényelem élvezésén kívül, megnyilt előttem tágas köre a jótékony tevékenységnek; megkísértém, a vad önkény helyébe igazságot ültetni,

a barbár népet nemesebb érzelmekre emelni, a fél vad tatárokat emberségre tanítani. Nem voltak rabszolgáim, hanem csak cselédim; s ezeket nem szolgálomnak, de barátaimnak tekintettem. Ha európaiakat kaptam ajándékol vagy ha pénzen vehettem meg ilyeneket, rövid idő múlva mindnyájukat szabadon eresztettem, azon egy kikötéssel, hogy menjenek Bécsbe s tudakozódjanak az iránt, élsz-e még te, életben van-e még Ilona. Fejedelmi jutalmat ígértem annak, a ki határozott hirrel tér vissza. Azonban egyetlen egy sem jött vissza. A Benderi rabszolgák közül csupán egyetlen egyet találtam, ki francia nyelven tudott beszélni. Ez egyike volt azon háromszáz nemesnek, kiket La Feuillade Candia védelmére magával hozott. Du Montnak hitták s Candián ugyan azon kitérés alkalmával jutott fogságra, melynél Beaufort herczeg életét veszté. Ennek is megbízásokat adtam hozzád és Bellefonds tábornagyhoz, a nélkül azonban, hogy származásomat tudattam volna vele. Szabadon bocsátottam. Számoltam becsület-szavára. Azonban ő sem adott többé életjelt magáról.

„Igy éltem Benderen, tisztelve, szeretve, jótékony munkásságban. Meg voltam elégedve sorsommal. Ábrándjaim egyike volt gyakran, hogy téged s Ilonát még egyszer nálam foglak láthatni. Ábránd maradt. De pompás drágaköveim között ott függött kis késed. Látod, a neveddel ékitve, aranyba foglaltattam. Ez volt a legkedvesebb emlék gyermekkorom oly régen eltűnt édenéből.

„A magyarországi háboru végre ismét kisodort hosszú nyugalomból. Állomást adtak Kara Musztafa nagyvezér seregében s bécsi veszteségünk után rám bizatott Budavár védelme. Valamint Bécs falai előtt, itt Budán is több hadifogolynál kérdezősködtem utánad. Különös, hogy mindig olyanokra akadtam, kik soha nem hallották híredet. Hólnak hittelek. Oh mennyire áldom a végzetet, mely téged, Olivérem, ily csodálatosan, ily váratlanul hozzám vezetett!”

Mindketten ismét egymás karjaiba dőltek, egy pillanattig elfelejtván, mily ellenséges körülmények között látják visszont egymást. A reggeli órák ezer emlékezés és elbeszélés között vagy pedig az utolsó háború, a hadvezérek, az általuk elkövetett hibák, a győzelmek vagy veszteségek okai

feletti értekezések közt multak el. Olivér különösen, az augusztus 14-kén történt utolsó ütközet felől, barátja előtt még ösmeretlen felvilágosításokkal szolgált, mely alkalommal a nagyvezér, ki csak harminczezernyi sereggel rendelkezett, ennek daczára elhagyván a sánczokat, a tulnyomó császárisereg által tökéletesen megveretett. A budai basa mérgesen káromkodott s azt mondá : „Én előre figyelmeztettem. Még nem volt annak ideje.“

XXI.

„Felmentő seregre tehát nincs többé reményed!“ mondá Olivér őrnagy : „Eleget tettél saját s a porta becsületének. A mit ezentul akarsz tenni, csak vesztedre s a porta kárára lehet. Budát megmentened, lehetetlen ; de tisztességes visszavonulásod által megmentheted vitéz seregedet és segítséget hozhatsz a nagyvezér a nélkül is elgyengített hadseregének. Bástyáidba rés van löve. Mi ott állunk a végfalak közelében, minden elő van készítve a holnapi rohamhoz. Bár mily hősiességgel véded magad, bár mily eszközök állanak is még hatalmadban : Budát, hidd meg, kétségtelenül elfoglaljuk s aztán ki lesz téve a legborzasztóbb sorsnak. Minek tehát ez időnkivüli, hasztalan büszkeség, mely egy népes város s egy hős sereg elpusztulását rántja maga után s mely a porta érdekeivel oly nyiltan ellenkezik? Nyújtsd ide kezedet! Kiméljünk emberi vért! A Lothringiai herczeg nagyra becsül. Elöttem kinyilatkoztatta, s egyenesen rám bizta, hogy mondjam meg neked : ha az emberiség szavára hajolsz, irántadi hálája nem ösmerend más határokat, mint a melyeket magad szabsz neki. Nyújtsd ide kezedet. Hogy ezerek életét megkiméljük, szerződünk a legtisztességesebb megadás feltételei iránt. Csak nem kívánhatod, hogy holnap fegyveresen álljunk szemben egymással? — Ha te meghalsz, mi nekem az élet? Ha én esem el — barátom, nem állott-e rajtad, engem megmenteni?“

A budai basa komor szótalansággal hallgatta végig az őrnagy beszédét. Midőn Olivér elvégezte szavait s feleletre várt, a basa komolyan tekintvén az őrnagy szeme közé, így válaszolt : „Őrnagy, néhány szót ejtettél egy irántam tanusítandó

háláról, azon esetben, ha feladom Budavárát. Reménylem, nem tartasz képesnek ily alávalóságra. Ez esetben, Olivér, barátságunk valóban ketté lenne vágva. Hátat fordítnék neked, sajnálkozván elfajulásodon. — De nem, hisz én ösmerek téged. Megbizásod volt ez a budai basához. Teljesited kötelességedet; de én is teljesítendem az enyémet. Példád egy indokkal több arra, hogy úgy éljek és haljak, mint becsületes ember. Halld tehát s tudassd tábornokaiddal: E pillanatban nem ösmerek más érdeket, csupán azt, melyet kötelesség s becsületérzés parancsolnak. Buda nem az enyim, hanem a nagyur tulajdona; nem rajtam áll, hogy feladjam ellenségeinek, arra a nagyur parancsa kívántatnék. De arról most szó sem lehet. E szerint tehát vagy megtartom számára az erősséget, vagy elveszek romjai között. Ez szilárd elhatározásom.“

Ez volt körülbelöl tartalma azon feleletnek, melyet a hűség és becsületérzet a basától követelt. De ezután a barátság ismét visszalépett jogaiba. Cugny magához szorítván Olivért, így szólt: „Barátom, most részemről is egy ajánlatot teszek neked. Siess vissza a táborba válaszómmal, holnap teljesítsd kötelességedet, de kiméld életedet. Ezt én nagyobbra becülöm enmagam életénél. S ha, a mint reménylem, életemet s Budát szerencsésen megtartom, akkor barátom, jer hozzám, éljük egymás társaságában öreg napjainkat. Nálam nyugalmat találandsz s kényelmet. A vallás miatt ne gyötrődjél. Mindkettőnknek *egy* az Istenünk, *egy* a hitünk. Mi gondunk a dervisek s a barátok beszédeire!“

Olivér egy perczig habozott, aztán így felelt: „Holnap az ég ítélend felettünk. De bár milyen legyen végzetünk, Cugny, köszönöm szivességedet. Elfogadom ajánlatod. Szeretnék még egyszer boldog lenni e világban. S ezt csak nálad érhetem el.“

Ezután elváltak.

XXII.

Olivér, ezen váratlan és rendkívüli esemény által, egymással ellenkező érzelmek duló árájába lön sodorva, oly annyira, hogy alig birta fentartani nyugodtságát és eszméle.

tét, midőn elhagyta Budavárát. Sokáig nem hallotta a kísé-
rőtiszt szavait, ki az alkudozások eredménye iránt kérdezős-
ködött. Olivér időről időre hangosan kaczagott fel, hihetetlen,
de mégis való kalandjának benyomása alatt. Kísérői jó ideig
hiában lestek felvilágosítást ajkairól. Végre attól tartottak,
hogy a derék őrnagy eszét vesztette, hogy Abdi basa beadott
neki valami italt, melytől megbolondult.

Megérkezvén a császári előörsöknél, az őrnagy, ismét
magához térvén, könyes szemekkel tekintett a kísé-
rőtisztre, kezét szoritotta s így szólt: „Bocsánatot magamvisele-
teért. Nem birtam magammal. Rendkívüli élményem volt. Kép-
zelje csak, Abdi basában legrégebb, legkedvesebb ifjúkori
barátomat találtam fel!”

Ezután futólagosan elbeszélte a basávali hosszas tár-
salgása jelentékenyebb részeit, így végezvén beszédét: „Jöj-
jön ma este hozzám sátromba. Egy pohár bor mellett töb-
bet mondok, ha érdeklí, elbeszélem önnek a basa történe-
tét s az enyémet. Szükségem van valakire, ki előtt kitérjem
keblemet, különben megreped szívem a gyönyörtől s fájdá-
lomtól.”

Az őrnagy, megérkezvén a táborban, mindjárt a főhadi-
szállásra ment s jelentést tett az összegyűlt hercegek és tá-
bornokok előtt megbízása eredményéről. Azt sem hallgatta
el, hogy a basa, ki oly visszautasító választ küldött, földije
s barátja, kit a szent-gotthárdi ütközet óta halottnak hittek.
Olivér szavai nagy megindulását árulták el.

A hercegek a csodálkozás mosolyával hallgaták végig
az őrnagy elbeszélését, nagyon regényesnek találták az egész
esetet, azonban inkább azon törték fejöket, mily komoly kö-
vetkezéseket vonhat maga után a vitéz basa elhatározása.
Néhány tiszt, ki úgy sem jó embere volt Olivér őrnagynak, a
basának most általa történt magasztalását később nem na-
gyon barátságos értelemben magyarázta. Sőt olyfélékkal
is gyanusították, hogy Olivér megbízása teljesítése alkal-
mával rossz szolgálatokat tett a császári seregnek. Ez Olivér-
nek tudomására jutott ugyan azon tiszt által, ki elkísérte
volt Budára, s kit estére magához hívott. Az őrnagy tüstént
a Bádeni herceghez ment, azt követelvén igazolására, hogy

parancsolják a holnap történendő rohamnál a legveszedelmesebb állomásra.

Más nap két oldalról rohanták meg Budavárát, 1686-iki szeptember másodikán. Ritkán történt e hadjáratban támadás oly rendben, oly jól kiszámított tervekkel, oly hatalmas erővel; ritkán oly bátor, halált megvető, kétségbe esett védelem. A mi a hadi tudomány és tehetségtől telhetik, e napon mind két részről teljes működésben volt.

Abdi basa maga vitte a főparancsnokságot, hol a harc a legnagyobb dühvel folyt, — a résnél. Ügyes intézkedései, saját, és fegyelmezett katonáinak vitézsége által az ostromlók támadásai mindig szerencsésen és roppant veszteséggel verettek vissza.

Erre uj császári hadtest indittatott a rés felé. Közte Bádeni Lajos ezrede is, melynél Olivér, mint őrnagy szolgált. E kitünő tiszt, századai élén nyomult előre, vész vihar között, a főpont felé, melyért a gyilkos harc folyt. A törökök háttérében mindenkiészrevette a vezénylő basát. Bádeni Lajos ezrede tüzelt, aztán szegzett szuronyyal a törökök ellen rohant. A basa Olivér szeme láttára rogyott össze, egy golyótól találva. Olivér őrnagy kivont karddal tört oda, hol barátját elesni látta. Nem sokára azonban saját katonái Olivért is földre rogyini látták, több lövéstől találva. A törökök, feldühödve szeretett vezérük halála által, megtizsereztek gyilkoló tevékenységüket. De minden erőltetés hiábavaló volt. A keresztyének betörték a résen. Buda visszafoglaltatott, harmadfél hónapig tartott ostrom után.

* * *

„Igy veszték el egymás fegyverei által“ — mond egy francia krónikairó — „e nemeskeblű, hű barátok, kik magas születés fénye nélkül, csupán önérdemük által, birtak oly tisztas állásra emelkedni.

A m o r m o n o k.

Idegen kutfők után SZEBERÉNYI LAJOS.

Néhány év óta több ízben volt szó a hírlapokban és közéletben azon új vallásfelekezetről, melyet közönségesen mormonoknak hívnak.

Annál nevezetesebb pedig e felekezet, hogy az épen korunkban alakult és fejlődött, midőn a nagy tömegek az anyagiság által csaknem egészen elfoglaltatnak, midőn inkább érvényre kezd emelkedni azon téves életelv, hogy a tudomány, a szellemi képzettség is csak annyiban bír értékkel, amennyiben az anyagi jólétnek hordozója, előmozdítója.

E vallástársaság, mely nemcsak keresztyénnek állítja magát, hanem kitünőleg „*az utolsó napok szentjei*“ (Latter-day Saints) nevet igényli magának, mintegy 30 év előtt keletkezett. De ama magának tulajdonított név daczára ugylátszik, hogy a keresztyénség hittanításait és erkölcsi elveit sok tekintetben végkép felforgatni törekszik, míg más részről tagadhatatlan, hogy tévedéseit a szent irás, különösen az ó testámentom helytelenül magyarázott mondataival takargatja, s egyuttal arra irányozza tevékenységét, hogy benső ürességét némely külső előnyök által elpalástolja. Épen azért e felekezet csak is Amerikában, e mindenféle vallási szakadások termékeny hazájában, keletkezhett. Miután pedig itt szervezvén magát, némileg megerősödött, az ujság csábító zománcza s a világ minden tájaiba kiküldött terjesztői tevékenysége következtében sok gyöngé elmét magához edesgett, noha ismét kétséget nem szenved, hogy valamint mindenben, úgy itt is a vérengző erőszak, melyet az amerikaiak kezdetben ez új tanítás elfojtására használtak, nem kevésbé mozdította elő annak terjesztését.

Nem hiszszük ugyan, hogy e felekezet nagy mérvű hódításokat legyen képes tenni, sőt inkább meg vagyunk győződve, hogy a tiszta keresztyénség és józan ész előbb utóbb

diadalmaskodva fölötte, egészen el fogja azt törülni, mégis e tünemény az újabb kor történetében sokkal fontosabb, hogy sem nyomai meg ne maradnának. Minden esetre csodálatra méltó, hogy e szakadék, mely 1830-ban csak a tudatlan szerző családjából és két párthivéből állt, most 30 év után mind az öt világvégben szervezve, tetemes pénzüsszegek által gyámolítva százezernél több követővel dicsekszik; Amerikában pedig *Deseret*-nek (az általok alkotott uj-egyiptomi nyelven annyi mint „mézgyűjtő méh“) nevezett egész tartományt foglal el, s mint ilyen az észak-amerikai szabad államokhoz kíván csatoltatni. Ime tehát e különös felekezet rövid ismertetése.

I. A mormonok felekezetének szerzője s ennek látásai.

A mormonok felekezetének alapját bizonyos *Smith* József vetette meg, ki angol vallású szülőktől 1805. sept. 23. Vermont állam Sharon nevü városkájában született, honnan azonban később szülőivel együtt Manchesterbe — közel Palmirához — Uj-York államba költözködött. Szülei nem a legjobb hirűek voltak; mert a helyett, hogy a tisztességes megélhetés eszközeit szorgalmas munkásságban keresték volna, éjjel nappal az említett táj erdeiben bolyongtak, bizonyos vélt titkos kincseket keresve, imitt amott fölászva a földet, magukkal hordott bizonyos „bűvös kö“ utmutatása szerint.

E foglalatosságuk által némely babonás embereknél némi tekintélyre jutottak, melyet saját érdekekben ugyan igen előnyösen, de nem nagyon dicséretesen tudtak fölhasználni. József fiok, ki fiatal kora óta ábrándozó és magába zárkozott volt, szüleinek bolyongó élete által még inkább elidegenítettén a tevékeny élettől, mindinkább átengedte magát a vele született buskomolyságnak. Ezt még inkább élesztette bizonyos methodista hitszónok, ki azon vidéken a világ romlottsága ellen rendkívüli buzgósággal szónokolt. József fölzavart képzelme a bünöktől való könnyebbülést imádkozásban kereste, melyet egyedül, az erdők legpusztább vadonaiban végzett. Nem csoda tehát, ha már 17 éves korá-

ban bizonyos látásokról kezdett beszélni. Nem sokára nyilvánítá szülői előtt, hogy egy angyal kijelenté neki, miszerint ő van hivatta „ a papirendet Melchizedech rendje szerint megújítani, hogy e megújított rend az emberi nemet az Ur ezeréves országlására előkészitse.“

Már e kezdetből is kitűnik hogy az ábrándozó lelkű ifju elméje az említett methodista szónok beszédei következtében az ugynevezett chiliasmusnak, vagyis a megváltó új földi országának, mely bővölködve minden földi gyönyörökben, ezer évig fogna tartani, tévutaira vezetettet. E tévészme nem most újult meg először a keresztyén világ kebelében.

Nem sokára ezután, t. i. 1823. sept. 21. Smith Józsefnek ujra látása volt, mely által neki az Ur angyala kijelenté, hogy ő van kiválasztva, miszerint a közel Kumorah hegyén az ezernél több év előtt eltemetett, igen nevezetes „szent könyvet“ kiemelje, mely amerikai ó-indián látnokoktól származván, Amerika első lakóinak eredetét, azoknak Zsidóországból lett ide átköltözését, valamint további történeteiket is, leírja. Következő nap Józsefet „titkos ösztön“ Kumorah hegyére vezette, hol rövid keresés után egy nagy, felül befalazott négyszögü edényt talált. Midőn azonban a kő felnyitásához fogna, „angyali hang“ tudtára adta, az hogy ő szive tisztátalan, következőleg méltatlan arra, hogy az „arany bibliát“ kiemelje; de ha állhatatos lesz, e kegyelemben kétségtelenül fog részesülni. Állhatossága jelének pedig annak kellett lenni, hogy ha az emberek őt most csalónak, és gonosztevőnek fogják is tartani, földadatához hű maradjon s ne engedje magát „tökéletessége keresésében“ megzavartatni.

Smith e látásaiból kiderül, hogy ő ábrándossága daczára is gondos és előrelátó volt, midőn látásaira vonatkozó ily tudósítások által előre le akarta törni a világ ítéletének élet, jól tudván azt, hogy sem saját, sem családjának élete nem olyan, hogy magát föltétlenül látnok gyanánt kiadhassa. Igy péld. 1825-ben Pennsylvania Harmony nevű városkájában Hale Emmát elcsábitotta, hogy vele megszökjék; ugyan azon időben egy Lawrence nevű gazdag amerikait rávett, hogy vele szövetkezzék általa állítólag Susquehanna tar-

tományban felfödözött igen gazdag ezüst bányák nyitására. Lawrence e célra sok pénzt előlegezett; midőn azonban maga is a kitűzött helyre ment, belátta, hogy megcsalatott. Hasonlókép egy más igen gazdag, Stovell nevű haszonbérlet is rászedett, azt állítván, hogy lakása, Manchester, közelében bizonyos rejtéklarlangban egy nagy tiszta arany darabot fedezett föl, melynek felét oda ígérte, ha őt Stovell nevével, a főnebb említett Hale Emmával, Pennsylvaniából Uj-Yorkba szüleihez kísérendi. Stovell elfogadván az ajánlatot, eleget tett kötelességének, de nem sokára nem csekély meglepetésére meggyőződött, hogy megcsalatott.

Igy tudta Smith József életének azon óráit, melyek „látásain“ kívül földi ügyeire főnmaradtak, felhasználni. A megcsalatottak természetesen nem sokat gondoltak nevével; ő azonban már ezelőtt tapasztalt „látásaira“ hivatkozva, erősen állította, hogy az emberek becsületét rágalmazni fogják, mit azonban ő, mint állhatatossága próbáját türelemmel kénytelen elviselni.

És valóban nem sokára bekövetkezett az idő, hogy megpróbáltatása véget ért. 1827-diki september 22. (ez adatokból látható, hogy Smith az őszi éjnapegylenlőségi időszakra sokat tartott) ismét Kumorah hegyére vezetettvén, ott az említett köedényt valóban fölnyitotta, s a benne rejtett kincseket kiemelte. E kincsek pedig a következők valának: Laban (ó-testamentomi ismert személy) kardja, mely szerinte Zedekiás király idejében jutott Amerikába (mikép? arról mélyen hallgat), egy pánczél, látnoki szemüveg, mely tiszta drága kövekből készült, melynek neve Urim és Thumim, s melynek segítségével multba és jövőbe pillanthatni; végre arany táblák, melyek három gyűrűvel könyv alakjába foglalvák s mindkét oldalon egyiptomi írással ellátvák, egy részben bepecsételve, mint a mely az uj tanítást foglalja magában. József mind e találtaknak állított kincseket atyja házához vivén, miután ennek hire elterjedt, a lakosok egész tömegei gyülekeztek az atyai házhoz azon szándékkal, hogy tőle ez arany írást vagy szép szerével, vagy erővel elvegyék. Ennek folytán, hogy életét megmenthesse, kénytelen volt

ismét Pennsylvániába ipához, a főnebb említett Hale Emma átyjához menekülni, hol az arany könyvnek le nem pecsételt végét sajtó utján nyilvánossá tenni szándékozott.

II. A Mormon könyvének valódi eredete.

Smith József úgy adta elő a világ előtt *Mormon* próféta könyvének eredetét, mint az előbbi fejezetben meg van írva. Hogy azonban mindaz úgy nem történhetett, arról nemcsak a józan ész eléggé meggyőz mindenkit, hanem az igazságszerető amerikaiak egykoru tanubizonyságai is világosan ellenkeznek Smith előadásával. Az erre vonatkozó összes bizonyságokból *Mormon* könyve, vagy az ugynevezett „mormon arany biblia“ valódi származása következőleg mutatható ki. A *Mormon* könyve eredetileg bizonyos *Spalding*nak műve, ki 1809-től 1811-ig északi Ohio tartományában bizonyos *Lake* társaságában vashámorokat bérelt. Nem volt ez egyéb, mint némely újabb történeti regényekhez hasonló elbeszélés, melyet a nevezett *Spalding* az Amerikában köröző hagyományok nyomán, — melyek szerint Amerika eredeti indián lakói a zsidó néptől származtak, — költői toldásokkal írt meg. Azonban *Spalding* írói műkedvelői szenvedélye mellett vasbányái mindinkább hanyatlottak, 1812-ben pedig végkép megbuktak. E szorongatott családi viszonyok közt jutott a vagyombukott *Spalding* azon gondolatra, vajjon nem segíthetne-e magán e művének kinyomatása által? E gondolattól ösztönöztetve ment el még 1812-ben *Pittsburg* városába, hol „talált kéziratával“ mint költeményét nevezé, *Lambdin* nyomdáját megkínálta. *Lambdin* az ajánlatot el is fogadta, de a kézirat kiadásával ismeretlen okoknál fogva késett, úgy hogy idő közben a munka szerzője 1816-ban meg is halt.

Nem sokára *Spalding* halála után, még ugyanazon évben *Lambdin* nyomdász is vagyonában megbukott, minek folytán minden vagyonát elvesztvén, kiadatlan könyvek régi kézíratain kívül egyebe nem maradt. Lapozgatván ez iratokat, oly czélból, hogy valamely czime által föltünő irat kiadása által ismét segíthessen magán, *Spalding*nak régóta

ott heverő „talált kézírata“ is kezébe került. És midőn most ezt, nem levén egyéb dolga, nagyobb figyelemmel áttekinté, mi örvendetesen lepetett meg, látván, hogy ez irattal némileg segíthetne magán, annál inkább pedig, mivel annak tartalma egész Amerikában ismert azon hagyományon alapult, hogy e világrész ős lakói, az indiánok, a zsidóktól származtak. A kiadás pedig annál könnyebb volt, mivel a munka szerzője meghalván, többé semmi akadályt nem tehetett.

Ez idő tájban Lambdin lakhelyén, Pittsburgban, bizonyos Rigdon is lakott, ki előbb nyomdavezető, azután pedig a „disciples“ vallásfelekezet hitszónoka volt. E furfangos férfi Lambdinnal, kivált emennek bukása után szorosabb viszonyban állt, minek folytán emez a „talált kézirat“ kiadása iránti tervét közölvén, fölkérte a mű átdolgozására. Így jutott e kézirat már a harmadik kézbe. Az életrevaló és vállalkozó Rigdon a kézirattal foglalkozván, azon gondolatra jött : vajjon nem volna-e rá nézve előnyösebb, azt saját hasznára kizsákmányolni? Mit annál könnyebben vélt elérhetni, mivel ő maga is „hivatottnak“ tartotta magát arra, hogy Amerika elé valami új tanítást terjesszen. Átdolgozgatva tehát a könyvet, s a történeti hagyományt vallásos tartalmu toldalékokkal bővítette, mely munkája mindaddig tartott, hogy e közben Lambdin is meghalván, Rigdon lett a „talált kézirat“ eredete titkának egyetlen tulajdonosa.

Mindez már azon időbe esett, midőn a Smith látásairól szóló hír Amerikában el kezdett terjedni. Mihelyt pedig Rigdonnak tudtára esett, hogy Kumorah hegyén valami „aranyiratot“ találtak, nem késett az említett vidékre sietni, hogy ama boldog embert fölkeresse, és ha lehet, annak nevét saját javára fölhasználja. Mi könnyen sikerült is, mivel Smith József ekkor már a tudatlan babonás nép szemében félig látnoknak ismertetett el. Smith tehát és Rigdon nem sokára szövetségre léptek; és midőn amaz 1827-ben ismét Pennsylvániába költözött, ez nem annyira életének és kincseinek megmentése végett, mint inkább azért történt, hogy Rigdonnal annál könnyebben és biztosabban értekezessék : mikép volna legcélszerűbb és leghasznosabb, a „talált kéziratot“ világ elé boesítani. Megegyeztek tehát abban, hogy Spalding eredeti elbeszé-

lését, mely egyébiránt már számos hozzáadással volt megtoldva, kiadják, és pedig úgy, mint a talált arany táblák állítólagos egyiptomi iratának tartalmát, mint amelyet Smith Kumorah hegyén fedezett föl. Az egyenlők könnyen társulnak. E két férfiú egyenlőn dicsvágyó, a világ dicsőségét és gyönyöreit ohajtó, vállalkozó szellemű volt, emellett nem sokat törődvén czéljokra felhasználandó eszközeik tisztaságával. Legkevesbé sem csodálhatni tehát, hogy tolard, szemtelen föllépésöknek Amerikában azonnal kezdetben sikerült némely gyöngé elméjüket elámítani. Mert a csodás, megfoghatatlan, titokszerű a különben nagyon gyakorlati amerikai előtt bizonyos bűvös hatással bír, mely által könnyen engedi magát elámíttatni, történjék bár ez a józan ész rovására.

Az amerikai jellem e sajátságából magyarázhatni, miért nem bukott meg Smith és Rigdon terve, még mielőtt kéziratukat sajtó alá bocsátották volna. Smithnek az irás kis-sé nehezeére esett; miért Rigdonnal együtt Covdery Olivért, egy methodista tanítót fogadtak meg, hogy az arany könyv tollba mondott szövegét leirogassa. Mindez mindig titokszerű módon történt; Covderynek ugyanis soha sem volt szabad a „látnok“ arczára néznie; de függőnyel beterítve kellett írnia azt, mit Smith tolla alá mondott. Ilyenkor Smith mindenkor föltette orrára az általa felfödözött szemüveget, melynek segítségével a multba és jövőbe nézhetett; kalapjába pedig az állítólagos egyiptomi irással ellátott arany lemezek voltak helyezve, s ezekre nézve, az irás tartalmát egyiptomi nyelvről angolra fordította. Azonban az egész titokszerű fordítás abból állt, hogy Smith a Spalding által szerzett, Rigdon által átdolgozott elbeszélést olvasta a kalapból. Hogy pedig Covdery jövedelmező foglalatosságát, mely minden nap csak igen rövid ideig tartott (mert az ő egyiptomi nyelvből angolra fordítás nem csekély feladat volt) a világ előtt nem titkolta, azt könnyen felfogjuk, s annál inkább azt, hogy ez a szövetséget Smithnek és Rigdonnak épen kedves volt, mivel érdekekben állt, hogy titokszerű vállalatuk más által híreszteltvén, annál gyorsabban elterjedjen.

Elkészülvén a kézirat, új aggodalom támadt: hol vegyék ugyanis a kiállítási roppant költséget? Mert a szövetségesek

egyike sem volt azon helyzetben, hogy azt előállíthassa. Minden reményöket az emberek babonás hitében helyezték, mely öket nem is hagyta cserben. Akadtak ugyanis egy tehetős, de nagyon hiszékeny *Harris* nevű földmivelőre, ki egymásután mintegy hét amerikai hitfelekezethez tartozott. Ennek a „talált kéziratról“ annyira teli beszélték fejét, hogy előbb 50, később pedig mintegy 8000 dollárt áldozott az „ó-indián evangéliom“ kinyomatására, azon reménnyel vigasztalván magát, hogy pénze megtérítésén kívül még dicsőséghez is fog jutni.

Ekkép jelent meg 1830-ban „*Mormon könyve* vagy az *arany biblia*“. Ez hiteles amerikai tanuk szerint összeállított valódi eredete azon iratnak, melyre a mormonok tanításukat alapítják.

III. Mormon könyvének tartalma.

Mormon könyve 12 prófétai könyvet tartalmaz, melyeknek nevei állítólagos szerzőik szerint következők : 1., Idősb Nefi, 2., Jakab, 3., Enos, 4., Jarom, 5., Omni, 6., Mosiah, 7., Alma, 8., Helaman, 9., Ifj. Nefi, 10., Mormon, 11., Ether és 12., Moróni. A tartalom mennyiségét illetőleg körülbelül annyit tesz, mint az ó-testamentum könyvei, oda nem számítva az apokryphus könyveket. A könyv lényeges tartalma pedig következő :

Midőn Isten Bábel tornya építésekor a népek nyelvét megzavarta, egyedül a „jarediták“ részesültek istenfélő, kegyes életök miatt azon kegyelenben, hogy eredeti nyelvöket megtartották : azonban Isten által intézve, elhagyván Sineár tartományát, nyolcz hajón Észak-Amerikába költöztek. Itt másfél ezer évig laktak, számos és erőteljes nemzetté növekedve, mely azonban kevély dölyfnek s minden ebből eredő vétkeknek engedte át magát. Megharaguvék tehát az Ur ez egész romlott népre, azt Krisztus születése előtt annyira eltörölte, hogy utána, nagy városainak romjain *) kívül és Ether pró-

*) A könyv e része bír némi történeti alappal; miután bizonyos, hogy Amerika belsejében kétségtelen nyomai találhatók annak, hogy ott hajdan nagy számu és eléggé művelt népnek kellett lakni, mely a régi egyiptomiakhoz hasonlított; mert utána is nagyszerű, de már egészen szétrombolt építmények emlékei maradtak. E körülményt a furfangos eszű Smith úgyesen fel tudta használni.

féta által megírt történetén kívül, semmi sem maradt. Ama történet pedig, mely a nép virágzása és borzasztó elpusztulása eseményeit tartalmazá, arany táblákra volt följegyezve.

A jerediták elpusztultának ideje körül jutott József nemzetségéből egy zsidó család, névszerint : a kegyes életű Lehi, ennek neje Szariah és négy fia, valamely rendkívüli módon (mikép? az nincs megírva) Déli-Amerikába. Tizenegy év mulva a zsidóknak egy harmadik csoportja (mert a jerediták is zsidó eredetűek voltak) hagyá el a szent földet, és pedig a Juda nemzetségéből való, s ez ismét Észak-Amerikába hajózott, innen azonban idő folytán dél felé költözködött. Itt találták ezt mintegy 400 év mulva az előbb érkezett zsidók s ezek velök egy nemzetté egyesültek.

Azonban a kegyes Lehi utódai is később két nemzetséggé szakadtak, a prófétájok nevét viselő Nefitákra és a hadvezérek után elnevezett Lamanitákra. Ez utóbbiak üldözték a Nefiták nemzetségét, emezek kegyesebb élete miatt, miért őket az Ur azzal büntette, hogy arczuk fehér színét rézszínűvé változtatá. Ez által azonban gyűlöletök a testvér törzs ellen még inkább fellobbant. Innen a lamaniták és nefiták közt véres harcok keletkeztek, melyekben azonban a réz színű nemzetség Isten segedelmével mindig diadalmaskodott. Mert a nefiták szigoruan ragaszkodtak Mózes törvényéhez, birtokukban levén ércz táblákba vésvé az ó testamentom minden könyvei egész Jeremiás prófétáig, mint akinek korában a kegyes Lehi Amerikába költözködött. A törvény e tábláihoz idővel mások is járultak, melyekre a nefiták bölcsei és látókai nem csak bölcseségek lényegét és látásaikat, de az egész nemzet eseményeit is följegyezték. És Isten megáldván e népet, ez egész Amerikában mind a négy világtáj felé elterjedt, a föld színét nagy városokkal, várakkal és gazdag falukkal borította, különféle faju gabonát termesztett és sokféle hasznos házi állatot tenyésztett. Az arany, ezüst, réz használatát ismerte; a tudományok és művészetek virágoztak körében, és e boldog népet még inkább kiemelték jósai, hirdetvén neki a Megváltó leendő eljövetelét, hogy dicső országot alapítson a földön, mely 1000 évig vala főállandó.

E gazdag és boldog nép — folytatja Mormon könyve — végre elhajolt az igaz utról, elmerülvén az anyagi világ kényelmeibe és gyönyöreibe, s elkezdé az őt intő és óvó prófétaakat üldözni és gyilkolni. Erre megharagudván Jehova, az elfajult nemzedéket nehéz büntetésekkel látogatta meg; borzasztó földrengés dühöngött az egyik tengerparttól a másikig; a föld magas hegyeket nyelt el, s helyeiken mély tavak származtak; a városok, várak és faluk összeomlottak, úgy hogy kö kövön nem maradt. Isten e rémitő ítélete közben mindkét nemzetség, a nefitáké és lamanitáké, néhány egyént, kiken az Ur könyörült, kivéve, elenyészett. E választottaknak megjelent a kevéssel azelőtt Jeruzsálemben megfeszített Megváltó, és pedig nem sokára föltámadása után; itt hirdette a valódi evangéliumot, megrendelte a szentségeket, vakokat, bénákat és bélpoklosokat gyógyított és megjelentette nekik a jövőt egész a világ végeig. A mit itt cselekedett és beszélt, csak részben van Mormon könyvében följegyezve; de a legfontosabb oldal legnagyobb része még most is arra vár, hogy az eredeti uj-egyiptomi nyelvről lefordíttassék.

Miután pedig a Megváltó — így folytatja tovább Mormon könyve — Amerikában művét befejezte, még 12 tanítványt rendelt, kiknek föladatuk volt az evangéliom terjesztéséről gondoskodni, s ezután mennybe ment. Tanítványai azonban Amerika minden részeibe elmenvén, hirdették az Ur evangéliomát, és pedig oly sikeresen, hogy az általok elkövetett csodák által nem csak a főnebb említett veszedelem után fönmaradt s Mózes törvényéhez folyvást ragaszkodó nefitákat, de sok lamanitát is az Ur ösvényére térítettek. A két nemzetség maradványainak ez Isten előtt kedves életmódja ismét mintegy 300 évig tartott eredeti tisztaságában; de a keresztyén korszámítás negyedik századának elején ismét új babona, hitelenség és életszilajság kezdett mindinkább terjedni, míg ugyanazon század végén Isten népének bűnei oly fokra emelkedtek, hogy az Ur ismét megharagudván, a romlott népet új büntetésnek vetette alája. A lamaniták és nefiták közt (ez utóbbiak ekkor már kiválólag Észak-Amerikában laktak) véres összeütközések támadtak, melyek azzal végződtek, hogy a nefitákat a lamaniták (tehát a rézszínű indiá-

nok a fehér színű lakosokat) csaknem egészen kiirtották. E nagy nemzet maradványa Kumorah hegyén keresett utolsó menedéket, hol több mérföldnyire terjedő táborban erősítette meg magát, ott szándékozával életét és függetlenségét a lamaniták ellen utolsó csepp vérig védeni.

E pusztító harcából fönmaradtak közt volt Mormon próféta is Moróni fiával. Az előbbi kivonatot készített apái történeti irataiból, s azt az arany táblákra jegyezte, ezeket Isten intése következtében azután Kumorah hegyén elásván; fiának pedig meghagyta, hogy a kivonatot szóbeli hagyományok után egészen a nemzet végelpusztulásáig folytassa s illetőleg befejezze. Moróni tehát az atyja által kezdett évkönyvet még néhány évvel tovább viszi, elbeszélvén, hogy a türelmetlen lamaniták, daczára a nefiták kitünő vitézségének, az egész népet kiirtották, úgy hogy közülök, őt magát kivéve, senki sem maradt életben; ő pedig u. m. Kumorah hegyén barlangokban rejtőzött. Továbbá előadja, hogy a lamaniták, kiirtván a fehér színű lakosokat, egymás közt kezdtek viszálni, minek folytán Amerika több évig háboru, erőszak, gyilkosságok, rablás, és véröntés színhelye volt, milyen azelőtt soha sehol nem létezett. Végre Moróni az arany táblát szintén Isten intése folytán Krisztus szül. után 424-ben hasonlóképp a szent Kumorah hegyén eltemette.

Közölvén ekkép Mormon könyvének lényeges tartalmát, egyuttal megmagyaráztuk a mormonok nevének eredetét, kik legjelesebb jósuktól és az Amerika fehér lakosai elenyésztéséről irt könyv fő írójáról nevezik így magokat. De ebből egyszerűs mind az is kitünik, mi óvatosan és gondosan jártak el Mormon könyvének írói, hogy az Amerika felfödözésének történetével meglehetősen összhangban legyen, s így a babonára, csodákra hajlandó népnél annál könnyebben hitelre találjon. Mert Amerika felfödözésének történetirői azt adván elő, hogy az első európai utazók odaérkezéskor a benszültt róz színű indiánokon kívül fehér színű lakosokat nem találtak, Mormon krónikájában is okvetlen nyomának kell lenni, mikép tüntek el onnan az állítólagos fehér színű lakosok. Moróni utolsó próféta pedig nem csak hogy ezt körülményesen megírja, de azt is előadja, hogy Kr. u. 424-ben ő volt az egyet-

len fehér színű ember Amerika területén, midőn arany krónikáját Kumorah hegyén elásta.

Mormon könyve után nem sokára a mormonok tanításának egy másik ó könyve jelent meg *Book of Doctrine and Covenants*, vagyis „a tanítás és szövetségek könyve“ czim alatt. Ez Mormon könyvéhez épen azon viszonyban van, mint a Talmud az ó-testamentomhoz. E tanítás és szövetségek könyvében az emberi téves képzelem legcsodálatosabb szüleményei foglalvák, s ezt a mormonok szent könyvük magyarázatának tartják.

Megjegyzendő, hogy a mormonok egy kivonatos hitvallással is bírnak, mely egészben véve, a keresztyén érzület sérelme nélkül olvasható, miután az a keresztyén tanítás fő czikkeit Istenről, a lélek halhatatlanságáról, a megváltásról, a jövő életben leendő jutalomról stb. szól. De az a magyarázat, azok a szövetségek, melyek a második könyvben foglalvák, ezek mindent felforgatnak. Mert már maga azon körülmény, hogy a mormonok a soknejűséget hitczikkeik közé fogadják s valóban követik is, végkép kizárja őket a keresztyének sorából. Van azonban gyakorlati életökben egy erkölcsi törvény, melyet a józan ész kénytelen helyeselni, s ez : „a henye embernek nincs része Isten országában, hanem mint a here a munkás méhek társaságából kiutasítandó.“ És tanításuknak e tetteleg is tanusított része (mert a mormonok Amerika legpusztább vadonait valóságos kertekké alakították) nagy befolyással volt az amerikaiakra, kiknek fő céljok a nyereség. Ebből egyébiránt azt is gyaníthatni, hogy a mormonok az amerikaiak e szellemét ismervén, az említett erkölcsi szabálylyal nem akartak egyebet, mint a vallási érzettel üzérkedni.

IV. A mormonok történetének kezdete; uj Sion.

Mindabból, mit a mormonok felekezetének keletkezéséből hitelesen ki lehet kutatni, világos, hogy a „mormon könyvnek“ írásánál sem Smithnek, sem Rigdonnak esze ágában sem volt, uj vallási egyesületet alapítani; az ő céljok nem

volt más, mint az emberek kíváncsiságát és hiszékenységét nevök és erszényök javára kizsákmányolni. Észrevevén azonban, hogy közös könyvök kiadása az amerikai különféle felekezet vallási kíváncsiságát is fölébreszti, elhatározták, ezzel is üzérkedni, s 1830. apr. 6. barátjaik előtt kijelentették, hogy a pogányokból akarnak egyházat alapítani. Ebből azt lehetett következtetni, hogy ők az amerikai pogány indiánokat szándékoznak saját tanításukra téríteni, mi azonban nem valósult. Ez időben, melyet a mormonság kezdetének tekinthetni, Smith egész egyháza az ő családjából és még két párthivéből állt, u. m. Harris Mártonból, amaz említett földművelőből, ki a Mormon könyvének kiadására 3000 dollárt áldozott, és Covdery Olivérből, ki — mint megjegyzök — a Smith által tollba mondott könyvet írogatta. Azonban azon évi augusztusban az ugynevezett Campbelliták felekezetének egy hit-szónoka utazván azon vidéken. és hallván az új tanításról, kíváncsiságból meglátogatta Smith prófétát. E látogatás eredménye az lett, hogy az említett *Pratt* nevű utazó is Smithhez csatlakozott. E férfi, ki most a Csöndes tenger szigetein levő valamennyi mormon gyülekezet elnöke, emelte tulajdonképen e felekezetet annyira, hogy a műveltebb közönség figyelme reá fordult. Pratt volt a mormon énekek szerzője, melyek, nem tekintve tartalmukat, valódi költői ihlettel bírnak. Egyébiránt Pratt Rigdonnak régi ismerőse volt, miből könnyen következtethetni, hogy ő 1830. augusztusban amaz utat nem véletlenül, hanem Rigdon intése következtében tette, és pedig azért, hogy Smithet figyelmeztesse, miszerint Rigdont is szükséges az egyházba meghívni; mi nem sokára ezután meg is történt. Rigdon kezdetben látszólag ellenszegült; végre azonban 1830. októberben Smithet mégis meglátogatván, csatlakozott a gyülekezethez, és ez utóbbi által azonnal „vén“-nek és a társulat jegyzőjének kineveztetett.

Ez idő óta Pratt, Rigdon és Covdery, mindenik a maga kerületében fáradhatatlanul működött, hogy párthiveket gyűjtsenek, mi néhány száz mindkét nemű személylyel csakugyan sikerült is.

1831-ben Smithnek ismét volt látása, mely szerint neki

meghagyatott, hogy a gyülekezetek keletről (Uj-York államból, hol Smith lakott) fölkerekedvén, költözzenek nyugatra, hol „az ő örökségök fekszik.“ A jós tehát családjával együtt Ohio államban fekvő Kirtland városkába költözött, hol Pratt Rigdon és Covdery az eddig szerzett párthiveket már mind összegyűjtötték volt. És itt tüntek föl az emberi tekintet előtt a legcsodálatosabb dolgok. A mormonok vallásos ábrándja buján kezdett tenyészni; mindenki — férfi vagy nő egyiránt — jósolni kezdett, kinek mi és mikép tetszett, és ezt oly mozdulatokkal tették, mintha halálos vonaglásokban szenvednének, vagy mintha a legnagyobb böszültségben dühöngnének. Midőn pedig senki sem értené, mit az ily jósok beszéltek és kiáltoztak, azt állíták, hogy ez azon nyelv, melylyel a rézsinü indiánokat fogják téríteni. Ez ábrándozók közül némelyek köveket szedtek föl a földről s ezekről olvastak szavakat, az állítólagos uj egyiptomi nyelven; mások ismét erősíték, hogy felülről esett irás fejökre (noha azt senki sem látta), mely láthatatlan irásból aztán társaik előtt oly esztelenségeket hirdettek, hogy azt utoljára maga a főpróféta is megsokalta. Előrelátó figyelmét ugyanis nem kerülhette el azon körülmény, hogy ily általános profétálás mellett ő is csak a többihez lesz hasonlóvá; ő pedig egyetlen proféta akart lenni felekezetében. Ennélfogva kihirdette az összese-reglett gyülekezet előtt, hogy Isten népe közt az általános profétalást türni nem lehet, minthogy ez által a sátán konkolyt vet a tiszta buza közé, hogy ugy zavart idézzen elő; de hogy csupán a felülről hivatottak (mi alatt magát és fő pártfeleit értette) képesek jósolni; ennél fogva illő, hogy a valódi proféták minden anyagi szükségeit a gyülekezetek fődözzék, hogy így gond nélkül egyedül magasztos feladatuknak élhessenek.

Ez által néhány előkelőbb „jós“ uralkodásának alapja meg volt vetve, miből később rendkívüli, az emberi nem történetében páratlan theocraticus köztársaság, vagyis oly alkotmány fejlődött ki, hol néhány előbbkelőbb egyén, mint ők mondják, Isten nevében uralkodik. Hogy pedig Smith vezetői állását biztosítsa s a gyülekezetnek legvállalkozóbb, rá nézve legveszélyesebb tagjait szép szerével eltávolítsa:

1831-diki nyáron új látásról kezdett beszélni, mely által meghagyatott, hogy a választott nép idősebbjei páronkint nyugat felé vándorolván, utazásuk közben mindenhol prédikáljanak, és bizonyos időben Missouri partján, és pedig azon helyen összegyűljenek, melyet Covdery fog e végre kijelölni és hol az „új Sion,” mint Isten földi országának leendő fővárosa lesz alapítandó. Itt, úgy mondá, fog alakulni, mint a várt ezer éves országnak főhelye, azon város, melynek a világ valamennyi fejedelme adózni fog; ennek fénye és dicsősége nagyszerű lesz, utczái drágakövekkel lesznek kirakva, s több hasonló esztelenséget állított, melyeknek czélja nem volt más mint a gyöngé elméjüket elámitani.

Smith küldöttei tehát, számszerint mintegy 300 férfiú, nyugati Missouri tartományába indultak, hol a választott Új-Sion városának kiválasztott helye, Jackson kerületben feküdt. Páronkint folytatott vándorlásuk közben csakugyan számos követőre találtak, kiknek jelenlétében Smith és Rigdon még ugyanazon 1831. évben a tervezett város alapját megvetették; maguk azonban haladéktalanul visszatértek Smith rendes lakhelyére, Kirtlandba, melyet ők Sineárnak neveztek el.

A következő 1832. évben, midőn a mormonok száma jelentékenyen növekedett, feltűntek nemcsak a belvillongások első jelei, de a lakosok nagyobb részéről fenyegető ellenszégülés is. Az első összeütközés magukra a prófétákra vonatkozott. Január 26. éjjel ugyanis Hiram községben, hol Smith és Rigdon prédikálás végett tartózkodtak, a felháborodott lakosság körülvevé a próféták lakását, őket ágyaikból kizavarta és amerikai módon irgalom nélkül megkátrányozta,*)

*) A kátrányozás sajtóságaos neme a boszúnak és büntetésnek az amerikai népnél. Az erre szánt egyént ugyanis előbb paradicsomi állapotba helyezvén, meztelen testét kátránnyal egészen bekenik, azután pedig saját felhasogatott ágyneműinek tollában hencsergetik meg. A toll természetesen a kátrányra ragadván, az áldozat madárhoz lesz hasonlónak. Így vezetik ki az utcára, hol általános neveltség és gúny tárgyává lesz. Hogy az ekkép megkátrányozott egyén még azután is sokat szenved, míg madáralakjától megszabadul és bekent testét megtisztítja, természetes. — Régebb időben olykor a kátrányozásnak borzasztóbb nemei is fordultak elő. A kiszemelt áldozatot ugyanis oly kátránnyal kenték meg, mely közé szurkot és terpentín-olajat is vegyítettek, s így tollban meghencsergetve, meggyújtották, úgy hogy a szerencsétlen a lehető legnagyobb kínok közt mult ki. Így büntették azelőtt névszerint Kaliforniában azokat, kiket aranylopáson rajtakaptak.

a nélkül azonban, hogy egészségökben vagy életökben nagyobb sérelmet okozott volna. E kellemetlen meglepetés következtében Smith jónak tartotta, egy időre Uj-Sionba vonulni, hol a „testvérek“ elég nyájasan fogadták ugyan, de később bizalmatlanságukat is világosan kezdték tanúsítani, talán nem minden ok nélkül vádolván őt, hogy a választottak körében az uralkodást magának tulajdonítja. Az előrelátó próféta, megelőzendő a fenyegető vihart, 1833. márcz. 18. ujlátás kegyében részesült, melynél meghagyatott neki, hogy *Rigdon* és bizonyos *Williams*, Isten-szolgái, kézrávetés által vele hasonló méltóságra emeltessenek. Mi valóban meg is történt. Azóta a mormonok élén három igazgató férfi áll.

Az 1833-dik év folytán a mormonok száma keletről jött vándorok által csaknem 400 főre emelkedett. Ekkor már közös magtárral birtak, melyet „az Ur magtárának“ neveztek. Azon kívül volt saját hírlapjok „Evening and Morning Star“ (Esti és reggeli csillag), melynek élén *Patridge* püspök és a szerkesztő *Phleps* álltak. De ugyanakkor, midőn a gyülekezet további növekedésének legkedvezőbb jelei mutatkoztak, azon táj lakossága körében egyszersem ellenséges szellem ébredt ellenök, mely napról napra fenyegetőbb kezdett lenni. A mormonok és életmódjuk ellen különféle vádak emeltek, névszerint legelőször is titkos többnejűségök ellen kezdtek beszélni. Ennek folytán a *Jackson* kerületben levő nép elhatározta, hogy azontúl egy mormonnak sem engedi meg körében a letelepedést; az ott lakóktól pedig követelni fogja, hogy bizonyos megszabott határidő alatt egyig kiköltözzenek. Vajjon alaposak voltak-e mind a mormonok ellen emelt vádak, bajos meghatározni; lehet azonban, hogy a mormonok ellen fölébredt gyűlöletnek egyik indoka azon körülmény is volt, hogy ők a rabszolgaságot tiltották, holott a *Missouri* állambeli földbirtokosok a rabszolgotartást jólétök egyik főalapjának tekintik. Elég, hogy a mormonoknak július 20-dika tüzetett ki a nép (nem a hatóság) által határidőül, meddig az országból ki kellett vonulniok. Midőn pedig ezt a mormonok teljesíteni elmulasztották, a fölingerült tömeg erőszakhoz nyulván, az említett főnököt (*Patridge*t) megkátrányozta, hírlapjok

nyomdáját szétrombolta, s általában a mormonok vagyonában tetemes károkat okozott.

Az ily erőszak ellenzői azt tanácsolták a mormonoknak, hogy az államhatóságnál keressenek menedéket és elégtételt, a tömeg által okozott károk megtérítését követelvén; de a lakosság annyira ingerült volt ellenök, hogy maga az attorney-general (államügyész) azt tanácsolta nekik, hogy keresetöktől elálljanak. Felismervén ekkép a dolgok valódi állását, kinyilatkoztatták, hogy a következő 1834. év elején készek kiköltözni. Midőn azonban októberben a nép közt újra azon hír terjedt el, hogy a mormonok nem fognak elmenni, amaz újra feltámadt az „utolsó napok szentjei“ ellen, minek következtében ök is fegyverhez nyulván, a fölkelte nép közül néhányat meglöttek. Ennek folytán a mozgalom oly általános és korlátlan lett, hogy a mormonok jónak látták, főszedve, mit könnyen elvihettek, az „Uj-Sion“ rögtön elhagyni és a Missouri tulsó partjára menekülni.

V. Uj haza; másod izbéli ellenségeskedések; Nauvoo városa.

Az elüzlött mormonok a Missouri folyamon túl telepedtek le a pusztá Clay kerületben, hol *Liberty* (Szabadság) nevű várost alapítottak, melyet 1834-ben maga a próféta (Smith) is meglátogatott. A mormonok munkássága és szorgalma e rideg pusztaságot nem sokára gyönyörű, termékeny viránynyá alakította, mi számukra a lakosság hajlamát biztosította. Liberty városa körül több népes és virágzó község támadt, úgy hogy a mormonok száma 1837-ben e kerületben már 12.000-re növekedett. De a békét itt nem élvezhették sokáig. Mert a lakosság a mormon könyvéből megtudván, hogy elveik szerint mind maguk a mormonok, mind a vörös indiánok a zsidó nép utódai, tehát rokonok, azon hír terjedt el, hogy a mormonok szándéka a vad indiánokkal egyesülve, ezek segítségével az ott előbb letelepült lakosságot e vidékről elűzni, vagy épen kiirtani. Azonban itt is nagy szerepet játszott, mint rendszeren szokott, az irigység, miután a mormon községek a minden újabb segédeszközöket gondosan és

szorgalmasan felhasználó, virágzó gazdaságban sok másokat felülmúltak, úgy hogy anyagi jólétök azonnal szembeünt. Szóval, a mormonok elleni gyűlölet napról napra mélyebb gyökeret vert s 1837. végén újabb száműzést helyezett kilátásba.

Sineár-Kirtlandban, hol Smith és Rigdon lakott, a mormonok ügye szintén válságos fordulatot vett. A község itt is virágzott ugyan; a párthívek száma folytonosan növekedett, elannyira, hogy 1835-ben az első „theologiai intézet“ alapításához fogtak, hol 100-nál több „vénet“ növeltek, oly célból, hogy ezek a Missouri partján élő testvérekhez ezek oktatása végett elmenjenek. De Smith nagyon sokfélebe kapott. A gyülekezet tagjaitól szedett tizedre bankot állított mely habár a hatóság részéről meg nem erősített, saját papírpénzt kezdván kibocsátani, terjedelmes pénzbeli üzletekbe ereszkedett. Kezdetben minden nagyon jól ment; később azonban kiderült, hogy a bank nem bír biztos alappal. A bank hitelezői tehát Smith mint csaló ellen pört indítottak, melynek következtében ő maga és Rigdon a törvény büntetését kikerülendők, titkon odább állván, a Missouri partján levő testvérekhez menekültek. A mormon községek örömmel üdvözölték a prófétát, kinek sikerült is a belszervezet laza kapcsait szorosabban összefűzni s általában az egész gyülekezetben szigorubb rendet behozni. De megfontolatlan szónoklatai, melyekben nyíltan hirdette, hogy Észak-Amerika egész nyugati vidékét idővel a mormonok fogják örökölni, alkalmul szolgált, hogy a fenyegető fergeteg annál hamarabb kitörjön.

Az új haza lakosaival való első összeütközés 1838-ban nyilvánult, midőn a mormonoknak nem akarták megengedni, hogy azon vidék felsőbb tisztviselőinek választásánál szavazzanak. Már ekkor mindkét részről vér folyt, minek következtében Smith legelhatározottabb párthívei maguk közt a daniták (a mormonok szent nyelvén „öldöklő angyalok“) egyesületét alakították, kiknek föladata volt, boszut állani. Miután más községek némely lakosai nem szüntek meg a mormonokat nyugtalanítani, amazok néhány helységét felgyújtották és szétrombolták. A gyászos beháboru mind

nagyobb mérvben terjedt, elannyira, hogy végre Clark és Lukás amerikai tábornokok vonulván 3500 emberrel a mormonok községeibe, ezek lakóit engedelmességre akarták szorítani. Ezek, nem lévén 1200-nál több fegyveresök, haladék nélkül megadták magokat, s a legelőkelőbb hat férfit, köztök Smithet is, a hadseregnek kiszolgáltatták. Smith József és öt társa, fölségsértéssel, gyilkossággal és gyujtogatással vádoltatván a törvényszék előtt, egyedül Doniphan tábornok közbenjárása folytán menekülhettek meg az agyonlövés büntetésétől; maga a mormon néptömeg pedig kénytelen volt a hadjárat minden költségeit megtéríteni, 1838. novemberben, a tél küszöbén, utolsó gyermekig Jova pusztaságaira kivonulni, hol a tél folytán több ezer mormon halt el éhség, hideg és betegség miatt; Smithet pedig és a nép többi fejeit bebörtönözték.

Ez „az utolsó napok szentjeire“ nézve megpróbáltatás volt; azonban e fájdalmas seb nem sokára meggyógyult. A szomszéd Illinois állam szívesen fogadván a mormonokat, ezek Commerce városa tájékát választották új lakásul. Itt a mormonok számára új, az előbbinél sokkal fényesebb időszak nyílt, úgy hogy a gyülekezet virágzása a legvakmerőbb reményeket is túlhaladta. Commerce városka, midőn a mormonok oda jöttek, néhány száz szegényes faházikóból állt; de igen kedvező helyen a Mississippí nagy folyó melletti magaslaton, melynek szomszédságában vízzel fődött pusztaság terült el. Három év mulva Nauvoo (az új-egyiptomi szent nyelven annyi, mint *szép*) városa, mint a mormonok új lakásukat elnevezték, legszebb és legnagyobb volt egész Illinois államban. Gyors felvirágzását Smith jelenléte is siettette. Ő ugyanis, fogolytársaival együtt 1839. július 4-dikén, midőn az amerikaiak függetlenségi nyilatkozatuk emlékét ünnepelték, felhasználván a börtönörök ittasságát, elszökött és szerencsésen testvéreihez ért Nauvoo városába. Itt azonnal czélszerű intézkedéseket tett, hogy a város és környéke minél helyesebben műveltessék. A próféta parancsa következtében vízvezetékeket ástak, mindenfelé országutakat építettek, a rideg pusztaságokat fáradhatatlan szorgalommal termékeny térségekké változtatták, és csakugyan három év mulva Nauvoo vá-

rosának környéke, hol azelőtt a posványok mérges kipárolgása csak betegséget és halált terjesztett, minden utazót elbájoló gyönyörű kertté alakított. Magában a városban minden hasznos intézet alapja meg volt vetve : egyetem, színház és egy nagyszerű szálloda, melybe vendéglősül a próféta 1841. jan. 19-diki látása szerint maga Smith rendeltetett. Valamennyinek koronáját azonban a nagy mormon templom képezé, melynek alapkövét 1841. apr. 6. tették le. Ennek tervét a próféta külön látásban kapta az angyaltól, de a kivitel, nem lévén még a mormonok közt alapos készülségű építész, pogány (azaz a mormonokhoz nemtartozó) építőmesterre kellett bízni. Az építési költség fél millió dollárnál több volt, noha a mormonok ingyen munkával is járultak hozzá. A keresztelő medencze maga faragott kövekből összeállított óriási edény, melyet 12 nagy kőbika tart nyakán stb.

E külső gyors gyarapodás mellett a gyülekezet belső ereje is észrevehetőleg növekedett. Évenként két nagy gyűlést tartottak vallási ügyeik rendezése végett. E gyűlésekből rendszeren több száz apostolt küldtek ki, mindig párosan, a világ minden ismert részeibe. Ámbár pedig gyakran megtörtént, hogy ezeknek más világrészbe való elutazásul a választás utáni harmadik nap tüzetett ki, daczára annak, hogy sokszor családapák is voltak köztök, nem volt rá eset, hogy valamelyik ellenkezett volna. Minden küzdelem és fontolgatás nélkül hagyták el feleségeiket, gyermekeiket, virágzó üzletöket, hogy „a választás hangjának“ eleget tegyenek. Meg kell jegyeznünk, hogy a mormon egyetemben nem csupán ifjak, hanem nagyobbrészt érett férfiak tanultak, az oktatás fő tárgyát pedig a mormon könyveken kívül a zsidó nyelv és az ő szent uj egyiptomi nyelvek képezte.

A legnevezetesebb mormon apostolok egyike, Taylor, Jeruzsálemba utazott, hogy ott a mormon hajdani elődök hazájában a velök rokon zsidókat hívja megtérésre. Pratt Péter és Young apostolok pedig Angolországban nagyon sikeresen működtek, annyira menván bátorságukban, hogy Viktória királynénál kihallgatást nyervén, neki nem csak a mormon szent könyveket átadták, de fel is szólították, hogy „még nem késő,“ térjen meg. A világ különböző részeiben

alakultak mormon hírlapok, melyeknek föladata volt, a gyülekezet tanítását a világ előtt igazolni, a benne uralkodó élet-szennyet takargatni vagy kimenteni.

Nauvoo városa legfényesebb virágkorában Smith volt minden mindenben. Két elnöktársán kívül, mint főnebb emlitők, még a „tizenkét vén“ tanácsa is volt mellette; ennek daczára azonban az egész gyülekezet fölötti uralom hatalma az ő kezében központosult. Képzeljük most e prófétát a legfinomabb posztóból készült fekete frakkban, ki a főpapi hivatalon kívül még a legnagyobb szállodát is ritka ügyességgel kormányozza, ki egyszersmind a város főpolgármestere és a mormon hadsereg tábornoka, a bank igazgatója, az egyetemen az új egyiptomi nyelv tanára (mely nyelvet mint tőle eredettet legjobban kell értenie), s adjuk mindezekhez a mormon soknejüségét: és előttünk áll a mormon felekezet feje egész sokoldalú nagyságában.

Smith hatalma és dicsősége e teljes érzetében oly vakmerő volt, hogy 1844. majusban, midőn az éjszak-amerikai egyesült szabad államok elnökválasztása következett, ő is a kijelölt férfiak sorába állván, szokás szerint kiadta politikai hitvallását *) De Smith mindezzel még nem elégedett meg; különös kedvét lelte az angolok eredeti multságában, a boxirozásban; és miután azon hirben állt, hogy a gyülekezet legerősebb férfiainak egyike, épen nem tartozott a ritkaságok közé, hogy a próféta valamely mormonnal találkozáván, felső öltönyét levetve, azon állást foglalta el, mely a kihívás néma jelének tartatik. Nem sokára az utolsó napok két szentje öklökkel derekasan megpüffölte egymást, az öszszefutott bámulók pedig tökéletesen megelégedtek, ha a próféta ellenfelét jól megdöngette, és itt is épen úgy maga helyén volt, mint a mormon szószéken.

Meg kell még itt a mormonok eredeti büntetésmódját emlitenünk, melylyel a nem kedves egyéniségeket Nauvoo városából kiűzték. Lassankint ugyanis a legsúlyosabb bűnökért üldözött gonosztevőkön kívül különféle szerencsevadá-

*) E politikai hitvallásban többi közt az is foglaltatott, hogy a börtönökből és fogházakból valamennyi fegyenc szabadon bocsáttatván, adassanak át a mormonoknak, kik őket az önbecsérzet fölébresztése által meg fogják javítani.

szok is kezdték Nauvoo városát utolsó menedékhelyül fölkeresni, hol a mormonok rovására kívántak meggazdagodni. A mormon keresztség elfogadása után nem is volt nagy tekintet az új párthivek multjára, csak hogy a számot szaporították s a gyülekezet kormányra iránti kötelezettségöknek eleget tettek. De ha a kormányzók valamely tagnál rendkívüli nyereségvágyat vettek észre, azonnal hozzáfogtak szép szerével való kiutasításához, elég példájok levén már, hogy a hozzájuk jöttek közül sokan, miután köztök magukon segítettek, ismét kilépvén a gyülekezetből, a szerzett vagyonnal eltávoztak oda, hol nagyobb nyereségre volt kilátás. A nem kedves egyén eltávolításának módja valóban eredeti volt, ha nem akart ez, ingatlan vagyonaért ajánlott egyenértékkel megelégedve, szép szerével eltávozni. Három mormonnak ugyanis meghagyatott, hogy az ekkép kiszemelt egyént a gyülekezetből „kifaragják,” mi következőkép történt. Az említett három mormon egy csomó vastagabb vesszőt és egy egy kis széket vevén magához, a nem kedves egyén lakása elé mentek, ott az ablak előtt leülvén, rendes ábrándozásban kezdték a vesszőket vagdalni, mintha valamely nagyon fontos vallási szertartással foglalatostkodnának. Magától értetik, hogy a mormon ifjuság mindjárt kész volt bámulóul összecsoportosulni. Ha a házbirtokos az utcán megjelent, hogy dolgai után lásson, a csudálatos faragók szintén fölkelvén, kis székeiket fölvtették, csöndes ájtatossággal lépkedtek utána, folyvást faricskálva, anélkül, hogy akár egymáshoz, akár a velök találkozókhöz csak egy szót is szólnának. Hol az elítélt a házba ment, a faragók az ajtó előtt leülvén, tovább faragtak. A nagy tömeg pedig mindenhová követte őket, nevetve és elménczkedve, mi az üldözőkre semmi hatást sem gyakorolt, de igenis arra, kinél az üldözőbe vett épen mulatott, úgy hogy ez is minél előbb ügykezett tőle menekülni, hogy lakától a különös executio eltávozzék. Mihelyt a bűnös ismét az utcán megjelent, a három faragó is utána indult, folytatva munkáját éjjel nappal. Állitják, hogy az ekkép elítéltek közt kevesen bírtak annyi erővel, hogy e faragást három napig eltűrhatték volna; a nem kedves egyén rendesen bármilyen eladván vagyonát, másnap eltávozott.

VI. A próféta halála ; harmadik száműzetés.

Smith dicsősége tetőpontján állván, 1844-ben véletlenül sötét boru támadt Nauvoo városa fölött, mely alatt a próféta el is tűnt. Több tisztességesebb mormon ugyanis, látván Smith rendetlen életét, nyilvánosan csalónak, részegesnek és oly embernek kezdték vádolni, ki a 6-ik parancsolatot nem igen tartja tiszteletben. Ez elégedetlenek élén bizonyos *Foster* tudor állt, *) kinek nejét Smith, noha szép számú növel bírt, rendetlen kivánságaival üldözte; de azok is hozzájuk csatlakoztak, kiknek azon reményök, hogy a mormonok közt dicsőséghez vagy vagyonhoz jutnak, meghiusult. Az ellenzék saját hirlapot (*Nauvoo Expositor* cziműt) kezdett Nauvoo városában kiadni, mely ellen magát Smith szintén saját hirlapjában védelmezte. A megtámadás erős volt; minek folytán a 12 tagból álló városi tanács elhatározta, hogy az említett hirlap ellen föllép. De ez erőszakkal történt; a nevezett tanács néhány tagja ugyanis nagy néptömeg élén a hirlap nyomdája elé vonult, a betűket az utcán széthányták, a többi készüléket összezuzták, a nyomtatványokat megégették. Smith és öccse Hyrum oly vigyázatlanok voltak, hogy ez erőszakot nyilvánosan dicsérték. *Foster* pedig és párthivei a törvény védelmét vették igénybe, minek következtében az országos előjáróság a lázongók elfogatását elhatározta; ők ellenben a városi hatóság részéről „*habeas corpus*“ okiratot eszközölven ki maguk számára, ennek jogával azonnal szabadon bocsátattak. Az államigazgató tehát a kerületi bíróságtól kért segílyt; de a föllázadt tömeg folyvást ellenszegült. És midőn végre országos hadsereg jött a zavar lecsillapítására, Smith mint a város lord mayorja és tábornok kijelenté, hogy a várost ostromállapotba helyezte.

Ez által a város és országos hatóság közti ellenségeskedés azon fokra hágott, hogy a mormonok nyakasságának

*) Ez idő tájban egész Illinois államban terhelő hírek keringtek a mormonok ellen, melyek a lakosságot nyugtalanították. Így beszélték, hogy a mormonok a szomszéd községekben marhát lopnak s a károsultak Nauvoo városában nem nyerhetnek elégtételt, hogy a világi alkotmányt meg akarván buktatni, ennek helyébe prófétáik uralkodását szándékoznak fölláztatni.

vagy hajolni, vagy törnie kellett. Maga Illinois állam kormányzója, Ford, a kerület fővárosába, Karthágóba érkezvén, Smithet magához hivatta, hogy magát előtte igazolja, írásilag biztosítván őt, személye és élete bántatlanságáról. Azonban Smith nem hallgatván a kormányzó szavára, két képviselőt — Taylort és Bernhist — küldéhozzá alkudozás végett. A kormányzó felelet helyett három század katonaságot küldött a városba azon meghagyással, hogy Smithet és öcsését Hyrumot fogják el. Ezt azonban a két testvér meg akarván előzni, a Missisippi folyón át Jovába menekültek.

E közben a tanács czélszerűnek tartotta, engedni, az elfutott testvéreket is felhíván a visszatérésre, minthogy — mint hitte — a kormányzó ártatlanoknak fogja őket nyilvánítani. Ezek csakugyan visszatérvén, azonnal Karthágóba mentek, hogy a kormányzónál jelentkezzenek. Azonban utközben ennek teljhatalmu biztosaival találkoztak, kik Nauvoó városába a végett küldettek, hogy a mormon csapatokat a fegyverletételére bírják. Smith tehát velök együtt visszatérvén a városba, a népet rábeszélte a fegyverek letételére, s aztán a biztosokkal Karthágóba ment, hol rögtön elfogatótt, az ügy további fejlődését a börtönben bevárando. Ezalatt maga Ford kormányzó is átment Nauvooba, hogy a mormonokat személyesen is békére intse, mert szándéka mindkét félnek illő elégtételt szolgáltatni. Midőn azonban Karthágóba visszafelé utaznék, futár érkezett eléje, azon jelentéssel, hogy távollétében a tömeg föllázadván, Smith börtönöreit legyőzte, s őt és Hyrum öcsését agyonlötte. Így végezte földi pályáját a mormonok prófétája 1844. jun. 27.

A próféta meggyilkoltatásának hírére a lakosság nagyobb része követelte, hogy a „pogányok“ ellen irtóháboru indittassék; mig ellenben a mormonok értelmesb vezetői, név szerint Young, látván, hogy a kormány hadseregének tynyomó ereje ellenében fegyverrel nem diadalmaskodhatnak a népet békére birták, leginkább azon indokkal, hogy Jehova tudni fogja szolgálja halálát megboszuálni. Ford látván, hogy a várt lázadás ki nem tör, a katonasággal visszavonult, s így a kedélyek reményen felül gyorsan lecsillapodtak.

Nem sokára ezután elkezdődtek a Smith utóda fölötti

viták; Rigdon mint legközelebbi társ, ki utolsó időben (noha Pittsburg városában tartózkodott) Józseffel és Hyrummal együtt névszerint viselte a gyülekezet három legfőbb igazgatója tisztét, megérkezvén Nauvooba, a próféta utódának akart elismertetni. De a főnebb említett Young oly tiszteletet vivott ki magának a városban, hogy Rigdon szándékát nem csak meggátolta, de őt, mint a gyülekezetbeli béke bontóját, nyilvánosan „az ördögnek s ennek szolgáinak“ átadta. Rigdon csalatkozva reményében, visszatért Pittsburgba, azon városba, hol Spalding mondáját arany bibliává átdolgozta, és ez idő óta róla többé említés nem történik.

Smith halála után sok szakadár támadt ugyan, kik saját kezökre kezdtek új mormon gyülekezeteket alakítani, mint Wigth, ki Texasban, és Strang, ki Wiskonsinban jelentékeny mormon gyülekezetet szerzett; de a legnagyobb rész Young Brigham igazgatása alatt Nauvoó városában maradt, ragaszkodván a Smith által alapított tanításhoz és rendtartáshoz.

Smith utóda, Young, óvatos férfi volt ugyan; de még sem volt képes a mormonok ellen támadt ellenséges elemeket elhárítani. Már a következő 1845. évben újra elkezdődtek a véres összeütközések a mormonok és szomszéd lakosok közt; minek következtében a mormonok vezetői, hogy a békét némileg helyreállítsák, ünnepélyesen megfogadták, hogy 1846-ban az észak-amerikai államok legtávolabb népes széleire kiköltöznek. E végett több száz főből álló választmánynak kellett magának Youngnak vezérsége alatt Jova rengeteg pusztáiba utnak indulni, hogy ott a kösziklás hegyeken túl város alapítására alkalmas helyet keressenek, a másik fél kötelezvé magát, a mormonokat addig háborítlan békében hagyni.

De Illinois államnak néptömege ezzel nem elégedett meg; mert az 1846. év elején még keménytél uralkodott, midőn új nyugtalanság jelei mutatkoztak. A választmány tehát már februárban kénytelen volt a rengeteg vadonba indulni, hogy új hazát keressen. E határtalan pusztaságokon rémitő hideg érte utól őket; Nauvooba már vissza nem térhettek; tovább vándoroltak tehát, és míg ajkaik Sion dicsőségére

énekeltek, szemeikben a könnyek megfagytak. Napról napra több elhalt testvért temettek a hóba, hogy megjelöljék az utat, merre a megmaradtak visszatérjenek. Végre bekövetkezett a tavasz; de vele az utazókra nézve új nehézségek: esők és vízáradások, melyek által a szerencsétlenek közül ismét sokan elvesztek. Nyáron sem ment jobban dolguk; mert különféle betegségek annyira elhatalmaskodtak, hogy az életben maradt csapat készüléteket tett a pusztában való telelésre. 1847-diki év kora tavaszán felüdülvén az utasok, 70 kocsin 143 férfiú, most is Young vezetése alatt, újra elindultak, és négy hónapi fáradságos utazás után júl. 21. az első kocsik a „Sós tó“ völgyébe értek; maga Young pedig a többiekkel azon hónap 24-dikén. A vezér a „nyugati új Jeruzsálem“ városa helyét ugyanaz nap e szavakkal megáldotta: „Itt csinálunk magunknak sátorokat!“ Ez idő óta július 24-e a mormonok főbb ünnepe.

A Nauvooban hátramaradt testvéreknek e fáradságos utazás két éve alatt nem a legjobban folytak dolgaik. Mindenek előtt kénytelenek voltak a város körüli helységeket mind elhagyni s amannak belsejébe vonulni; és midőn ez sikerült, Illinois államnak néptömege mindinkább kezdte fegyveresen magát a várost is megtámadni. Azonban a mormonok vitézül védelmezték magokat, mialatt nagyszerű templomjuk fölszentelése következett, s ezt fényesen meg is ünnepelték. De alig végezték el a fölszentelést, minden bútorzatot és beruházást ki kezdtek belőle hordani, hogy az útkészítők után induljanak. És csakugyan mindjárt más nap több ezer mormon elhagyván a gyönyörű üres templomot és várost, a még ott maradtakat néhány hét múlva fegyveres erővel kényszerítették kivonulásra. Ez idő óta Nauvoo városa romokban hever; mert a templom az eltávozásuk után következett 1848. évben fölggyújtatott, később pedig az elpusztult város nagyobb részével együtt egy vihar alkalmával lerontatott. Csupán a templom kupolája tetején állott arany „arkangyal a trombitával“ mentetett meg, s ezt később a híres Barnum Amerika több városaiban pénzért mutogatta.

VII. Új-Jeruzsálem Deseretben.

Azon időtől, midőn a mormonok kiküldött vizsgálói a Sós tóhoz értek, kezdődik a felekezet boldogabb és békésebb időszaka, minthogy itt meredek magasságú sziklák közt, Amerika népesült vidékeitől csaknem egészen elkülönített vadonban telepedtek le. Ez új haza egyes, keskeny, csupán a lapályosabb helyeken termékenyebb völgyekből áll, az arany Kaliforniától nyugotra. E völgyek folyói és patakjai jó halak gazdagságával bővölködnek. De a mit a természet megtagadott, azt a mormonok fáradhatlan tevékenysége kipótolja. A sziklás bércek minden nemű vadak számtalan seregével lepvék; míg a tavak és nádasok szinte hemzsegnek a vad ludak s más ehető madarak sokaságától. Legnagyobb nehézséget a fahiány okoz; azonban a mormonok előrelátólag haladék nélkül erdők ültetéséhez fogtak. A levegő egészséges. Azon egész tájékat, hol a főváros fekszik, a mormonok egyszerűen csak völgynek nevezik. Az előre ment vizsgálók oda érve, 1847. júliusban azonnal sok kukoriczát vetettek, mely még azon évben megérvén, a következő télre elégséges élelmet szolgáltatott. Az első lakásokat ideiglenesen fölépítették úgy, a mint lehetett. De már a másik évben tüstént állandó lakások építéséhez fogtak, mialatt a mormonok csapatosan érkeztek Amerika minden vidékeiről a Sós tóhoz, melynek partján a kiküldött vizsgálók a leendő főváros helyét kijelölték.

Két év múlva Új-Jeruzsálem (vagy mint többnyire nevezetik, Saltlake-City=Sós tó városa) 8000 lakossal bírt, kiknek száma tíz év alatt 30,000-re szaporodott, nem számítva ide a többi kisebb mormon helységet, melyek közt a Nefi próféta tiszteletére elnevezett Nefi-city a legkitünőbb. Ez egész mormon vidék pedig az ő új-egyiptomi nyelvökön *Deseret*, vagyis „mézet gyűjtő méh“ nevet nyert, míg az amerikai hivatalos iratokban csak „Utah“-nak nevezetik, a szomszéd pusztaságokat lakó indián törzstől.

Mindamellettt azonban, hogy a mormonok az indiánokat rokonaiknak tartják, ezt nem annyira tanításuk, mint fegyver által tanusítják s inkább meghódításukon, mint megtéri-

tésükön működnek. Az első összeütközést igaz, hogy az indiánok okozták, oly erős támadásokat intézván a mormonok ellen, hogy ezek csak az erős sziklák közt védhették meg magukat. Miután azonban a „szarvast,“ a vad indiánok legkitünőbb főnökeinek egyikét meggyőzték, a többi kisebb törzsek czélszerűbbnek tartották, békéhez ragaszkodni, mi őket, különösen az indián vadászokat és vadbőrök birtokosait, gazdag és előnyös kereskedéssel jutalmazá.

Sokkal nagyobb veszély fenyegette Uj-Jeruzsálemet, midőn nem sokára a mormonoknak a Sóstóhoz érkezete után a szomszéd Kaliforniában a kimerithetlen arany bányákat felfödötték. Brigham Young eléggé óvatos volt ugyan a Kaliforniába való ideiglenes menetelt próféta parancs által meg nem tiltani, hogy ez által népe vágyát még inkább ne ingerelje. El is mentek tehát sokan a próféta azon intésétől kísértetve, hogy ott magukat az ördög által elcsábíttatni ne engedjék, s megszedvén magukat arannyal, visszatértek testvéreikhez, mi nem kevésbé mozdította elő Uj-Jeruzsálem fölvirágzását, minek folytán 1850-ben nagy mormon egyetem alapított.

Ugyanazon 1850. évben lépéseket tettek Deseretnek az északamerikai szövetséghez csatoltatása iránt. A washingtoni központi kormány a Deseret nevet el nem ismerte, de igenis a mormonok azon kívánságát, hogy nálok a rabszolgatartás mindenkorra végkép megtiltassék. Az új állam határainak kijelölése nem engedtetett meg, különösen mi a tengerpartot illeti, melyet a mormonoktól egyenesen megtagadtak; mert az „Utah“ mormon állam határai 1850. Washingtonban ekkép állapítottak meg: „nyugatnak Kalifornia, északnak Oregon, keletnek és délnek pedig azon folyók és patakok partjai, melyek a Sós tó völgyébe ömlenek.“ Ez új állam igazgatását az amerikai államok elnöke hét felügyelőre bizta, kik közt Brigham Youngon kívül még három mormon, három pedig más amerikai férfi. Azonban e három birónak sem volt semmi foglalatossága, miután a mormonok minden, tehát pörös ügyekben is saját püspökeikhez folyamodtak. Később elég világosan értésükre adták, hogy ők tulajdonképen mint pogányok az „utolsó napok szentjei“ közé nem

tartozván, sokkal czélszerűbb volna, ha hazájokba visszatérnének, mi rövid idő múlva meg is történt. A megürült három bírói szék mormonokkal töltetett be. De a mormonok ez engedetlensége rossz hatást szült Washingtonban, s valószínűleg ez volt a legfőbb okok egyike, hogy Deseret oly soká az északamerikai szövetség egyenjogu államává el nem ismertetett. Mert az északamerikai szabad államok alaptörvénye szerint minden 60,000 lakossal bíró állam, melynek a művelt országokéhoz hasonló kormánya van, följosogíttatik, hogy mint önálló tag a szövetségbe fölvetelét követelhesse.

A mormonok külső eseményeinek e vázlatos előadása egyszersemind mutatja Deseret igazgatásának képét. A kormány élén Jehova nevében Brigham Young áll két társával, kik azonban nincsenek mindig mindnyájan Uj Jeruzsálemben (egyikök rendszeren Liverpoolban Angliában tartózkodik, mint az angol nagy fiók-gyülekezet kormányzója). E három főnök alatt áll a 12 tagból álló vének tanácsa, s ezek alatt ismét a 70 igazgató testülete. Azon gyülekezeteket pedig, melyek a világ különböző részein elszórvák, egyes püspökök igazgatják, kiknek ismét több alárendeltjeik vannak. A soknejűség, mely előbb csak a mormonok titkos vétkeihez tartozott, 1853 óta a mormon tanítás nyilvános czikkeül fogadtatott el, melyet maga Young is gyakorol, levén számos neje és 150-nél több gyermeke. Legujabb tudósítások szerint a három főigazgató összesen 82 nővel bir. Különösen e soknejűségre vonatkozólag történt, hogy a fővárosban külön iskolát alapítottak, melynek föladata jó családapákat növelni.

E cikk befejezéseül még a mormonok isteni tiszteletével ismertetjük meg olvasóinkat. Az ő ünnepek is a vasárnap. A meghatározott órában (mert harangokat nem használnak) a gyülekezet összejő az imaházban, hol a pap az ünnepélyt áldással nyitja meg. Ezután énekes könyvükből egy éneket énekelnek, minél közbevetőleg megjegyezzük, hogy énekeik dallamai mind vidorak, gyors üteműek. Éneklés után a papok egyike imádkozik, s aztán ismét énekelnek, mire az ez iránt előre tudósított pap szónokol. Szónoklata végén a resteket nyilvánosan munkásságra inti, névszerint említvén az illetőket. Ekkor a jelenlevők valamelyike, majd férfi, majd

nő áll föl és — rendszeren rövid példabeszédek alakjában — különféle tanácsokat, intéseket osztogat, mint épen ihlettségéhez képest nyelvére jutnak. Az isteni tiszteletet a község jegyzője zárja be, ki a világi hatóság különféle rendeleteit, a tizedre, közmunkára s egyéb adónemekre vonatkozókat, hirdeti. Míg a gyülekezet tagjai gyülekeznek, valamint oszlás közben is vidor, és pedig többnyire jeles zene hangzik, nehogy a mormonok elméje bűnösségükről való elmélkedésök által tulságosan megterheltezzék. Az egyházi szónoklatok minőségéről könnyen szerezhethünk magunknak fogalmat, ha megfontoljuk, hogy a papok többnyire műveletlen emberek, volt földművelők, mesteremberek stb., és hogy szokásuk, szónoklataikat szörnyű átkokkal és esküvel fűszerezni.

VIII. A mormonok terjedése.

Azon süker, melyet a mormonok tanítása Amerikában nyert, a felekezet fejeit felbátorította, hogy működésök színhelyét Európába is áttegyék. Legkevesebb akadályra találtak, már csak a közös nyelvnel és nemzetiségnél fogva is, Angolországban, hol több tekintélyes gyülekezettel bírnak, melyeknek igazgatási székhelye Liverpool. Hogy pedig magunknak más államokba is utat nyissanak, vallástani könyveket francia, olasz, német, dán és svéd nyelvre is lefordították. Nem elégedvén meg azonban a mormon könyvekkel, Európa különböző részeiben érdekeiket képviselő hirlapokat indítottak meg. Így többi közt bizonyos Taylor nevű mormon 1851-ben Hamburgba érkezett, hol „Zions Panier“ című lapot kezdett szerkeszteni, mely azonban részvéthiány miatt már a negyedik szám után megszűnt. Cairu nevű másik mormont pedig, ki a következő évben hasonló kísérletet kívánt tenni, a városi rendőrség jónak találta kiutasítani. Németország több részében hasonló sorsban részesültek. Említést érdemel még az 1854-ben Berlinben tett kísérlet. A király ugyanis az északamerikai szövetséges államokban levő követétől bővebb felvilágosítást kívánt a mormonok felekezetről. E kíváncsiságot a mormonok maguk iránti hajlandó-

ságnak tulajdonítván, haladék nélkül követséget indítottak Poroszországba, azon utasítással, hogy az a királyhoz intézett feliratukat kézbesítse. Azonban alig léptek ki e jó urak a berlini pályaudvarban a vasuti kocsikból, azonnal udvariasan ugyan, de nyomatékosan értésükre adták, hogy Berlint és Poroszországot a legelső vonattal hagyják el, mit ők csakugyan meg is tettek.

Angolországon kívül e felekezet leginkább a skandináv államokban u. m. Dániában Svédországban és Norvégiában terjedt el, hol „Skandináv csillag“ című külön lappal is bírnak. E lap egyik tudósítása szerint 1854. marczius 6-dikárol azon év végeig csupán Dániában 686 mormon keresztelezés ment végbe. Ugyan azon lap szerint Dániában e felekezetnek 284 különböző osztályú tanítója van, kik a gyülekezet érdekében működnek.

Hazánk a mormon tévtanoktól egészen tiszta. Legalább nem találjuk semmi nyomait, hogy e felekezet kecségtető ígéretének hálóit nálunk kiterjesztette volna, ha csak az újabb időkben feltűnt nazarenusok nincsenek nem is annyira titkos, mint inkább csak szellemi kapcsolatban a mormonokkal.

Az élet terheiről.

Irta JAKAB ELEK.

Az élet terhei megkönnyülnek azok kevesbitése s anyagi és szellemi erőnk növekedése által. Az első azt teszi, hogy azok egy részét az édesb kötelességek, más részét a kisebb s önként elvállalt terhek közé sorozzuk. A második azt, hogy az ekként, mérsékelt számra szállított valódi terheket munkásság és a társalmi kötelek javunkra használása által kevésbé nyomókká, türethetőbbekké tegyük, mi ismét nem egyebet tesz, mint azt, hogy az életterhek felül mindenek előtt bírjunk helyes és tiszta fogalmakkal; mert attól, hogy mit nevezünk tehernek, igen sok, szinte minden függ. Láttam öregget, ki az élet ezer terheit és sanyarát viselte addig, míg az idő meg nem gyöngítette: mindent elhordozott, s utózára szél-járt viskójának egyetlen december-éji hidegét ki nem állá — egy reggel ágya szalmáján halva lelék Ezt valódi életsanyar ölte meg. Láttam kolduló nyomorékot, ki 60—70 évig hurczolta vállain földiléte terheit, s utózára egy utczavégen, kunyhójától néhány lépésre mult ki, mert nem adta meg az irgalom azon darab kenyeret, melynek táperezével inai házáig vinni bírják vala Ezt ismét valódi nyomor ölte meg. De láttam egyszerű földmivesek közt, a legalsóbb néposztálynál, tiszta kis hajlékokban magát az életboldogságot, s megfordítva, vagyonos- és főranguaknál nem egyszer rázott meg világ-únt elégedetlenség szomorú képe. XVI Lajos francia királyról azt írja a történelem, hogy egy alkalommal — 1790 körül — népe közöl koronás fővel palotáiba térvén, karszékébe rogyott, homlokáról hullott a veríték, s ő nehéz sohajok közt mondá körülállóinak: „*Vegyétek le a koronát fejemről, tovább nem bírom hordozni — igen nehéz az!*“ Olvastam a nagy Napoleonról, hogy másodszori Franciaországba tértekor egy ütközet elvesztése után

tábornokai körében ülven, homlokához kapott, s lélekrázó hangon mondá : „*Oh, ha valaki e fő gondját csak addig átvenné, míg én megpihenhetek!*“ Kérdem már most : ha a korona is nehéz, ha a világhódítónak is vannak elbírhatóan gondjai, hogy ne lennének a falu és kisebb sors emberének ? De köztapasztalás szerint a nagyobbak még nagyobb igáját hordják az életnek ; az az eset velök, mi a hérczek ormaival, melyek fölött napokig borong, olykor épen ránehezedik a legveszesb fellegetorony, míg a kis hegyek fölött a lég vékony bárány-felhőcskéi hirtelen s könnyűden elvonulnak ; az sor-suk, a mi a kőszálak magános élőfáinak, melyeket az orkán minden perczen kiszakgathat, míg a völgyi cserjék fergeteg közeledésére egymás mellé simulván, védve maradnak Ha nagyobb mértékben jutottak is az élet némely kisebb terhei a falusi élet és földművés osztály embereinek, örömei is többek, s szívök fogékonyságánál, inyök el nem kényeztetett voltánál fogva édesebbek ; ha több sanyarusággal küzdenek, bizony természetök is erősebb, test- és véralkatuk szívósabb, jellemöknek megvan azon edzettsége, melyen — mint aczélon a lágy vas — a kisebb csapások nyomokat hagyni nem képesek

Teher és baj minden sorsbelieken van, ez oly elválhatatlan tőlünk mint a lég, mint a hold tányérától a fellegfolt. *Ennek nagyobb részét a természet és idők forgása teszi ránk, más része társalmi létünk s legkedvesb viszonyink következménye, meg mások olyak, miket az emberek háritnak vállainkra.* Az alsóbb néposztály az *elsőket* véli legnyomasztóbbaknak, például : a telet hidegeért s az élelmi módok megkevesbedéseért ; pedig ez nem egészen képes indokolni a sok és sűrű panaszt, nem kivált a mi édes hazánkban. Ha van a magyar földnek és éghajlatnak arczmetsző hidege és csikorgó fagya, vannak drága tölgy- és fenyőerdei, van sok gyümölcsöt termő s jó meleget adó fája, melyeknek legáldottabbika a bor fája ; vannak a legmelegebb köntösnek való bőrű vad- és szelidállatai, s volt, van és lesz mindig magyar ember szívében igaz szegény embertársa iránt részvékeny s segélyre kész jó indulat. Aztán különben is azt kívánni, hogy az áldott nap csak ránk süssön, ész és a természet ellen van : el kell bujdosni a földgömb

más oldalaira is, hol szintugy Isten teremtései élnek, ez utat elébe az Alkotó szabta Ilyenkor mi vonuljunk kandalónk tüzéhez, igyunk egy pohár borocskát, áldjuk az Istent, ki a napok millióit s az évszakok járását kézen hordozza, szeressük hazánkat, mely munkánk után amaz áldott nedvet teremtette, s kenyérünket szegjük meg az éhezőknek, ajtónkat nyissuk föl a melegedni vágyó szegény előtt. Millió a mi hazánkban azok száma, kik az elsöt tehetik, hála Istennek! nagyon kevés, kiknek az utósóra szükségök van Mások a nyarat tartják terhesnek, forró napheveért s egymásra csoportosuló munkáiért. Ez sem teher, sőt az életre nézve valódi áldás. Gondoljatok e föld azon sarkpontjaira, hová a nap el nem hat, hol nem termi meg a nemesb magot a föld, vadakkal és hallal él s a természet e ridegségének testi-lelki nyomorékjává válik az ember — s ne mondjátok hazánk áldott nyarát tehernek : dolgozzatok nappal, álmodjátok át az enyhe légű éjszakát, vigadjatok ünnep- és yasárnapjaitokon, áldást mondva öseitekre, kik nektek e drága hont szereztek szilárdon elhatározottak levén arra, hogy azt unokáitokra csonkítatlanul átszállítsátok Vagy hát a vénség lenne oly nagy teher, melyet tán virágzó ifjuság s teljes életerőben letölt férfikor előzött meg? Hát nem szükségkép el kellett ennek jönni? Nem tehetni azt is kellemessé jó cselekedetek, erényesség s istenes'élet által? Tán ismét árvaság és szerencséd napjának elsötétülése nehézkedék elbirhatlan teherként szivedre? Nehéz sors kétségen kívül, de amazt megszentelheti az emlékezet, megédesítheti az elhunytak nyomain járás öntudata, erre nézve mindig enyhület az, ha okai nem mi valánk, ha a föllegeket nem minbüneink hozák életünk egére Én ezeket könnyíthetlen terheknek nem nevezem.

S vajjon nyomóbbak azok, melyeknek kutfeje a társalmi lét? Itt kétségkívül első a családi viszony, száz terhével, de egyszersmind ezer örömeivel. Nöddé tevéd a hölgyet, kit szi, ved egész erejéből szeretted, s az ég gyermekekkel álda megkikről gondoskodnod kell, kiknek sorsáért Isten s világ előtt felelős vagy, kikért tehát éjed-napod feláldozod. S hát teher neked ez édes gond, a természeti tartozás, a társadalmi szent kötelesség s legmagasb hivatás? Menj a pelikánhoz, mely

— a rege szerint — vérével táplálja fiait; nézd a vadállatot mely életét kockáztatólág tartja fenn kölykeinek életét; figyelmezz füre-fára, mely oly büszkén hordja magvas, gyümölcsös lombkoronáját — szégyeld meg magad; tanuld szeretni azokat, kik szivedéi, s ne nevezd tehernek a róluk való gondoskodást. Mert az ég meghallja midőn rájuk panaszolsz, s elveszi tőled épen akkor, midőn bennök boldog kezdesz lenni.... Vagy cselédeid bérét sajnálsz, kik fáznak, áznak, dolgoznak, éjszakáznak érted? Ne tedd ezt, édes embertársam! Találd módját, hogy ha restek, dologhoz szoktasd, ha hűtlenek, megjobbítsad, ha egyik sem lehet, szabadulj meg tőlük; de csekély jutalmukat, ételüket ne panaszold, ne vond el; vagy ha azt teszed, vond el akkor asztalod morzsáit is hű ebedtől, mely jószágodat éjen át őrzi, vond el a táplálékot igavonó marháidtól is, melyek a kenyér földét szántják, s szügyökkel — nyakukkal mivelik, hogy az emberiség étlen ne vesszen el. Nagyot ad az, a ki másnak személyét adja szolgálatára, és adja egy év hosszú, gyakran keserves folyamára! Vagy tán a társadalmi terhek hordozása oly nehéz? De hát melyik állam nem kíván céljaira többet-kevesebbet? S hogy mi tőlünk az elsőt kívánják, vajjon nem onnan van-e, mivel ránk az evangyeliomi gazdaként több bizatott? Vagy a mód, melyen az történik, előre tudásod s kikérdezésed nélküli ezerkérések, s gyakran megbirhatlan áldozatok nem látott, vagy általad s a kiket és mit te szeretsz, azok által nem élvezett sikerei súlyosítják meg azt? Elhiszem, de itt a jobbnak reményénél, békén türésnél, kettőzött munkásságnál s annak, hogy e teher egykor enyhébbé váljék, ohajtásánál egyéb nem marad fenn... Vannak még terhek, melyek azoknak való viszonszolgálat tételekből háramlanak ránk, kik lelki javainkról vallásilag gondoskodnak — értem az oltár férfiai — kik az életbe bé- és a halhatatlanságba átvezetnek, kik mi velünk és érettünk imádkoznak, szivünkben a hit mécsvilágát élesztgetik s egy jobb jövő reményét kihalni nem hagyják? Ugyan mikor lett oly bécsvesztett előttetek az élet? Miért oly olcsó a hit s oly drágának vélt a vallás vigasza? Okos ember onnan hozza a gyógyító füvet sebére, a hol megtalálja.... S nekem részemről jól esik elmém bölcsesége mellett

a hit biztatásaival is táplálnom a haza jövőjére nézve lelke-
met . . . Végre tán a társadalmat ért csapások szegénynyé
tettek, vagyonod, életmódod oda lett, örömeid tárgyait s sze-
retteidet elvesztetted s ezt nevezed kétségbeejtő tehernek?
Vigyázz, ne szólj zugolódo szót a világintéző Hatalom ellen:
mikor ily nagy csapások érnek jóra való népeket s köztük
millió jókat és ártatlanokat, az az ő tudtán kívül nem esik, an-
nak szükségkép jó a végcélja, el ne csüggedj, remélj, lelked
borujára nem tudod, mely pillanatban hajnallik derü.

Azon okokat, *melyek embertársainktól vagy minmagunk-
tól származván, terhessé teszik az életet* — nem részletezem;
pedig tudom, hogy ezek gyakran a legelviselhetlenebbek,
tudom, hogy innen származik sok nyájas barátság felbomlá-
sa, nem egy forró szeretetnek gyűlölséggé válása, emberutálat,
életunalom, világmegvetés, gyakran öngyilkosság. De én e
kérdésben alkuvásnak s ingadozásnak helyet nem adok. A
mi embertől jó, annak emberének kell lenned, akár elhordo-
zása, akár megátlása vagy szelidítése forogjon fenn. Mit agy-
velő gondolt ki, szív forralt meg, fejednek és keblednek ok-
vetlen erővel kell birni annak felfogására . . . Nöd elhagy
vagy hűtlen lesz, gyermekeidben csalódo, barátid jóságod-
dal visszaélnek, becsületedben megsértnek, vagyonodban
kárt tesznek, a közizgazságot, a jogokat elnyomják, a hazának
és jóügynek árulói megszaporodnak — mindezek fájhatnak,
rosz órákat méltán okozhatnak, lelkedet megsebhetik, életed
békés folyamát pillanatokra megzavarhatják, de arra, hogy
megtörjenek s kétségbeejtsenek, én elégnek sehogy sem tar-
tom. Nem, mert a te bensődet be nem undokítja semmi más,
mint a te bűnöd, a te életednek gyalázatára nem lehet semmi
egyéb, mint a mit te mivelsz : tiszta lelkiismerettel, bünte-
len lélekkel szerencsétlen lehetsz, de boldogtalan soha; a csa-
pásokat ki nem kerülheted, de magadat megtöretni vagy el-
tiportatni engedned nem szabad. Ez egészen a te hatalmad
körén belül esik. *Akarni tudnod kell!* Férfias akarat és jellem-
erő soha cserben nem hagyand.

Arra tehát, hogy az élet terheirésztint édes kötelességgé,
résztint a saját hajlam önkéntes műveivé válván, megkevesed-
jenek, megkönnyüljenek, első és alapföltétel a tiszta és józan

felfogás, mit *tanulás és tapasztalat-gyűjtés által* szerzünk meg. Soha egy kornak is általánosabb iránya és szüksége nem volt az ismeretszerzés és miveltség, mint a miénknek. A ki a mai világban lábán meg nem tud állani, hamar porba teritik a viszonyok és emberi érdekek harcjai. Ezért van, hogy minden ember s egyrésze minden áron — fölfelé tör, küzd, hogy alant ne maradjon, hogy mások gyámsága alól menekülhessen, fölhasználja a hol lehet embertársa balesetét, föl tudatlanságát, szolgáltatja magát velök, eszköznek tekinti önkézésében, úgy, hogy csaknem egymás zsámolyainak kell magunkat tekintenünk. Jaj annak, a ki észért s tanácsért minden lépten-nyomon másokra szorul : az ő élete vagy folytonos bukdácsolásban vagy a mások gyámkodásaért nekik való örökös szolgálatban foly le. S hát indulataival, az események kedvezőtlen befolyásai- és benyomataival mit tesz? Hányatik ezek hullámain, mint vitorlátlan hajó szélvésztes tengeren : minden veszélytől visszaretten, alig feltűnő kárt óriásinak képzel, kis bajokat roppant élettehernek vesz s a mikor igazi csapások érik, végletekre vetemül . . . Mind ennek gyógyszere az elmének felvilágosodása. *Tanuljátok hát, honfiak, tanuld te derék magyar nép, ismerni az életet.* Olvassatok jó könyveket ; íróitok egy kis irodalmat teremtettek immár számotokra : vannak jó naptárak, történeti és regekönyvek, népiesen irt hírlapok, eszmekörötköz mért folyóiratok s. a. t. Ezekből sok szépet és hasznost tanulhattok, józan életnézeteket vonhattok el, az élet terhei felől tiszta fogalmakat szerezhettek, száz példából látandjátok ezek lapjain, hogy kell férfinak nézni az életet, mit lehet bajnak nevezni ; látandjátok, hogy világos értelem előtt sok ugymondott nagy terhek, sok nehéznek hitt kötelesség a szív édes tartozásai válnak, olykor a sors legmostohább fergetegei lágy fuvalmu szellökké szelidülnek, melyektől ingatva élethajónk vidáman lejt a boldogság kikötője felé . . . Az időt ne vesétek okul — jól felosztva mindenre jut annak óráiból. Ott vannak téli hosszú estvéitek — jól tudom, mert én is évekig önkezemmel miveltem ősi vagyónkamat — ott vannak az ünnepnapok, az év esős szakai ; s a különben pihenésre szentelt órák : használjátok olvasásra azokat, újuljanak meg köz-

tetek azon régi jó idők, midőn a családapa övéinek körében szent zsoltárok és bibliaolvasás közt töltötte a *hetedik napot*. Ne sajnáljátok a könyvekért és hírlapokért filléreiteket, azok gazdag kamatot hajtnak elmétekre nézve; alig hiszem, hogy egy órai kézi munka több anyagi hasznot hozzon a testnek, mint ugyan annyi a lélek felvilágosodását tekintve.

De mivel bármennyire kevesitsük is meg józan felfogás és az élet tanulmányozása által annak terheit, még is mindig maradnak fenn bőséges számmal: könnyítésökre nézve legsikeresebb eszköz a *munkásság*. Semmire annyi példát nem találunk mint arra, mily sokan lettek ez által szerencsések. Szám-talanokat láthat mindenikünk a maga városában, falvában és körében, kik apjuk-anyjuktól nem örökölték, a mivel birnak, mindenöket magok munkásságának köszönik. Nézzétek, itt egy polgártársatok nem kötötte magát az állam nyakába, maga váltotta meg magát; ott a másik apjaadósságát fizette le, s nevérol a szégyent és átkot elhárította; nézzétek, amaz új kerítésű telek tiszta udvaráról mily egészséges gyerekek futkosnak ki s be, a kertből rakott kasak s kazlak emelkednek föl, mindenütt jólét mosolyg ránk. S mindezek megannyi családapák tulajdoni, kik bajokkal küzdenek, életterheik vannak, de igyekező karjok s józan eszök kiségitik azokból . . . Munkásság a világon a legszebb foglalatosság, ez az időnek valódi értékesítése; tehát a ki dolgozik, a leghasznosabb és legszebb számmiveletet teszi: *pénzét s vagyoni erejét sokszorozza, bajját s terheit elosztván, kevesíti*. Az anyagi erő legtöbbszörre az erkölcsinek, a bátorságnak és önérzetnek növekedését is maga után vonja; csak a lelkileg s vagyoniilag gyöngének elbírhatlan terhek a családi és polgári kötelességek, az erős daczol az élet csapásaival. Ily férfinak örömhirdetője a tavasz, erdő-mező megnyílik számára: ültet, olt, tisztogat kertében, jó kedvvel járja be tanyáját, munkára serkenti cselédeit, barázdába állítja igásait. Ily férfi előtt kedves a nyár, elhintett magvai akkor érnek kenyéradó gabonává, jó kedvvel fut-fárad öveiért; ohajtott előtte az őszy, gyümölcsfáit örömmel látja sárgulni-pirosítani arany- s rózsás terhük alatt; nem rettegett vendége a tél, akkor is talál magának foglalkozást: végig járja szerűjét, dolgot keres csűrös-kertében, pajtájában, ta-

nyáján és erdőiben; majd övéivel tölti idejét, részt vesz a község dolgaiban, Isten házáat látogatja. Minden nap meghozza a magáé áldását, minden munka megtermi gyümölcsét, s a siker, a jólét gyarapodása úgy áll elé a munkás igyekezet után, mint a föld termése eső és harmat nyomán: az élet gondjai eloszlanak, a bajok megkevesednek, a terhek elosztva könnyebbekké válnak, öröm tölti be itt a házat és szíveket, hasznosan folynak az évek, életkellem és boldogság üti fel e küszöbökön belől, a hajlékokban égi sátorát.

Vannak azonban az életnek nem egyéni erőhöz mért terhei is, azért szükséges, *hogy legyenek természetes segítőink, jó embereink.* Midőn erőszakront hajlékdra, éltedet megtámadják, becsületedet rágalmazzák, midőn beteg, elaggott, vagy éhség miatt erőtelen vagy, látó- és hallérzékeid megromolnak, hogy segítesz magadon; ha nem tieid, barátid, jó embereid által? Ez két kötelességet tesz a magyar népre. *Egyik* az, hogy keblében a családiasság érzelmét ápolja, *másik*, hogy felelt szerezse, rokonszenvöket megbecsülje. Senki nem oly erős, még ha fején koronát visel is, hogy e kettő nélkül tartóan fennállhasson; senki nem bizhatik sorsában, hogy az a sirig boldog leend. A ki övéit szeretettel fűzi magához, kinek jóakarói vannak, csak az mehet bizvást előre életurain, ha el-esik, lesz ki fölemelje, ha szükségét lát, lesz ki meg segítse, ha bajok környezik, lelkére búbanat nehezül, ha nyomorékká lesz, valamelyik ezen viszonyok közül, melyek őt az élethez kötik, nyujt neki egy igaz gyámolítót, bizonyára akad mindig egy-egy sorsában osztozó nemes kebel. Ne engedjétek azért, hogy a két nemes csírást embergyűlölet és rút önzés előlje szívetekben. Az idők gonosz keze rá vetette irtó-vasát a magyar szíve két fő ékességére, de ti védjétek azt, védjed oh magyar nép, megtörhetlenül, mint e földön léted s lényed zománczát.

Midőn sem egyesek, sem többek vállvetése terheinken sem könnyít, *szükséges az egyesületi segélynyújtás.* Képzeljétek magatokat, édes honfitársim, aratás hetében. Nehéz föllegeket láttok gomolyogni mezöitek fölött, a lég mindinkább hevülni kezd, a bennelevő gőz és tűz-erőket szél éssáját izgékonyosságuk megmozdítja, fölleghez fölleg zárkozik, gőz és tűz

sűrűbbé válnak s zápor, jég és villámtüzalakban hullnak alá: a jég elveri határaitokat, árvíz sodorja el szénaboglyáitokat s ti ott álltok kétségbeesve, az iszap még földeitek mesgyéit is eltemette. Kiadja vissza, a mit egy éven át szerezvén, egy óra alatt elvesztettetek? Munkátok vagy az emberek részvéte? Nem. Egyedül testiületi, tömeges társasági segély teheti azt. . . . Falutok végén egy kunyhóba tüzet vet az éj leskedő gonosza, a szél felkapja az első szikrát, viszi háztetőről háztetőre, lángfedi el az épületek ormait s fut végig kazlakról csűrökre és viszont, mint az égen a villám cikázása, s egy éj alatt gyakran százaknak olykor évtizedek sőt századok óta keresett vagyona semmivé lesz? Ki adja vissza, a mit elvesztettek? Senki sem. Ezek az élet valódi terhei, ide egyesületi részvét, tömeges jóakarát és kölcsönösségi segély kell! Véreim, józan értelmű magyar nép! Vedd figyelembe e szókat: a föllegek háborgásában, a tűz pusztító lángjai által Isten szól hozzátok, s értelmetek intve-int titeket, hogy a társulatok és egyesülés nemes gondolatának elmétekben helyet adjatok s ekkép az élet legnagyobb terhei ellen magatokat biztosítani igyekezzetek.

Az élet terheit tetemesen megkönnyíti *azok vidám oldaláról tekintése is*. A vér és testi érzékek, az indulatok és szenvedélyek ugyan örökké ostrom alatt tartják a gyarló emberitermészetet, de a belénk lehelt égi szikra, az ész, arra való, hogy kormányozza őket, hogy más törvényt szabjon eléjük, mint a mit ők követni hajlandók. De vannak érzékeny természetek is, melyeket minden esemény sértőbben illet, minden csapás jobban meghajt, minden teher erősebben nyom, gyöngö idegzetök, finom lelki-alkatuk miatt. Én mindkettőnek azt mondom: erősítsék meg magukat, tegyék uralkodó állásba érzelmüket, ne nézzék minden dolognak árny- és sötét oldalait, mert az elcsüggedésre visz, kivetközteti bájaiból a földet, megfosztja virágaitól a tavaszt, kettőzi az élet terheinek nyomását. Higyjék el, semmi oly rosztat az élet nem nyújt, minek valami jó oldala ne lenne, és semmi olyan velünk nem történik, a mit kedvezőbb vagy legalább enyhébb színben ne láttathatna vidor kedély s könnyed lélekhangulat. Avagy nem azért boldogabbak e a gyermekek, mert

játszian fogják föl a dolgokat? Nem azért béketűrőbb s visel könnyebben minden életbajt a gyöngéd női nem, mert eleven lelke s derült kedélye nem teszi még komorabbá a sokszor ugyis elég komor földi életet? Avagy nem azért szerencsésebbek-e költőitek is, mert szívök könnyü, lelköket a tündér képzelődés ez élet göröngyös vidékeiről elvonván, dicsőbb tartományok határain, szebb lét és szebb álmak képei közt ringatja?

S mikor mindezen segélyforrásaink kimerültek s az élet terhei mégis nyomnak, a világ mégis kietlen, az élet nehéz és unott, ekkor is van hátra egy biztos menedékünk, fenmarad a leghősiesb gyógyszer: *a vallás- és hitbeli fölemelkedettség*. A vallás alapja az Isten hívése, gondviselésében bizás, az emberek szeretése és jócselekedet. E hit a legfelségebb észelveket s a szív legtisztább vigasztalási forrását foglalja magában. Isten léte az ő gondviselését is jelenti, mely örködik a világ és emberiség sorsa fölött s a jók dolgát elvégre is jóra fordulni segíti, és jelenti azt, hogy a földön a népek között igazságnak kell uralkodni; tehát történjék bár ideig-óráig ellenkező, utoljára még is a jognak diadalmaskodni, az erénynek jutalmat, a bűnnek büntetést kell nyerni; jelenti végre azt, hogy mint a napok millióit, úgy az emberi sorsokat ő tartja kezében, kinek-kinek annyi terhet tesz vállára, a mennyinek elbirására abba erőt is adott, s a kire többet mér, ad neki bölcseséget, szereteteket, jóbarátokat, s a hol mindez hiányzik, adja a szívbe a hit ama kimerithetlen erőforrását, mely őt elesni nem hagyja. Higyjétek el: egy szent kormányzás léte ott a fényes csillagok trónján azt teszi, *hogy a földi pályán jó és rossz, arányban legyen kiosztva, vagy legalább kellő arányát elvégre megkapja, hogy legyen meg nyugalma, öröme és vigasza az öregnek úgy, mint jókedve, játéka s szerelmi bohóságai az ifjunak; jusson, hozzá illő élvezet, kedvtelés és boldogság a nagy születésűnek, a városok lakóinak szintugy, mint a közép és kisebb sors, a falu és mezei élet egyszerű emberének; ne vonja meg időszerű örömeit, mulatságát s jó óráit az embertől ősz és tél szintugy, mint a virágkoszorus tavasz és forró napú nyár. A léleknek ezen emelkedettsége gyujtja föl a szívben*

a hit és remény amaz égi lángját, mely bevilágítja földi utunkat, s midőn a test és elne ereje, kedvesink, az emberek, a szó, a tudás és emlékezés — mindez elhagy, e kettő velünk marad, ben nyugalmat ad, kívül bátorit s szent fénye szemünk tüzevel egyszerre alszik el, — nem, akkor sem alszik el, a két iker fény egyszerre villan át az örökkévalóságba.

Ezek az életterhek könnyítő szerepei; minél többet bir valaki közülök, annál inkább ura lehet magának, s életének oly irányt adhat, hogy az kellemesen és haszonnal folyjon le, minél több tiszta örömet nyújtson s övéit és őt magát boldoggá tegye. Mint a fa, melyet a téli hó terhe lehajtott, gyökereit a dér megsanyargatta, rügyeit fanyar szelek összeszorították, megszabadulván az elemek e gátló hatásától, a tavasz első melegére zöldelni kezd, magasra emeli fel lombkoronáját, bimbót és virágot hajt s izes gyümölcsöt terem : ugy az emberi sziv és lélek is, mihelyt földi terheinek nyomása alól kiszabadul, azok egy részét édes kötelességeknek, más részét könnyü terheknek nézván, a többieket pedig — a valódiakat — munkásság, mások segélye s ön lelki erejének gyarapodása által legyőzván, azonnal fölébrednek, benne a szépnek és jónak ösztönei, fölébred önérzete, bátorsága s tettereje, szeretettel öleli magához övéit, inkább érdeklődik a község, a hon és emberiség ügyei által, kikeresi a jótethezés alkalmait; polgári kötelességeinek teljesítése lesz főgondja, jótettek és hasznos élet munkáival jegyzi meg földi utját, s mig körében minden boldog, ő maga is annak legmagasb mértékét élvezi : a főrangu, fényes név s ragyogó földi szerencse dicsőségét s élvezet, a középsorsu s egyszerű földmives a falusi élet szerény és sokszor a nagyoktól is irigyelt boldogságát.

378
379
380
381
382
383
384

IV. A munkásság, mások segélye s ön lelki erejének gyarapodása által legyőzván, azonnal fölébrednek, benne a szépnek és jónak ösztönei, fölébred önérzete, bátorsága s tettereje, szeretettel öleli magához övéit, inkább érdeklődik a község, a hon és emberiség ügyei által, kikeresi a jótethezés alkalmait; polgári kötelességeinek teljesítése lesz főgondja, jótettek és hasznos élet munkáival jegyzi meg földi utját, s mig körében minden boldog, ő maga is annak legmagasb mértékét élvezi : a főrangu, fényes név s ragyogó földi szerencse dicsőségét s élvezet, a középsorsu s egyszerű földmives a falusi élet szerény és sokszor a nagyoktól is irigyelt boldogságát.

TARTALOM.

	Lap
Gróf Széchenyi István emléke. (Bevezetésül)	1
Böles mondatok. Gróf Széchenyi István munkáiból.	3
Franklin életrajza. Mignet után, fordította Szalkay Gergely.	25
Szerencse utja vagy életbölcseiség. Franklin nyomán, kidolgozta dr. Farkas Ferencz	140
A cigány leány. Elbeszélés, írta Jósika Julia.	153
Zsolt emeltetése Irta Fejes István	185
Vázlatok a természet köréből. Irta Keresztyén János	193
I. A kovag	—
II. A víz	209
III. Az éleny	219
A királyi magyar egyetem története. Irta Kátai Gábor.	232
I. A veszprémi, pécsi, ó-budai és pozsonyi egyetemek és a budai főiskola.	—
II. A Pázmán-féle nagyszombati egyetem	240
III. A budavári (1777—1784) és pesti (1784—1860) egyetem.	259
IV. Különféle tudomásraméltó dolgok az egyetem köréből	275
Az ember- és állattanból. Irta Sárvári Eöry Andor	283
I. Az állatok szellemi sajátosságai	—
II. Az ember és az állat	302
A budai basa. Két svajczi ifju története. Zschokke után S. A.	312
A mormonok. Idegen kutatók után Szeberényi Lajos	356
I. A mormonok felekezetének szerzője s ennek látásai	357
II. A Mormon könyvének valódi eredete	360
III. Mormon könyvének tartalma	363
IV. A mormonok történetének kezdete; uj Sion	367
V. Uj haza; másod izraeli ellenségeskedések; Nauvoo városa.	372
VI. A próféta halála; harmadik száműzetés	378
VII. Uj-Jeruzsalem Deseretben	372
VIII. A mormonok terjedése	385
Az élet terheiről. Irta Jakab Elek	387

FELHIVÁS

egy új irodalmi vállalat megalapítására, melynek célja

közhasznú és olcsó olvasmányt

nyújtani a nemzet minden osztályának

Első évi folyam:

A

MAGYAR EMBER KÖNYVTÁRA.

Pákh Albert szerkesztése alatt.

Előfizetési díj egész évre két forint,

melyért minden részvevő **100** sűrűn nyomott 8-rót ivre terjedő
válogatott, oktató és mulattató olvasmányt nyer.

Ha a magyar társadalmi élet lefolyt évére tekintünk vissza, lehetetlen, hogy némi aggodalom ne keletkezzék keblünkben.

A nemzet életereje mintha megzsibbadt volna; szellemi életünk legfőbb feltétele, az **irodalom** iránt meggyengült a részvét. Nem akarjuk ennek okait kutatni s a sajnos tünemény kimagyarázására talán mentő okokat is sorolhatnánk elő: — a tényt eltagadni nem lehet s ez annál aggasztóbb, a mennyiben bizonyos, hogy a visszaesés azon részvétlenségbe, melyet 10—12 évvel ezelőtt a nemzet belviszonyai idéztek elő; most kétszeres veszélylyel fenyegetné a nemzeti élet jövőjét, a magyar nemzet határozott művelődési törekvéseit!

Azonban szeretjük hinni, hogy a hideg közönyösség napjai mulófélben vannak, hogy közéletünk nyilvános térein is vidámabb hangulattal fogunk maholnap találkozni s a **nemzet egyes tagjai újra a szellemi s anyagi fejlődés nagy munkájára fogják fordíthatni erejük s idejük leg-szebb részét.**

Ily körülmények között szükséges, hogy azok, kiknek hivatása a szel-lemi életet ápolni, tétlenül ne vesztegeljenek. Kötelességünket hiszszük teljesíteni mi is, midőn most, a megújult remények biztató napjaiban oly vállalattal lépünk fel, mely — ha kedvező részvétre talál — a nemzet szel-lemi és erkölcsi életére mély behatást gyakorolhat, s egyszerre, egy lépéssel érheti el azt, a mit különben csak hosszadalmas utakon lehetne megközelíteni.

Sokszor el volt már mondva, hogy egy nemzet erkölcsi, szellemi és anyagi létének virágzása, irodalmának virágzásával van szoros összeköttetés-ben és azon ismeretek tömegétől függ, melyeket az irodalom a népeletbe

szivárogtat; s azért a jó könyvek lehető legnagyobb mérvbeni elterjedése minden nemzet műveltségének s jólétének leghatalmasabb elősegítője.

E tapasztalati tényből kiindulva, új vállalatunkat minél szélesebb és biztosabb alapokra fektetve ohajtanók látni.

Ilynemű vállalatok minden nagyobb művelt nemzet kebelében bámulatos sikerrel működnek; vannak időszakos iratok, könyvek és füzetek, melyek száz meg százezer példányban, milliónyi kötetekben és számokban elterjedve, a tudományos, művészeti és erkölcsi ismeretek oly tömegét oltják a népbe, hogy valóban nem csodálkozhatunk azon népek felvirágzásán, anyagi és szellemi tulsúlyán.

De szükséges, hogy valahára mi is ezen üdvösnek bebizonyult uton haladjunk; **szükségünk van oly vállalatra, mely az egész nemzet részvételére alapítva, éveken át, folytonosan oda működjék, hogy a legválogatottabb tartalmu és népszerű modorban írt könyvek, népességünk számarányához mért tömegekben jussanak a magyar közönség kezébe.**

Hogy e czélt elérjük, mulhatlanul kettőre van szükségünk :

Először : Hogy azon ezernyi ezer hő érzésű hazafi és emberbarát, ki hazáját lelkéből szereti, ne sajnálja fáradságát, hogy ez új vállalatban résztvegyen.

Másodszor : Hogy azon könyvek és iratok, melyeket oly nagy tömegben kívánunk elterjeszteni,

rendkívül jutányosak,

és így a legszegényebbre nézve is oly áron megszerezhetők legyenek, minőre

még eddig hazánkban példa nincs, nem is volt!

Mi az első pontot illeti, hivatkozunk és előlegesen is számolunk minden hazafi és honleány részvételére!

A második pontot illetőleg, a legjobb irodalmi erőkkel lépven összeköttetésbe és jutányosan működő gőzsajtók birtokában levén, azon helyzetben vagyunk, **hogy a legválogatottabb tartalmat, a legjutányosabb árral köthetjük össze.**

Ha visszatekintünk az általunk alapított és sikerrel jutalmazott vállalatokra : — a „Vasárnapi Könyvtár“-ra, melyből 250,000 kötetten felül — a „Vasárnapi Ujság“-ra, melyből tíz évi időközben körülbelül 4 millió szám terjedt el a honban, bátorkodunk reményelni, hogy a nagy közönség szíves részvételét ezuttal sem vonja meg még szélesebb alapra fektetett hazafias vállalatunktól.

S itt alulirtnak nagy örömére szolgál kijelenthetni, hogy a vállalat szellemi részének vezetésére a **Vasárnapi Ujságnak** e téren bő tapasztalásokkal bíró elismert hitelű **szerkesztőjét, Pákh Albert** urat volt szerencséje megnyerni, mely körülmény a vállalat tapintatteljes vezetése és sikerdus lefolyása iránti bizalmat a t. cz. közönség körében is nagy mértékben lesz képes megerősíteni.

A jó és olcsó magyar könyveket terjesztő vállalat

az első évben e czim alatt indul meg:

„A MAGYAR EMBER KÖNYVTÁRA“,

mely száz sűrűn nyomott nyolczadrét ivet foglal magában, negyedévenként huszonöt ivével kiadva.

E könyvtár tartalma lesz:

1. Mulattató és egyszersmind erkölcsileg épületes művek, a haza és világ-irodalom legjobb szerzőitől, kik irataik által az emberiség művelése és boldogítása körül érdemeket szereztek.

2. Egyes művek és mintegy egyes drága gyöngyök legjobb és classicusnak ismert íróink és költőinktől.

3. Válogatott értekezések az emberiség nemesítésére, és oly alapelvek, élet-nézetek és erények terjesztésére, melyeken családok és nemzetek boldogsága, jóléte és megelégedése nyugszik.

4. Nevezetes emberek életrajzai; különösen olyanokéi, kik a népből kiemelkedve, szellemök és erényeik által a köz- és társadalmi életben magas és történetileg nevezetes állást vívtanak ki.

5. Érdekes és oktató, főleg hazai történelmi szakaszok, jellemvonások és történelmi adomák.

6. Rajzolatok az ipar, művészet és tudományok előhaladása köréből, buzditásul és oktatásul.

7. Leírások a természet köréből, a föld kerekén lévő tárgyak és működő erők helyes észlelése és megifélése végett, hogy bennök és általuk az isteni hatalmat és a teremtés bölcsességét megismerjük.

8. Népünk és idegen népek élete, erkölcsileg vallásos intézkedéseikkel, jó és rossz szokásaikkal, fény- és árnyoldalaikkal, követésül vagy intő például.

9. Mindenféle kis elbeszélések, vonzó történetkék és költemények — szeszélyes tartalmuak is — a lélek felvidítésára, és a felfestékenyunalomozóul.

10. A legszebb helyek és gondolatok a haza és világ legjobb íróiból, melyeket életösvényén mindenki mint vezérfonalat, mint vezéresillagot követhet.

Ily tartalommal akarjuk azon könyveket gazdagítani, melyeket százekenként szándékozunk a nemzet minden rétegében elterjeszteni; a hasznos ismeretek és valódi nemes érzések ily magvait szeretnők áldásthozó vetésül széthinteni, hogy aratás álljon be, melyben a haza minden igaz fia örömét és tetszését lelje. Felhivunk és kérünk azért minden honfit és honleányt,

hogy vállalatunk terjesztéséhez legjobb ereje szerint járulni sziveskedjék. Kérünk mindenkit, ne hagyja félben tervünk lelkes előmozdítását, míg a legfelsőtől a legalsóig nem biztosította a részvétet. — Az alkalom kínálkozik, hogy nagy munkát vigyünk véghez, mihez adja Isten áldását!

Heckenast Gusztáv, könyvkiadó.

NYILATKOZAT.

Aluirt örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy a fentebbi vállalat korszerűsége és közhasznosága iránti meggyőződésemet kifejezhessem s egyszersmind kinyilatkoztassam, hogy Heckenast Gusztáv kiadó ur felhívásának engedve, a vállalat körüli szerkesztői felügyeletet egész készséggel elvállaltam, azon biztos reményben, hogy a t. cz. magyar olvasó-közönség eddig tapasztalt nagybecsü bizalmát e téren is kiérdemelni szerencsém leend.

Pákh Albert.

Előfizetési föltételek :

Álljanak itt a föltételek, melyek alatt vállalatunk részesei vagy pártolói sorába léphet mindenki :

1. „A jó és olcsó könyveket terjesztő vállalat”hoz az első évfolyamban egy gyűjteményt e czim alatt :

A Magyar Ember Könyvtára,

mely négy vastag kötetben huszonöt ivével, tehát egészben **száz sűrűn nyomott nyolczadrétü ivet hozand.** E négy kötet három-három hónaponként adatik ki és küldetik szét.

2. Mindenki, a ki **két forintot egy évre befizet, a vállalat részese,** és az ígért négy kötetet az alulírt kiadó-hivatalban évnegyedenként átveheti. Ki a kötetekhez **postán bérmentve** igényt tart, 50 krt. fizet érte, tehát egészben **2 ft. 50 krt.**

3. Mindenki, a ki legalább **tíz előfizetőt** gyűjt, vagy **tíz példányra** előfizet, mint a vállalat **pártolója** tekintetik s mindezek nevei a könyvbe nyomtatnak. Minden pártoló minden **tíz példányra egy tiszteletpéldányt** kap és **4 kötetes példányért csak 2 forintot** kell beküldenie azon esetben is, ha a kötetek (egy csomóba) **vidékre küldetnek,** mely esetben a bérmentes elküldést a kiadó vállalja magára.

4. Az előfizetési járandóságok **bérmentve** küldendők az alólírt **központi kiadó-hivatalba,** s hogy a nyomtatandó példányok száma iránt tájékozhatassuk magunkat, **ha lehet négy hét alatt;** jóllehet az előfizetések folyvást elfogadtatnak.

5. Hogy a vállalat a lehető legnagyobb mérvben elterjedhessen, minden **magyarországi és erdélyi könyvtáros** azon helyzetben van, hogy előfizetéseket két forintjával fogadhat el és ez árért a négy kötetet kiszolgálhassa. — Azokat azonban, kik **postán kívánják a könyveket szállíttatni,** kérjük, valamint minden gyűjtőt, hogy **közvetlen az alulírt központi irodához forduljanak.**

Rendkívüli előnyök

a vállalat minden részese és pártolójára nézve !

Hogy jó és olcsó könyveket terjesztő vállalatunk czimének és feladatának más irányban is megfelelően : a könyvtár minden kötetében **jó és ajánlásra méltó könyvek jegyzékét fogjuk közölni,** s azon könyveket **kizárólag csak új vállalatunk részesei és pártolói** fogják fél árért az alulírt központi kiadó-hivatal utján megkapatni.

A jó és olcsó könyveket terjesztő központi hivatal

(egyetem-utca 4-dik szám).

Heckenast Gusztáv.

A „Jó és olcsó magyar könyveket terjesztő vállalat“ pártolói.

Midőn fentebbi felhívásunkat a tisztelt közönséghez intéztük, azon biztos remény kecségtetett, hogy az új vállalat, melynek célja a jó olvasmányoknak nagyobb mérvbeni terjesztése, ezen tagadhatlan fontosságánál fogva a legelterjedtebb részvételre fog találni a hazában.

Az általánosan uralkodó pénzsükségnek, s a közönség kedvetlen hangelésének kell tulajdonítanunk, hogy a reményelt nagy részvételnek mindeddig nem örvendhetünk.

Azonban mint e szép kifejlésre s virágzó jövőre érdemes vállalat kiadói, nem ijedtünk vissza a kezdet nehézségeitől, s a vállalatot nem csekély áldozattal megindítottuk, még pedig a következő okoknál fogva:

1. Adott szavunkat be akarjuk váltani s nem engedhetjük, hogy ismét megrendüljön a közönség bizalma, mely számos nyegle előfizetési kürtölés által eddig már többször lön félre vezetve, ki nem elégítve, sőt egyes esetekben a kiadott pénz is teljesen el lön vesztve.

2. Nem mondtunk le azon reményről, hogy vállalatunk I. kötetének megjelenése után — midőn a közönség annak közhasznuságáról már saját szemével is meggyőződhetett — a nagyobb részvétel azon mértékben fog nyilvánulni, mely a vállalat céljának s fontosságának megfelelő lesz.

E biztos reményben felkérni bátorokodunk mindazon t. cz. hazafiakat, kik a „Magyar Ember Könyvtára“ I. kötetét elolvassák, valamint azon tisztelt ügybarátainkat is, kik a vállalat terjesztése körül már eddig is elismerésre méltó buzgalommal fáradoztak, hogy illető köreikben a vállalat iránti részvétel emelkedését, meggyökereztetését előmozdítani sziveskedjenek, főképp miután az oly jutányos alapokra van fektetve, melyekre csak a legelterjedtebb pártolás támogatása mellett lehetséges tovább építenünk.

Mindazon t. cz. hazánkfiaink, kik vállalatunkat már eddig is szeretettel felkarolták, ezennel szives köszönetet mondunk buzgalmukért s fáradozásaikért. Első felhívásunk értelmében vállalatunk alapító **pártolói**t tiszteljük bennök s ígéretünk szerint itt közöljük névsorát mindazoknak, kik a „Magyar Ember Könyvtárára“ legalább 10 példányban fizettek elő vagy 10 előfizetőt gyűjtöttek:

Meskó Sándor, Kassán.
Baky István, Mágocson.
Árway Sándor, isk.-igazgató Püspök-Ladányon.
Heimlich Antal, főpénztárnok Szent-Gróthon.
Várjon Lajos, Akna-Sugatagon.
Tulok Antal, Magasiban.
Kovács József, ref. tanár Turkeviben.
Antal Gejza Maros-Vásárhelyen.
Gerzsányi Ede, népnevelő Szent-Andráson.
Szegedi János, Tisza-Földvárrott.

Fiedler János, egyh. gondn. Tállyán.
Cserkuthy József, k. r. tanár Szegeden.
Hanke Leo, Debreczenben.
Szakács, postamester Nagy-Bajomban.
Farkas Imre, tisztartó Ényingen.
Kémery Gábor, Nagy-Szöllősen.
Bisztricsányi János, Nagy-Kanizsán.
Bukonits Lajos, sebész Kis-Körösön.
Fodor Mózes, Felvintzen.
Ocsvány Ede, orvos Nagy-Mihályon.
Szigeti Szabó Ede, Pápan.
Kós Ferencz, lelk. Egyház-Rádócson.
Piny András, czukrász Mezőtúron.

Szalacsi István, Csúzon.
 Vörös József, jegyző Bánán.
 Berzsényi Miklós, Kem.-Sömjén.
 Dr. Miskolczi Mihály, Ér-Diószegen.
 Pánics János, Vésztőn.
 Nagy Pál, H.-M.-Vásárhelyen.
 Deák Péter, jegyző Szent-Mihályon.
 Szánthó János, Szentesen.
 Spanraft Lajos, Szobbon.
 Hortobágy szerkesztősége Debreczenben.
 Czike Dienes, könyvkötő Komáromban.
 A székesfehérvári növendék papság.
 Fuchs Kristóf, segédtanító Sz.-Lőrinczen.
 Kiss Gyula, ref. lelk. Kis-Igmádon.
 Erva Pál, Vitkán.
 Tóth István, Alsó-Fegyverneken.
 Juhász Miklós, Nyiregyházán.
 Mihálik József, Nyitrán.
 Bajcsy Sándor, ügyvéd B.-Csabán.
 Marsovszky Istv., városi irnok Vácson.
 Szene Dániel, Nagybányán.
 Fogasi Sándor, Kőrmenden.
 Papp Mihály, ref. lelkész B.-Gyulán.
 Pap Gábor ref. lelkész Litéren.
 Berzsényi Gyula, Alsó-Bükkön.
 Csecsi Nagy István, Székelyhidon.
 Nagy Antal, ref. kántor M.-Vásárhelyen.
 Kósa Dániel, ref. lelkész Olcsva-
 Apátiban.
 Sóhalmy György, Tállyán.
 Krausz Armin, Veszprémben.
 Dr. Zlamál Vilmos, tanár Pozsony.
 Gruber János, papnövendék Alba.

Misnay Árkád, tanár Érsekujvár.
 A Siteri hely. h. v. egyh. előljárói.
 Papnövendék könyvtár Károly-Fehérvárott.
 Adam Mihály, r. lelkész T. Vezenseny.
 Szappanos József, Beregszász.
 Vajda F. J., főtanító Békésen.
 Hofbauer János, Buziás.
 Oláh Samu, főjegyző Munkácson.
 Sznistsák Nándor, urad. tiszt, Nagy-Mihály.
 Okolicsányi Árpád, Aranyos-Maróth.
 Abend András, Kevermes.
 Korodi Lajos, tanár Apáca.
 Bonyhai Benjamin, Mezőberény.
 Boda Imre, Kálócson.
 Fränkel Bern, Miskolczon.
 Csathy Lajos és társa Debreczen.
 Telegdi Lajos, Debreczen.
 Mihály Pál, Sz.-Udvarhely.
 Erdélyi Sándor, ref. lelkész Kis-Ujszálláson.
 Sulman János, Tárkányon.
 Detzky Dániel, ügyvéd Nagyváradon.
 Pákh Pál, Pohorellán.
 Barthos Domokos, S.-Sz.-Györgyön.
 Gantz József, Kapuváron.
 Gyöngyössi János, Makón.
 Kemény Lajos, ref. tanító Balatonkövesden.
 Baki Gábor, ref. lelkész Kerczán.
 Siegler Antal, Komáromban.
 Mihály Pál, Sz.-Udvarhely.
 Matéfy Gyula, Király-Lehota.
 Fortuner Pál, Vácson.
 Pálaszthy Albert, Vajkoczon.

Mindazoknak nevei, kik a vállalat érdekében ezentul is buzgólkodni szivesek lesznek, szintén a **pártolók** sorában a következő kötetekben fognak közzététetni.

Azon **„rendkívüli előnyök“-et illetőleg,**

melyeket vállalatunk minden előfizetőjének s pártolójának ígértünk, s melyek abból állanak, hogy minden kötet megjelenésekor nagy számú jó magyar könyveket **rendkívül leszállított áron** engedünk át közönségünknek, ezennel szintén beváltjuk szavunkat, s itt közöljük I. jegyzékét azon könyveknek, melyeket t. cz. előfizetőink s pártolóink az alólírt kiadóhivatalnál

postai utánvétellel vagy az illető összeg beküldése mellett a kitett olesó áron megrendelhetnek.

Azon esetben, ha a megrendelt könyvek nem a kiadó-hivatalban vétetnek át, hanem vidékre küldendők, a postadíj a megrendelőt illeti.

Tetemes leszállított áron

következő magyar könyvek kaphatók

Heckenast Gusztáv kiadó-hivatalában

(Pesten egyetem-utca 4. szám).

Jókai Mór. Népvilág. Elbeszélések. Két kötet füzve	2 ft. helyett csak 1 ft.—kr.
Dickens Károly. Nehéz idők. A mostani idők számára. Az angol eredetiből fordította Dr. <i>Récsi Emil.</i> Három rész.füzve	1 ft. 50 kr. „ „ — „ 50 „
— Pusztá ház. Az angol eredetiből fordította Dr. <i>Récsi Emil.</i> Tíz rész	5 ft. „ „ 2 „ — „
Freytag Gusztáv, Kalmár és báró. „Soll und Haben“ című regény után németből fordítva Hét rész. füzve	3 ft. 50 kr. „ „ 1 „ 50 „
Jókai Mór. Kakas Márton tolltaraja. Kivá- logatott versei, levelei, és apróbb elbeszélé- seiből. Két kötet, füzve	2 ft. „ „ 1 „ — „
Frankenburg Adolf. Sirvavigadók. Beszélyek. Két kötet füzve	2 „ „ „ 1 „ — „
Frankenburg Adolf. Zsibvásár. Beszélyek. Két kötet. füzve	2 „ „ „ 1 „ — „
Pálfy Albert. Az atyai ház. Regény. Két kötet, füzve	2 „ „ „ 1 „ — „
Lisznyai Kálmán. Dalzongora. füzve	2 „ „ „ 1 „ — „
Vachott Sándorné. Irma hagyományai. Regény. Két kötet. füzve	2 „ „ „ — „ 50 „
Adomák és jellemvonások a magyar színész- életből. Összegyűjté egy régi pályatárs. füzve	70 kr. „ „ — „ 30 „
Garam. Élezek és adomák. A magyar köz- és magánéletből. Két kötet. füzve	1 ft. „ „ — „ 50 „
Hány hét a világ? vagy mily körülmények okoz- hatnák földünk végpusztulását? füzve	35 kr. „ „ — „ 10 „
A magyar nép könyve. Szerkesztik <i>Csengery Ant.</i> és <i>Kemény Zsigmond.</i> Uj folyam. füzve	1 ft. 50 „ „ „ — „ 50 „

Kisfaludy Károly. Tihamér. Regény. Kiadta a Kisfaludy-társaság. Emlékkiadás. Füzve 80 kr. helyett csak — ft. 40 kr.

— **A szegény ember és gyermekei.** Elbeszélések a köznép számára füzve 30 „ „ „ — „ 10 „

Vas Gereben. Falusi esték. Füzve 80 „ „ „ — „ 40 „

Hazánk. Szerkeszti **Török János** magyar akad. tag, sok képpel.
Első évi folyam. füzve 5 ft. }
Második évi folyam. füzve 5 ft. } 10 ft. most csak 5 „ — „

Fényes Elek. A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben. Legujabb kútfők után kidolgozta. A török birodalom földabroszával. füzve 3 „ helyett csak 1 „ — „

Emléklap az MDCCCLX évből. Tartalom : Széchenyi feltámadása, szövegét írta **Jókai Mór.**
— **Vörösmarty Mihály Szózata,** magyar, francia, olasz, angol, német, szlovén, tót, vend, szerb és román nyelven. — **Kölcsey Ferencz Hymnusa.** Füzve 20 kr. „ „ — „ 10 „

Népszerű Füzetek. Egy-egy füzet
I. füzet : **Hires Garibaldi élete,** harczi és kalandjai. Garibaldi arczképével.
II.—III. füzet : **Honfidalok,** a legjelesb magyar költők munkáiból. Petőfi és Vörösmarty arczképeivel.
IV. füzet : **Harmadik Napoleon,** mint számüzött herczeg, trónkövetelő, országfoglya, köztársaság elnöke és császár. Napoleon arczképével.
V. füzet : Széki gróf **Teleki László** élete és halála. Teleki László gróf arczképével az 5 füzetnek 75 „ most csak — „ 40 „

Ajáky. Iskolai és házi **kis Biblia. Magyar kiadás.**
Első rész : *O testamentom.* Füzve
Második rész : *Uj testamentom.* Füzve a két rész 20 „ most csak — „ 10 „

Ajáky. Uj magyar német **képes-olvasókönyv** 6—10 éves gyermekek számára. Színezett képes borítékba keményen kötve 80 „ helyett csak — „ 40 „

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Centralna biblioteka i muzeum